12.325
46 2
OSZK

RANKE L.

A

PÁPÁK

TÖRTÉNETE

II.

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Aláirási felhivás

A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatára.

Ötödik cyclus. 1887—1889.

A Magyar Tudományos Akadémia *könyvkiadó vállalatában* oly eredeti és forditott munkákat bocsát közre, melyeknek megválasztásában **irodalmunk legszembetünőbb hiányainak betöltése és a müvelt közönség szellemi szükségleteinek kielégitése** a fő szempontok.

A czél, melyet e *vállalat* megalapitása alkalmával maga elé tüzött, nemzeti jelentőségü. A mi culturalis viszonyaink között feladatának ismeri a tudománynak nemcsak szakszerü mivelését, hanem terjesztését is. Megfelelően ama folytonos és általános érdeklődésnek, melylyel a nemzet kiséri, munkásságának legalább egy részével minél közvetetlenebbül s minél általánosabban törekszik összeköttetésbe jutni vele. Nemcsak gyarapitani kivánja szellemi kincses-házát, hanem a szónak igazi értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt.

Munkásságának ezt az oldalát főkép a *könyvkiadó vállalat* képviseli, melynek czéljául a **tudományos ismeretek terjesztése s a tudományos előadás müvészi és népszerü formájának kiképzése** tüzetett. Keretébe a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékei, s a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar müvek utaltattak.

A vállalat eddigi sikeréből az Akadémia azt az örvendetes és biztató meggyőződést merithette, hogy a nemzeti müvelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált. Ebben a meggyőződésben inditja meg *új, immár ötödik cyclusát,* s értesiti a közönséget *programmjáról.* Az emlitett általános szempontokon kivül, főkép a történelmi és irodalmi sorozatba fölveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy *az eddig kiadott müvekhez az újak, tárgyokra nézve, folytatva vagy kiegészitve csatlakozzanak.*

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított tervrajza a következő:

Első sorozat. Történelem.

SEBESTYÉN GYULA: **Ausztria története.** (Eredeti.) Első kötet. (Őskor, Római hódoltság, Népvándorlás, Karolingok, Babenbergek, Az első Habsburgok.)

MAC-CARTHY JUSTUS: **Anglia története korunkban.** Fordítja *Szász Béla.* Harmadik kötet.

RANKE LEOPOLD: **A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.** Fordítja *Lehr Albert.* Második és harmadik kötet.

RATZEL FRIGYES: **A föld és az ember.** (Anthropogeographia. Fordítja *Simonyi Jenő.* Egy kötet.

SOREL: **Európa és a franczia forradalom.** Fordítja *Szathmáry György.* Egy kötet.

THIERRY AMADÉ: **Elbeszélések a római történetből.** Fordítja *Öreg János.*

A következő két kötet:

1. **Szent Jeromos: A keresztyén társadalom nyugaton.** Egy kötet.
2. **Aranyszájú szent János és Eudoxia császárné: A keresztyén társadalom keleten.** Egy kötet.

Második sorozat. Irodalom.

BEÖTHY ZSOLT. **A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.** (Eredeti.) Második kötet. A Kisfaludy Társaságnál jutalmat nyert pályamunka.

HEINRICH GUSZTÁV: **A német irodalom története.** (Eredeti.) Második és harmadik kötet.

SIMONYI ZSIGMOND: **A magyar nyelv eredete, története és jelen állapota.** (Eredeti.) Egy kötet.

SAINTE-BEUVE KÁROLY ÁGOSTON: **Irodalmi és történelmi arczképek.** Egy kötet.

VILLEMAIN FERENCZ: **Pindar.** (Az ó- és középkori lyrai költészet története.) Fordítja *Csiky Gergely.* Egy kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

CONCHA GYŐZŐ. **Újkori alkotmányok.** (Eredeti.) Második és harmadik kötet.

MEDVECZKY FRIGYES: **Társadalmi elméletek és eszmények.** Történeti és kritikai adalékok. (Eredeti.) Egy kötet.

BERRYER PÉTER ANTAL: **Válogatott törvényszéki beszédei.** Ismerteti és fordítja *Tóth Lőrincz.*

LEROY-BEAULIEU: **A collectivismus.** (A socialis elméletek jelen állása.) Bevezeti *Kautz Gyula.*

TAINE HYPPOLIT ADOLF: **A jelenkori Francziaország alakulása.** *A Forradalom* új kötete.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenkint *nyolczvan ív,* a másodikból a *hatvan ív,* harmadikból *ötven-hatvan ív,* angol diszkötésben, fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára *négy,* a másodiké és harmadiké *három-három* forint. Ezenkivül az angol *vászonkötésért kötetenként 40 krajczár* fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláirási ára előre bérmentve küldendő, ily czim alatt: *Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése Budapesten, az Akadémia épületében.*

Az aláirás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező.

Az évi illetmény ezentúl *minden esztendő november havában küldetik szét, esetleg már tavaszszal.*

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

BUDAPEST, 1889.

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL A HETEDIK KIADÁS UTÁN

FORDITOTTA

LEHR ALBERT

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1889.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

12.325/46/2
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 324/1989

Budapest, 1889. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A »Magyar Tudományos Akadémia« föladata lévén a tudományok önálló mívelése és emelése mellett azoknak terjesztésére is hatni, 1872. január 22-én tartatott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A »Magyar Tudományos Akadémia« ezen könyvkiadó bizottsága föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennélfogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott arról, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a »Magyar Tudományos Akadémia,« részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos birálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

ÖTÖDIK KÖNYV.

ELLENREFORMATIÓK. ELSŐ IDŐSZAK.

1563—1589.

Valamely nemzetnek, valamely hatalomnak történetében mindig a legnehezebb feladatok egyike, az ő különös viszonyaiknak az általánosakkal való összefüggését észrevenni.

Igaz ugyan, hogy a különös élet meggyökeredzett törvények szerint sajátos szellemi alapjából fejlődik: maga magával egyenlőn, halad tovább az időkorokon keresztül. De mégis szakadatlanul általános befolyások alatt is áll, melyek fejlődése menetére rendkivüli hatással vannak.

Elmondhatjuk, hogy a mai Európa jelleme ezen az ellentéteken alapszik. Az államok, a népek mindörökre el vannak egymástól válva; de egyszersmind bonthatatlan közösségben vannak egymással. Nincs országtörténet, melyben az egyetemes história nagy szerepet ne játszanék. Oly annyira szükségképeni, oly annyira mindent befoglaló a korok egymásra következése, hogy a leghatalmasabb állam is gyakran csak egy tagjául tünik fel az egésznek s ennek viszontagságai uralkodnak rajta. A ki egyszer megpróbálta valamely nép történetét belső összefüggésében egy egésznek fogni fel s annak folyamát ily szempontból tekinteni, az kétségkivül érezte az ebből származó nehézséget. Egy továbbfejlődő életnek egyes mozzanataiban mégis csak a világtörténet különböző áramlatait veszszük észre.

Azonban néha-néha az is megtörténik az időkorok változatában, hogy egyik vagy másik hatalom indítja meg a világmozgalmat, ennek valamely elvét kiválólag magában állítja elő. A század összes cselekvésében ilyenkor oly munkás részt vesz, a világ valamennyi erőihez oly élénk vonatkozásba lép, hogy az ő története bizonyos értelemben egyetemes történetté szélesedik.

Ily momentumba lépett a pápaság a tridenti zsinat után.

Noha belsejében meg volt rendülve és létének alapja koczkán volt, mégis fenn tudta magát tartani s úgy szólván megifjodott. A két déli félszigeten immár minden ellenséges törekvést kirekesztett magából s az élet elemeit újból magához vonta, áthatotta. Már most arra tette a czélját, hogy az elszakadtakat a világ minden részében ismét alávesse magának. Róma még egyszer hódító hatalommá lett: oly terveket koholt, oly vállalatokba kezdett, minők e hét halomról az ó-korban, a középszázadokban indultak vala ki.

A megújított pápaság történetét csak kevéssé ismernők, ha csupán az ő központjában akarnánk maradni. A világra való hatásában mutatkozik igazi jelentősége.

Vegyük mindenekelőtt elleneinek hatalmát és állását szemügyre.

A protestantismus helyzete az 1563-ik év körül.

A tridenti zsinat utolsó üléseinek idejéig a protestans nézetek az Alpokon és Pyrenaei hegyeken innen feltarthatatlanul elő voltak haladva: germán, szláv és román nemzeteken széltiben-hosszában elterjedt az uralkodásuk.

A skandináv országokban csak annál is erősebb gyökeret vertek, mert ott behozataluk új dynastiák alapításával, az összes állami intézmények átalakításával esett össze. Ott legeleitől fogva örömmel üdvözölték, mintha bennök valami eredeti rokonság rejlenék a nemzeti gondolkodásmóddal; a lutherség megalapítója Dániában, Bugenhagen, sokat emlegeti, hogy mily buzgósággal hallgatják ott a prédikációt, »hétköznap is«, így fejezi ki magát, »hajnalban is, ünnepen naphosszat«; [1]) a legszélsőbb határokig el voltak immár terjedve. A faröbeliekről jóformán nem is tudjuk, hogy-mikép lettek protestansokká, oly könnyen ment végbe a változás.[2]) 1552-ben kipusztultak a katholicismus utolsó képviselői Izlandból; 1554-ben lutheránus püspökség alapíttatott Wiborgban; a svéd tisztviselők kiséretében evangelikus papok vándoroltak a messze Lapplandba. Komoly szavakkal adta Wasa Gusztáv 1560-ban végrendeletében örököseinek eszére, hogy az evangyéliomi tanban utódjaikkal együtt állhatatosan megmaradjanak és hamis tanitókat ne tűrjenek. Ezt úgyszólván egyik feltételévé tette trónöröklő igényöknek.[3])

A Keleti-tenger innenső partjain is, legalább a német nyelvű lakosok közt, teljes uralomra jutott Luther tana. Poroszország adta első példáját egy nagy saecularisatiónak; midőn Livland 1561-ben végre követte őt, a lengyel felsőség elismerésének első föltételéül azt kötötte ki, hogy az ágostai hitvallásban megmaradhasson. Már csak az

---

[1]) Relation D. Pomerani 1539. Sabb. p. visit. Müller »Entdecktes Staatscabinet«-jében 4. Eröffn. 365 l.

[2]) Münter, Kirchengeschichte von Dänemark. III, 529.

[3]) Testamentum religiosum Gustavi I, Baaznál, Inventarium ecclesiae Sueogoth. p. 282.

ezen tartományokhoz való viszonyuknál fogva is, melyeknek kapcsolata a birodalommal a protestans elven nyugodott, gátolva voltak utóbb a Jagelló-házbeli királyok abban, hogy ez elvnek ellene szegüljenek. A lengyel-porosz nagyvárosok 1557-ben és 1558-ban határozott szabadságlevelek által biztosíttattak a lutheránus szertartás szerinti vallásgyakorlatban; s még világosabban szóltak azok a kiváltságok, melyeket nem sokára a kis városok szereztek magoknak; ők u. i. a hatalmas püspökök támadásainak jobban ki voltak téve.[1]) De a tulajdonképeni Lengyelországban is a nemesség nagy részét magok részére vonták a protestans nézetek, mert kielégítették ama függetlenségérzetét, melyet benne az állami alkotmány természete táplált. Nem egyszer hallott a szó: »egy lengyel nemes a királynak sincs alávetve; hát a pápának legyen?« Annyira haladt a dolog, hogy protestansok férkőztek a püspöki állásokba, hogy még Zsigmond Ágost alatt is a tanács többségét képezték. Ez a fejedelem kétség kivül katholikus volt; mindennap hallgatta a misét, minden vasárnap a katholikus prédikációt; kara énekeseivel ő maga együtt énekelte a »benedictus«-t; megtartotta a gyónás és az urvacsora idejét, mely utóbbival egyszin alatt élt; de, hogy mit hisznek az udvaránál, az országában, azzal édes keveset törődött; arra, hogy élete utolsó éveit egy ily hatalmasan előre törő meggyőződés elleni küzdelemmel elkeserítse, nem mutatott kedvet.[2])

---

[1]) Lengnich, Nachricht von der Religionsänderung in Preussen, a »Geschichte der preussischen Lande« 4. része előtt, 20. §.

[2]) Relatione di Polonia del vescovo di Camerino, körülbelül 1555. a Chigi-könyvtár MS.: A molti di questi (kik az udvarnál élnek) comporta che vivano como li piace, perche si vede che S. Ma-

Legalább a szomszédos magyar területeken nem segítette elő a kormány érdekét ilyes ellenállás megkisértése. Soha sem volt képes I. Ferdinánd a magyar országgyülést oly végzések hozatalára birni, melyek a protestantismusra kedvezőtlenek lettek volna. 1554-ben lutheránus választatott ország nádorává; sőt az egervidéki helvét hitvallásúaknak is nem sokára kedvezményeket kellett adni. Erdély egészen elszakadt: ott 1556-ban határozott országgyülési végzés által elkoboztattak az egyházi javak; a fejedelemasszony még a tized nagyrészét is magának foglalta.

S most áttérünk a mi hazánkra, a hol az új egyházi forma a nemzet eredeti szelleméből fejlődött, hosszas és veszedelmes háborúkban fentartotta magát, törvényes létet vivott ki s immost abban járt, hogy a különféle tartományokat végkép hatalmába ejtse. Már ez irányban igen messze haladtak. A protestantismus nemcsak éjszaki Németországban uralkodott, a hol eredetét vette, és felső Németország azon vidékein, a hol mindig tartotta volt magát; még sokkal messzebbre elhatalmasodott.

A frank földön hiába szegültek ellene a püspökségek. Würzburgban és Bambergben a nemesség és a püspöki tisztviselők tetemes része, a városok hatóságai és polgárságai legalább nagyobbára s a föld népének tömege áttértek volt; a bambergi kerület majdnem minden egyes falusi gyülekezetében lutheránus papokat lehet kimutatni.[1]) E

---

esta è tanto benigna che non vorria mai far cosa che dispicaesse ad al cuno, ed io vorrei che nelle cose della religione fosse un poco piu severa.

[1]) Jäck ezt különös gonddal tette »Bamberg történeté«-nek 2. és 3. részében.

szellemben vitték a kormányzást, mely úgyis főkép a rendek kezében volt, a kik önkormányzattal birtak, adót vagy illetéket magok róttak ki; e szellemben töltettek be a törvényszékek s nem lehetett észre nem venni, hogy az itéletek nagyobb része a katholikus érdekkel ellenkezett.[1]) A püspökökre nem sokat adtak: a ki bennök netán még »régi német és frank hűséggel« a fejedelmet tisztelte, még se tudta szivelni, ha egyházi díszökben, infulásan mutatták magokat.

Ez a mozgalom Bajorországban nem sokkal kisebb élénkséggel folytatódott. A nemesség nagy többsége a protestans tanokat fogadta el; a városok jó része határozottan hozzájok hajlott; a herczeg kénytelen volt az országgyülésein, p. o. 1556-ban, oly engedményeket tenni, minők másutt az ágostai vallástétel teljes behozatalára elégségesek voltak, s melyeknek, úgy látszott, itt is azon következményekkel kellett birniok. Maga a herczeg nem idegenkedett e hitvallástól annyira, hogy néha-néha egy-egy protestans prédikácziót is meg ne hallgatott volna.[2])

Azonban még többre ment a dolog Ausztriában. A nemesség Wittenbergben tanult; az országbeli collegiumok mind protestansokkal voltak tele; kiszámítgatták, hogy a lakosoknak talán már csak harminczad része maradt katholikus; léptenkint oly tartományrendi alkotmány képződött, mely a protestantismus elvén nyugodott.

Bajorországból és Ausztriából kiszorulva, a salzburgi érsekek sem tudták tartományukat a régi egyházi tanban megtartani. Ámbár még protestans papokat nem engedtek

[1]) Gropp, Dissertatio de statu religionis in Franconia Lutheranismo infecta. Scriptores Wirceb. I. p. 42.

[2]) Sitzinger Strobelnál, Beiträge zur Literatur I, 313.

be, de a lakosok érzülete mindamellett határozottan nyilatkozott. A székvárosban nem látogatták már a misét, se bőjtöt, se ünnepet nem tartottak; a kitől az osztrák helységekbeli papok nagyon messzire voltak, az otthon Spangenberg postillájából épült. A hegységben még ezzel sem érték be. Raurisban és Gasteinban, St.-Veitban, Tamsvegben, Radstadtban a nép hangosan követelte az urvacsoránál a kelyhet; mivel pedig nem adták meg, egészen kerülte a szentségeket; gyermekeit nem küldte többé iskolába; a templomban megesett, hogy egyik-másik paraszt fölkelt s odaszólt a papnak: »hazudsz«; — a parasztok magok prédikáltak magok közt.[1]) Nem csoda, hogy minden oly isteni tisztelet megtagadása mellett, a minő az újon támadt meggyőződésnek megfelelt volna, az Alpok magányában phantastikus és kalandos természetű nézetek fejlődtek ki.

Mily előnyösnek tünik fel ehhez képest, hogy a rajnamelléki egyházi választófejedelmek területein a nemesség elég önállósággal birt arra, hogy jobbágyainak oly szabadságot biztosítson, minőt az egyházi úr bizony nem adhatott! A rajnai nemesség jókor fölvette a protestantismust; uradalmaiban a fejedelemnek semmiféle beavatkozást nem engedett, még vallásos neműt sem. Már a városokban is mindenfelé volt protestáns párt. Gyakran, többszöri kérvényekkel, mozgott Kölnben; Trierben már oly hatalmassá vált, hogy papot hozatott magának Genfből s őt a választófejedelem daczára megtartotta; Aachenben meg épen a fő uralom után törekedett; a mainziak se sokat gondol-

---

[1]) Kivonat Trautmannsdorf Vilm. kanonoknak egy 1555. évi tudósításából, Zauner »Chronik von Salzburg«-jában VI, 327.

koztak: gyermekeiket protestáns iskolákba járatták, p. o. Nürnbergbe. Commendone, a ki 1561-ben Németországban volt, nem fogy ki a szóból, midőn a praelatusok függését a lutheránus fejedelmektől s a protestantismus iránt mutatott engedékenységöket rajzolja.[1]) Titkos tanácsosaikban leghevesebb pártú protestánsokat sejdít.[2]) Csodálkozik, hogy az idő a katholicismuson mit sem segített.

Westfaliában is úgy állt a dolog, mint egyebütt. Szt. Péter napján az egész föld népe javában aratott; a rendelt bőjti napokat általában nem tartották már meg. Paderbornban a városi tanács bizonyos féltékenységgel őrizte protestáns hitvallását; Münsterben egynél több püspök lutheránus érzelmű hirben állott s a legtöbb pap forma szerinti házasságban élt. A clevei Vilmos herczeg egészben véve katholikus volt ugyan, mind a mellett házi kápolnájában ő is két szin alatt élt az úr vacsorájával; tanácsosainak legnagyobb része nyiltan protestáns volt; az evangelikus vallás gyakorlata elé komolyan akadályt nem gördítettek.[3])

Elég az hozzá, egész Németországban nyugattól

---

[1]) Gratiani, Vie de Commendon p. 116.

[2]) De' piu arrabiati heretici. — Mi è parso che il tempo non habbia apportato altun giovamento. Commendone, Relatione dello stato della religione in Germania. MS. Vallicell.

[3]) Tempesti, Vita di Sisto V. Anonimo di Campidoglio-ból I, XXIII. Da molt' anni si comunicava con ambe le specie, quantunque il suo capellano glien' havesse parlato inducendolo a comunicarsi cosi nella sua capella segreta per non dar mal esempio a' sudditi. Egy levélben Niesertnél, Münstersche Urkundensammlung I, XXI, hasonló van említve a münsteri püspökről és a clevei udvarról: Wilhelmus episcopus (Kettler Vilmos) religionem semilutheranam hausit in aula Juliacensi.

keletig, éjszaktól délig kétségtelen túlsúlyra jutott a protestantismus. A nemesség legeleitől fogva hajlott hozzá; a hivatalnoki osztály, mely már ákkor számos és tekintélyes volt, az új tanban nevelkedett; a köznép bizonyos czikkelyekről, p. o. a tisztítótűzről, bizonyos szertartásokról, p. o. a búcsújárásokról, hallani sem akart; egy kolostor sem volt többé tartható; senki sem merészelt többé szentek ereklyéivel vásárt ütni. Egy velenczei követ 1558-ban oly számítást tesz, hogy Németországban a lakosoknak már csak tizedrésze maradt hű a régi hithez.

Nem csoda, ha a katholicismus veszteségei birtokban és hatalomban még egyre szaporodtak. A legtöbb káptalanban a kanonokok vagy a javított tanhoz szítottak, vagy lágymelegen és közömbösen viselték magokat; mi tarthatta volna őket vissza, hogy, ha különben előnyösnek látszott, alkalom adtán ne protestánsokat tegyenek püspökökké? Ámbár azt rendelte a vallási béke, hogy hivatalát és jövedelmét veszítse az az egyházi fejedelem, a ki a régi hitet elhagyja; de úgy vélekedtek, hogy ez által egy evangelikussá lett káptalan épen nincs akadályoztatva, hogy püspököt is evangelikust ne válaszszon; — elég, ha csak örökösökké nem tétetnek a káptalanok. Így történt, hogy egy brandenburgi herczeg a magdeburgi főkáptalant, egy lauenburgi Brémát, egy braunschweigi Halberstadtot kapta. A lübecki, verdeni, mindeni püspökségek s a quedlinburgi apátság is protestáns kezekbe kerültek.[1])

Épen így folytatódott az egyházi javak elkobzása is. Mily veszteségeket szenvedett p. o. néhány év alatt az

---

[1]) V. ö. értekezésemet: Ueber die Zeiten Ferdinands I. und Maximilians II. Hist.-pol. Zeitschrift I. 269 stb.

augsburgi püspökség! 1557-ben a würtembergi kolostorokat mind elvették tőle; ezeket 1558-ban az oettingeni grófság kolostorai és papságai követték; csak a vallási béke után emelkedtek a protestánsok Dünkelsbühlben és Donauwerthben egyenlőségre, Nördlingenben és Memmingenben pedig uralomra; azután az ezen városokbeli kolostorok, többi közűl a memmingeni szt. Antonius-féle gazdag praeceptoria s a papságok végkép odavesztek.[1])

Ehhez járult még, hogy a katholicismust a jövendő is kevés reménynyel kecsegtette.

A tanintézeteken is, nevezetesen az egyetemeken, a protestáns nézet lett győztes. A katholicismusnak ama régi harczosai, a kik Lutherrel mérkőztek vagy a vallási vitatkozásokban kitüntették magokat, meg voltak halva vagy elaggottak. Őket pótolni képes fiatal emberek pedig nem támadtak. Bécsben húsz esztendeje, hogy egyetemi növendéket nem szenteltek pappá. Magában a katholikusnál katholikusabb Ingolstadtban sem találkoztak már e szakból alkalmas folyamodók oly fontos helyekre, melyeket idáig mindenkor egyháziakkal töltöttek be.[2]) Kölnben a város egy bursát nyitott; midőn a szervezkedés megtörtént, kitűnt, hogy az új regens protestáns volt.[3]) Egyenesen oly szándékkal, hogy a protestáns nézeteknek ellent lehessen állani, Ottó bibornok egy új egyetemet állított

---

[1]) Braun Placidus: Geschichte der Bischöfe von Augsburg III. k. 533, 535 stb., itt jó forrásokból.

[2]) Agricola, Historia provinciae societatis Jesu Germaniae superioris I, p. 29.

[3]) Orlandinus, Historia societatis Jesu. Tom. I. lib. XVI, n. 25. Hujus novae bursae regens, quem primum praefecerant, Jacobus Lichius, Lutheranus tandem apparuit.

városában, Dillingenben; néhány évig virágoztatta is ezt egypár kitünő spanyol theologus; de mihelyt ezek ismét eltávoztak, nem akadt Németországban katholikus tudós, hogy őket pótolja. Ide is beférkőztek a protestánsok. Ez időtájt a tanítók Németországban majdnem kivétel nélkül protestánsok voltak; az összes ifjúság lábaiknál ült és a tanulmányok kezdetével a pápa elleni gyűlöletet szítta magába.

Így álltak az ügyek Európa északán és keletén; a katholicismus sok helyen egészen mellőzve volt, mindenütt legyőzve és megfosztva. Míg még abban fáradt, hogy magát védelmezze, beljebb nyugaton és délen még veszedelmesebb ellenségei álltak elő.

Mert kétség kivül még határozottabb ellentétben állott a római tanokkal Luther vallásánál a Calvin értelme; éppen a most tárgyalt időszakban vett hatalmat ellenállhatatlanul a szellemeken.

Olaszországnak, Németországnak és Francziaországnak határszélein keletkezett és elárádt mindenfelé. Keleten, Németországban, Magyar- és Lengyelországban, még alárendelt, de már jelentős elemét képezte a protestáns fejlődésnek; nyugoti Európában immár önálló hatalomra vergődött.

Valamint a Skandináv országok lutheránussá, úgy Britannia kálvinistává lettek; sőt itt ellenkező formákban fejlődött ki az új egyház. Skócziában, a hol a kormánynyal való küzdelemben emelkedett fel, szegény, népszerű, demokratikus volt; de csak annál inkább eltöltötte a sziveket elfojthatatlan tüzével. Angolországban az akkori kormánynyal szövetkezve jutott uralomra; itt gazdag, monarchikus, pompázó volt; már azzal is beérte, ha csak ritusában

nem háborgatták. Természetesen amaz első sokkal közelebb járt a genfi egyház mintájához és sokkal inkább megvolt benne Calvin szelleme.

Egész természeti élénkségével ragadta meg a franczia nemzet e földiének tanait. Minden üldözések daczára a franczia egyházak Genf példája szerint protestáns módon szervezkedtek; 1559-ben már zsinatot tartottak. Micheli velenczei követ 1561-ben egy tartományt sem talál a protestantismustól mentnek, sőt ez szerinte a birodalom háromnegyed részét eltöltötte — Bretagne-t és Normandiát, Gascogne-t és Languedoc-ot, Poitout, Touraine-t, Provence-ot, Dauphinét. »Sok helyeken«, úgymond, »e tartományokban gyüléseznek, prédikációkat tartanak, intézik az élet módját, teljesen Genf példaképe szerint, mitsem törődvén a királyi tilalmakkal. Mindenki elfogadta ezeket a nézeteket s a mi legnevezetesebb, még az egyházi rend is, s nem csak papok, szerzetesek és apáczák — csekély lehet bizony azon kolostorok száma, melyek érintetlenül maradtak — hanem magok a püspökök és sokan a legelőkelőbb praelatusok közül«. »Herczegséged«, ezt mondja dogejának, »meg lehet győződve, hogy, kivévén a köznépet, mely még mindig buzgón látogatja a templomokat, a többiek mind elszakadtak, kiváltkép a nemesek s a negyven éven alóli fiatalabb férfiak majdnem kivétel nélkül! Mert, noha sokan közülök még járnak a misére, ez inkább csak szinleg és félelemből történik; ha szem nem vigyázza őket, kerülnek misét és templomot.« Midőn Micheli Genfbe ment, hallotta, hogy nyomban II. Ferencz halála után ötven prédikátor indult vala ki onnan Francziaország különböző városaiba; csodálkozik, hogy mily tekintélyben áll Calvin, s mily sok pénz gyűl össze nála azon ezrek javára, a kik

Genfbe vonultak vissza.[1]) Mulaszthatatlannak tartja, hogy a franczia protestánsoknak vallásszabadság vagy legalább, a mint magát kifejezi, interim engedtessék, ha egy közönséges vérfürdőt nem akarnak előidézni. Csakugyan nem sok idő mulva egy rendi bizottság kivánatára, a kormány legbelátóbb tagjaitól ajánlva s hosszú s nehéz tanácskozás után magoktól a parlamentektől jóváhagyva, kiadatott az 1562-iki januárban kelt edictum, mely a protestantismusnak, jóllehet még érzékeny korlátozásokkal, törvényesen elismert lételt engedett Franczia országban és hiveit felvette a birodalom békéjébe.

Mindezeknek a német-, franczia- és angolországi változásoknak szükségképen hatással kellett lenniök Németalföldre is. Itt elsőben is a német befolyások voltak uralkodók.

Azon indokok közül, melyek V. Károlyt a schmalkaldi háborúra késztették, egyik legfőbb az volt, hogy a rokonszenv, melyet a német protestánsok Németalföldön keltettek, neki napról-napra nehezebbé tette e tartomány kormányzását, a mely monarchiájának oly fontos tagját képezte. Az által, hogy a német fejedelmeken erőt vett,

---

[1]) Micheli: Relatione delle cose di Francia l'anno 1561. Da poi che fu conosciuto che col mettere in prigione e col castigare e con l'abbruciare non solo non si emendavano, ma si disordinavano piu, fu deliberato che non si procedesse piu contra alcuno, eccetto che contra quelli che andavano predicando, seducendo e facendo publicamente le congregatione e le assemblee, e gli altri si lassassero vivere: onde ne furono liberati e cavati di prigione di Parigi e di tutte le altre terre del regno un grandissimo numero, che rimasero poi nel regno pratitando liberamente e parlando con ogn'uno e gloriandosi che aveano guadagnato la lite contra i Papisti: cosi chiamavano e chiamano il loro adversarii.

egyszersmind egy németalföldi lázadásnak elejét kerülte.[1]) Azonban minden törvényei, habár rendkivüli szigorúsággal hajtatta végre, mindazon kivégzések, melyek különösen utódja első éveiben szinte hihetetlen mennyiségben történtek, — kiszámították akkor, hogy 1562-ig körülbelül 36000 protestáns, férfi és nő, vesztette életét[2]) — nem voltak képesek a vallásos nézetek továbbterjedését feltartóztatni. Csak az lett a következés, hogy ezek lassankint inkább a franczia Calvin-féle, mint a német Luther-féle irányhoz csatlakoztak. Az üldözés ellenére 1561-ben már itt is egy forma szerinti confessio állott elő; egyházakat rendeztek be Genf mintájára; az által, hogy a protestánsok a helybeli jogigényekkel s ezek szószólóival szövetkeztek, oly politikai alapot nyertek, melyből nemcsak megmaradást, hanem jövendőre még jelentőséget is várhattak az államban.

Ezen körülmények közt a Róma elleni régibb oppositiókban is új erő ébredt fel. 1562-ben a morva testvéreket II. Miksa forma szerint elösmerte s azok fel is használták ezt a szerencsét, hogy még abban az esztendőben zsinataikon nagyszámú új papokat — 188-at említenek — választszanak.[3]) 1561-ben a savoyai herczeg kénytelen volt

---

[1]) Ez, úgy vélem, nagyon alapos nézete a császári udvarban lévő akkori flórenczi residensnek.

[2]) Egy 1562-ből való tudósításban Spanyolországról, mely a vel. archivumban alkalmasint Paolo Piepolo-tól van, ez fordúl elő: Una grandissima parte di quei paesi bassi è guasta e corrotta da queste nuove opinioni — — e per tutte le provisioni che si abbiano fatte e per la morte data a molte migliara di homeni (che da sette anni o pocco piu in qua, per quel che mi è stato affermato da persone principali di que' paesi, sono stati morti di giustitia piu di 36m. fra homeni e donne) non solamente (non) si è rimendiato, ma etc.

[3]) Regenvolscii ecclesiae Slavonicae I. p. 63.

a hegységben lakó szegény valdenseseknek is új szabadságokat engedni.[1]) Európának legtávolabb, legfélreesőbb zugaiba elterjesztette a protestáns eszme az ő éltető erejét. Mily véghetetlen terület az, melyet negyven év folytán magának hódított vala: Izlandtól a Pyrenaei hegyekig, Finnországtól az olasz Alpok ormáig! Még, a mint tudjuk, ezen hegységeken túl is értek egykor analogiái: átölelte a latin egyház egész területét. A magasabb osztályok, a nyilvános életben résztvevő szellemek nagy többségét megragadta; egész nemzetek rajongtak érte; átteremtette az államokat.[2]) Ez annál csodálatraméltóbb, minthogy épenséggel nem volt csupán ellentét, csak amolyan negatiója a pápaságnak, ettől elválás; hanem nagy mértékben positiv, felújítása azon keresztény gondolatoknak és elveknek, melyek az életen a lélek legmélységesebb titkáig uralkodnak.

---

[1]) Legèr, Histoire des églises Vaudoises II, p. 88, közli az egyezséget.

[2]) Így fogták fel a veszteséget magában Rómában is. Tiepolo: Relatione di Pio IV e V. Parlando solamente di quelli (popoli) d'Europa che non solo obedivano lui (al papa) ma ancora seguivano in tutto i riti e le consuetudini della chiesa romana celebrando ancora li officii nella lingua latina, si sa che l'Inghilterra, la Scotia, la Dania, la Norvegia, la Suetia e finalmente tutti i paesi settentrionali si sono alienati da lei: la Germania è quasi tutta perduta, la Bohemia e la Polonia si trovano in gran parte infette, li paesi bassi della Fiandra sono cosi corrotti che per rimedio che vi si sforzi dar loro il duca d'Alva, difficilmente ritorneranno alla prima sanità, e finalmente la Francia per rispetto di questi mal humori e tutta ripiena di con usioni, in modo che non pare che sia restato altro di sano e di sicuro al pontefice che la Spagna e l'Italia con alcune poche isole e con quel paese che è dalla Sertá Vra in Dalmatia et in Grecia posseduto.

A pápaság küzdő ereje.

Ennélfogva a pápaság és katholicismus e haladások irányában huzamos ideig tiltólag bár, de mégis szenvedőleg viselte magát, és rájok egészben véve szemet kellett hunyniok.

Most azonban az ügyek más alakot öltöttek.

Láttuk a belső fejlődést, mely által a katholicismus régi állását visszaszerezni kezdte. Általában azt mondhatjuk, hogy újból eleven erőt alkotott magában, a dogmát a század szellemében regenerálta, oly reformot léptetett életbe, mely a kortársak követelményeinek nagyjában megfelelt. A vallásos törekvéseket, melyek déli Európában megvoltak, nem engedte ellenségeskedésekké is nőniök: felvette őket magába és uralkodott rajtok; így újította meg erejét. Eddigelé pusztán a protestáns szellem töltötte el sikerekkel a világ piaczát és ragadta magához a kedélyeket; most egy másik, magasabb álláspontból vele talán egyneműnek tartható, de azért mégis merőben ellentétes szellem lépett sorompóba, a mely már most a maga részéről is képes volt a kedélyeket hozzá vonzani, munkásságra gyulasztani.

A restaurált katholikus rendszer először a két déli félszigeten vett hatalmat. De nem tehette ezt rendkivüli szigorúság nélkül; a spanyol inquisitióhoz csatlakozott a megújított római; a protestantismusnak minden mozzanását erőszakosan elnyomták. Azonban egyszersmind a belső életnek azon irányai, melyeket a megújhodott katholicismus kiváltképen érdekelt és lekötött, amaz országokban különösen hatalmasok voltak. A fejedelmek is magokévá tették az egyház érdekét.

Kiváló fontossággal birt az, hogy közülök a leghatalmasabbik, II. Fülöp, egész határozottan a pápasággal tartott. Egy spanyolnak büszkeségével, a ki a feddhetetlen katholicismust tisztább vér, nemesebb származás jelének tekintette, minden ellenkező nézetet elvetett. De nem volt csupán személyes indíték az, a mi őt politikai magatartására birta. A királyi méltóság Spanyolországban régtől fogva s főkép Izabella intézkedései óta egyházi szint hordott magán: a királyi hatalom minden tartományban egyházi hatalomnak függelékével volt erősítve; inquisitio nélkül nem lehetett volna őket többé kormányozni; amerikai birtokain is mindenek előtt a keresztény és katholikus hit terjesztőjének világában tünt föl a király: ez volt az a gondolat, mely valamennyi országát iránta való engedelmességben egyesítette. S ezt fel sem is adhatta volna nagy veszedelem nélkül. A hugenottáknak Franciaország déli részein elterjedése a legnagyobb aggodalmat keltette Spanyolországban: az inquisitio kettőztetett éberséget tartott jónak kifejteni. »Biztosíthatom herczegségedet,« így ir a velenczei követ 1562. augusztus 25-én fejedelmének, »erre az országra nem volna kívánatos valami nagy vallásos mozgalom; sokan vannak, kik a vallás változtatását áhítják.« [1]) A pápai követ úgy vélekedett, hogy az akkoriban összegyülve volt zsinat továbbfolytatása oly dolog, a mely a királyi hatalomnak nem kevésbbé áll érdekében, mint a pápainak. »Mert — úgy mond — az engedelmesség, melyet a király tapasztal, az ő egész kormányzása az inquisitiótól

[1]) Dispaccio Soranzo Perpignan 28 Maggio. Essendo in questa provincia (Spagna) molti Ugonotti quasi non osano mostrarsi per la severissima dimostratione che qui fanno contra. Dubitano che non si mettano insieme essendone molti per tutta la Spagna.

függ. Ha ez tekintélyét vesztené, legott zendülések ütnének ki.«

Már csak az által is közvetlen befolyást nyert a déli rendszer egész Európára, hogy ez a fejedelem Németalföldön uralkodott; de ezenkivül is a többi birodalmakban még koránsem volt minden veszve. A császár, a franczia és lengyel királyok, a bajor herczegek még a katholicus egyház hivei voltak; még mindenfelé találkoztak egyházi fejedelmek, kiknek meglohadt buzgóságát ujból fel lehetett szítani; még a protestantismus is számos helyeken nem hatolt a népség tömegébe. — A föld népének többsége Francziaországban, de Magyar-[1]) és Lengyelországban is, még a katholicus hithez ragaszkodott; Párist, a mely már akkoriban nagy befolyást gyakorolt a többi franczia városokra, nem kapta el az ujítás. Angolországban a nemességnek és a köznépnek jó része, Irlandban az összes ó-ir nemzet katholicus maradt. A tiroli és svájczi Alpok közé nem talált útat a protestantismus. A bajor földnépe közt se tehetett még nagy előmenetelt. Legalább Canisius a tiroliakat és bajorokat ama két zsidó törzshöz hasonlítja, »a kik egyedül maradtak hüségesek az úrhoz.« Bizony megérdemelné a tüzetesebb fejtegetést, hogy micsoda belső mozzanatokon nyugodott ez az állhatatosság, ez a rendületlen ragaszkodás a régihez oly különb-különbféle népségek között. Németalföldön ismétlődött ez a wallon tartományokban.

---

[1]) Ha itt nem inkább tudatlanság volt, a mint legalább Schwendi Lázár előadja: »En Ungarie tout est confusion et misère: ils sont de la plus part Hugenots, mais avec une extrême ignorance du peuple.« Schwendi au prince d'Orange. Archives de la maison d'Orange-Nassau I., p. 288.

Már most a pápaság ismét oly állást foglalt el, melyben mind e hajlandóságokat ujból biztosíthatta, és bonthatatlanul magához bilincselhette. Habár maga-magán is változásokat tapasztalt, de meg volt számára az a megbecsülhetetlen jó, hogy a multnak külsőségei, az engedelmesség szokása az ő részén állottak. Sikerült a pápáknak, a zsinaton, melyet szerencsésen befejeztek, tekintélyöket, melynek csorbítása volt czélba véve, még növelni és erősödött befolyást szerezni a vidéki egyházakra. Azonfölül felhagytak ama világias politikával, mely által eddig Olaszországot és Európát háboruságba keverték; bizodalommal és tartalék nélkül csatlakoztak Spanyolországhoz és ennek azt az odaadást, melyet a római egyház iránt tanusított, viszonozták. Az olasz fejedelemség, a kiterjesztett állam mindenekelőtt egyházi vállalatok előmozdítására szolgált; kormányzásának fölöslege az összes katholikus egyháznak vált egykorig javára.

Ilyenformán a pápák, magokban is erősek s hatalmas hiveik s egy velök szövetkezett eszme által hatalmasok lévén, a védelemről, melylyel mindeddig be kell érniök, támadásra tértek át, oly támadásra, melynek menetét és eredményeit figyelemmel kisérni főtárgya e munkának.

Ezzel azonban egy mérhetetlen szinhely tárul föl előttünk. Sok helyen egyszerre lép fel a vállalat; a világ legkülönbözőbb részei felé kell fordítanunk figyelmünket.

Az egyházi működés politikai rugókkal van a legszorosabban összekötve; világra ható combinatiók állnak elő, melyeknek befolyása alatt a hódítás sikerül vagy dugába dül; a világesemények nagy fordulatait csak annál is szemesebben kell megvigyáznunk, minthogy sokszor az egyházi küzdelem sikereivel közvetlenül összeesnek.

De nem szabad megállapodnunk az általánosnál. Egyházi hódításokat még sokkal kevésbbé lehet, mint világiakat, végrehajtani kézre játszó honi rokonszenvek nélkül. A különböző országok érdekeinek mélyére kell bocsátkoznunk, hogy észrevegyük azon belső mozgalmakat, melyek Róma szándékait elősegítették.

Eseményeknek és életnyilatkozatoknak oly bősége és különfélesége van itt, melyet, szinte attól tartunk, hogy alig-alig lehet egyszerre áttekinteni. Oly fejlődés ez, mely rokon alapokon nyugszik és néha nagy mozzanatokra egyesül, de a jelenségeknek véghetetlen változatosságát mutatja.

Kezdjük a mi hazánkkal, mert hisz itt szenvedte a pápaság először nagy veszteségeit, s most is itt vivták ki jobbára a két elv viadalát.

Itt mindenelőtt az ép oly ildomos, mint vallásaért buzgó, a modern katholicismus szellemétől áthatott Jézustársasága tett a római egyháznak jó szolgálatokat. Nézzük elsőben is ennek működését.

Az első jezsuita-iskolák Németországban.

Az 1550-iki augsburgi birodalmi gyűlésen I. Ferdinánddal vele volt gyóntató atyja, a laibachi Orbán püspök. Azon csekély számu praelatusok egyike volt ez, a kik nem hagyták magokat hitökben megtántorítani. Gyakran fellépett otthon a szószékre, hogy a népet annak nyelvén az ősök hitében való állhatatos megmaradásra buzdítsa, és hogy az egy akol- és egy pásztorról prédikáljon.[1] Akkor

[1] Valvassor, Ehre des Herzogthums Krain. II. rész, VII. könyv, 433. lap.

épen Lejay jezsuita is Augsburgban volt és feltünést keltett egynehány térítésével. — Orbán püspök megismerkedett vele, és tőle hallott először azon collegiumokról, melyeket a jezsuiták több egyetemen alapítottak. Minthogy Németországban a katholicus theologia oly nagy hanyatlásnak indult, azt a tanácsot adta urának, hogy Bécsben hasonló collegiumot állítson fel. Ferdinánd kapva kapott rajta; abban a levélben, melyet ez iránt Loyola Ignáczhoz intézett,[1]) abbeli meggyőződését mondja ki, hogy a Németországban hanyatlóban levő egyházi tan fentartásának egyetlen egy eszköze abban áll, hogy az ifjabb nemzedéknek tudós és jámbor katholicusokat adjanak tanítókul. Könnyen meglett az alku. 1551-ben 13 jezsuita érkezett, köztük maga Lejay, kiknek Ferdinánd mindenek előtt tanyát, kápolnát és penziót rendelt, míg aztán nem sokára egyesítette őket az egyetemmel, sőt ennek visitatióját is rájok bizta.

Nem sok idő mulva Kölnben kaptak lábra. Itt voltak már nehány esztendő óta, de nem tudtak boldogulni; sőt arra kényszerítették őket, hogy külön éljenek. Csak 1556. szerzett nekik ama protestans regens alá került bursa alkalmat, hogy jobban megvessék lábukat. Mert minthogy volt a városban egy párt, mely az egyetemet minden áron katholicusnak akarta megtartani, a jezsuiták pártfogóinak abbeli tanácsát, hogy az intézet adassék ezen rend kezébe, végre is megfogadták. Közéjök tartozott a carthausiak perjele, a carmeliták tartomány-főnöke, s különösen dr. Gropper János, a ki néha-néha egy-egy ven-

[1]) Nyomtatva Sochernél, Historia provinciae Austriae societatis Jesu I., 21.

dégséget is rendezett, melyre meghivta a legbefolyásosabb polgárokat, hogy egy pohár bor mellett, régi jó német szokás szerint, azt, a mi legjobban nyomta a szivét, útnak ereszsze. Szerencséjére a jezsuitáknak volt a rend tagjai közt egy kölni születésű patricius, Rhetius János: erre lehetett bízni a bursát. De nem történt ez szigorú korlátozások nélkül: a jezsuitáknak kereken megtiltották, hogy a bursába be ne vigyenek afféle klastromi életet, mint a milyen collegiumaikban divatozott. [1])

Épen ez idő tájt fészkelték meg magokat Ingolstadtban is. A korábbi kisérletek főkép az egyetem fiatalabb tagjainak ellenállásán törtek hajót, a kik privát tanításukban semmiféle kiváltságolt iskola által sem engedték magokat korlátozni. — De 1556-ban, midőn a herczeg, a mint említettük, a protestánsok javára nevezetes engedményekre volt kénytelen fanyalodni, a katholicus érzelmű tanácsosok sürgős szükségét látták annak, hogy a régi hit fentartására valami nyomósat tegyenek. Köztük volt főkép Viguleus Hund, oly férfiú, a ki buzgalommal törekedett a régi egyházi állapotok fentartására és kifürkészésére, továbbá a herczeg titkára, Schwigger Henrik. Ezek eszközlésére hivták vissza a jezsuitákat. 1556. jul. 7-én, Szt. Willibald napján, tizennyolczan vonultak be Ingolstadtba; ezt a napot azért választották, mert Szt. Willibaldot tekintik ama dioecesis első püspökének. Még mindig sok nehézségre találtak város és egyetem részéről; ezeket ugyanazon pártfogás által sikerült lassankint legyőzniök, melynek meghivásukat is köszönhették.

E három székvárosból már most mindenfelé elterjedtek a jezsuiták; Bécsből legelébb is az osztrák tartomá-

[1]) Sacchinus, Hist. societatis Jesu, pars II., n. 103.

nyokban. I. Ferdinánd már 1556-ban Prágába vitte őket, s ott nekik egy paedagogiumot alapított, első sorban nemes ifjak számára. Ő maga oda küldte apródjait, s legalább a cseh nemesség katholicus érzelmű része, a Rosenbergek és Lobkovitzok közt jó indulatot és támogatást talált a rend. — A legnevezetesebb emberek egyike volt Magyarországon akkoriban Oláh Miklós, esztergomi érsek. Neve mutatja, hogy oláh származás. Atyja, Stoia, egy családjabeli vajdának meggyilkoltatásán való rémületében az egyháznak szentelte fiát, s ez a legszerencsésebb haladást tette kitűzött pályáján. Már az utolsó honi királyok alatt a secretáriusi fontos állást foglalta el; azóta pedig az osztrák párt szolgálatában polczról polczra hágott. A katholicismusnak általános hanyatlásában Magyarországon, fentartására az egyetlen egy reményt a köznépbe helyezte, mely még nem volt teljesen elszakadva. Csakhogy itt is hijja volt a katholicus érzelmű tanítóknak. Ilyenek képzésére 1561-ben jezsuita collegiumot alapított N. Szombatban; a maga jövedelmeiből adott neki penziót, Ferdinánd császár pedig egy apátságot ajándékozott hozzá. Midőn a jezsuiták megérkeztek, épen együtt gyűlésezett a dioecesis papsága; első működésök abból a kisérletből állott, hogy e magyar papokat azon heterodox tanokról letérítsék, melyekhez hajlottak. — És már Morvaországba is elhivták őket. Prussinowszki Vilmos olmützi püspök, ki a renddel olaszországi tanulmányai alatt ismerkedett meg, hivta őket magához; egy spanyol, Hurtado Perez, volt az első rektor Olmützben; megtanulták a nép nyelvét, bele szoktak az ottani életmódba és sikert arattak; nem sokára Brünnben is ott találjuk őket. [1])

[1]) Egy későbbi püspök, Pawlowski Szaniszló, a jezsuitagene-

Kölnből a társaság az egész Rajna-melléken elterjedt. A mint említettük, Trierben is hivőket talált és forrongásokat okozott a protestantismus. Stein János érsek elhatározta, hogy a makacskodókra csak csekély büntetéseket ró s a mozgalmaknak kiváltkép doctrinális ellensúlyt ád; a kölni jezsuita iskola két fejét magához hivatta Coblenzbe és eléjök adta, hogy rendjöknek egynehány tagját kivánná, hogy, a mint magát kifejezte, »a reá bizott nyájat inkább intés és nyájas oktatás, mint fegyver és fenyegetés által engedelmességben tarthassa.« Elfolyamodott Rómába is, s csakhamar meglett az egyezkedés. Rómából 6 jezsuitát küldöttek hozzá; a többi Kölnből érkezett. 1561. február 3-án nyitották meg collegiumukat nagyünnepélyességgel; a következő böjti időre magokra vállalták a prédikálást. [1])

Már most a mainzi választó fejedelemnek, Dánielnek két titkos tanácsosa is, Echter Péter és Bagen Simon abban voltak, hogy a jezsuiták befogadásában rejlik az egyetlen egy eszköz az elhanyatlott mainzi egyetem lábraállítására. A kanonokok és a jobbágyok által kifejtett ellenkezés daczára Mainzban collegiumot és Aschaffenburgban előkészítő iskolát alapítottak a rend számára.

Mind feljebb-feljebb jutott a társaság a Rajna mentén. Különösen kivánatosnak látszott előtte, ha Speierben verhetne tanyát, egyrészt mert a kamarai törvényszék

---

rálishoz intézett egy levelében (1587. jun. 7.) panaszolja, hogy Perez más megbizatást kapott. Morvaországot »provincia haereticorum molitionibus maxime exposita«-nak nevezi. Az a tulajdonság, melyet azoktól, kik itt valamire menni akarnak, mindenekelőtt megkiván, ez: »comitas et discreta in agendo prudentia.«

[1]) Browerus, Annales Trevirenses. Tom. II., lib. XXI. 106—125.

assessorai közt nagy számú kitünő férfiak voltak, a kikre rendkivüli fontosságú lett volna befolyást szerezni, másrészt azért is, hogy a heidelbergi egyetemnek, mely a protestáns tanítókra nézve akkoriban a legnagyobb hirnek örvendett, [1]) a szomszédból ellenttarthassanak. Lassankint be is hatoltak.

Haladék nélkül szerencsét próbáltak a Majna mentében is. Ámbár Frankfurt tiszta protestáns volt, mégis abban reménykedtek, hogy ott vásári alkalmakkor mehetnek valamire. De ez nem történhetett veszedelem nélkül: hogy rájok ne akadhassanak, éjről éjre változtatniok kellett a szállást. Annál bátorságosabban voltak és szivesebben látták őket Würzburgban. [2]) Csakugyan, mintha Ferdinánd császárnak az 1559-iki birodalmi gyűlés alkalmával a püspökökhöz intézett serkentése, hogy végre-valahára magok erejét is feszítsék meg a katholicus egyház fentartására, a rendnek ime fényes gyarapodását nagyban előmozdította volna. Würzburgból bejárták a frank földet.

Időközben más oldalról Tirol nyilt meg előttök. A császár leányainak kivántára megtelepedtek Innsbruckban s utóbb a szomszédos Hallban. Bajorországban mind előbbre nyomultak. Münchenben, hova 1559-ben jutottak be, még jobb dolguk volt mint Ingolstadtban: német Rómának nevezték el. És már nem messze Ingolstadtól egy új nagy gyarmat emelkedett. Hogy dillingeni egyete-

---

[1]) P. Neuser egy a török császárhoz irt hires levelében azt mondja, hogy ő tanító és prédikátor Heidelbergben, »mely helyen mostanábau az egész német birodalom legtudósabbjai tartózkodnak.« Arnold, Ketzerhist. II. 1133.

[2]) Gropp, Würzburgische Chronik der letzteren Zeiten, Th. I., pag. 237.

mét eredeti czéljára visszavezesse, elhatározta Otto bibornok, hogy mindazon tanítókat, a kik még ott alkalmazva voltak, elbocsátja és az intézetet teljesen a jezsuitáknak adja át. A bibornok és a rend német és olasz megbizottjai közt ez iránt Botzenben forma szerinti egyesség köttetett. 1563-ban érkeztek a jezsuiták Dillingenbe és elfoglalták a tanszékeket. Nagy kedvteléssel beszélik el, hogy a bibornok, a ki ez után nem sokára valami útról haza térvén ünnepélyes bevonulást tartott Dillingenbe, mindazok közül, a kik fogadására sorakoztak, különösen a jezsuitákhoz fordult, kezét csókra nyújtotta nekik, mint testvéreit úgy üdvözölte, celláikat maga végig nézte és velök étkezett. Teljes erejéből segítette őket; nemsokára Augsburgban missiót szervezett számukra.[1])

Rendkivüli gyarapodása ez a társaságnak oly rövid idő alatt. 1551-ben még nem volt állandó helyök Németországban; 1566-ban átölelték Bajorországot és Tirolt, a frank és sváb földet, a rajnai tartományok jó részét, Austriát; be voltak hatolva Magyarországba, Cseh- és Morvaországba. Már érzett is a hatásuk: 1561-ben azt bizonyítja a pápai követ, hogy »sok lelket nyernek és a szent széknek nagy szolgálatokat tesznek.« Ez volt az első tartós antiprotestáns hatás, mely Németországot érte.

Mindenek előtt az egyetemeken dolgoztak. Megvolt bennök a becsvágy, hogy a protestansokéi hirével versenyezzenek. Azon kor egész tudományos míveltsége a régi nyelvek studiumán alapult. Ezekkel serény buzgalommal foglalkoztak s rövid idő mulva az a vélekedés terjedt el, legalább némely helyeken, hogy a jezsuita tanítókat e tanul-

[1]) Sacchinus, Hist. soc. Jesu, pars II., lib. VIII., n. 108.

mányok restauratorai mellé lehet állítani. Más egyéb tudományokat is míveltek: Koster Ferencz Kölnben ép oly kellemesen mint tanúlságosan adta elő a csillagászatot. A fő dolog azonban, magától értetődik, a theologiai szakok maradtak. A jezsuiták a legnagyobb szorgalommal adtak elő még a szünidők alatt is; ismét behozták a vitatkozó gyakorlatokat, melyek nélkül, úgy mondták, minden tanítás holt; a vitatkozások, melyeket nyilvánosan tartottak, illedelmesek, erkölcsösek, tartalmasak s minden eddigieknél fényesebbek voltak. Nem sok idő mulva elhitették magokkal az ingolstadtiak, hogy az ő egyetemök, legalább a theologiai szakban, minden más némettel mérkőzhetik. Ingolstadt, ellenkező értelemben ugyan, de oly működési kört nyert, minővel Wittenberg és Genf birtak.

Nem kisebb szorgalmat fordítottak a jezsuiták a latin iskolák vezetésére. Lainez legnevezetesebb szempontjainak egyike az volt, hogy az alsó grammatikai osztályokat jól be kell tölteni. Hiszen az első benyomástól, melyet az ember kap, egész életére legtöbb függ. Helyes belátással oly embereket keresett, a kik, ha ezt a korlátoltabb tanítói hivatalt egyszer elvállalták, teljes életökben annak szándékozták magokat áldozni: mert csak idő folytával lehet ily foglalkozást megtanulni s jő meg a természetes tekintély. E téren bámulatosan sokra vitték a jezsuiták. Azt tapasztalták, hogy az ifjuság nálok fél esztendő alatt többet tanul, mint másoknál két évig, még protestánsok is visszahitták gyermekeiket távol gymnasiumokból és a jezsuitákhoz adták.

Következett a szegények iskolája, úrvacsorára készítés, katechisatio. Canisius elkészítette a kátéját, mely

helyes összefüggésű kérdések és velős feleletek által eleget tett a tanulók szükségének.

Teljesen ama hódolva-rajongó szellemben, mely a jezsuiták institutumát eleitől fogva oly sajátságosan jellemezte, folyt ez az oktatás. Az első rector Bécsben egy spanyol volt, Victoria János, oly férfiu, a ki egykor Rómában azzal lépett be a társaságba, hogy a carneval kedvtöltései alatt zsákba öltözve ment végig a corsón, mialatt folyton korbácsolta magát, mindaddig, míg mindenfelől alácsorgott a vére. Nem sokára Bécsben is abban különböztek a jezsuiták iskoláiba járó gyermekek a többiektől, hogy böjti napokon épen nem nyúltak azon tiltott ételekhez, melyekből szüleik minden lelki aggodalom nélkül ettek. Kölnben ismét tisztesség jelének vették az olvasó viselését Trierben tisztelni kezdték az ereklyéket, melyeket sok évóta senki se mert már mutogatni. A jezsuita iskolabeli ingolstadti ifjuság már 1560-ban párosával elzarándokolt Eichstädtbe, hogy a bérmáláskor »azon harmattal« erősödjék, »mely szent Walpurgis sirjából serked.« Ezt az érzületet, melynek az iskolában vetették meg alapját, predikálás és gyónás az összes lakosság közt elterjesztette.

Oly eset ez, a milyennek hasonló módon sohase látta mását a világtörténet.

Ha valamely szellemi mozgalom erőt vett az embereken, az mindenkor nagyszerű egyéniségek, új eszmék magokkal ragadó hatalma által történt. Itt a hatás nagy szellemi productio nélkül ment végbe. A jezsuiták tudósok és a magok módján kegyesek lehettek; de senkise mondhatja, hogy tudományosságuk a szellemnek szabad szárnyalásán alapulna, hogy kegyességök az együgyü szivnek mélységéből és eredetiségéből fakadt volna. Arra elég

tudósok, hogy hirök legyen és bizalmat költsenek, tanítványokat képezzenek és tartsanak meg. Továbbra nem törekesznek. Kegyességök nem csak az erkölcsi megrovástól menti meg őket, hanem positiv feltünő s annál kétségtelenebb; evvel ők beérik. Szabad, korláttalan, töretlen ösvényeken nem mozog se kegyességök se tanuk. De van valamiök, a mi kiválólag megkülönbözteti: a szigorú módszer. Minden ki van számítva; mert mindennek megvan a maga czélja. Ilyetén egyesülése elégséges tudománynak és fáradhatatlan buzgóságnak, tanulmányoknak és rábeszélésnek, pompának és önsanyargatásnak, a vezér szempontok világgá terjesztésének és egységének nem is fordult még elő sem az előtt, sem azóta. Szorgalmasok és rajongók voltak, ildomosak és tele lelkesedéssel, jóravaló emberek, kikhez szivesen közeledett mindenki, személyes érdekök nem volt, egyik segítette a másikat. Nem csoda, ha sikert arattak.

Nekünk németeknek ehhez még egy különös magyarázatot kell csatolnunk. A mint mondva volt, köztünk a pápai theologia jóformán el volt enyészve. A jezsuiták megjelentek, hogy új életre költsék. Kik voltak a jezsuiták, midőn hozzánk érkeztek? Spanyolok, olaszok, németalföldiek; sokáig nem volt a rendjök neve ismeretes: spanyol papoknak hítták őket. Elfoglalták a szószéket és találtak tanítványokat, kik tanaikhoz csatlakoztak. A németektől nem vettek semmit; tanuk és alkotmányuk készen volt, mielőtt nálunk megjelentek. Szervezetök tovább fejlődését minálunk általában olybá tekinthetjük, mint a román Európa új hatását a germánra. Német földön, itthon győztek le bennünket s ragadták el tőlünk hazánk egy részét. Ezt kétség kivül az is okozta, hogy a német theologusok

se magok közt nem értettek egyet, se elég fenköltséggel nem birtak, hogy a kevésbbé lényeges ellenmondásokat egymásban tűrték volna. A nézetek szélsőségeit ragadták meg; kiméletlen vadsággal támadtak egymásra, úgy hogy a még nem teljesen meggyőződötteket zavarba ejtették s ez által utat egyengettek ime jövevényeknek, kik okosan kieszelt, legapróbb részletekig kidolgozott, semmi kétséget nem hagyó tanukkal már most magok is hatalmat vettek a lelkeken.

Az ellenreformatiók kezdete Németországban.

Mindamellett is azonban nyilvánvaló, hogy a jezsuiták nem boldogulhattak volna oly könnyen a világi hatalomnak, a birodalmi fejedelmek kedvezésének segítsége nélkül.

Mert a politikai kérdések ép úgy jártak, mint a theologiaiak: oly rendszabály, mely által a lényegére nézve hierarchicus birodalmi alkotmány a vallás új viszonyaival összehangzásba jutott volna, nem jöhetett létre. A vallási béke sommája, a mint mindjárt eleinte értették s utóbb is magyarázták, az ország felsőségének új gyarapítása volt. A tartományok a vallás dolgában is nagy mértékű autonomiát kaptak. A fejedelemnek meggyőződésétől, az ország rendjeivel való egyetértésétől függött ezóta csupán, hogy valamely ország micsoda egyházi állást foglaljon el.

Oly határozat volt ez, mely mintha a protestantismus javára lett volna feltalálva, de tulajdonképen csak a katholicismus előmozdítására szolgált. Amaz már meg volt alapítva, mikor létrejött, emez csak az által állott helyre, hogy rája támaszkodott.

Legelőször is Bajorországban történt meg ez; és azon rendkivüli hatás miatt, mely belőle származott, különös tekintetre méltó, hogy mikép történt.

A bajor országgyűléseken huzamos idő óta versengésben találjuk a fejedelmeket és rendeket. A herczeg folytonos pénzzavarban van, adósságok nyomják, új kiadásokat kell tennie és mindig országrendjeinek támogatására van szorulva. Ezek viszont engedményeket kivánnak, főkép vallásiakat. Úgy látszott, hogy Bajorországban afféle viszonynak kell képződnie, a minő Ausztriában uralkodott sok ideig, hol t. i. a rendeknek vallásra s egyszersmind kiváltságokra alapított törvényes oppositiója támadt az országfő ellen, ha ez utóljára maga is áttért a protestantismusra.

Kétségkivül a dolgoknak ez az állása volt az, a mely, a mint említettük, fő oka lett a jezsuiták meghivásának. Lehetséges, hogy tanaik V. Albrecht herczegre magára benyomást tettek; hisz később egyszer úgy nyilatkozott, hogy a mit az isten törvényéből ért, Hoffaeustól és Canisiustól tanulta, kik mindketten jezsuiták voltak. Azonban még egy más hatás is hozzájárult. IV. Pius a herczeget nem csak arra tette figyelmessé, hogy minden vallásbeli engedmény alattvalóinak engedelmességét fogja csökkenteni,[1]) a mit a német fejedelemség helyzetében bajosan is lehetett volna tagadni, — hanem intésének kegyelmi jelekkel is nyomatékot adott, átengedvén neki papsága javainak

[1]) Legationes paparum ad duces Bavariae. A müncheni könyvtár MS. Prima legatio 1563. »Quodsi Sua Celsitudo Illma absque sedis apostolicae autoritate usum calicis concedat, ipsi principi etiam plurimum decederet de ejus apud subditos autoritate.« Az országgyűlésen panaszkodtak, hogy a fejedelmet elvakította a tized.

tizedét. Az által, hogy őt evvel a rendek beleegyezésétől függetlenebbé tette, egyszersmind értésére adta, hogy mily haszon háramlik rá a római egyházzal való összeköttetéséből.

Ezután főkép azon fordult meg a dolog, vajjon a herczeg képes lesz-e országrendjeinek már megalapított vallási oppositiójától ismét megszabadulni.

Egy 1563-ban Ingolstadtban tartott országgyűlésen vette ezt munkába. A praelatusok már különben is hajlandók voltak; legelébb is a városokat igyekezett maga részére vonni. Már akár azért, hogy az új életre költ katholicismus tanai, a mindenüvé befurakodó jezsuiták működése a városokra is, különösen gyülekezetök vezértagjaira, befolyást nyert vala, vagy hogy egyéb tekintetek léptek közbe, elég az hozzá, hogy a városok új vallási engedmények követelésétől, minőket eddig mindenkor erősen sürgettek, ezúttal elállottak s a nélkül, hogy új szabadságokat szorgalmaztak volna, az ő jóváhagyásaikra tértek át. Ezután csak a nemesség volt még hátra. Boszúsan, sőt elkeseredve hagyta ott az országgyűlést; följegyezték a herczeg számára azokat a fenyegető beszédeket, melyeket egyik-másik nemes ejtett;[1]) végre közülök a legelőkelőbb, Ortenburg gróf, a ki grófsága számára tőle elvitatott birodalmi közvetlenséget vett igénybe, elhatározta magát, hogy ezen a területen legott behozza az evangelikus hitvallást. De épen ez által kapta kezébe a herczeg a legjobb fegyvereket. Kivált midőn azon várak egyikében, melyeket bevett, a bajor uraknak holmi levelezésére akadt,

[1]) Geheime Erfahrung und Bericht der ungebührlichen aufrührischen Reden halber, Freibergnél: Geschichte der baierischen Landstände II., 352.

mely erős vonatkozásokat tartalmazott, melyben őt afféle megrögzött Pharaónak, tanácsát pedig a szegény keresztényeken kegyetlenkedő vértanácsnak nevezgetik, s melyben még egyéb kitételek is előfordulnak, mikből összeesküvésre véltek következtethetni: alkalmat nyert, hogy a nemességnek mindazon tagjait, kik ellene voltak, feleletre vonja.[1]) A rájok mért büntetést nem lehet szigorúnak mondani; de őt czélra juttatta: a részeseket t. i. kirekesztette a bajor országgyűlésekből. Minthogy itt ők képezték a még megmaradt egyetlen egy ellenzéket, a herczeg ilyformán teljesen urrá lett a rendeken, kik azontúl soha többé szóba nem hozták a vallást.

Hogy mily fontos volt ez, nyomban kiviláglott. Albrecht herczeg huzamos idő óta buzgó kitartással sürgette a pápánál és zsinatnál a közkehely megengedését: úgy látszott, hogy országának egész sorsát kötötte ehhez; végre 1564 áprilisében megkapta az engedélyt, s ki hinné? most még csak közzé sem tette. A körülmények nagyot változtak; a szigorú katholicismustól eltérő bármi kedvezményben most inkább kárt látott, mint hasznot; nehány alsó-bajor községgel, melyek a régebbi kívánságot hevesen ismételték, erőszakosan bánt el.[2])

Rövid idő mulva nem volt határozottabban katholikus fejedelem Albrecht herczegnél. A legkomolyabban rajta volt, hogy tartományát is ismét tiszta katholikussá tegye.

Az ingolstadti professoroknak alá kellett irniok azt a hitvallást, mely a tridenti zsinat következtében közzé

[1]) Huschberg, Geschichte des Hauses Ortenburg, 390. l.

[2]) Adlzreitter, Annales Boicae gentis II., XI., n. 22. Albertus eam iudulgentiam juris publici in Boica esse noluit.

tétetett. Minden herczegi tisztviselőnek esküvel kellett magát kétségtelenül katholikus confessióra kötelezni. A ki vonakodott, azt elbocsátották. A közönséges emberek között sem tűrte Albrecht herczeg a protestantismust. Először is Alsó-Bajorországban, hova nehány jezsuitát küldött a lakosok megtérítésére, nem csak a papoknak, hanem mind valamennyinek, a kik az evangelikus hitvallás-hoz ragaszkodtak, el kellett adni vagyonukat, s tisztulni az országból.[1]) Igy jártak el aztán mindenfelé. Nem lett volna tanácsos akármely hatóságnak protestánsokat tűrni; azzal maga magára vonta volna a legkeményebb büntetést.

Azonban a katholicismusnak e megujításával annak modern formái is mind átszármaztak Olaszországból Németországba. Tiltott könyvek indexét készítettek; kikutatták őket a könyvtárokból s halomszámra égették el; ellenben nagyban terjesztették a szigoruan katholikus könyveket; a herczeg buzdította az ily szellemben iró szerzőket; a Surius-féle szentek történetét a maga költségén németre fordíttatta és kinyomatta; — a legnagyobb tisztelettel voltak ismét az ereklyék iránt; szent Benno, kiről egy másik német tartományban, Meissenben, már tudni sem akartak, ünnepélyesen Bajország védszentjévé nyilváníttatott; — építészet és zene először Münchenben kezdett virágozni a restaurált egyház izlésében; — mindenek előtt pedig a jezsuita intézeteket pártolták, mert ezek eszközölték ily szellemben a serdülő nemzedék nevelését.

Nem is győzték ezért a jezsuiták magasztalni a herczeget: második Jósiásnak, új Theodosiusnak nevezgették.

---

[1]) Agricola, P. I., Dec. III., 116—120.

Csak egy kérdés van itt még hátra.

Minél fontosabb az uralkodói fensőség gyarapodása, melyet a protestáns fejedelmek a hatalmukba kerített vallásra való befolyásuk által nyertek, annál feltünőbb volna, ha a katholikus uralkodók az egyházi hatalmak felújított tekintélye által korlátoztatták volna magokat.

Azonban erről is volt gondoskodva. A pápák jól látták, hogy nekik főképen csak a fejedelmek által sikerülhet hanyatló hatalmukat fentartani vagy az elhanyatlottat felsegíteni; erre nézve éppen nem ámították magokat; egész politikájok arra volt irányulva, hogy a fejedelmekkel szövetkezzenek.

Ez abban az utasításban, melyet Gergely mindjárt az első követnek, kit Bajorországba küldött, adott vala, minden himezés nélkül kimondatik: »ő szentségének legforróbb vágya, a veszni tért egyházi fegyelmet visszaállítani; de egyszersmind átlátja, hogy e főfontosságú czél elérésére a fejedelmekkel kell egyesülnie; az ő jámborságuk tartotta fenn a vallást; egyedül csak az ő segítségökkel állítható helyre az egyházi fegyelem és erkölcs«.[1]) S így a pápa felruházza a herczeget azzal a joggal, hogy a késlekedő püspököket a Salzburgban tartott zsinat határozatainak végrehajtására serkentse és a regensburgi

[1]) Legatio Gregorii XIII. 1573: Sua Sanctitas in eam curam incumbit, qua ecclesiastica disciplina jam ferme in Germania collapsa aliquo modo instauretur, quod cum antecessores sui aut neglexerint aut leviter attigerint, non tam bene quam par erat de republica christiana meritos esse animadvertit: — adjungendos sibi ad tale tantumque opus catholicos principes sapientissime statuit. Határozottan megigéri a követ, Porcia Bertalan gróf: »Suam Sanctitatem nihil unquam praetermissuram esse, quod est e re sua (ducis Bavariae) aut filiorum«.

püspököt és káptalanját egy seminarium felállítására szorítsa; egy szóval egyházi főfelügyeletfélét ruház rá; tanácskozik vele, vajjon nem volna-e jó, szerzetesek számára is seminariumokat állítani, mint világi papok számára már vannak. Szives örömest beleegyezik a herczeg. Csak azt kivánja, hogy már most a püspökök se bolygassák a fejedelmi jogokat, se az öröklötteket, se az újon kapottakat, s hogy a papságot fegyelemben és rendben tartsák a felsőbbjei. Találni oly edictumokat, melyekben a fejedelem kamarai jószágnak tekinti és világi igazgatásnak veti alá a kolostorokat.

Ha a protestáns fejedelemség a reformatio folytában egyházi attributumokra tett szert, most már ugyanez a katholikusnak is sikerült. A mi amott a pápasággal ellenkezésben, az itt a vele való egyetértésben történt. Míg a protestáns fejedelmek kisebb idejű fiaikat postulált administratorokká tették meg a szomszédos evangelikus egyházakban, addig a katholikusnak maradtakban a katholikus fejedelmek fiai közvetlenül püspöki méltóságra jutottak. Gergely pápa eleitől fogva megigérte Albrecht herczegnek, hogy semmit se mulaszt el, a mi az ő vagy fiai javára szolgálna; fiai közül mihamar kettőt látunk a leggazdagabb javadalmak birtokában, egyikök lassanként a birodalom legmagasabb méltóságaira emelkedik.[1])

---

[1]) Még V. Pius is mérsékelte szigorú elveit a bajor herczeg irányában. Tiepolo: Relatione di Pio IV e V. D'altri principi secolari di Germania non si sa chi altro veramente sia cattolico che il duca di Baviera: però in gratificatione sua il pontefice ha concesso che il figliuolo, che di gran lunga non ha ancora l'età déterminata dal concilio, habbia il vescovato Frisingense: cosa che non è da lui stata concessa ad altri.

De Bajorország ezen felül is azon állásnál fogva, melyet elfoglalt, magában is nagy jelentőséget nyert. Azon nagy elv mellett állt ki, a mely épen most emelkedett új hatalomra. Az ily érzületű kevésbbé hatalmas német fejedelmek egy ideig fejöket látták Bajorországban.

Mert a meddig csak a herczeg hatalma ért, abban buzgólkodott, hogy a katholikus tant visszaállítsa. Alig hogy kezére esett a Haag grófság, a protestánsokat, kiket ott az utolsó gróf megtűrt, elűzette s a katholicismus szertartását és hitét újra behozatta. A moncontouri csatában elesett Philibert, a baden-badeni határgróf. Fia, a még csak tiz éves Fülöp, Münchenben Albrecht gyámsága alatt, magától értetődik, katholikus hitben neveltetett. De a herczeg nem várta be, hogy mit fog tenni a fiatal határgróf, ha majd maga veszi át az uralkodást; Schwarzenberg grófot és Schorich György jezsuitát, kik már az alsó-bajorországi térítések alkalmával együtt dolgoztak vala, rögtön a badeni területre küldötte, hogy azt ugyanazon eszközökkel katholikussá tegyék. Ámbár a protestáns lakosok ez ellen császári parancsokkal állottak elő; de ezzel nem gondoltak: a teljhatalmúak, a mint a jezsuiták történetirója kedvteléssel kifejezi magát, »az együgyű tömeg fülét és szivét tovább készítgették a mennyei tan számára« Azaz: eltávolították a protestáns papokat, kényszerítették azokat a szerzeteseket, kik nem maradtak egészen orthodoxok, az eltérő tanok elvetésére, felsőbb és alsóbb iskolákat katholikus tanítókkal raktak meg s az engedetlenkedő laikusokat kiutasították. Két évnek, 1570 és 1571-nek, leforgása alatt az egész tartomány ismét katholikussá volt téve.[1])

[1]) Sacchinus Hist. soc. Jesu, pars III, lib. VI, n. 88; lib. VII, n. 67. Agricola: I, IV, 17. 18. A pápa meg is dicséri ezért a herczé-

Mialatt ez a világi területeken történt, hasonló mozgalom keletkezett, még elkerülhetetlenebb szükségességgel, az egyháziakon is.

Az egyházi német fejedelmek mégis csak első sorban püspökök voltak, s a pápák egy pillanatot sem mulasztottak el, hogy a püspökség feletti hatalmukat, melyet a tridenti rendeletek gyarapítottak, Németországban is érvényesítsék.

Először is Canisiust a zsinati végzések példányaival a különböző egyházi udvarokba küldötték. Elvitte őket Mainzba, Trierbe, Kölnbe, Osnabrückbe és Würzburgba.[1]) A hivatalos tiszteletet, melylyel fogadták, ügyes tevékenységgel táplálta. Utóbb az 1566-iki augsburgi birodalmi gyülésen került szóba a dolog.

V. Pius pápa attól tartott, hogy a protestantismus itt majd új követelésekkel áll elő s új engedményeket nyer; már is utasította követét, hogy szükség esetén oly tiltakozással lépjen elő, mely a császárt és a fejedelmeket minden jogaiktól való megfosztással fenyegesse; sőt azt hitte már, hogy el is érkezett ennek a pillanatja.[2]) A követ, a ki a dolgot közelről szemlélte, nem tartotta ezt tanácsosnak. Látta, hogy már nem kell tartani semmitől. A protestánsok meg voltak hasonolva; a katholikusok összetartottak. Gyak-

---

get: »Mira perfunditur laetitia, cum audit, ill. Sertis Vrae opera et industria marchionem Badensem in religione catholica educari, ad quod accedit cura ingens, quam adhibuit in comitatu de Hag, ut catholica fides, a qua turpiter defecerant, restituatur«.

[1]) Maderus, de vita P. Canisii lib. II, c. II. Sacchinus, III, II, 22.

[2]) Catena, Vita di Pio V p. 40 kivonatosan közli az utasítást. Gratiani, Vita Commendoni, lib. III, c. II.

ran összegyűltek a követnél, hogy közös rendszabályok felett tanácskozzanak; Canisius, feddhetetlen, igaznál igazabb hitű és okos létére, nagy befolyással birt a személyekre; engedményre gondolni se lehetett; sőt inkább ez a birodalmi gyülés az első, melyen a katholikus fejedelmek sikeres ellentállást fejtettek ki. A pápa intéseit meghallgatták: az egyházi fejedelmeknek egy külön gyülésében a tridenti végzések egyelőre elfogadtattak.

E pillanattól fogva új élet kezdődik a katholikus egyházban Németországon. Lassankint e végzéseket közzé tették a tartományi zsinatokon, seminariumokat állítottak a püspöki székhelyeken: az első, a ki ez intézkedésnek eleget tett, tudtommal az eichstädti püspök volt, a ki a »collegium wilibaldinum«-ot alapította;[1]) a professio fideit urak és szegények alájegyezték. Felette fontos, hogy ennek az egyetemeken is meg kellett történnie. Oly intézkedés volt ez, melyet Lainez javasolt, a pápa helyben hagyott s a mely most Németországban kiváltkép Canisius buzgalma által lépett életbe. Nem csak hogy nem alkalmaztak, de még magasabb fokra se emeltek senkit, az orvosi facultásban sem, a professio aláirása nélkül. Az első egyetem, a hová ezt bevitték, tudtommal Dillingen volt; lassankint utána indult a többi. Megkezdődtek a legszigorúbb egyházi visitatiók. A püspökök, kik eddig igen elnézők voltak, buzgalmat és hódolatot mutattak.

Kétség kivül közülök a legbuzgóbbak egyike Eltz Jakab volt, 1567—1581. trieri választófejedelem. Ő még a régi löweni iskolában nevelkedett; eleitől fogva irodalmi munkássággal is szolgálta a katholicismus ügyét; maga

---

[1]) Falkenstein, Nordgauische Alterthümer I, 222.

szerkesztett egy martyrologiumot és imádságokat készített a hórák számára; a jezsuitáknak Trierbe behozatalában már elődje idejében legtöbb része volt. Épen ezekre bizta most, hogy maga uralkodásra jutott, kerülete visitatióját. Még az iskolamestereknek is alá kellett irniok a professio fidei-t. A papok közé, a jezsuiták methodikus szelleme szerint, szigorú fegyelmet és alárendeltséget hoztak be; a pap hónaponkint a dékánnak, minden negyedév végén a dékán az érseknek tartozott jelentést tenni; az ellenszegülőket tüstént eltávolították. A tridenti rendeletek egy részét kinyomatták a dioecesisek számára és mindenkinek tudomására juttatták; hogy a szertartások minden különbözőségeit megszüntessék, egy új agendát tettek közzé. Az egyházi törvényszék, főleg Delft Bertalan által, új szigorú szervezetet kapott. Az érseknek legfőbb gyönyörűsége, úgy látszik, abban telt, ha találkozott valaki, a ki ismét elszakadt a protestantismustól. Az ilyent soha se mulasztotta el, hogy maga ne iktassa a hivek közé.[1])

A hivatalnak ezen kötelességéhez, a Rómával való viszonyhoz azonban még másnemű indító okok is járultak. Az egyházi fejedelmeknek, a világiaknak indító okai, hogy tartományaikat az ő vallásukra térítsék vissza, épen úgy, vagy talán még nagyobb mértékben megvoltak, mivel hogy a protestantismusra hajló lakosság ellenök papias jellemök miatt csak még erősebb oppositiót kellett hogy kifejtsen.

A német történetnek ezen fontos mozzanatával legelőször épen Trierben találkozunk. A trieri érsekek is,

---

[1]) Broverus, Annales Trevirenses II, XXII, 25, itt általában leghitelesebb szerzőnk.

mint más egyházi urak, régtől fogva versengésben voltak fővárosukkal. A XVI-ik században protestáns elem is csatlakozott hozzá; különösen az egyházi törvényszéknek szegültek makacsul ellene. Eltz Jakab végre kénytelen volt a várost ostrom alá fogni. Fegyvere győzött; azután valami császári itéletet eszközölt ki, mely neki adott igazat. Már most a polgárokat világi és egyházi engedelemre szorította.

És még más valamit is tett ő, a mi általános hatást vont maga után. 1572-ben a protestánsokat végkép kitudta udvarából. Ennek névszerint a nemességre volt nagy jelentősége, mivel az előmenetelében az udvarra volt szorulva. Jövendőre minden kilátástól meg volt fosztva, és nem egyet ez birhatott rá, hogy visszatérjen a régi vallásra.

Trier szomszédja is, Brendel Dániel mainzi választófejedelem, nagy katholikus volt. Környezete egyértelmű tanácsa ellenére ismét visszahozta az úrnapi körmenetet s ott maga fungált, vecsernyéjét soha se mulasztotta volna el; — a beérkezett ügyek közül mindig először az egyháziakat terjesztette maga elé; titkos tanácsosai közül azok iránt viseltetett legjobb indulattal, a kik legbuzgóbb katholikusok voltak; — a jezsuiták magasztalják tapasztalt kegyességét; a római »collegium germanicum«-ba is küldött egynéhány növendéket.[1]) De oly messze menni, mint Eltz Jakab, nem volt hajlandó. Nincs afféle ironia nélkül az ő vallási buzgalma. Midőn behozta a jezsuitákat, ez ellen alattvalói közül sokan szót tettek előtte: »micsoda?«

---

[1]) Serarius, Moguntiacarum rerum libri V, a Dánielről való szakaszban, cap. VIII. XI. XXII. XXIII.

— ezt mondta — »ti tűrtök engem, a ki pedig nem teszek kellőkép eleget kötelességemnek, s oly embereket nem akartok tűrni, kik kötelességöket derekasan teljesítik?« [1]) Nincs tudomásunk róla, hogy mit felelhetett a jezsuitáknak, ha ezek már most a protestantismusnak az országban teljes kiirtását sürgették. Legalább lutheránusokat és kálvinistákat folyvást tűrt a városban és az udvarnál; némely helyen még az evangélikus ritust [2]) is megszivelte, de alkalmasint csak azért, mert nem érezte magát elég erősnek az elnyomására. Területének egy távolabbra eső részében, hol nem fenyegethették oly hatalmas és harczkedvelő szomszédok, mint a rajnai pfalzgrófok, ő is döntő lépéseket tett. Eichsfelden a katholicismus visszaállítása az ő műve. A nemesség pártfogása folytán ott is gyökeret vert a protestantismus; még Heiligenstadtban, az apátságnak, mely valamennyi egyházak patronusa volt, szeme láttára is lábra kapott; volt ott lutheránus pap; az úrvacsorát két szin alatt szolgáltatták ki; egy időben már csak tizenkét tekintélyes polgár járult katholikus szertartás szerint az úr asztalához.[3]) Épen ekkor — 1574-ben — jelent meg az érsek személyesen Eichsfelden, vele két jezsuita, hogy egyházi visitatiót tartson. Erőszakhoz nem nyúlt; de mégis oly eszközökhöz folyamodott, melyek hatottak.

Heiligenstadtban eltávolította a protestáns papot s helyébe jezsuita collegiumot alapított. Senkit sem utasí-

---

[1]) Valerandus Sartorius, Serariusnál p. 921.

[2]) Turner Róbert panaszai, a ki egy Bonifaciust keresett s csak egy »principem politicum«-ot talált. Serariusnál p. 947.

[3]) Joh. Wolf, Geschichte und Beschreibuug von Heiligenstadt. pag. 591.

tott ki a tanácsból, de a tanácseskühöz tett azon kis toldalék által, melynél fogva minden tanácsúr arra kötelezte magát, hogy a választófejedelem ő nagyságának egyházi és világi dolgokban engedelmeskedik, gátat vetett jövőre, hogy protestánsok be ne léphessenek. A fő dolog aztán az volt, hogy egy határozottan katholikus főtisztviselőt tett meg, Stralendorf Lipótot, a ki nem átalta az úr enyhébb rendszabályait önhatalmúlag keményen hajtani végre, s a ki 26 esztendei következetes igazgatása alatt a katholikus tant városban és vidéken ismét uralkodóvá tette. Nem törődvén a nemesség ellenmondásával, elkergette a falusi protestáns papokat is és helyöket az új jezsuita iskola növendékeivel töltötte be. Már ama vidékeken egy másik egyházi fejedelem megadta volt erre a példát.

A fuldai apátságban az evangélikus vallásgyakorlatot immár hat apát tűrte vala és Dernbach Boldizsár fiatal apát is, kit Gravelnek híttak, megigérte 1570-ben történt választatásakor, hogy nem bolygatja a dolgot. De vagy azért, hogy a kegy, melyben a pápai udvar részesítette, fellobbantotta becsvágyát, vagy hogy a katholicismus visszaállításában eszközöket látott csakugyan csekély hatalma gyarapítására, vagy hogy valójában mélyebb véleményváltozás ment benne végbe, lassankint nem csak idegenkedést, hanem ellenséges indulatot tanusított a protestantismus iránt. Először is meghivta a jezsuitákat. Egyet se ösmert közülök, collegiumot soha se is látott; csak az általános hir, a festés, melyet rólok a trieri collegium néhány tanítványa előtte tett és talán Brendel Dániel ajánlatai indították rá. Kész örömmel jöttek a rend emberei; Mainz és Trier itt egy közös coloniát alapítottak; az apát házat és iskolát épített és penziót adott

számukra; ő maga, mert még igen tudatlan volt, oktatást vett tőlök.[1])

Az apát ez által elsőben is káptalanjával került rossz viszonyba, kinek efféle dolgokba beleszólása volt s a ki ezt a meghivást épen nem helyeselte; majd pedig a várost is megtámadta. Erre a legjobb alkalom kinálkozott neki.

A fuldai pap, ki eddig az evangélikus tant prédikálta, visszatért a katholicismusra s újra latinul végezte a keresztelést, az úrvacsorát csak egy szin alatt osztogatta. A polgárság, mely régen megszokta az evangélikus szertartást, nem akart ebbe oly könnyen belenyugodni s ezen papnak eltávolítását követelte. El lehet gondolni, hogy nem hallgattak rá. Nem csupán a főtemplomban gyakorolták szigorúan a katholikus szertartást, de a mellék-templomokból is lassankint kiutasították az evangélikus papokat s helyökbe jezsuitákat tettek. A protestáns tanácsosokat és tisztviselőket már is katholikusokkal cserélték föl.

Mind hiába volt ez ellen a nemesség tiltakozása; szinte elcsodálkozva azt felelte Boldizsár apát: reményli, nem akarják neki megszabni, hogy mikép kormányozza az istentől reá bizott tartományt. Néhány hatalmas birodalmi fejedelem követséget indított hozzája, hogy őt újításainak megszüntetésére s a jezsuiták eltávolítására birják; de rendületlen maradt. Sőt már a lovagi rendet is fenyegette.

---

[1]) Reiffenberg, Historia societatis Jesu ad Rhenum inferiorem I, VI, II, a ki e helyen Sacchinusnak (III, VII, 68) Feurer jezsuita által számára készített tractatusából vett jegyzeteit szaporítja. Protestáns részről: Beschwerden der Stadt Fulda und desselben Stiftes Ritterschaft, Lehmann-nál: de pace religionis II, IX, 257.

Ez afféle birodalmi közvetlenséget vett igénybe, mely igen korlátozottá lett volna, ha az egyházi uralkodó vallási engedelmességet csikarhat ki.

Ekkép a katholicismus, mely immár legyőzöttnek látszhatott, megújhodott erővel emelkedett fel Németországban. A legkülönfélébb indító okok működtek itt közre: a vallásnak és az újonan elhatalmasodott tannak, a tridenti határozatok által megújított egyházi alárendeltségnek s kiválólag a belső politikának is indító okai; nyilvánvaló volt, mily sokkal hatalmasabbá vált egy fejedelem, ha alattvalói az ő hitét vallották. Jóllehet az egyházi restauratio még csak egyes pontokat foglalt el, de ezek végtelen kilátást nyújtottak. Nevezetesen a legnagyobb fontossággal kellett birnia annak, hogy az egyházi fejedelmek eljárása nyomós ellenmondásra nem talált. A vallási béke alkalmával az egyházi területeken levő protestáns községeket külön császári nyilatkozat által igyekeztek biztosítani; az egyházi fejedelmek most tagadták, hogy erről a nyilatkozatról nem tudnak semmit; törődni pedig épen nem törődtek vele. A császári hatalom nem volt eléggé erős, eléggé elszánt ez ellen valami döntő lépésnek nem hogy megtételére, de csak elhatározására is. A birodalmi gyülésekben sem volt elég erély és egység, hogy tegyenek valamit; — a legnagyobb változások minden zaj nélkül történtek, szinte észrevétlenül s a nélkül, hogy csak a történeti könyvekbe is feljegyezték volna, mintha másként nem is lehetne.

Erőszaktételek Németalföldön és Franczia országban.

Mialatt a katholikus törekvések Németországban ily hatalmas előhaladást tettek, Németalföldön és Franczia országban is megindultak, noha igen eltérő módon.

Az alapkülönbség abban áll, hogy ezen országokban erős centralis hatalmak voltak, melyek minden mozgalomban önműködő részt vettek, a vallási vállalkozásokat vezették és az ellenállás őket közvetlenül érintette.

Ennélfogva a viszonyok nagyobb egységgel, a vállalatok több összefüggéssel és nyomatékkal birnak.

Tudjuk, hogy II. Fülöp uralkodása kezdetén mennyiféle rendszabályokhoz nyult Németalföldön, hogy tökéletes engedelmet létesítsen; egyikkel a másik után fel kellett hagynia; csak azokhoz ragaszkodott kérlelhetetlen szigorúsággal, melyek a katholicismusnak, az egyházi egységnek fentartását célozták.

Új érsekségek és püspökségek felállításával teljesen megváltoztatta az ország egyházi alkotmányát; ebben nem hagyta magát zavarni semmi ellenmondás, semmi hivatkozás által oly jogokra, melyeket azzal csakugyan megsértett.

Ezek a püspökségek azonban kettős jelentőséget nyertek, mióta a tridenti zsinat az egyházi fegyelmet oly szerfölött megszigorította. Az életnek, mely eddig módokat talált, hogy nagyobb kényszer nélkül mozoghasson, éles felügyelet alá kellett kerülnie s azon szorosnál szorosabb forma alá vettetnie, mely alól épen hogy szabadulóban volt.

Ehhez járultak már most azok a büntető parancsok, minőket Németalföldön már az előbbeni kormány alatt oly nagy számmal adtak ki, továbbá az inquisitorok buzgósága, melyet az új római tribunál napról-napra jobban sarkalt.

A németalföldiek semmit el nem mulasztottak, hogy a királyt a szigorúság enyhítésére birják, s némelykor csakugyan úgy látszott, mintha hajlandó volna rá; Egmont gróf úgy hitte, hogy Spanyolországban létekor erre nézve biztosításokat kapott. De ezt már magában is bajos volt várni. Említettük, hogy II. Fülöp uralkodása mindenütt mennyire egyházi mozzanaton nyugodott: ha a németalföldieknek engedményeket tesz, azt kivántak volna Spanyolországban is, hol pedig soha se adhatott volna. Ő fölötte is, ismerjük el, kényszerű szükségesség függött. De ezen kivűl is ezek voltak az idők, melyekben V. Piusnak pápává tétele és első cselekedetei az egész katholikus kereszténységben új buzgalmat keltettek; II. Fülöp is szokatlan odaadást érzett magában e pápa iránt és intéseire kész fület tárt; ekkortájban verték vissza Maltáról a törökök támadását s a pápa hódolói, a németalföldiek ellenségei, a mint az Oraniai herczeg gyanítja, a győzelem hatását használták fel arra, hogy a királyt erős elhatározásra birják.[1]) Elég az hozzá, 1565 vége felé egy oly edictum bocsáttatott ki, mely szigorúságban minden előbbit fölülmúlt.

A büntető parancsok, a tridenti zsinatnak és az azóta tartott tartományi zsinatoknak határozatai csorbi-

[1]) A herczeg Granvellát gyanúsítja. Lásd levelét: Archives de la maison d'Orange-Nassau I, 289.

tatlanul hajtassanak végre, egyházi vétségek fölött törvényt látni egyedül az inquisitorokat illesse. Minden hatóság utasíttatott, hogy ebben segedelmet nyújtson. Minden tartományban egy biztos őrködjék e rendelet végrehajtása fölött és három-három havonkint tegyen róla jelentést.[1])

Nyilvánvaló, hogy ez által egyházi kormányzásnak kellett létrejönnie, ha nem is egészen úgy mint Spanyolországban, de bizonyára úgy mint Olaszországban.

Ennek először is az lett a következése, hogy a nép fegyverre kelt, kitört a képromboló vihar, az egész ország tűzbe-lángba borult; jött oly pillanat, melyben az állami hatalom még engedékenységre is kényteleníttetett; azonban, a mint történni szokott, az erőszakoskodások tönkre tették önnön czéljokat; a mérsékelt és békés lakosok erre elréműltek s hajlandók voltak a kormánynak kezére játszani; a főkormányzónő lett a győztes; miután a lázadó helységeket elfoglalta, már azt is merhette, hogy a tisztviselőknek, sőt a király hűbéreseinek általában, oly esküt tett eléjök, mely által azok a katholikus hit fentartására, az eretnekek elnyomására forma szerint kötelezték magokat.[2])

De a királynak még ez nem volt elég. Az a szerencsétlen pillanat volt ez, melybe Don Carlos fiának katasztrófája esik; soha se volt szigorúbb, hajthatatlanabb. A pápa még egyszer intette, hogy semmi engedményt se tegyen a katholicismus rovására; a király biztosította ő szentségét, hogy »nem fogja tűrni, hogy egy gonosz plánta gyökere megmaradjon Németalföldön; vagy elveszti a tartományt vagy fentartja benne a katholikus

[1]) Strada egy 1565 decz. 18-ról szóló formula szerint, lib. IV. pag. 91.

[2]) Brandt, Histoire de la réformation des Pays-bas I, 156.

vallást«.[1]) Hogy szándékait végrehajtsa, a zavarok lecsillapodtával még legjobb hadvezérét, Alba herczeget, s egy derék sereget küldött Németalföldre.

Értsük meg legalább azt az alapgondolatot, melyből Alba eljárása eredt.

Alba meg volt győződve róla, hogy valamely országnak erőszakos, lázongó mozgalmaiban mindent tehet az ember, ha a főkkel elbánik. Hogy V. Károly oly sok és nagy diadalmak után úgyszólván úgy taszíttatott ki a német birodalomból, azt ő e fejedelem elnézéséből származtatta, ki a kezébe esett ellenségeit kimélte. Gyakran volt szó arról a szövetkezésről, mely 1565-ben a bayonne-i összejövetel alkalmával francziák és spanyolok közt létesült s azokról a megállapodásokról, melyek ott történtek; mindabból, a mi e felől mondva volt, csak annyi bizonyos, hogy Alba herczeg felszólította a franczia királynét, hogy a hugenották fejeitől bármi úton-módon szabaduljon. A mit akkor tanácsolt, azt most maga nem habozott véghez vinni. II. Fülöp királyi aláírással ellátott néhány üres lapot adott vele. Ennek első hasznát úgy vette, hogy Egmontot és Hornt elfogatta, kikről föltette, hogy az előbbi mozgalmakban részök volt. »Szent katholikus felség«, így kezdődik a levél, melyet e felől a királyhoz irt és mely bizonyítani látszik, hogy erre nem volt egyenes parancsa, »miután Brüsszelbe megérkeztem, kellő helyen beszereztem a szükséges értesülést s aztán biztosítottam magamat Egmont

[1]) Cavalli, Dispaccio di Spagna 7 Ag. 1567. Rispose il re, che quanto alle cose della religione S. Stà stasse di buon animo, che ovvero si han da perder tutti quei stati o che si conserverà in essi la vera cattolica religione, nè comporterà che vi rimanghi, per quanto potrà far lui, alcuna radice di mala pianta.

gróf ellen, továbbá Horn grófot is s más egynehányat elfogattam.« [1]) Akarjuk-e tudni, hogy egy esztendőre rá miért itélte halálra a foglyokat? Nem volt ez talán a pörből származott meggyőződés bűnös voltukról; hisz az jobban terhelte őket, hogy a mozgalmakat nem akadályoztatták meg, mint hogy előidézték; nem volt a király parancsa se, a ki inkább a herczegre hagyta az itéletnek végre vagy végre nem hajtását, a szerint, a mint jobbnak tartja; — az ok a következő volt. Egy kis csapat protestáns nyomult vala az országba; nem vitt ugyan valami nagyobbat véghez, de Heiligerleenél mégis némi előnyt vívott ki és egy nagynevű királyi kapitány, Arenberg herczeg, elesett a csatában. A királyhoz intézett levelében ezt mondja Alba: észrevette ő, hogy a népet ez a kudarcz forrongásba hozta és daczossá tette; szükségesnek tartotta tehát megmutatni az embereknek, hogy nem fél tőlök semmiképen; még a kedvöket is el akarta venni attól, hogy új zavarok által ne próbálják kiszabadítani a foglyokat; így határozta el magát arra, hogy az itéletet menten végrehajtassa rajtok. Így kellett a nemes férfiaknak meghalniok, kiknek minden bűne hazájok ősi szabadságainak védelmezésében állott, kikben semmi főbenjáró vétket föl-

[1]) Dispaccio di Cavalli 16 Sett. Az eddigi regensnő panaszt tett az elfogatás miatt a királynál. A király azt felelte, hogy: ő nem adott rá parancsot. Hogy ezt bebizonyítsa, előmutatta Alba levelét, a melyből a bizonyító hely itt közöltetik. Így hangzik: Sacra cattolica Maestà, da poi ch'io gionsi in Brusselles, pigliai le information da chi dovea delle cose di qua, onde poi mi son assicurato del conte di Agmon e fatto ritener il conte d'Orno con alquanti altri. Sarà ben che V. M. per bon rispetto ordini ancor lei che sia fatto l'istesso di Montigni (a ki Spanyolországban volt) e suo adjutante di camera. — Erre következett Montigny elfogatása.

fedezni nem lehetett; inkább egy daczos politika pillanatnyi tekintetének, mint a jogelvnek estek ők áldozatul. Épen ekkor emlékezett meg Alba V. Károlyról, kinek hibáit nem akarta ő is elkövetni.[1])

Látjuk, Alba elvből volt kegyetlen. Ki talált volna kegyelmet a rettentő törvényszék előtt, melyet ő a »zavarok tanácsának« neve alatt felállított? Elfogatásokkal és kivégzésekkel kormányozta a tartományokat; az elitéltek házait lerontatta, javaikat pedig elkobozta. Az egyháziakkal együtt szemmel tartotta egyszersmind a politikai czélokat is: a rendek régi hatalma semmis volt már; spanyol csapatok árasztották el az országot és a legfontosabb kereskedelmi városban fellegvárat emeltek számukra; megátalkodott makacssággal hajtatta be Alba a leggyülöletesebb adókat és Spanyolországban csak azon csodálkoztak — mert onnan is tetemes összegeket húzott — hogy hová teszi a sok pénzt; de az igaz: az ország engedelmes volt; békételen moczczanni se mert; a protestantismusnak min-

---

[1]) Cavalli 1568 julius 3-ikánál e levelet is közli kivonatban. Talán még nevezetesebb, mint a fentebbi. Capitò qui l'avviso della giustitia fatta in Fiandra contra di quélli poveri signori prigioni, intorno alla quale scrive il D. d'Alva, che havendo facoltà di S. M. di far tal esecutione o soprastare secondo che havesse riputato piu espediente del suo servitio, che però vedendo li popoli un poco alterati et insuperbiti per la morte d'Arenberg e rotta di quelli Spagnoli, havea giudicato tempo opportuno e necessario per tal effetto per dimostrar di non temer di loro in conto alcuno, e poner con questo terrore a molti levandoli la speranza di tumultuar per la loro liberatione, e fuggir di cascar nell'errore nel quale incorse l'imperatore Carlo, il qual per tener vivo Saxonia e Langravio diede occasione di nova congiura, per la quale S. M. fu cacciata con poca dignità della Germania e quasi dell'impero.

den nyoma elenyészett; az előzöttek a szomszédban meghúzták magokat.

»Monsignore«, így szólt ezen események folytában II. Fülöpnek egyik titkos tanácsosa a pápai követhez, »megelégszik már most a király eljárásával?« A követ mosolyogva válaszolt: »tökéletesen megelégszem«.

Alba maga hitte, hogy remekművet vitt véghez. Amolyan megvetéssel tekintett a franczia kormányra, mely a maga országában soha sem volt képes úrrá lenni.

Franczia országban ugyanis a protestantismusnak adott ama törvényes engedményekre erős visszahatás következett ellene.

A főuraktól indult ez ki, kik sem a hitnek és életnek eddigi rendszerétől ily nagy eltérést tűrni, sem a kormánynak, a milyen akkor volt, szabad kezet engedni nem akartak. Sikerült nekik ezt magát rábeszéléssel vagy erővel hatalmokba keríteni és a vezértörekvésekben oly változtatást vinni ki, mely véres összeütközésekkel volt összekötve.

A protestánsok élén is voltak ám hatalmas és elszánt fők, kik az erőnek erővel feleltek.

Azonban a polgári háború kitörése, a vallási érdekeknek az állam és az udvar pártjaival való szoros szövetkezése már magában véve sem szolgálhatott gyarapodására a hitvallásnak. Valamíg a reform hivei békén voltak, minden hozzájok látszott hajlani. De midőn, hogy magokat fentarthassák, vezetőik ösztönzésére fegyvert ragadtak s oly erőszakoskodásokra vetemedtek, melyek nélkül bizony nincs háború; midőn, hogy úgy mondjuk, a christau-

dinek hugenottákká lettek, elvesztették a közvélemény hajlamát. »Micsoda vallás ez?« ezt kérdezték: »hol parancsolta meg Krisztus a felebarát megrablását és vére ontását?« Páris lakosságát Condé herczegnek, ki a hugenották feje volt, büszke és fenyegető magatartása eleitől fogva arra indította, hogy a katholikus regensekhez csatlakozzék. A város fegyverfoghatóit katonailag szervezték; a kapitányoknak, kikre a vezetést bizták, mindenekelőtt katholikusoknak kellett lenniök. Az egyetem, a parlament tagjainak, az ügyvédek számos osztályával együtt, tiszta katholikus tartalmú hitformulát kellett aláirniok. A városi életnek minden intézete protestánsellenes szinezetet viselt.

A dolgok ezen átalakulásának befolyása alatt fészkelték meg magokat a jezsuiták Franczia országban. Itt meglehetős kicsiben kezdték; be kellett érniök afféle billoni, tournoni collegiumokkal, melyeket egynéhány papi tisztelőjök nyitott meg számukra, az ország középpontjától távol eső helyeken, a hol valami sokra épen nem lehetett menniök. A nagy városokban, kivált Párisban, eleinte a legmakacsabb ellentállásra találtak: a Sorbonne-nál, a parlamentnél, az érseknél, kik valamennyien jogaik és hatalmuk csorbulását féltették a rend kiváltságaitól és szellemétől. De minthogy a buzgó katholikusoknak s különösen az udvarnak kegyét megszerezték, mely utóbbi aztán nem győzte őket ajánlani »minta életökért, tiszta tanukért, úgy hogy sok eltévelyedett általok tért vissza a hitre s kelet és nyugat az ő fáradozásuk következtében ösmerte meg az úr arczulatát«;[1]) minthogy ehhez a közhangulat megvál-

[1]) A berlini könyvtár egyik kéziratában MSS. Gall. n. 75 többi között következő darab is található: Deliberations et consul-

tozása is hozzájárult, végre boldogultak és 1564-ben elnyerték a taníthatás jogát. Ekkor már Lyon is megnyilt előttök. Szerencse volt-e inkább vagy érdem: azonnal néhány fényes tehetséggel tudtak föllépni. A hugenotta praedikátoroknak Augier Ödönt tették ellenébe, ki Franciaországban született, de Rómában Ignatius alatt nevelkedett s kiről hir szerint magok a protestánsok így nyilatkoztak: ne volna testén a katholikus ornátus, nem lett volna soha nála nagyobb szónok; — ez szóval és irással rendkivüli hatást idézett elő. A hugenották, nevezetesen Lyonban, végkép legyőzettek, papjaikat elűzték, templomaikat lerombolták, könyveiket elégették; ellenben a jezsuitáknak 1567-ben egy pompás collegiumot állítottak. Volt egy kitünő professoruk is, Maldonat, kinek vonzó bibliai magyarázatára seregesen tódult az ifjúság. E fővárosokból aztán bejárták a birodalmat minden irányban: Toulouseban, Bordeauxban megtelepedtek; mindenütt, a hol megjelentek, nőtt a katholikus úrvacsorával élők száma. Rendkivüli tetszést aratott Augier katekizmusa: belőle nyolcz év alatt csak Párisban 38000 példány kelt el.[1])

Általában a francziák katholikus szelleme épen a hugenottákkal való ellentétében kezdett újra teljes erejével mozogni. Midőn ezek attól való féltökben, hogy rájok is olyan sors vár, mint a németalföldiekre, újból fegyverre

---

tations au parlement de Paris touchant l'establissement des Jesuites en France, a mely különösen az udvarnak a parlamenthez a jezsuiták érdekében intézett üzeneteit foglalja magában: — »infracta et ferocia pectora«, így szól »gladio fidei acuto penetrarunt«.

[1]) Ezek a jegyzetek Orlandinusnál és folytatóinál találhatók pars I, lib. VI, n. 30. II, IV, 84. III, III 169 stb. — Juvencius V, 24, 769 Augiernek egy életrajzát közli.

keltek és magoknak kedvező békeedictumot vivtak ki, a franczia városok nagy része vonakodott annak végrehajtásától; a tartományokban szövetkezések jöttek létre a különböző rendek közt a katholikus vallás épségben tartására, melyekben még a kormányra nézve is fenyegetések voltak foglalva, ha nem volna egy értelmen. De már Medici Katalin is, fölháborodván a hugenották új fegyverrekelésén, igen hajlandó volt, hogy éreztesse velök hatalmát. Alba példája megmutatta, mit tehet a szilárd akarat; a pápa, ki szünet nélkül intette az udvart, hogy a lázadók vakmerőségét ne engedje még nagyobbra nőni, egy perczig se tűrje tovább, intéseihez toldalékul némi egyházi javak eladását is megengedte, melyekből másfél millió livre folyt be a pénztárba.[1]) S így Medici Katalin a franczia nemességnek körülbelül, mint egy év előtt a helytartónő a németalföldieknek, oly esküt terjesztett eléje, melynél fogva a király tudta nélkül kötött mindennemű szövetségről le kellett mondania;[2]) követelte továbbá minden hatóságnak eltávolítását oly városokban, melyek új nézetek gyanújában állottak; 1568 szeptemberében kinyilatkoztatta II. Fülöpnek, hogy más valiást nem fog tűrni, mint a katholikust, és háborúra készült.

Az összes katholikus párt rendkivüli buzgalommal vállalkozott a háborúra. A spanyol király a pápa kértére és maga jószántából új, gyakorlott és jól vezetett csapatokat küldött a franczióknak segítségül, a kik el is határozták ennek elfogadását. V. Pius az egyházi államban collectákat, az olasz fejedelmektől adót szedetett; mi több: ő, a szent

[1]) Catena: Vita di Pio V. p. 79.

[2]) Az eskü Serranusnál: Commentarii de statu religionis in regno Galliae III, 153.

atya, maga részéről is egy kis hadsereget küldött az Alpokon túlra, épen azt, melynek ama kegyetlen utasítást adta, hogy minden kézre került hugenottát öljenek meg irgalom nélkül.

A hugenották is összeszedték magokat; ők is el voltak telve vallási buzgalommal; a pápai katonákban az antikrisztusnak ellenök nyomuló seregét látták; ők se adtak kegyelmet; külső segítség hijjával ők se voltak: mindamellett Moncontournál tökéletes vereséget szenvedtek.

Mily örömmel tűzte ki aztán V. Pius az elfoglalt zászlókat, melyeket neki elküldöttek, szent Péter és szent János templomában! A legmerészebb reményeket kezdte táplálni. Épen ezen körülmények közt történt, hogy Erzsébet királynét kiátkozta. Olykor-olykor előfogta az a kecsegtető gondolat, hogy Angolország ellen még egyszer személyesen vezessen egy vállalatot.

Idáig természetesen nem jutott a dolog.

A mint oly gyakran megtörtént, a franczia udvarban a hangulatnak oly átalakulása állt elő, mely könnyű személyi viszonyon alapulván, nagy változást hozott létre a legfontosabb ügyekben.

Az ifjú IX. Károly király irigyelte testvérének, az anjoui herczegnek, a ki Moncontournál vezérkedett, a hugenották legyőzésének s a királyság megnyugtatásának dicsőségét. A körüle lévők még megerősítették ebben, mert ők is féltékenyek voltak Anjou környezetére. Attól tartottak, hogy a dicsőséggel majd karöltve jár a hatalom. Igy hát nemcsak a kivivott előnyöket nagy lanyhán használták föl, hanem rövid idő mulva az Anjou köré gyült szigorúan katholicus párt ellenében az udvarban egy más, mérsékelt párt lépett, mely épenséggel ellenkező politikát követett.

Békét kötött a hugenottákkal, s fejeiket az udvarba hítta. 1569-ben a francziák Spanyolországgal és a pápával szövetkezve azon voltak, hogy megbuktassák az angol királynét; 1572. nyarán ugyanazon királynővel látjuk őket szövetségben, hogy a spanyoloktól elvegyék Németalföldet.

Ez azonban nagyon is gyors s nagyon is kevéssé előre készített változás volt, sem hogy állandó maradhatott volna. A legerőszakosabb explosio következett be, mely által végre minden ismét a régi vágásba zökkent vissza.

Ugy kell lenni, hogy a királyné, Medici Katalin, míg az uralkodó párt politikáján és tervein, melyek legalább részben, a mennyiben t. i. legifjabb fiának, Alençonnak, az angol trónra jutását elő látszottak mozdítani, az ő érdekében is voltak, élénk hévvel kapott, mégis mindenképen egy ellenkező csapás végrehajtásának egyengette útját. Tetemes része volt abban, hogy a hugenották Párisba jöttek; bármily számosan voltak is, itt egy sokkal nagyobb számú, katonailag szervezett, vakbuzgó természetű népség vette körül s tartotta kötve őket. Már előre elég világosan tudtul adatta a pápának, hogy mi ezzel a szándéka. De ha még kételkedett volna is, elhatározásra kellett volna őt birni azon körülményeknek, melyek e pillanatban előállottak. A királyt magát megnyerték a hugenották; az anya tekintélyét, úgy látszik, legyőzték, visszaszorították; ebben a személyét fenyegető veszélyben nem tétovázott tovább. Azzal az ellenállhatatlan és bűvös hatalommal, melylyel gyermekein uralkodott, fölébresztette a királyban mind azt a vakbuzgóságot, mely benne szunnyadt; egy szavába került, hogy fegyverre kelesse a népet, s ki is mondotta; a legelőkelőbb hugenották mindegyikét személyes ellensége vette

szemre. Katalin azt mondta, hogy csak hat embernek kivánta vesztét; csak azok halálát veszi lelkére; s — valami 50,000-et öltek meg. [1])

S így a franciák még a spanyolok németalföldi vállalatain is túltettek. A mit ezek számító megfontolással, törvényes formák mellett lassanként hajtottak végre, azt ők a szenvedély hevében, minden forma nélkül, fanatikus tömegek segítségével vitték ki. A siker egynek látszott. Nem volt már valami fő, a kinek nevéhez a szétszóródott hugenották gyűlekezhettek volna; sok elmenekült; számtalan megadta magát; mindenfelé újra misére kezdtek járni; a prédikációk elnémultak. Gyönyörűséggel látta II. Fülöp, hogy utánozták s felül is haladták; — IX. Károlynak, a ki csak most szerzett igazán jogot a legkeresztyénibb király czimére, e vállalata befejezésére felajánlotta karja erejét. XIII. Gergely pápa a nagy sikert San-Luigiba vezetett fényes körmenettel ünnepelte meg. A velenczeiek, a kik ebben nem látszottak valami különösen érdekelve, követeikhez intézett hivatalos leveleikben örömüknek adnak kifejezést »Istennek e kegyelmén.«

De vajjon ily véres természetű merényletek sikerülhetnek-e valaha? Nem ellenkeznek-e az emberi dolgok mélyebb titkával, az örök világrendnek megfoghatatlan, belül ható, sérthetetlen elveivel? Az emberek elvakulhatnak; a szellemi világrend törvényét, melyen lételök nyugszik, meg nem rendíthetik. Azzal a szükségképeniséggel uralkodik az rajtok, a mely a csillagok futását kormányozza.

[1]) Rövidség okáért itt a »Histor.-pol. Zeitschrift«-ben II. 581. XII. 97. megjelent a Bertalan-éjet tárgyaló értekezésemre utalok.

A protestánsok ellenállása Németalföldön, Franczia- és Németországban.

Machiavelli azt a tanácsot adja fejedelmének, hogy a kegyetlenségeket, melyeket szükségeseknek tart, hamar egymásután követtesse el, de aztán lassanként a kegyelmet hozza gyakorlatba.

Úgy látszott szinte, mintha a spanyolok Németalföldön ezt a tant szószerint akarták volna követni. Úgy látszott, hogy végtére magok rátértek, hogy már elég jószág van elkobozva, elég fej leütve, hogy itt az ideje a kegyelemnek. 1572-ben a madridi velenczei követ meg van győződve, hogy Oraniai Vilmos kegyelmet kapna, ha kérne. A király a németalföldi követeket, kik azért jöttek, hogy a tizedfillér adó visszavonására kérjék, nagy jósággal fogadja, sőt meg is köszöni fáradozásaikat; elhatározta volt, hogy Albát visszahíja s szelidebb helytartót küld oda.

De már késő volt. Még ama franczia-angol szövetkezés következtében, mely a vérnászt megelőzte, kitört a lázadás. Alba azt hitte vala, hogy elvégezett; holott a harcz csak most kezdődött meg igazán. Alba megverte ugyan az ellenséget, valahányszor nyilt mezőn ütközött vele; de Holland és Seeland városaiban, hol a vallási mozgalom legmélyebbre hatott, s a protestantismus legott eleven szervezetekké képződött vala, oly ellenállásra talált, melyen nem birt hatalmat venni.

Midőn Harlemban minden élelem elfogyott, a kövek közt növő fűvön kivűl, azt határozták még a lakosok, hogy feleségestül, gyerekestül keresztülvágják magokat; bár arra kényszerítette őket az őrségök visszavonása, hogy

utoljára elfogadják a kegyelmet, de mégis megmutatták, hogy ellent lehet állni a spanyoloknak. Alkmárban csak azon pillanatban csatlakoztak az oraniai herczeghez, midőn az ellenség már a kapuk elé érkezett; mint az elhatározás, oly hősies volt a védelem: egy se mozdult helyéből, egyéb, ha nehéz sebet kapott; e sánczokon törtek meg legelőször a spanyolok támadásai. Az ország fellélekzett: új bátorság töltötte el a kebleket. A leideniek kijelentették, hogy inkább megeszik a bal karjokat, hogy magokat addig is még védelmezzék a jobbikkal, mintsem meghódoljanak. Azzal a merész szándékkal voltak, hogy az éjszaki tenger hullámait hivják segítségül az ostromlók ellen, gátjaikat áttörik. Már a legfőbb fokra hágott nyomoruk, midőn egy épen jókor kerekedett éjszaki szél a tengert néhány láb magasan a szárazra terelte s az ellenséget elkergette.

De a franczia protestánsok is újra neki emberkedtek. Mihelyt észrevették, hogy kormányuk, amaz ádáz kezdet daczára, ingadozik, tétováz, ellenkező rendszabályokhoz kapkod, védelemre szánták magokat, s újra kilobbant a háború. Mint Leiden és Alkmar, úgy védelmezték magokat Sancerre és Rochelle. Az asszonyok versenyt küzdöttek a férfiakkal. Hőskora volt ez a nyugateurópai protestantismusnak.

Azon szörnytetteknek, melyeket a leghatalmasabb fejedelmek véghezvittek vagy jóváhagytak, egyes névtelen pontokon oly ellenállás szegült ellenökbe, melyen semmiféle hatalom nem tudott erőt venni, melynek titkos eredete magának a vallásos meggyőződésnek mélysége volt.

De nem lehet itt szándékunk a francziaországi és németalföldi háború folyamát és viszontagságait nyomon követni; — nagyon messze vinne bennünket tárgyunk

középpontjától; el is van az már beszélve sok más könyvben; — elég az, a protestánsok tartották magokat.

Francziaországban a kormány már 1573-ban s az erre következett években többször is oly egyességekre fanyalodott, melyek a hugenottáknak megújították régi szabadságaikat.

Németalföldön az 1576-iki évben a kormány hatalma végkép megbomlott. Minthogy a spanyol csapatok, melyeknek nem fizették meg zsoldjokat, nyilt zendülésben állottak, a tartományok mind egyesültek ellene, a hűségben maradtak az elszakadtakkal, a még nagyobbrészt katholikusok a tökéletes protestansokkal. A képviselők magok vették kezökbe a kormányzást, főparancsnokokat, helytartókat, tisztviselőket neveztek ki, az erős helyeket a magok, nem a király csapatjaival rakták meg. [1]) Megkötteték a Genti szövetség, melyben a tartományok egymásnak megfogadták, hogy a spanyolokat elkergetik és távoltartják. A király elküldötte testvérét, a kit hazafinak, németalföldinek tarthattak, hogy kormányozza őket, mint V. Károly kormányozta vala. De Don Juánt el sem ismerték addig, míg meg nem igérte, hogy legfőbb követeléseiket teljesíti: a genti egyességet el kellett fogadnia, a spanyol csapatokat elbocsájtania; s alig mozdúlt, szorítván a feszült állapot, minden fölkelt ellene: az ország ellenségének nyilatkoztatták ki és a tartományok fejei más, azon házból való herczeget hivtak meg helyébe.

A helyi hatalom elve fölülkerekedett a fejedelmin; a honi erőt vett a spanyolon.

Evvel szükségesképen még más következmények is

[1]) Különösen világossá lesz az ügyek e fordulata Tassis-nál, III. 12—19.

össze voltak kapcsolva. Az éjszaki tartományok, melyek a háborút viselték s ez által lehetővé tették a dolgok imez állását, természetes túlsúlyra jutottak a háború és a kormányzás ügyeiben; de épen ennélfogva történt aztán, hogy a reformált vallás mind az egész Németalföldön elterjedett. Behatott az Mechelnbe, Brüggébe, Ypernbe; Antwerpenben már is a vallásfelekezetek szerint osztották el az egyházakat, és a katholikusoknak néha be kellett érniök azon templomok karaival, melyeket csak nem régiben egészen birtak; Gentben a protestans irány egy polgári mozgalommal olvadt össze s tökéletesen úrrá lett. Az egyességben a katholikus egyház régi állapotja egészben véve meghagyatott; most a tartomány-rendek oly vallási edictumot bocsájtottak ki, mely mind a két felekezetnek egyenlő szabadságot engedett. — Mindenütt, még azon tartományokban is, melyek leginkább katholikusok voltak, azóta protestáns mozgalmak állottak elő; remélni lehetett, hogy a protestantismus mindenütt diadalt fog aratni.

Mily állást foglalt el már most az Oraniai herczeg: az imént még számkivetve és kegyelemre szorúlva, most az éjszaki tartományokban erős alapú hatalom birtokosa, mindenható a rendek gyűlésében; egy nagy vallási-politikai párttól, mely előnyomulóban volt, főnek és vezérnek tisztelve; Európának minden protestánsaival szoros szövetségben, kiváltkép szomszédjaival, a németekkel.

Mert Németországban is oly ellenállás szegűlt protestáns részről a katholikusok támadásainak, mely még mindig nagy reményeket költött.

Találkozunk vele az általános alkudozásokban, a választófejedelmek gyülekezésein, a birodalmi gyűléseken,

jóllehet itt, a német ügyek természetéhez képest, igazi sikert nem arat; főképen, mint a támadás is, az egyes tartományokra veti magát.

Itt, a mint láttuk, leginkább az egyházi területeken állott a dolog. Nem volt jóformán egy se, a hol a fejedelem meg ne kisérlette volna, hogy a katholikus elvet ismét uralkodásra juttassa. A protestantismus, mely még szinte érezte magát, azzal a nem kevésbbé messzelátó szándékkal felelt, hogy az egyházi fejedelemséget maga kezére kerítse.

1577-ben Gebhard asztalnok lépett a kölni érseki székre. Főleg Nuenar grófnak a káptalanra volt személyes befolyása által lett ez meg, s igen jól tudta ez a nagy protestáns, hogy ki volt az, a kit ajánlott. Valóban nem volt még elébb szükség, a mint beszélték, Gebhardnak Mannsfeldi Ágnessel való ösmeretségére, hogy katholikus-ellenes irányt vegyen. Mindjárt Kölnbe való ünnepélyes bevonulásakor, midőn a papság proczessióban vonult elébe, nem szállt le a lóról, hogy a régi szokáshoz hiven megcsókolja a keresztet; a templomban katonaruhában jelent meg; nem volt kedve nagy misét tartani.

Legelejétől fogva az orániai herczeghez csatlakozott; legelőkelőbb tanácsosai kalvinisták voltak;[1]) és minthogy nem habozott elzálogosításokhoz nyúlni, hogy csapatokat toborozzon, a nemességet törekedett megnyerni, a kölni czéhek közt is egy oly pártot kegyelt, mely a katholikus szokásokkal ellenkezni kezdett: tehát minden azon szándék felé hajlott, melylyel később csakugyan fel is lépett, hogy t. i. az egyházi választófejedelemséget világivá alakítsa át.

Gebhard asztalnok ez idő szerint legalább még kül-

[1]) Maffei, Annali di Gregorio XIII. Tom. I. p. 331.

sőleg katholikus volt, A szomszédos káptalanok Westphäliában és Alsó-Szászországban ellenben, mint már megjegyeztük, közvetlenül protestáns kezekbe kerültek. Különös jelentőségű volt a szász-lauenburgi Henrik herczeg fölemelkedése. Még igen fiatal korában szemeltetett ki, jó lutheránus létére, a brémai érsekségre, utóbb az osnabrücki püspökségre, 1577-ben pedig a páderborni püspökségre is. [1]) Már Münsterben is nagy pártja volt, a káptalannak valamennyi ifjabb tagja az ő részén, és csupán XIII. Gergely egyenes beavatkozása, a ki egy már megtörtént lemondást érvénytelennek nyilvánított, és az erős-katholikusok komoly ellenállása akadályozta még meg fölemeltetését. De azért egy másik püspököt sem lehetett volna elfogadtatni.

Jól látni ebből, hogy az egyházi fők ezen gondolkodása folytán mily lendületet kellett venniök a protestáns nézeteknek a Rajna vidékén és Westphäliában, hol úgyis nagyon el voltak terjedve. Csak valami szerencsés kombinatióra, czélirányos gyors tettre volt szükség, hogy nekik ott határozott túlsúlyt szerezzenek.

Valóban egész Németországra nagy hatással kellett volna ennek lennie. A felsőben a püspökségekre nézve még ugyanazok a lehetőségek voltak meg, mint az alsóban; még azon területeken belül, a melyeken a restauratio kezdődött vala, sem volt az ellenállás elfojtva.

Mennyire éreznie kellett ezt ama fuldai Boldizsár apátnak! Midőn a szomszéd fejedelmek szószólása, a panaszok a birodalmi gyűlésen mitsem használtak, midőn az apát minden tekintet nélkül előre haladt hitbeli

[1]) Hamelmann, Oldenburgisches Chronikon, 436. l.

restauratiojával, és helyről helyre ment, hogy azt mindenfelé végrehajtsa: egy napon, 1576. nyarán, hogy épen ily czélból Hamelburgban volt, nemessége fegyveresen megrohanta, házába szorította, és, minthogy mindent felhoztak ellene, a szomszédoknak is tetszésökre volt, sőt maga a würzburgi püspök segédkezet nyújtott hozzá, tartománya kormányáról lemondani kényszerítették! [1])

Bajorországban se járt Albrecht herczeg mindjárt mindenütt sikerrel. Panaszolkodik a pápának, hogy nemessége inkább egészen lemond a szentségről, semhogy egy szin alatt vegye.

S még sokkal fontosabb volt, hogy az osztrák tartományokban a protestantismus mindinkább törvényes hatalomra és elismerésre tett szert. II. Miksa bölcs vezetése alatt nemcsak, a mint említettük, az Ensen túli és inneni tulajdonképi Ausztriában szerzett erős állást, hanem elterjedt mind a többi tartományokban is. Alig hogy ez a császár p. o. a Glatz grófságot zálogos uraitól, a bajor herczegektől, ismét kiváltotta (1567-ben), itt is nemességet, tisztviselőket, városokat, végre a nép többségét az evangélikus hitvalláshoz látjuk állani; a tartomány feje Pubschütz János maga októból egy protestáns consistoriumot alapított, melylyel gyakran még tovább ment, mint a hogy a császár kívánta volna. Lassanként itt is nagyfokú autono-

[1]) Schannat, Historia Fuldensis, pars III., p. 268. Kiváló nevezetességű az apátnak 1576. aug. 1-ről kelt, Gergely pápához intézett levele, a mely ott a vaticani levéltárból közölve van. »Clamantes — így szól ellenségei fenyegetéseiről — nisi consentiam, ut administratio ditionis meae episcopo tradatur, non aliter se me ac canem rabidum interfecturos, tum Saxoniae et Hassiae principes in meum gregem immissuros.«

miára tettek szert a rendek, a minthogy általában ez volt a grófság legvirágzóbb időszaka: a bányászat gyarapodásnak örvendett, a városok gazdagok és tekintélyesek, a nemesség művelt; mindenfelé kiirtattak a vadon helyek és falvakkal népesíttettek be.[1]) Az albendorfi egyházat, hova még ma is búcsújáró csapatok gyűlnek egy régi Máriakép csókolására, akkoriban 60 esztendeig protestáns papok kormányozták;[2]) a fővárosban néhány évtizeddel később már csak 9 katholikus, ellenben 300 evangélikus polgárt számláltak. Nem csudálkozhatni, ha V. Pius pápa ezért kimondhatatlan ellenszenvvel viseltetett a császár iránt; midőn egyszer annak a törökök elleni háborújáról volt szó, egyenesen kimondta, hogy nem tudja, melyik félnek óhajtsa kevésbbé a győzedelmet.[3]) E körülmények közt pedig feltartóztathatatlanul elhatott a protestantismus a belső-ausztriai tartományokba is, melyekben a császárnak nem volt közvetlenül parancsolni valója. — 1568-ban Krajnában immár 24 evangélikus egyház volt; 1571-ben Stiria fővárosában már csak egy katholikus ült a tanácsban. Nem mintha a hitvallás itt a tartomány urában, Károly főherczegben támaszt talált volna; sőt inkább ez a fejedelem bevitte a jezsuitákat és tőle telhetőleg kedvezett nekik;

---

[1]) Kögler József, »Chronik von Glatz.« I. köt., 2 füzet, 72. lap. A szerző katholikus pap volt; munkája igen alapos és használható.

[2]) 1563-tól 1623-ig. Documentirte Beschreibung von Albendorf (a krónikának előbb nyomtatott töredéke), 36. l.

[3]) Tiepolo, Relatione di Pio IV. e V. Még hozzá függeszti ezt: In proposito della morte del principe di Spagna apertamente disse il papa haverla sentita con grandissimo dispiacere, perche non vorria che li stati del re cattolico capitassero in mano de' Tedeschi.

de a rendek voltak evangélikus érzületüek.[1]) A tartománygyűléseken, a hol a kormányzás és az országvédelem ügyei a vallási dolgokkal összeestek, ők voltak az urak; minden jóváhagyásukat vallási engedményekkel fizettették meg. 1578-ban a főherczegnek a brucki tartománygyűlésen az ágostai hitvallás szabad gyakorlatát nemcsak a nemesség és az urak területein, a hol úgy sem gátolhatta meg, hanem a négy legelőkelőbb városban: Gráczban, Judenburgban, Klagenfurtban, Laibachban is meg kellett engednie.[2]) Ezután a protestantismus e tartományokban ép úgy szervezkedett, mint a császáriakban. Protestáns egyházi-minisztériumot állítottak fel, egyházi és iskolai rendet hoztak be a würtembergi mintájára; helylyel-közzel, p. o. St. Veitban, a katholikusokat kirekesztették a tanácsválasztásokból,[3]) a tartomány hivatalaiból többé nem engedtek nekik részt: oly körülmények, melyeknek kedvezése mellett a protestáns nézetek amaz, Olaszországhoz oly közel lévő vidékeken csak még inkább erőt vettek. A jezsuiták hatásának itt állhatatosan ellent tartottak.

Valamennyi német, szláv és magyar nyelvű osztrák tartományokban, az egy Tirolt kivéve, a protestantismust 1578-ban még mindig uralkodónak lehetett tekinteni.

Láthatjuk, hogy egész Németországon szerencsés ellentállással és folyton gyarapodva szegült ellene a katholicismus előhaladásának!

---

[1]) Socher, Historia societatis Jesu provinciae Austriae. I., IV. 166., 184. V. 33.

[2]) Supplication an die Röm. Kais. Maj. und Intercession der dreien Fürstenthümer und Land, Lehmannál, de pace religionis, p. 461, oly okirat, a mely Khevenhiller előadását Ann. Ferdinandei I. 6. megigazítja.

[3]) Hermann a »Kärtnerische Zeitschrift«-ben. V., p. 189.

Ellentétek Európa többi részében.

Nevezetes korszak ez, melyben a két nagy vallásos törekvés még egyszer az uralomra jutás egyenlő kilátásával működik egymás ellen.

Immár a dolgok állása nagyot változott a korábbihoz képest. Régebben egymással egyezni igyekeztek; Németországban megpróbálták a kibékülést, Franciaországban útját egyengették, Németalföldön követelték; egy ideig kivihetőnek is látszott: itt-ott gyakorlati türelemmel találkozunk. De most élesebben és ellenségesebben állnak egymással szembe az ellentétek. Egész Európában úgyszólván sikra szólították egymást. Érdemes áttekinteni a dolgok állását, a hogy az 1578. és 1579-ben képződött.

Kezdjük keleten Lengyelországgal.

Lengyelországba is behatoltak a jezsuiták: a püspökök általok igyekeztek erősödni. Hosius bibornok, ermelandi püspök, 1569-ben collegiumot alapított számukra Braunsbergben, melyből aztán országszerte sok más keletkezett; Pultuskban, Posenben megtelepedtek a püspökök segítségével; kivált a wilnai püspöknek Valeriánnak volt fő-fő gondja, hogy a litván lutheránusoknak, kik egy magok szellemű egyetemet akartak alapítani, egy jezsuita intézetnek az ő püspöki székhelyén való felállításával eléjök vágjon; már vén volt s törődött, s utolsó napjait ezzel az érdemmel akarta kitüntetni; 1570-ben érkeztek hozzá a társaság első tagjai. [1])

[1]) Sacchinus, Historia societatis Jesu, pars II., lib. VIII. 114. Pars III., lib. I. 112.; lib. VI. 103—108. Possevinus: ex collegio Brunsbergensi collegia reliqua Sarmatiae, Livoniae, Transsylvaniae prodierunt.

E törekvésekből itt is egyelőre csak az következett, hogy a protestánsok rendszabályokhoz nyúltak hatalmuk megóvására. Az 1573-iki országgyűlésen oly végzést eszközöltek ki, melynél fogva senkinek se legyen vallása miatt bántódása vagy sérelme;[1]) — a püspököknek bele kellett nyugodniok; a németalföldi zavarok példáján okultak, hogy mily veszedelemmel járna a vonakodás; a következő királyoknak is meg kellett azt erősíteni. 1579-ben a papságnak fizetett dézmát egyenesen megszüntették, s a pápai követ állítása szerint csupán ez által 1200 papi állomás ment volna tönkre; ugyanekkor laikusokból és clerusból egy legfőbb törvényszék szerveztetett, mely mindennemű egyházi pörös ügyben is itélt; Rómában nagy volt a csodálkozás, hogy ezt a lengyel papság békén tűri.

Ép úgy mint Lengyelországban, Svédországban is előtüntek az ellentétek, s itt pedig a legsajátabb módon: közvetlenül a fejedelem személyét illették; a körül tusakodtak.

Gusztáv Wasának minden fiában — vagy a mint a svédek mondták: »Gusztáv király ivadékában« — ritka keveréke vehető észre mélyelműségnek és akaratosságnak, vallásnak és erőszakosságnak.

Legtudósabb köztök a középső volt, János. Minthogy egy katholikus herczegnővel, lengyel Katalinnal volt házasságban, ki megosztá vele fogságát, melynek szűk magányában aztán nem egyszer katholikus pap vigasztalásait hallgatta, közelebbről megismerkedett az egyházi versengésekkel. Tanulmányozta az egyházi atyákat, hogy fogalmat szerezzen magának az egyház eredeti állapotjáról;

---

[2]) Fredro, Henricus I. rex Polonorum, p. 114.

szerette a könyveket, melyek a vallásegyesítés lehetőségét tárgyalták; az idevágó kérdésekkel komolyan foglalkozott. Midőn királylyá lett, valóban egynéhány lépéssel közeledett a római egyház felé. Oly liturgiát tett közzé, mely a tridenti mintájára volt, melyben a svéd theologusok csodálkozva a római egyháznak nemcsak szokásait, hanem egy-egy különböztető tanát is észrevettek.[1]) Minthogy a pápa szószólása mind általában a katholikus hatalmaknál, orosz háborújában, mind pedig különösen Spanyolországnál neje anyai öröksége dolgában nem csekély hasznára lehetett, tehát nem habozott egy országynagyát követül küldeni Rómába. Alattomban még egy pár jezsuita hittérítőnek is megengedte, hogy Németalföldről Stockholmba jőjjenek, s egy fontos tanító-intézetet bizott kezökre.

Oly magaviselet, melyre Rómában természetesen fényes reményeket építettek; Antonio Possevint, a Jézus társaságának egyik legügyesebbikét szemelték ki, hogy János király áttérítésére komoly kisérletet tegyen.

1578-ban megjelent Possevin Svédországban. Nem mindenben volt engedni hajlandó a király. Kivánta a papi házasságnak, a laikus kehelynek, a honi nyelvű misének engedelmét, az egyháznak az elkobzott jószágokról való lemondását s más ilyest. Possevinnek nem volt felhatalmazása, hogy ebben alkura lépjen: csak annyit igért, hogy e kivánalmakat közli a pápai székkel, s áttért a dogmai vitás pontokra. Itt már sokkal szerencsésebb volt. Egynéhány értekeződés és némi gondolkodás után késznek nyilatkozott a király, hogy a professio fidei-t a tridenti

[1]) Baaz-nál a Judicium praedicatorum Holmensium de publicata liturgia-ban Inventarium ecclesiarum Suegoth., p. 393, mind felsoroltatnak.

zsinat formulája szerint teszi le. Le is tette; meggyónt; még egyszer megkérdezte Possevin, vajjon az egy szin alatti úrvacsora dolgában aláveti-e magát a pápai itéletnek; János kinyilatkoztatta, hogy alá; erre Possevin ünnepélyesen feloldozta őt. Szinte úgy látszik, hogy ez a feloldozás volt a király szükségének, kivánatainak legfőbb tárgya. Megölette vala testvérét, igaz, hogy rendei előleges jóváhagyására, de csak megölette, még pedig a legerőszakosabb módon! A nyert feloldozás mintha megnyugtatta volna lelkét. Possevin Istenhez fohászkodott, hogy e fejedelem szivét immár teljesen térítse meg. A király felkelt s gyóntató atyjának karjaiba borult: »a mint téged — így szólt — akként ölelem át örökre a római hitet.« Katholikus szertartás szerint vette az úrvacsorát.

Ily jól végzett munka után visszasietett Possevin; hirét közölte a pápával, a titoktartás pecsétje alatt a leghatalmasabb katholikus fejedelmekkel is; már most csak az volt hátra, hogy a király kivánságai is, melyektől országában a katholicismus helyreállítását függővé tette, fontolóra vétessenek. Possevin nagyon ügyes ember volt, ékesenszóló, nagy tehetségű a társalkodásban; de kissé hamar elhitette magával, hogy czélnál van. Előadása után Gergely pápa nem tartotta szükségesnek, hogy valamit engedjen; sőt a királyt szabad és feltétlen áttérésre szólította fel. Erre vonatkozó leveleket és mindazok számára, kik áttérnének, bünbocsánatot vitt tőle magával második útjára a jezsuita.

Ez alatt azonban az ellenpárt is tevékeny volt; protestans fejedelmektől óvó levelek érkeztek — mert a történteknek gyors hire futott egész Európában; — Chytraeus az augsburgi hitvallásról irt könyvét a királynak ajánlotta,

s ezzel mégis csak némi hatást tett a tudós urra. A protestánsok már most mind szemmel tartották őt.

Most érkezett meg Possevin, nem, mint azelőtt, polgári öltözetben, hanem szerzete szokott ruhájában, egy csomó katholikus könyvvel. Már ez a megjelenés sem tett kedvező benyomást. Egy pillanatig maga is tétovázott, előhozakodjék-e a pápai felelettel; de végre nem halaszthatta tovább; egy kétórai meghallgattatáson elébe adta a királynak. Ki fürkészné ki titkát egy magában ingadozó, állhatatlan léleknek? A fejedelem önérzete sértve érezhette magát ily kereken visszautasító feleletek által; arról is meg volt győződve, hogy Svédországban a javasolt engedmények nélkül mire sem lehet menni; a vallás kedvéért koronájáról lemondani pedig nem volt hajlandó. Elég az hozzá, ama kihallgatás döntő volt. Ettől fogva láthatólag megszünt a király kegye és jóakarata a pápa követe iránt. Felszólította jezsuita tanítóit, hogy az úrvacsorát két szin alatt vegyék, a misét svéd nyelven szolgáltassák; midőn pedig nem engedelmeskedtek neki, a mint hogy természetesen nem is engedelmeskedhettek, felmondta nekik az eddigi tartást. Hogy aztán nemsokára odahagyták Stockholmot, az kétségkivül nem pusztán — a mint ők mondták — a pestis miatt történt. A protestáns nagyok, a király öcscse, südermannlandi Károly, a ki a calvinismushoz hajlott, a lübecki követek semmit is el nem mulasztottak, hogy ezt a növekedő idegenedést szítsák. Csak a királynéban, s ennek halála után a trónörökösben maradt meg a katholikusoknak némi támaszkodójok, reményök. A legközelebbi időre az államhatalom Svédországban lényegesen protestáns maradt. [1])

[1]) Ebben az egész előadásban a jezsuitáknak, tudomásom sze-

Angolországban Erzsébet királyné alatt lett napról napra jobban ezzé. — De itt másnemű támadó pontok voltak: a birodalom tele volt katholikusokkal. Nemcsak hogy az ír lakosság ragaszkodott a régi hithez és szertartáshoz, Angolországban a nemzetnek talán fele, ha, a mint állították, még nagyobb része nem, annak hódolt. Különös dolog, hogy az angol katholikusok, Erzsébetnek legalább első tizenöt esztendejében, alávetették magokat e királynő protestáns törvényeinek. Letették az esküt, melyet tőlök kivántak, jóllehet az a pápai tekintélylyel homlokegyenest ellenkezett; eljártak a protestáns templomokba s elegendőnek tartották, ha jövet-menet együtt tartanak s a protestánsok társaságát kerülik. [1])

---

rint még fel nem használt tudósításait követem, a mint Sacchinusban Hist. societatis Jesu, pars IV., lib. VI., n. 64—76. és lib. VII. n. 83—111. bő kivonatban találhatók. Theiner, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl, egy durva rágalmakkal telt könyv, mely különben inkább szánalmat mint figyelmet kelt, függelékében mégis épen a Sacchinustól kivonatolt tudósítások eredetieit tartalmazza, legalább részben és töredékesen, valamint más igen használható okmányokat is. Como bibornokhoz intézett levelében Possevin gáncsolja a királynak azt a követelését, »di haver imaginato un mezzo di conciliare la chiesa et ridurla in meglior ordine, che non era; e pero la chiama inferma, dicendo ch' egli segue la trionfante e la pacifica,« a mi természetesen Róma igényeivel egyenesen ellenkezik.

[1]) Relatione del presente stato d'Inghilterra, cavata da una lettera scritta di Londra etc. Roma, 1590. (nyomtatott röpirat), ebben Ribadeneira de schismate egyik helyével, melyet már Hallam, the constitutional history of England I., p. 162 említ, pontosan megegyezik és kétségkivül ennek forrása. Si permettevano giuramenti impii contra l'autorità della sede apostolica e questo con poco o nissun scrupulo di conscienza. Allora tutti andavano comunemente alle sinagoghe degli eretici et alle prediche loro menandovi li figli et famiglie: si te-

Ez alatt Rómában az ő benső ragaszkodásukról biztosítva vélték magokat. Meg voltak róla győződve, hogy csak alkalomra, csak egy kis előnyre van szükség, hogy az országban mind a katholikusok ellenállásra gerjedjenek. Már V. Pius azt kivánta, hogy egy Angolország elleni vállalatban onthassa vérét. XIII. Gergely, ki egy ilyennek gondolatjáról sohasem tett le, e végre Austriai don Juan harcziasságát és nagyszerű állását szándékozott felhasználni; épen e czélból küldötte Sega követét, a ki Németalföldön Don Juan mellett állott, Spanyolországba, hogy Fülöp királyt a vállalatnak megnyerje.

Azonban ezek a tervek majd a királynak a testvére becsvágyó szándékaitól s új politikai bonyodalmaktól idegenkedésén, majd másféle akadályokon meghiúsultak. Kevésbbé fényes kisérletekkel kellett beérni.

Mindenekelőtt Irlandra vetette szemét Gergely pápa. Elébe adták, hogy nincs szigorúbban és tántoríthatatlanabbúl katholikus nemzet az írnél; de az angol kormány szörnyű erőszakosan bánik vele, kifosztja, meghasonlásban és szántszándékkal barbarságban tartja; így aztán minden pillanatban háborúra kész; csak csekély csapattal kell segítségére menni; 5000 emberrel meg lehet hódítani Irlandot; nincs ott erősség, mely négy napnál tovább tarthatná magát. [1]) Nem volt nehéz Gergely pápát rábe-

---

neva allora per segno distintivo sufficiente venire alle chiese prima degli eretici e non partirsi in compagnia loro.

[1]) Discorso sopra il regno d' Irlanda e della gente che bisogneria per conquistarlo, fatto a Gregorio XIII. Bécsi könyvtár, Fuggerféle kéziratok. A királyné kormányzását kényuraságnak nyilvánítják: lasciando il governo a ministri Inglesi, i quali per arricchire se stessi usanavo tutta l'arte della tirannide in quel regno, come tras-

szélni. Akkoriban egy angol menekült, Stukley Tamás, tartózkodott Rómában, a ki kalandornak termett, de a magabeszínlés, bizalomkeltés mesterségét nagyban értette; a pápa kamarásává, leinsteri marquisvá nevezte ki s 40,000 skudit szánt rá, hogy őt hajóval és legénységgel felszerelje; a franczia tengerparton azután egyesülnie kellett volna egy kis csapattal, melyet Geraldin, ír menekült ugyancsak pápai pénzen összetoborzott. Fülöp király, kinek nem volt kedve háborút kezdeni, de azért szivesen látta, ha Erzsébetnek otthon dolgot adnak, szintén némi pénzzel járult hozzá.[1]) Azonban váratlanul Stukley rá hagyta magát venni, hogy a sereggel, melyet Irland ellen kellett volna vinnie, Sebestyén királynak afrikai expeditiójában vegyen részt, hol is aztán maga ott veszett. Geraldinnak magának kellett szerencsét próbálnia; 1579. juniusában partra szállt s tett is némi előhaladást. Hatalmába kerítette azt az erősséget, mely a smervici kikötőn uralkodott, — már is fegyvert fogott Desmond gróf a királyné ellen — általános mozgalom ragadt el a szigeten. De mihamar egymást érte a szerencsétlenség; a legfőbbik az volt, hogy egy csetepatéban maga Geraldin megöletett. Ezután Desmond gróf se tarthatta magát. A pápai támogatás mégis csak nem volt elég erős; a pénzbeli segítségek, melyekre számítottak,

portando le comodità del paese in Inghilterra, tassando il popolo contra le leggi e privilegi antichi, e mantenendo guerra e fattioni tra i paesani, — — non volendo gli Inglesi che gli habitanti imparassero la differenza fra il viver libero a la servitù.

[1]) Sega nuntius után az ő Relatione compendiosa-jában (MS. a berlini könyvt.) 20,000 Sc.; »altre mercedi fece fare al barone d'Acres, al signor Carlo Buono et altri nobili Inglesi che si trovavano in Madrid ch' egli spinse andare a questa impresa insieme col vescovo Lionese d'Irlanda.«

elmaradtak. S így az angolok lettek győztesek; borzasztó kegyetlenséggel lakoltatták a zendülést: férfiakat s asszonyokat pajtákba tereltek össze s rájok gyújtották, gyermekeket fojtottak meg, egész Monmouthot pusztává tették, a sivatag területen előbbre hatolt az angol gyarmat.

Ha a katholicismus ezen királyságban ismét menni akart valamire, a kisérletnek csak magában Angolországban kellett megtétetnie, a mi bizony csak más világviszonyok közt történhetett. Hogy azonban akkorra a katholikus lakosság ne legyen végkép átváltozva, hogy még katholikus legyen, szükséges volt egyházi úton menni segítségére.

Allen Vilmosnak ötlött először elméjébe, hogy a katholikus hitvallású fiatal angolokat, kik tanulmányaik végett a szárazföldön tartózkodnak, egyesítse; különösen Gergely pápa támogatásával Douay-ban egy collegiumot állított fel. Ezzel azonban nem érte még be a pápa. Maga közelében óhajtott e menekülteknek csöndesebb és bátorságosabb állomást szerezni, mint a minő Douay volt ott a zavargós Németalföldön; angol collegiumot alapított Rómában, gazdag apátsággal adományozta meg s 1579-ben átadta a jezsuitáknak. [1])

Ebbe a collegiumba csupán csak azt vették föl, a ki kötelezte magát, hogy tanulmányai végeztével visszatér Angolországba s ott hirdeti a római egyház hitét. Egyedül erre készítették elő a növendékeket. Abban a vallásos lelkesedésben, melyet Ignatius lelki gyakorlatai gyujtottak

---

[1]) A jezsuiták tudósításait Sacchinusnál pars IV., lib. VI. 6., lib. VII. 10—30. összehasonlíthatjuk itt Camden elbeszélésével. Rerum Britannic, tom. I., p. 315.

bennök, azokat a térítőket állították eléjök példaképül, kiket Nagy Gergely pápa küldött vala egykor az angolszászokhoz.

Immár néhány idősebbje előre bátorkodott. 1580-ban két angol jezsuita, Person és Campian, hazájokba mentek által. Mindig üldözve, mindig változtatott névvel s más öltözetben érkeztek meg a fővárosban, s onnan aztán bejárták, amaz az éjszaki, emez a déli tartományokat. Legtöbbet megfordultak a katholikus lordok házaiban. Érkezésök hire előre ment; de azért azzal az óvatossággal éltek, hogy őket a bejárásnál jövevényekül fogadták. De akközben már a legbelsőbb szobákban készen állt a házi kápolna; oda vezették őket; egybe voltak ott gyűlve a család tagjai s áldásukat vették. Többnyire csak egy éjjel maradt a hittérítő. Este ment végbe az előkészület és a gyónás; másnap reggel misét olvastak, úrvacsorát szolgáltattak; erre következett a prédikáczió. Eljöttek mind azok, kik még a katholikus hitet vallották, sokszor nagy számosan. A titok, az újság ingerével hirdettetett újra az a vallás, mely 900 esztendő óta uralkodott a szigeten. Titokban zsinatok tartattak; először egy London melletti faluban, utóbb egy közeli erdőben fekvő magányos házban könyvnyomdát állítottak föl; egyszerre ismét katholikus iratok láttak világot, azzal az ügyességgel irva, melyet a vitatkozásban való folytonos gyakorlat szerez, gyakran nem csin nélkül, melyek aztán annál nagyobb hatást tettek, minél kevésbbé volt kinyomozható az eredetök. Ennek első eredménye az volt, hogy a katholikusok megszüntek a protestáns isteni tisztelet látogatásától s a királyné egyházi törvényeinek megtartásától, hogy aztán a másik részen is élénkeb-

ben fogták föl a tan ellenkezését, s erősebb, nyomósabb lett az üldözés. [1])

Ez volt általában a római udvar s a jezsuiták rendszere. — Midőn Possevinnek dolgavégzetlen oda kellett hagynia Svédországot, azt az indítványt tette s ki is vitte, hogy Braunsbergben éjszakról, különösen Svédországból való ifjak számára, kik közül ő maga nyomban nagy számmal gyűjtött össze, a collegium mellett még egy seminarium állíttatott föl, hogy egykor földieikre hathassanak. Igy Wilnában fiatal livlandiak és oroszok, Kolosvárott pedig magyarok számára alapíttatott egy-egy seminarium. A római udvar bizonyos segélyt ajánlott meg, egyelőre legalább 15 évre, s XIII. Gergely jól mondta, hogy jobban használva pénz nincs ennél. [2]) Angol seminariumokat nemsokára Franciaországban és Spanyolországban is találunk. A collegium romanum volt mind ez intézetek metropolja.

A legelső eredmény az volt, hogy, a hol a katholikus restauratio elve nem volt elég erős uralomra jutni, legalább élesebbekké s engesztelhetetlenebbekké tette az ellentéteket.

Svájczban is észre lehetett ezt venni, ámbár ott mindegyik kanton már régóta vallási autonomiával birt, s

---

[1]) Sacchinuson kivűl Campiani Vita et martyrium. Ingolstadii 1584.

[2]) Possevinus Brunsbergensis seminarii historia Theinernél, Schweden stb. II., p. 332. Dicséri, mennyire mentek már azok a fiatal emberek, kik véletlen körülmények folytán haza tértek. Magnum ubique catholicae fidei ignem incenderunt et in parentibus atque affinibus quaquaversum quae ferme sepultae catholicae religionis semina jacebant excitaverunt.

azon czivódások, melyek a szövetség viszonyai, a közbéke vallási határozatainak magyarázata miatt időnként kitörtek, [1]) jóformán meg voltak szüntetve.

De most ide is behatoltak a jezsuiták. — A Rómában lévő svájczi gárda egyik kapitányának indítására 1574-ben Luczernba jöttek, s itt különösen a Pfyffer családban találtak részvételt és támogatást. [2]) — Pfyffer Lajos egymaga vagy 30,000 forinttal járult a jezsuita collegium alapításához; II. Fülöp és a Guisek hir szerint adtak hozzá valamit; XIII. Gergely itt sem hiányzott; ő adott segélyt egy könyvtár beszerzéséhez. A luczerniek mód nélkül meg voltak elégedve. Egy levélben arra kérik a rend generálisát, hogy a társaság atyáitól, kik már megérkeztek, meg ne foszsza őket: »minden vágyuk az, hogy fiatalságukat a jó tudományokban, főkép pedig a jámborságban és kereszténi életben derekasan vezetve lássák;« igéretet tesznek a magok részéről, hogy se fáradságot, se munkát, se vagyont, se vért nem kimélnek, hogy a társaságnak mindenben, a mit csak kivánna, szolgáljanak. [3])

S mindjárt is alkalmuk adódott, hogy megújult katholikus buzgalmokat egy fontos ügyben megbizonyítsák.

Genf városa Bernnek külön oltalma alá vette magát, s már most Solothurnt és Freiburgot is, melyek bár egy-

[1]) Kétségkivül a legfontosabb a Locarnoban alakult evangelikus párt sorsára vonatkozott, melyről Meyer F. 1836. okiratilag hitelesen tudósított. A protestáns kantonok 1555. belenyugodtak a vitás czikkelynek a katholikusoknak kedvező magyarázatába és tűrték, hogy az evangelikus lakosok hazájokat elhagyni kényszeríttettek. Teljesen csak 1580 körül tünnek el ott.

[2]) Agricola 177.

[3]) Literae Lucernensium ad Everardum Mercurianum Sacchinusnál, Historia societatis Jesu. IV., V. 145.

házilag nem is, de politikailag Bernhez szoktak volt tartani, e szövetkezésbe igyekezett vonni. Solothurnnal csakugyan sikerült is neki. — Egy katholikus város vette a nyugati protestantismus tűzhelyét a maga oltalmába. XIII. Gergely megijedt, s mindenkép rajta volt, hogy legalább Freiburgot visszatartsa. Ebben már most a luczerniek voltak segítségére. Egy követségök egyesítette fáradozásait a pápai nuntiussal. Freiburg nemcsak hogy visszamondta ama szövetkezést, még meghítta a jezsuitákat; a pápa segítségével itt is egy collegium jött létre.

E közben megkezdődött Borromeo Károly nagy hatása. Kivált a waldkantonokban voltak összeköttetései; Luss Menyhért, unterwaldeni főbiró, volt különös jó barátja; először kapuczinusokat küldött oda Borromeo, kik főleg a hegységben szigorú és egyszerű életmódjokkal hatást tettek; utánok következtek a helveticum collegium növendékei, melyet úgyis csak e czélra alapított vala.

Csakhamar minden nyilvános viszonyokban érezni lehetett ezt a befolyást. 1579. őszén a katholikus kantonok frigyre léptek a baseli püspökkel, melyben nemcsak azt igérték, hogy őt vallásában oltalmazzák, hanem azt is, hogy alattvalói közül azokat, kik protestánsokká lettek, alkalomadtán »az igaz katholikus hitre« visszatérítik: oly határozatok, melyek az evangelikus részt, a dolog természeténél fogva, mozgalomba hozták. A szakadás régóta nem mutatkozott ily erősen. Egy pápai követ érkezett; a katholikus kantonokban a lehető legnagyobb tisztességgel fogadták; a protestánsokban gúnynyal és szidalommal illették.

Válság Németalföldön.

Igy állt a dolog akkor. A restaurált katholicismus azon formákban, melyeket Olaszországban és Spanyolországban fölvett, hatalmas támadást tett a többi Európára. Németországban fontos hódítások sikerültek neki; sok más országban is előnyomult; de mindenütt erős ellentállásra talált. Franciaországban a protestánsok nagy engedmények s erős politikai-katonai állás által voltak biztosítva; Németalföldön túlsúlyban voltak; Angol-Skótországban, éjszakon uralkodtak; Lengyelországban gyökeres törvényeket küzdöttek ki a magok javára s nagy befolyást a közügyekben; az összes ausztriai területen régi tartományi rendjogokkal fölkészülve álltak a kormánynyal szemközt; Alsó-Németországban a püspökségekre nézve döntő átalakulás kezdett mutatkozni.

A dolgok ily állásában véghetetlen jelentőségű volt, hogy mire dől ott, a hol minduntalan fegyverre keltek Németalföldön.

De Fülöp király sehogy sem lehetett oly véleményben, hogy a már egyszer baleredményű rendszabályokat ismételje; nem is állott volna ez többé hatalmában, szerencséje volt, hogy szinte véletlenül barátokat talált, hogy a protestantismus is az ő új előmentében váratlan és győzhetetlen akadályra bukkant. Érdemes ennél a fontos eseménynél egy kissé tovább időzni.

Elsőben is a tartományokban épen nem volt mindenkinek kedvére, hogy az oraniai herczeg úgy neki hatalmasodik, legkevésbbé a vallon nemességnek.

A király uralkodása alatt ez a nemesség kivált a

franczia háborúkban mindig először ült lóra; a nevezetesebb hadnagyok, kiknek a nép megszokta volt engedelmeskedni, ez által bizonyos önállóságra és hatalomra tettek szert. A rendek kormánya alatt kevésre becsülték, zsoldja nem járt ki rendesen; a rendek hadserege jórészt hollandokból, angolokból, németekből állott, kik iránt, mint kétségtelen protestánsok iránt, legtöbb bizalommal voltak.

Midőn a vallonok a genti békéhez hozzájárultak, abban reménykedtek, hogy az ország közügyeire vezérlő befolyást fognak nyerni. De épen az ellenkező következett be. A hatalom majdnem kirekesztőleg az oraniai herczegnek és hollandi, seelandi barátjainak került kezébe.

Az ennek következtében keletkezett személyes elégületlenséggel azonban különösen vallási mozzanatok találkoztak össze.

De bármi legyen is az ok, annyi bizonyos, hogy a protestáns mozgalom a vallon tartományokban csak csekély pártolásra talált.

Békében iktatták be az új püspököket, kik jóformán valamennyien nagy munkásságot fejtettek ki: Arrasban Richardot Ferenczet, ki a tridenti zsinaton tele szivta magát a restauráló elvekkel, kit nem győznek dicsérni, hogy predikációiban szilárdságot és erőt finomsággal és műveltséggel, életében pedig buzgóságot és világismeretet egyesített;[1]) Namurban Havet Antal dominikánust, ki talán kevesebb életbölcseséggel bírt, de azelőtt szintén

[1]) Gazet, Histoire ecclésiastique des Pays-Bas, p. 143, őt ilyennek találja subtile et solide en doctrine, nerveux en raisons, riche en sentences, copieux in discours, poly en son langage et grave en actions; mais surtout l'excellente piété et vertu, qui reluisoit en sa vie, rendoit son oraison persuasive-n.

tagja volt a zsinatnak s ép oly fáradhatatlan határozmányai életbeléptetésében;[1]) St. Omerban Hamericourt Gellértet, egyikét az összes tartományok leggazdagabb főpapjainak — egyszersmind sz. bertini apátot, — kinek az volt a becsvágya, hogy fiatal embereket taníttasson, iskolákat állítson, s a ki Németalföldön először alapított a jezsuita rend számára biztos jövedelmű collegiumot. Ezen és más ily egyházfők alatt Artois, Hennegau, Namur, míg mind a többi tartományok tűzben-lángban állottak, mentek voltak a képrombolás vad dühétől,[2]) úgy hogy itt utóbb Alba reactiói nem is jelentkeztek oly erőszakkal.[3]) A tridenti zsinat határozatait hosszas haladék nélkül tartományi és kerületi gyüléseken fejtegették és behozták; St. Omerból, de még inkább Douayból hatalmasan terjedt a jezsuiták befolyása. Douayban II. Fülöp egyetemet alapított, hogy franczia nyelvű alattvalóinak alkalmat adjon, hogy az országban tanulhassanak. Hozzá tartozott ez ahhoz a zárt egyházi alkotmányhoz, melyet általában behozni szándékozott. Douay-tól nem messze fekszik Anchin benediktinus apátság. Azon napokban, midőn Németalföld többi nagyobb részében a képrombolás dühöngött, az anchini apát, Lentailleur János, szerzeteseivel Ignatius lelki gyakorlatait végezte. Ezeknek hatásától még egészen eltelve, azt hatá-

---

[1]) Havensius: De erectione novorum episcopatuum in Belgio, p. 50.

[2]) Hopper, Recueil et mémorial des troubles des Pays-Bas. 93., 98.

[3]) Viglii commentarius rerum actarum super impositione decimi denarii szerint Papenbrechtnél, Analecta I. 1., 292., a tizedik fillért azzal a biztosítással rótták rájok, hogy nem fogják szigorúan behajtani.

rozta, hogy az apátság jövedelmeiből az új egyetemen egy jezsuita collegiumot alapít, mely 1568-ban nyilt meg, mindjárt bizonyos függetlenséget nyert az egyetem hatóságaitól s csakhamar nagy virágzásnak örvendett. Nyolcz év mulva az egyetem virágzását, még pedig az irodalom tanulmányozására nézve is, főkép a jezsuitáknak tulajdonítják: nemcsak hogy jámbor és szorgalmas ifjúsággal népes a collegiumuk, a többi collegium is a vele való versenyzés által emelkedett; már is az látja el a főiskolát magát derék theologusokkal, egész Artois-t és Hennegaut pedig lelkipásztorokkal. [1]) Lassanként ez a collegium a modern katholicismus középpontjává lesz mind a körüllévő vidékekre. 1578-ban legalább a vallon tartományok a kortársak előtt, a mint ezek egyike kifejezi magát, a legkatholikusabb hírben állottak. [2])

De valamint a politikai igényeket, úgy e vallási állapotokat is fenyegette a protestantismus túlsúlya.

Gentben a protestantismus oly alakot vett föl, melyet mai napság forradalminak mondanánk. Itt nem feledték még el a régi szabadságokat, melyeket V. Károly 1539-ben megszegett; Alba méltatlanságai itt különös rossz vért szültek; a köznép erőszakos természetű, képromboló kedvű s a papok ellen heves lázongásban volt. Mind e mozgalma-

[1]) Sacchinusnál IV., IV. 124. Testimonium Thomae Stapletoni (az egyetem rectorának) 1576-ból: »Plurimos ex hoc patrum collegio — neve collegium Aquicintense — Artesia et Hannonia pastores, multos schola nostra theologos optime institutos et comparatos accepit. Ezután még nagyobb dicséretek következnek, melyeket annál is inkább elhagyhatunk, mert Stapleton maga is jezsuita volt.

[2]) Michiel, Relatione di Francia: Il conte (a Hennegaui kormányzó) è catholichissimo, come è tutto quel contado insieme con quel d'Artoes, che li è propinquo.

kat felhasználta egy pár merész kolompos, Imbize és Ryhove. Imbize köztársaságot akart létesíteni s arról álmadozott, hogy Gentből egy új Róma válhatnék. Vállalatukat azzal kezdték meg, hogy Arschot kormányzójokat, midőn épen összejövetelt tartott a szomszéd városok néhány püspökével és katholikus főemberével, ezekkel együtt elfogták; erre visszaállították a régi alkotmányt, csakhogy némi módosításokkal, melyek biztosították számukra a hatalom birtokát; már most megtámadták az egyházi javakat, megszüntették a püspökséget, elkobozták az apátságokat; a kórházakból és klastromokból kaszárnyákat csináltak; ez intézkedéseiket végre a fegyver erejével igyekeztek szomszédaik közt elterjeszteni. [1])

Ama foglyul ejtett fők közül némelyek a vallon tartományokból valók voltak; már a genti csapatok a vallon területre csaptak: a mi itt protestáns érzelmű volt, mozogni kezdett; Gent példájára a közönséges szenvedélyek közvetlen viszonyba jutottak a vallásiakkal; Arrasban mozgalom ütött ki a tanács ellen; magában Douayban egy népmozgalom a tanács ellenére elkergette a jezsuitákat, igaz, csak két hétre; de már ez is nagy eredmény volt; St. Omerban csak a tanács különös oltalma által tartották fenn magokat.

A városi hatóságok, az ország nemessége, a papság, mind valamennyi egyszerre veszedelemben forgott s szorult helyzetben volt; nyilván oly romboló természetű fejlődés fenyegette őket, minő Gentben folyt le. Nem csoda, ha ebben a veszedelemben minden úton-módon óvni akarták magokat, először seregeiket állították síkra, melyek a genti területet kegyetlenül föl is dúlták, azután más biztos-

[1]) Van der Vynkt: Németalföld története II. kötet, V. könyv, 2. fejezet. Ez a szakasz jóformán a legfontosabb az egész könyvben.

sító állami szövetkezés után néztek, mint a mivel a németalföldi rendekkel volt viszonyuk szolgált.

Már ausztriai Don Juan hasznára fordította ezt a hangulatukat.

Ha Don Juannak Németalföldön véghezvitt dolgait általában tekintjük, úgy látszik bizony, hogy működésének nem volt hatása, hogy egész ottléte ép oly nyomtalan elenyészett, a mint saját személyének nem volt megelégedésére. De ha jobban fontolóra veszszük, micsoda állása volt, mit tett s mi következett vállalataiból, akkor, ha valakinek, főkép neki tulajdonítandó a spanyol Németalföld megalapítása. Egy darabig a genti pacificatióhoz próbálta magát tartani; de a független állásban, melyet a rendek elfoglaltak, az oraniai herczeg viszonyában, a ki sokkal hatalmasabb volt, mint ő, a főhelytartó, mind a két fél kölcsönös gyanakvásában nyilt szakadás szükségessége rejlett. Don Juan elhatározta magát, hogy megkezdi a háborút. Kétségkivül a király akaratja ellen tette ezt; de elkerülhetetlen volt. Csupán csak ez által sikerülhetett, de sikerült is neki egy oly terület megszerzése, mely a spanyol uraságot újra elismerte. Luxemburgot még tartotta; megszállta Namurt; a gembloursi csata következtében urává lett Löwennek és Limburgnak. Ha a király ismét királyává akart lenni Németalföldnek, úgy ez nem volt a tartományrendekkel való egyezkedés útján elérhető, a mi lehetetlennek mutatkozott, hanem csak az egyes tartományok lassankénti meghódoltatása által, vagy szerződés útján, vagy a fegyverek hatalmával. — Erre az útra tért Don Juan, s immár a legszebb kilátás nyilt számára rajta. Felköltötte a vallon tartományok régi hajlandóságát a burgundi nemzetség iránt. Különösen két férfiút, a grävelingeni kor-

mányzót, Pardieu de Lamotte-ot, és az arrasi püspököt, Matthieu Moulart-ot édesítette magához. [1])

Épen ezek voltak, kik Don Juan kora halála után az alkudozásokat, melyektől minden függött, nagy buzgósággal és szerencsés ügyességgel vezették.

De Lamotte a protestánsok ellen ébredező gyűlöletet használta föl. Kivitte, hogy a rendi őrségeket, ép mivel protestánsok lehettek, sok erősségből eltávolították, hogy az artois-i nemesség már novemberben elhatározta s végre is hajtotta minden reformatusnak ez országból kitiltását. Erre aztán Mathieu Moulart a királylyal teljes kibékülést igyekezett eszközölni. Azzal kezdte, hogy a városban egy formaszerinti körmenet által Isten segítségéhez folyamodott. S valóban nehéz munkája volt: néha oly férfiakat kellett egyeztetnie, kiknek igényei egymással homlokegyenest ellenkeztek. Ernyedetlennek mutatta, finomul és simán viselte magát; sikert is aratott.

Farnese Sándorban, Don Juan utódjában, megvolt az a tehetség, hogy meggyőzzön, megnyerjen s tartós bizodalmat költsön. Mellette állott Richardot Ferencz, ama püspök unokaöcscse, Cabrera szerint »mindenfélében helyes belátással és sok ügyességgel biró férfiú, a ki akárminemű ügyet jól el tudott intézni,« továbbá Sarrazin, st. vaasti apát, ugyancsak Cabrera jellemzése szerint »nagy politikus a nyugalom látszatával, igen becsvágyó az alázat lát-

---

[1]) Hogy még Don Juan alatt nyerték meg őket, kitetszik a következő két helyből. 1. Strada II. 1., p. 19: Pardiaeus Mottae dominus non rediturum modo se ad regis obedientiam, sed etiam quamplures secum tracturum, iam pridem significarat Ioanni Austriaco. 2. Tassis: Episcopum Atrebatensem, qui vivente adhuc Austriaco se regi conciliarat.

szatával, a ki mindenki előtt fenn tudta tartani a tekintélyét.« [1])

Fessük-e már most az alkudozások menetét, míg lassanként czélra jutottak?

Elég, ha megjegyezzük, hogy a tartományokat az önfentartás és a vallás érdeke a királyhoz utalta, a király meg a maga részéről mindent megkisérlett, a mit papi befolyás és ügyes alkudozás a fejedelem visszatérő kegyelmével szövetkezve végrehajtani képes. 1579. áprilisében Montigny Emánuel, kit a vallon sereg vezérének ismert el, a király zsoldjába lépett. Erre Lalaing gróf is megadta magát; Hennegaut ő nélküle sohasem lehetett volna megnyerni. Végre — 1579. májusában — a mastrichti táborban megköttetett a szerződés. — De micsoda föltételekre kellett a királynak reáállnia! Visszaállítása volt ez ugyan a hatalmának, de csak a legszorosabb korlátozásokkal. Nemcsak azt igérte meg, hogy minden idegent elbocsát seregéből s csupán németalföldi csapatokat tart, hanem a zavarok alatt hivatalba jutottakat is mind megerősítette; sőt arra is kötelezték magokat a lakosok, hogy oly őrségeket nem fogadnak el, melyekről az ország rendei előre hirt nem vettek; az államtanács két-harmada oly emberekből álljon, kik bele voltak keveredve a zavarokba. Ily szellemüek a többi czikkelyek is. [2]) A tartományok oly önállóságra tettek szert, minővel nem birtak soha.

A dolgok általános jelentőségű fordulata van ebben. Egész nyugati Európában mindeddig csak nyilt erőszak alkalmazásával igyekeztek a katholicismust fentartani és

[1]) Cabrera, Felipe segundo, p. 1021.

[2]) Egész terjedelmében közli Tassis e szerződést: lib. V., 394—405.

újra behozni; a fejedelmi hatalom ennek az örvével a tartományi jogokat még végkép elnyomni törekedett. Most más útat volt kénytelen követni. Ha a katholicismust visszaállítani s magamagát fentartani akarta, erre csak a rendekkel és kiváltságaikkal szövetkezésben mehetett rá.

De bármennyire korlátozást szenvedett is a királyi hatalom, mégis véghetetlen sokat nyert: ismét fejet hajtottak azon tartományok, mélyeken a burgundi ház nagysága alapult. Farnese Sándor folytatta a háborút a vallon csapatokkal. Lassan bár, de azért csak mind előbbre haladt. 1580-ban bevette Courtray-t, 1581-ben Tournay-t, 1582-ben Oudenarde-ot.

De ezzel még nem volt eldőlve az ügy. Épen a katholikus tartományoknak a királylyal egyesülése sarkalhatta a teljesen protestáns éjszakiakat, hogy ne csak nyomban szorosabb frigyre lépjenek egymással, hanem végtére a királytól egészen el is szakadjanak.

Tekintsünk itt végig az összes németalföldi történeten. Minden tartományban régi ellenkezés állott fenn a tartományi jogok és a fejedelmi hatalom között. Alba idejében a fejedelmi hatalom oly túlsúlyt nyert, minővel azelőtt sohasem birt; de nem tarthatta meg azt huzamos időre. A genti békekötés bizonyítja, hogy a rendek mennyire nyakára nőttek a kormánynak. Az éjszaki tartományok e részben nem birtak elsőséggel a déliek fölött; ha mind a két fél egyetértett volna a vallás dolgában, egy általános németalföldi köztársaságot hoztak volna létre. Úgyde, a mint láttuk, a vallási különbözés lett a szakadás szülője. Az következett először is, hogy a katholikusok visszatértek a király oltalma alá, kivel mindenekelőtt épen a katholikuspártiak a vallás megvédelmezésére szövetkeztek; erre

az következett továbbá, hogy a protestánspártiak, miután oly sokáig megállták a harczot, végre az alávetettségnek nevét is elvetve a királytól teljesen elszakadtak. Ha már most amazokat a hódolt tartományoknak nevezzük, emezeket pedig köztársaság nevével illetjük, még sem kell gondolnunk, hogy a kettő közt a különbség belsőleg tekintve eleintén valami nagy lett volna. A hódolt tartományok is legnagyobb buzgalommal kardoskodtak minden rendi kiváltságaik mellett. Más részről azonban a köztársaságiak sem lehettek el a királyi hatalommal rokon intézmény, a helytartóé nélkül. A legerősebb ellentét köztök a vallásban állott.

Csak ez által vált a küzdelem a tiszta ellentétjeivé széjjel, s az események befejezésök felé érlelődtek.

Ép ekkor hódította meg II. Fülöp Portugáliát; minthogy ily nagy szerzemény szerencséje új vállalatokra tüzelte, a vallon rendek is végre hajlandókká lettek a spanyol csapatok visszatérésébe beleegyezni.

Lalaing és neje, ki mindig nagy ellensége volt a spanyoloknak, kinek leginkább tulajdonították is kirekesztésöket, meg lőnek nyerve; az egész vallon nemesség követte példájokat. Meggyőződtek, hogy Alba-féle itéletek és erőszaktételek visszatértétől nem lehet többé tartani. A spanyol-olasz sereg, mely már egyszer eltávolíttatott, ismét visszatért s még egyszer elutasíttatott, újból megérkezett. Pusztán a németalföldi csapatokkal tudj' isten meddig huzódott volna a háború; ama harczedzett, fegyelmezett, szemenszedett hadak döntőleg léptek föl.

Valamint Németországban a jezsuitáknak spanyolokból, olaszokból s néhány németalföldiből álló gyarmatai állították helyre a katholicismust a dogma és a tanítás

által: úgy egy spanyol-olasz sereg jelent meg Németalföldön, hogy a vallon elemekkel egyesülve a katholikus nézetnek megszerezze a fegyverek túlsúlyát.

Itt elkerülhetetlen, nem szólanunk a háborúról. Előmente volt ez egyszersmind a vallásnak.

1583. júliusában hat nap alatt elfoglalták Dünkirchent, a kikötőt s a várost, azután Niewportot s az egész tengerpartot szinte Ostendéig, Dixmuydenig, Furnesig.

Mindjárt itt kifejtette jellemét a háború. Minden politikai ügyekben engedékenyeknek mutatták magokat a spanyolok, de kérlelhetetleneknek az egyháziakban. Még csak gondolni sem lehetett arra, hogy a protestánsoknak egy templomot vagy csak egy magányos istenitiszteletet engedtek volna: a papokat, kiket kézre kerítettek, felakasztották. Teljes tudattal vallási háborút viseltek. Ez bizonyos értelemben az akkori helyzethez képest még a legokosabb volt. A protestánsok részéről úgy sem értek volna el soha tökéletes meghódolást; ellenben ily határozott eljárással a katholicismusnak azon elemeit, melyek még megvoltak az országban, részökre vonták. Szinte magoktól kezdtek ezek mozogni. A szeelandi Baillin Servaes átszolgáltatta Waes földjét; Hulst és Axel megadták magokat; Farnese Sándor mihamar elég hatalmassá lett arra, hogy a nagy városok megtámadására gondolhatott; — kezében volt a tartomány és a tengerpart; — egyik város a másik után, először Ypern áprilisban, azután Brügge, végre Gent is, a hol most amaz Imbize maga buzgólkodott a kibékülés mellett, kénytelen volt meghódolni. A községeknek mint ilyeneknek egész elfogadható föltételeket engedtek: jobbára meghagyták kiváltságaikat; csupán a protestánsokat tiltották ki irgalom nélkül; a főfeltétel mindig az volt, hogy

a katholikus lelkészek visszatérjenek, a templomok újra a katholikus szertartás birtokába jussanak.

De mindezzel semmi maradandót nem értek el, biztosságot nem nyertek, míg még az oraniai herczeg élt, a ki az ellenállásnak erőt és nyomatékot adott, s még a legyőzöttekben is táplálta a reményt.

A spanyolok 25,000 scudinyi dijt tettek a fejére; abban a vad izgalomban, mely a lelkeket elfogta, akadni kellett olyanoknak, a kik föltették magokban, hogy elnyerik. Haszonlesés és vakbuzgóság egyaránt sarkalta őket. Nem tudom, van-e nagyobb istenkáromlás annál, melyet a biscayai Jaureguy iratai tartalmaznak, a kit a herczeg élete ellen elkövetett merényleten kaptak. Amuletképen hordott imádságokat magával, melyekben a kegyelmes istenség, mely az embernek Krisztusban megjelent, a gyilkosság elősegítésére kéretik, melyekben neki a tett végrehajtása után mintegy a nyereségnek egy része igértetik oda, a bayonne-i istenanyjának egy ruha, lámpa és korona, az aranzosui istenanyjának egy korona, magának Úr-Krisztusnak egy gazdag függöny.[1]) Szerencsére megfogták ezt a fanatikus embert; de azonban már egy másik volt útban. Abban a pillanatban, hogy a halálos büntetés Mastrichtban kikiáltatott, egy ott tartózkodó burgundit, Gerard Boldizsárt, az a gondolat ragadta meg, hogy végrehajtsa.[2]) A remé-

---

[1]) Contemporary Copy of a vow and of certain prayers found in the form of an amulet upon Jaureguy: Lord Egerton gyűjteményeiben. »A vos, Senor Jesus Christo, redemptor y salvador del mundo, criador del cielo y de la tierra, os affrezco, siendo os servido librarme con vida despues de haver effectuado mi deseo, un belo muy rico.« S így megy tovább.

[2]) Relatione del successo della morte di Giulielmo di Nassau

nyek, melyeket magában táplált, földi szerencséről és tekintélyről, mely reá siker esetén várakozik, vértanúi dicsőségről, mely osztályrészeül jut, hahogy rajta vesztene, — ezek a gondolatok, melyekben őt egy trieri jezsuita megerősítgette, azontúl se éjjel se nappal nem hagytak neki békét, míg fel nem indult a tett végrehajtására. Menekültnek mutatta be magát a herczegnél; így hozzá férhetett s kedvező pillanatot találván 1584. júliusában egy lövéssel leterítette. Megfogták; de semmi kínzás nem csikart ki belőle egy sóhajtást; mindig azt mondta: ha nem tette volna, ezután tenné meg. Mialatt Delftben a nép átkozódásai közt kiadta lelkét, Herzogenbuschban az apátok ünnepies tedeumot tartottak tettéért.

Mind a szenvedélyek vad forrongásban vannak: az az ösztön, melyet a katholikusoknak adtak, az erősebb; véghez viszi dolgát és diadalt arat.

Ha a herczeg él, úgy tartják, módját lelte volna, a már ostromlott Antwerpent fölmenteni, a mint igérte is volt. Most senki sem volt, a ki őt pótolhatta volna.

Azonban az Antwerpen elleni vállalat oly nagymérvű volt, hogy általa a többi fontos brabanti város is közvetle-

---

principe di Orange e delli tormenti patiti del generosissimo giovane Baldassare Gerardi Borgognone, Informationi polit. XII., a közönséges adatoktól eltérő néhány jegyzetet tartalmaz: »Gerardi, la cui madre è di Bisansone, d'anni 28 incirca, giovane non meno dotto che eloquente. Azt mondják, hogy hetedfél évig volt e szándék fejében. Offerendosi dunque l'opportunità di portar le lettere del duca d'Alansone al Nassau, essendo gia lui gentilhuomo di casa, alli 7 Luglio un' hora e mezzo dopo pranzo, uscendo il principe della tavola, scargandoli un archibugetto contre palle gli colse sotto la zinna manca e gli fece una ferita di due diti, colla quale l'ammazzò.«

nül meg volt támadva. A pármai herczeg mindannyitól egyszerre elfogta az élelmezést. Legelőször Brüsszel adta meg magát; midőn ez a bőséghez szokott város látta, hogy inség fenyegeti, pártoskodások törtek ki, melyek a feladást idézték elő; azután Mecheln esett el; végre, miután a gátak átszakításának s a száraz felőli élelemszerzésnek utolsó kisérlete is meghiúsult, Antwerpen is kénytelen volt magát megadni.

Egyébiránt valamint a flandriai, úgy eme brabanti városoknak is a legkedvezőbb föltételeket engedték: Brüsszel az adózás alól fölmentetett; Antwerpennek azt az igéretet tették, hogy a városba nem vetnek spanyol őrséget, a fellegvárat ki nem javítják. Egy kötelezettség volt mind a többi helyett, hogy a templomok és kápolnák helyreállíttassanak, az elűzött papok és szerzetesek visszahivassanak. A király e részben rendíthetetlen volt. Minden egyezkedésnél azt mondta, ennek kell az első és utolsó föltételnek lenni. Az egyetlenegy kegyelem, melyre hajlott, az volt, hogy minden helység törzsökös lakosainak két év engedtetett, hogy vagy megtérjenek vagy vagyonukat eladván, a spanyol területet odahagyják.

Beh egészen megváltoztak most az idők! Egykor II. Fülöp maga habozott a jezsuitáknak Németalföldön állandó tanyákat adni s azóta is sokszor veszély fenyegette, támadás érte őket, sőt számkivetés lett a sorsuk. Most a hadi események következtében, még pedig az államhatalom határozott pártfogása mellett, tértek vissza. A Farnesék egyébként is különös pártolói voltak e társaságnak: Sándornak jezsuita volt a gyóntatója; a rendben ő a legjobb eszközt látta arra, hogy a félig protestáns országot, melyet ő meghódított, ismét tökéletesen visszatérítse a katholicis-

musra, a háború főczélját elérni segítsen.[1]) Az első hely, hol ismét fölléptek, a meghódítottak közül is épen az első volt, t. i. Courtray. A város papja, Dávid János, számkivetésében ismerkedett meg a jezsuitákkal; most visszatért, de csak hogy nyomban a rendbe álljon s búcsúbeszédjében a lakosokat arra intse, hogy e társaság lelki segítsége nélkül ne legyenek tovább; könnyű volt őket rábeszélni. Most az öreg Montagna János, a ki a társaságot először vitte be Tournayba s nem egyszer menekülni volt kénytelen, oda visszatért, hogy a rendet mindenkorra megalapítsa.

Mihelyt Brügge és Ypern átpártoltak, azonnal ott termettek a jezsuiták; szivesen átengedett nekik a király egynéhány klastromot, melyek a zavarok alatt megpusztúltak.

Gentben a nagy demagognak, Imbizének, a kitől a katholicismus veszedelme kiindult, a házát rendezték be a társaság számára. Az antwerpeniek, midőn meghódoltak, ki akarták kötni, hogy csak azokat a rendeket tartozzanak ismét befogadni, melyek V. Károly idejében ott voltak; azonban nem engedtek nekik; ismét be kellett költöztetniök a jezsuitákat s nekik átadniok azokat az épületeket, me-

[1]) Sacchinus: Alexandro et privati ejus consilii viris ea stabat sententia, ut quaeque recipiebatur ex haereticis civitas, continuo fere in eam inmitti societatem debere; valere id tum ad pietatem privatam civium, tum ad pacem tranquillitatemque intelligebant. (Pars V, lib. IV, n. 58.) Az Imago primi seculi szerint a királynak is ez volt akarata, qui recens datis de hoc argumento literis ducem cum cura monuerat, ut societatis praesidio munire satageret praecipuas quasque Belgii civitates: oly állítások ezek, melyeket a tények eléggé megerősítenek.

lyekkel azelőtt birtak; kedvteléssel beszéli el ezt a rend történetirója; az ég különös kegyelmének mondja, hogy azt adómentesen kapták vissza, a mit eladósítva hagytak hátra; azalatt második és harmadik kézbe kerültek s mégis haladék nélkül visszaadattak. Brüssel sem kerülhette ki a közös sorsot; a város tanácsa késznek nyilatkozott; a parmai herczeg királyi pénztárból való támogatást ajánlott meg; a jezsuiták itt is csakhamar biztos tanyát vertek. A herczeg máris ünnepélyesen megadta nekik a jogot, hogy egyházi jurisdictio alatt fekvő jószágokkal birhassanak, s ezen tartományokban is szabadon élhessenek az apostoli szék kiváltságaival.

De nem csak a jézsuitákat vette oltalmába. 1585-ben néhány kapuczinus érkezett hozzá; a pápához intézett külön levéllel ki tudta eszközölni, hogy nála maradhassanak; azután egy házat vett számukra Antwerpenben. Még rendrokonaikra is hatással voltak; határozott parancscsal kellett egyéb franczisk ánusokat letiltani, hogy a kapuczinusok reformját föl ne vegyék.

Mindez intézkedéseknek pedig lassankint a legnagyobb hatásuk volt. Belgiumot, mely már félig protestáns volt, a világ legkatholikusabb országainak egyikévé tették. Az is tagadhatatlan, hogy, legalább az első időkben, a királyi hatalomnak újból megerősítéséhez tetemesen hozzájárultak.

Mindinkább gyökeret vert e sikerek folytán az a vélekedés, hogy valamely államban csak *egy* vallást szabad tűrni. Justus Lipsius politikájának egyik főelve ez. Vallás dolgában, úgymond Lipsius, se kegyelemnek, se elnézésnek nincs helye, az az igazi kegyelem, mely nem ismer kegyel-

met; hogy sokakat meg lehessen menteni, egyiknek-másiknak feláldozásától nem kell tartózkodni.

Oly elv ez, melynek sehol se lett nagyobb kelete, mint Németországban.

Az ellenreformatiók folyta Németországban.

Németalföld még mindig egy kerülete volt a német birodalomnak! A dolgok természeténél fogva tehát az ottani eseményeknek nagy hatással kellett lenniök a német ügyekre. Közvetlenül azok kapcsában nyert elintézést a kölni eset.

Még a spanyolok sem tértek vissza, nem hogy ki lettek volna küzdve a katholicismus nagy előnyei, midőn a kölni választófejedelem 1582 novemberében elhatározta, hogy áttér a reformált vallásra s feleséget vesz, de azért nem adja fel a püspökségét. A nemesség nagyobb része pártján volt: Nuenar, Solms, Wittgenstein, Wied, Nassau grófok, az egész Westfalen herczegség, mind az evangélikusok; könyvvel egyik, karddal másik kezében vonult be a választófejedelem Bonnba; hogy Köln városát, a káptalant és az érsekséget, melyek ellene szegültek, megzabolázza, Pfalzi Kázmér nem csekély legénységgel szállott síkra.

Ama kor minden zavargásaiban ott találjuk ezt a Pfalzi Kázmért; mindenkor kész volt lóra ülni, kardot rántani; harczkedvelő, protestáns érzelmű csapatoknak soha sincs szűkében. A háborút soha sem folytatja azzal az odaadással, melyet egy vallási ügy megkiván — mindenkor a maga saját hasznát leste, — sem azzal a nyoma-

tékkal vagy tudománynyal, melyeket ellenében kifejtenek. Ezúttal is földúlta ugyan az ellenség róna földjét, de a fődologban jóformán semmire sem ment:[1]) hódításokat nem tett, a protestáns Németország további segítségét nem tudta megszerezni.

Ellenben a katholikus hatalmak minden erejöket összeszedték. Gergely pápa nem bizta az ügyet a kuriánál folytatandó pör halasztásaira; a körülmények sürgősségére való tekintettel elegendőnek tartott egy bibornokok consistoriumát arra, hogy ily fontos esetben döntsön, t. i. egy német választófejedelmet érseki méltóságától megfoszszon.[2]) Követe Malaspina Kölnben termett; itt sikerült neki, különösen az érsekség tudós tagjaival szövetkezve, nemcsak minden tétovázót kirekeszteni a káptalanból, hanem a még egyedül teljesen katholikus házból egy fejedelmet, Ernő bajor herczeget, a freisingeni püspököt, ültetni az érseki székre.[3]) Erre, a bajor herczeg által pápai segítséggel gyűjtve, egy német-katholikus sereg szállt síkra. A császár sem mulasztotta el Kázmért országos számkivetéssel fenyegetni s csapatjaihoz intő, lebeszélő leveleket küldözgetni, melyek aztán utóljára is a pfalzi hadsereg feloszlását idézték elő. Midőn ennyire haladt a dolog, megjelentek a spanyolok is. Még 1583 nyarán elfoglalták Zütphent; most negyedfélezer próbált belga katona nyomult az érsekségbe. Ennyi ellenségnek nem birt ellenállni Gebhard asztalnok: csapatai császári parancs ellen nem akartak szolgálni;

---

[1]) Isselt, Historia belli Coloniensis p. 1092. Tota hac aestate nihil hoc exercitu dignum egit.

[2]) Maffei, Annali di Gregorio XIII, II, XII, 8.

[3]) Adlzreitternél II, XII. 295 Malaspina levele bajor Vilmos herczeghez. Quod cupiebamus, így szól ebben, impetravimus.

főerőssége megadta magát a bajor-spanyol seregnek; neki magának menekülnie kellett s az Oraniai herczegnél, a kinek oldala mellett a protestantismus előharczosaként állani remélt vala, kegyelem-tartózkodást keresnie.

Könnyű megérteni, hogy ez a katholicismusnak az országban való megszilárdulására a legnagyobb hatással volt. Már a zavarok első pillanatában félbehagyták az érsekség papjai a köztök netán uralkodott czivódásokat; a nuntius minden gyanús tagot eltávolított; a fegyverzaj közepett egy jezsuita templomot rendeztek be; a kivívott diadal után csak folytatni kellett. Az asztalnok is elkergette Westfaliában a katholikus lelkészeket; ezek már most, mint a többi menekültek, mind visszatértek s nagy tiszteletben tartattak.[1]) Az evangélikus apátok ki maradtak zárva a káptalanból, sőt, a mi hallatlan volt, jövedelmeiket sem kapták vissza. Egyébiránt a pápai követeknek a katholikus apátokkal is szép módjával kellett bánniok; jól tudta ezt Sixtus pápa; meg is hagyta többek közt követének, hogy a szükségeseknek tetsző reformokat meg se kezdje, ha nem tudja, hogy azokat mindenki hajlandó elfogadni; de ép ezen az óvatos módon jutottak észrevétlenül czélhoz: az apátok, bármily előkelő volt is származásuk, végre újra elkezdték teljesíteni egyházi kötelességeiket. A kölni tanácsban, melynek protestáns érzelmű ellenpártja volt a városban, a katholikus nézet hatalmas támogatást talált.

E nagy föllendülésnek már magában hatnia kellett minden más egyházi testületekre is; — Köln szomszédsá-

[1]) »Churfürst Ernst« — mondá Khevenhiller — »hat sowol die katholische Religion als das weltlich Regiment aufs neu, alt Herkommen gemäss, bestellt.«

gában még egy különös eset járult ehhez. Ama Sachsen-Lauenburg Henrik, — a ki Gebhard példáját követte volna, ha sikerül, — paderborni és osnabrücki püspök, brémai érsek, 1585 áprilisában egy vasárnap a Vöhrde-házból a templomba lovagolt; hazajövet elbukott a lóval; noha fiatal és erős volt, tetemesebb sérüléseket sem szenvedett, mégis amaz esés következtében még ugyanazon hónapban meghalt. Az erre következett választások erősen a katholicismus javára ütöttek ki. Az új osnabrücki püspök legalább aláírta a professio fideit;[1]) de határozott katholikus buzgólkodó az új paderborni püspök, Fürstenberg Tivadar volt. Már azelőtt mint kanonok ellenszegült elődjének s már 1580-ban kieszközölte azt a rendeletet, hogy ezentúl csak katholikusok vétessenek föl a káptalanba;[2]) már egynéhány jezsuitát is hozatott s rájok bizta a székesegyházban prédikálást és a gymnasium felsőbb osztályaiban a tanítást, ez utóbbit oly föltétel alatt, hogy ne járjanak rendi öltözetben. Mennyivel könnyebben követhette ezt az irányt most, hogy maga lett püspökké? Nem kellett már most a jezsuitáknak jelenlétöket titkolniok; a gymnasiumot nyiltan kezökre adták; a prédikációhoz a vallástanítás

[1]) Strunck szerint, Annales Paderbornenses p. 514. Waldecki Bernát előbb a protestantismus felé hajlott, a kölni zavargások alkalmával semlegesnek mutatkozott, s most letette a katholikus hitvallást. Chyträus (Saxonia 812) nem mond ennek ellent.

[2]) Bessen: Geschichte von Paderborn II, 123. Reiffenbergnél Historia provinciae ad Rhenum inferiorem lib. VIII, c. I, p. 185, találkozik XIII. Gergely pápának egy levele: »dilectis filiis canonicis et capitulo ecclesiae Paderbornensis«, 1584 febr. 6, melyben ezt az ellentállást dicséri: »Így kell, minél jobban megtámadják az embert, annál nagyobb ellentállást kell kifejteni; ő is, a pápa, szívből szereti a jézustársaságabeli atyákat«.

járult. Volt itt tennivalójok untig. A városi tanács teljességgel protestáns volt; a polgárok közt alig találkozott még katholikus. Így volt a vidéken is. A jezsuiták Paderbornt oly száraz szántóföldhöz hasonlították, mely roppant munkát ád, de termeni semmit sem akar. Végre — majd rátérünk még — a tizenhetedik század elején mégis győztek.

Münsterre nézve is fontos esemény volt ama halál-eset. Minthogy az ifjabb kanonokok Henrik mellett, az öregebbek ellene voltak, azért mindeddig nem jöhetett létre a választás. Most aztán Ernő bajor herczeg, kölni választó, lüttichi püspök, neveztetett ki münsteri püspökké is. A püspökség leghatározottabb katholikusa, Raesfeld káptalandékán, még ezt kivitte; még vagyonából 12000 rtallérnyi hagyományt tett egy Münsterben felállítandó jezsuita collegium számára; azután meghalt. Az 1587. esztendőben érkeztek meg az első jezsuiták. Ellenkezésre találtak a kanonokoknál, a lelkészeknél, a polgároknál; de a tanács és a fejedelem támogatta őket; iskoláikkal rendkivüli érdemet szereztek magoknak: hir szerint már a harmadik évben ezer tanulót számláltak; épen ekkor, 1590-ben, egyházi javaknak a fejedelem részéről történt bőkezű adományozása által teljesen független állást nyertek.[1])

Ernő választóé volt a hildesheimi püspökség is. Ámbár itt sokkal korlátoltabb volt a hatalma, azért itt is előmozdította a jezsuiták befogadását. Az első jezsuita, a ki Hildesheimba érkezett, Hammer János volt, odavaló születés, Luther vallásában nevelkedve — még élt az apja — de eltelve az újáttértnek buzgóságával. Ritka értelmes-

[1]) Sacchinus, pars V. lib. VIII, n. 83—91. Reiffenberg, Historia provinciae ad Rhenum inferiorem. I., IX., VI.

séggel prédikált: sikerült is neki néhány fényes térítés; lassankint erősen megfészkelte magát. 1590-ben Hildesheimban is lakást és tartást kaptak a jezsuiták.

Látjuk, mily fontossá lett a bajor ház katholicismusa Alsó-Németországra nézve is. Egy bajor herczeg lép föl sok egyházmegyében egyszersmind a katholicismusnak igazi támasza gyanánt.

De ebből nem következik, hogy ez a fejedelem maga igen buzgó, igen kegyeskedő lett volna. Voltak természetes gyermekei, és közönségesen azt tartották, hogy ő is úgy fog tenni, mint Gebhard asztalnok. Csodálatos, mily kimélve bánik vele Sixtus pápa. Gondosan óvakodik vele észrevétetni, hogy tud a rendetlen életéről. Mert akkor nem maradhattak volna el az intések, megrovások, melyek az akaratos fejedelmet vajmi könnyen valami kelletlen elhatározásra indíthatták volna.[1]) Mivelhogy a német ügyekkel még korántsem lehetett úgy elbánni, mint a hogy elbántak a németalföldiekkel. A legtapintatosabb személyi tekintetre volt szükség.

Jóllehet Clevei Vilmos herczeg külsőkép a katholikus hitet vallotta, mégis politikája egészben véve protestáns volt: protestáns menekülteknek szivesen adott menedéket és nyújtott segélyt; János Vilmos fiát, a ki buzgó katholikus volt, eltiltotta az ügyekben való részvételtől. Könnyen kisértetbe jöhettek volna Rómában, hogy e miatt nemtetszésöket és felháborodásukat mutassák, éreztessék, s e herczeg oppositióját elősegítsék. De V. Sixtus sokkal okosabb volt. Csak midőn a herczeg oly erősen sürgetőlődzött, hogy megbántás nélkül immár nem lehetett volna

[1]) Tempesti, Vita di Sisto V. Tom. I, p. 354.

elütni a dolgot, merészelt a nuntius Düsseldorfban vele összejövetelt tartani; de ekkor is mindenekelőtt türelemre intette őt. A pápa sem akarta, hogy megkapja az arany gyapjat: gyanút költhetne; nem is fordult egyenesen az apához a fiú érdekében: emennek Rómához való bármi viszonya visszatetszhetett volna; csak a császárnak közbenjárása által, melyet kieszközölt, igyekezett a herczeg számára születéséhez mért állást szerezni; a követet utasította, hogy tegyen úgy, mintha bizonyos dolgokat nem venne észre. Egy még mindig elösmert tekintélynek e kiméletes figyelembe vétele itt sem maradt hatás nélkül. A követ kicsinyenkint mégis befolyásra tett szert; midőn a protestánsok az országgyülésen némi kedvezményeket kivántak, ő volt az, a ki beszédjei által legtöbbet tett arra, hogy azok megtagadtattak.[1])

S ilyenkép Alsó-Németországnak nagy részében a katholicismus, ha mindjárt nem is állt helyre, de mégis nagy veszedelem közt megtartatott és megerősödött: oly túlsúlyra vergődött, mely idő folytán tökéletes uralommá fejlődhetett.

Felső-Németországban is menten hasonló fejlődés állott be.

Érintettük a frank püspökségek állapotát. Egy eltökélt püspöknek könnyen eszébe juthatott volna, hogy azt örökös hatalom szerzésére használja föl.

Aligha ez nem az oka, hogy a vállalkozó természetű Mespelbronni Echter Gyula, a ki 1573-ban, még nagyon fiatalon, würzburgi püspökké lett, egy pillanatig habozott, hogy mely politikát kövessen.

---

[1]) Tempesti, Vita di Sisto V. Tom. I, p. 359.

A fuldai apát elűzésében tevékeny részt vett, és semmikép sem lehetett valami nagyon határozott katholikus érzület, a mi a fuldai káptalant és rendeket vele viszonyba hozta. Hisz épen a katholicismus visszaállítása volt a fővád, melyet apátjok ellen emeltek. Ez által a püspök némi meghasonlásba is jött Rómával. XIII. Gergely meghagyta neki, hogy Fuldát visszaadja. Épen akkor tette ezt, midőn az asztalnok kimondta elszakadását. Erre a püspök valóban készületeket tett, hogy Szászországhoz fordul s a lutheránusok fejét segítségül hívja a pápa ellen; az asztalnokkal közelebbi összeköttetésben állt s legalább ez abban a reményben volt, hogy a würzburgi püspök követni fogja az ő példáját; nagy örömmel jelenti ezt ama lauenburgi brémai érsek követe urának.[1])

E körülmények közt bajos megmondani, hogy mit tett volna Gyula püspök, ha az asztalnok fentartja magát Kölnben. De miután ez a dolog tökéletesen füstbe ment, nemcsak arra nem gondolhatott, hogy őt utánozza, sőt egészen ellenkezőre határozta magát.

Az volt-e csak vajjon vágyainak összesége, hogy tartományában úr legyen? vagy szivében valóban szigorúan katholikus meggyőződés volt? Igaz, hogy a jezsui-

[1]) Hermann von der Decken (mert Becken hibás olvasás) levele 1582 decz. 6-ról Schmidt-Phiseldeck Historische Miscellaneen I. 25: »Auf des Legaten Anbringen und Werbunge hat Wirzburgensis ein kleines Bedenken gebetten, und hat zur Stunde seine Pferde und Gesinde lassen fertig werden, wollen aufsitzen und nach dem Herrn Churf. zu Sachsen reitten und Ihre Churf. G. über solliche des Pabstes unerhörte Importunitet — klagen — auch um radt, hulff und Trost anhalten — — — Der Herr Churfürst (v. Cöln) hatt grosse Hoffnung zu hochgedachten Herrn Bischoffen, dass I. F. Gn. verhoffentlich dem Pabste werde abfallen«.

ták növendéke volt s a collegium romanumban nevelkedett. Elég az hozzá, 1584-ben oly katholikus érzelmű egyházlátogatást kezdett, minőnek Németországban még nem volt mása; az elszánt akaratnak teljes erejével, személyesen hajtotta azt végre.

Néhány jezsuita kiséretében bejárta a tartományát. Először Gmündenbe ment, onnan Arnsteinba, Werneckbe, Hassfurtba, így tovább kerületről kerületre. Minden városban maga elé hivatta a polgármestert és tanácsot s tudtokra adta abbeli szándékát, hogy a protestáns tévelygéseket kiirtja. A lelkészeket eltávoztatták és jezsuiták növendékeivel helyettesítették őket. Ha valamely tisztviselő vonakodott a katholikus isteni tiszteletre járni, irgalom nélkül elbocsátották; csak a mise és a kivándorlás közt választhattak; a ki a fejedelem vallásától irtózik, annak ne legyen része az országában se.[1]) Hiába tettek ez ellen szót a szomszédok. Gyula püspök azt szokta mondani: nem az, a mit tesz, okoz neki aggodalmakat, hanem, hogy oly későn teszi. A legnagyobb buzgalommal támogatták őt a jezsuiták. Különösen feltűnt Weller Gellért páter, a ki egyedül s málha nélkül gyalog járt helyről-helyre és prédikált. Az 1586-iki egy esztendőben 14 nagyobb és kisebb várost, 200-nál több falut, körülbelül 62.000 lelket térítettek vissza a katholicismusra. Csak a püspökség fővárosa volt még hátra; 1587 márcziusában azt is elő-

[1]) Gyula püspök életleirása Gropp, Chronik von Würzburgjában p. 335. »Es ward ihnen angesagt, sich von den Aemtern und Befehlen zu drossen und ihr Hauswesen ausser dem Stift zu suchen.« Ezt az életrajzot egyébként itt is használom. vele különösen Christophori Mariani Encaenia et Tricennalia. Gropp Scriptt. Wirceb.-ben tom. I.

fogta a püspök. Maga elé hivatta a városi tanácsot; azután minden negyed és minden plébánia számára bizottságot rendelt, a mely a polgárokat egyenként kihallgatta. Épen itt tűnt ki, hogy felerészök protestáns nézeteket táplált. Némelyek gyengék voltak hitökben; csakhamar megadták magokat és az ünnepélyes úrvacsora, melyet a püspök husvétkor az ottani székesegyházban tartott s mely alkalommal ő maga mondott misét, már igen népes volt; mások tovább tartották magokat; még mások inkább eladták mindenöket és kivándoroltak. Ezek közt volt négy tanácsbeli.

Ezt a példát mindenekelőtt Würzburgnak legközelebbi egyházi szomszédja, a bambergi püspök, látta jónak követni. Mindenki ösmeri a muggendorfi völgy fölött Gösweinsteint, hová magányos meredek ösvényeken, pompás erdőkön és szakadékokon át a körüllevő völgyekből még ma is zarándokol a népség. A szentháromságnak egy régi kápolnája van ott; akkoriban el volt hagyatva, pusztúlva. Midőn a bambergi püspök, Mengersdorf Ernő, 1587-ben egyszer ott megfordult, nagyon szivére vette ezt az állapotot. Szomszédja példáján felbuzdulva, ő is kinyilatkoztatta, hogy szándéka alattvalóit »az igaz katholikus vallásra visszatéríteni; semmi veszedelem se fogja gátolni e kötelessége teljesítésében«. Látni fogjuk, mily komolyan fogta a dolgot utódja.

Mialatt azonban a bambergi püspökségben még készülődtek, Gyula püspök folytatta a würzburginak tökéletes átalakítását. Minden régi intézményt megújítottak. Az Istenanyja-áhítatoskodások, a búcsújárások, a nagyboldogasszonynapi, kisboldogasszonynapi és egyéb ünnepekkori testvérületek ismét föléledtek, s még újakat alapí-

tottak. Körmenetek járták be az utczákat; a harangszó hívta az egész tartományt a szabott órán az Ave Mariára.[1]) Újból gyűjtöttek ereklyéket és nagy pompával tették le őket a tisztelet helyein. A klastromok ismét megnépesedtek, mindenfelé templomok épültek; 300-ra teszik a számát azoknak, melyeket Gyula püspök alapított; magas hegyes tornyaikról ismerhet rájok az útas. Csodálkozással vették észre néhány év multán az átváltozást. »A mit csak nem rég is«, így szól a püspöknek egy dicsőítője, »babonásnak, sőt gyalázatosnak tartottak, azt most szentnek tartják; a miben csak minapában még evangéliumot láttak, azt most csalásnak nyilvánítják«.

Ekkora sikereket még Rómában sem reméltek. Gyula püspök vállalata már egy ideig folyamatban volt, mire Sixtus pápa tudomást vett róla. Az 1586-iki őszi szünidők után Acquaviva jezsuita generalis megjelent előtte, hogy tudtára adja rendje új hódításait. Sixtus el volt ragadtatva. Sietett a püspöknek kimutatni elismerését. Felruházta azzal a joggal, hogy a kikötött hónapokban megürült javadalmakat is eladományozhassa: mert hisz ő fogja legjobban tudni, ki érdemel jutalmat.

Még nagyobb volt azonban a pápa öröme, midőn Acquaviva jelentése az osztrák tartományokból, különösen Stájerországból, hasonló tudósításokkal találkozott.

---

[1]) Julii episcopi statuta ruralia. Gropp, Scriptt. tom. I. Értelme az, hogy a vallási mozgalom, mely Krisztus egyházának fejétől kiindúl, felülről lefelé a test minden tagjával közlődik. L. p. 444 de capitulis ruralibus.

Még abban az esztendőben, melyben a stájerországi evangélikus rendek a Bruckeri országgyülési végzések folytán oly nagy függetlenséget szereztek, hogy abban magokat az osztrák rendekhez mérhették, kiknek vallási tanácsuk, superintendenseik és zsinataik voltak s majdnem köztársasági alkotmánynyal birtak, beállott már a változás is.

Mindjárt, hogy II. Rudolf a jobbágyi hódolatot fogadta, feltűnt, mily szerfölött különbözik az atyjától: az áhitat munkáit egész szigorral véghezvitte; csodálattal látták őt résztvenni a körmenetekben, kemény télviz időn is, hajadon főn, kezében fáklya.

Az uralkodónak ezen hangulata, a kegy, melyet a jezsuiták iránt mutatott, már aggodalmat költött és az idő jelleme szerint heves ellenmozgalmakat. A bécsi országházban — mert igazi templomot a protestánsoknak nem engedtek a fővárosban — a Flacianus Opitz Józsua prédikált mindazzal a hevességgel, mely felekezetének tulajdona volt. Midőn rendesen a jezsuiták, a papok és »a pápaság minden iszonyúságai ellen mennydörgött«, nem annyira meggyőződést, mint inkább dühöt keltett hallgatóiban, úgy hogy, a mint egy kortársa mondja,[1]) mikor kijöttek a templomból, »szerették volna széttépni a pápistákat«. Az volt a következés, hogy a császár eltökélte, hogy megszűnteti az országházi gyülekezéseket. Mialatt ennek neszét vették, s helyeslőleg vagy rosszalólag szenvedélyes vitatkozások folytak, és a lovagi rend, melyé az országháza

[1]) Eder György, a ki, az igaz, ellenese volt. Intő iratának kivonata Raupachnál: Evang. Oestreich II. 286.

volt, már-már fenyegetődzött, elérkezett az úrnapja 1578-ban. A császár el volt határozva, hogy ezt az ünnepet a legfényesebben üli meg. Miután a misét szt. István templomában hallgatta, elkezdődött a körmenet, az első, melyet régóta ismét láttak: papok, szerzetesek, czéhek, középütt a császár és a herczegek; így kisérték a szentséget végig az utczákon. De egyszerre mutatkozott, mily roppant izgalom uralkodik a városban. Midőn a parasztpiaczra értek, egynéhány bódét el kellett távolítani, hogy helyet csináljanak a körmenetnek. Több se' kellett, hogy általános zürzavar támadjon. Hallott a kiáltás: »el vagyunk árulva; fegyverre!« Karénekesek és papok otthagyták a szentséget; alabárdosok és poroszlók elszéledtek; a császár egy tomboló sokaság közepette látta magát; személye megtámadásától tartott s szablyájára tette kezét; a herczegek kivont karddal állták körűl.[1]) — El lehet gondolni, hogy ez az eset a legnagyobb hatást tette a komoly fejedelemre, ki spanyol méltóságnak és fölségi tekintélynek volt kedvelője. A pápai követ kapott a jó alkalmon s figyelmeztette a veszedelemre, mely a dolgok ilyen állapotában fenyegeti; isten maga jelenti benne, mily szükséges rá nézve, hogy teljesítse azon igéreteit, melyeket úgy is tett vala a pápának. A spanyol követ osztozott ebben a véleményben. Magius jezsuita provinciális sokszor határozott rendszabály hozatalára serkentette a császárt; most meghallgatták. 1578 június 21-én parancsot küldött a császár Opitzhoz, hogy templomi és iskolai segédtársaival együtt még az nap, »világos nappal«, a várost s két hét alatt a császárnak

---

[1]) Maffei: Annali di Gregorio XIII. tom. I. p. 281, 335, kétség kivül a nuntius tudósításaiból.

összes örökös tartományait elhagyja. A császár szinte zendüléstől tartott; szükség esetére nagyszámú megbizható fegyveres hívei állottak készen. De vajjon ki kelt volna fel azon fejedelem ellen, a ki mellett mellette szólt a jog betűje? Beérték vele, hogy a számkivetetteket fájdalmas részvéttel elkisérték.[1])

E naptól fogva katholikus visszahatás kezdődött Ausztriában, mely évről-évre gyarapodott erejében és hatásában.

Azt határozták, hogy a protestantismust legelébb is a császári városokból szorítják ki. Az Ens alatti városok melyek 20 évvel azelőtt külön szakíttattak az úri és lovagi rendtől, valóban nem voltak képesek ellentállást kifejteni. Az evangélikus lelkészek sok helyen kiutasíttattak; helyökbe katholikusok léptek; a magánosokat szigorú vizsgálat alá fogták. Ismerünk egy formulát, mely szerint vizsgálták a gyanusakat. »Hiszed-e«, szól egy czikkely, »hogy mindaz igaz, a mit a római egyház tanban és életben megállapít?« »Hiszed-e«, teszi hozzá egy másik, »hogy a pápa az egy apostoli egyház feje?« Semmi kétséget sem akartak fönhagyni.[2]) A protestánsokat kitudták a városi hivatalokból; föl se vettek azontúl csak oly polgárt, a ki katholikusnak bizonyúlt. Bécsben is az egyetemen már most minden doctorandusnak elsőben a professio fidei-t kellett aláirnia. Egy új iskolarend katholikus formularé-

---

[1]) Sacchinus, pars IV, lib. VI, n. 78: »Pudet referre, quam exeuntes sacrilegos omnique exsecratione dignissimos prosecuta sit numerosa multitudo quotque benevolentiae documentis, ut vel inde mali gravitas aestimari possit.

[2]) Pápai, osztrák és bajor hitczikkelyek Raupachnál. Evang. Oestreich II, 307.

kat, bőjtöt, templombajárást szabott elé s Canisius kátéjának kizárólagos használatát. Bécsben a könyvkereskedésekből eltakarították a protestáns könyveket; halomszámra hordták a püspöki udvarba. A vizi vámoknál kikutatták az érkező ládákat s elkoboztak oly könyveket és képeket, melyek nem voltak jó katholikusok.[1])

De mindezzel még nem értek czélt. Rövid idő alatt Alsó-Ausztriában 13 várost és mezővárost térítettek ugyan vissza; a kamarai jószágok és elzálogosított birtokok is kezökben voltak; de még a nemesség hatalmas oppositiót fejtett ki; az Ens fölötti városok szorosabban voltak vele egyesülve, és semmi támadásra nem tántorodtak.[2])

Mindamellett is, könnyű elgondolni, sok ama rendszabályok közül általános érvénynyel birt, mely alól senki se vonhatta ki magát; Stájerországra közvetetlen visszahatással voltak.

Abban a pillanatban, midőn már oly sok helyen folyamatban volt a katholikus visszahatás, Károly főherczegnek engedményekre kellett magát elszánnia. Nemzetségbeli atyjafiai nem tudták ezt neki megbocsátani. Sógora Albert bajor herczeg elibe adta, hogy a vallási béke feljogosítja, hogy alattvalóit arra a vallásra kényszerítse, melynek ő maga hive. Hármat javasolt a főherczegnek: elsőben is, hogy minden hivatalát, kivált az udvart és a titkos tanácsot csak katholikusokkal töltse be; továbbá, hogy az országgyűléseken a különböző rendeket különítse el egymástól, hogy az egyesekkel annál könnyebben elbánhasson; végre, hogy a pápával jó egyetértésben legyen s

[1]) Khevenhiller, Annales Ferdinandei 1, 90. Hansitz, Germania sacra I, 632.

[2]) Raupach, Kleine Nachlese : Ev. Oestreich IV., p. 17.

tőle egy követet kérjen maga számára. Magától is kezét kínálta e végre XIII. Gergely. Mivelhogy nagyon jól tudta, hogy főkép a pénzszükség volt, a mi a főherczeget engedményekre indította vala, a legjobb módhoz nyúlt, hogy őt nagyjaitól függetlenebbé tegye: maga küldött neki pénzt még 1580-ban, szám szerint 40,000 scudit, a mi akkoriban tetemes összeg volt; Velenczében még tekintélyesebb tőkét tett le, melynek a főherczeg azon esetben vegye hasznát, ha katholikus törekvései következtén zavarok ütnének ki az országban.

Példa, serkentés és nevezetes segítség felbátorítván, Károly főherczeg 1580 óta egészen más állást foglalt el.

Ebben az évben előbbi engedményeinek oly magyarázatot adott, melyet azok visszavételének lehetett tekinteni. A rendek térdet hajtottak előtte, s egy pillanatra ez az esedező kérés tán hatással is volt rá;[1]) de egészben véve még sem tágítottak a kihirdetett rendszabályoktól; itt is megkezdődött már az evangelikus lelkészek kiüzése.

Döntő volt az 1584-iki esztendő. Ez évnek országgyűlésén megjelent Malaspina pápai követ. Csakhamar sikerült neki a főpapokat, kik egyébkor mindig a világi rendekkel tartottak, ezektől elkülöníteni; köztök, a herczegi tisztviselők és a tartomány valamennyi katholikusa közt szoros egyesülést létesített a követ, melynek ő volt a középpontja. Mindeddig úgy tetszett, hogy az egész tartomány protestáns; a követ a fejedelem körül is erős pártot tudott alkotni. Ez által a főherczeg rendíthetetlenné lett. Állhatatosan megmaradt azon szándéka mellett, hogy vá-

[1]) »Seinem angeborenen, mildreichen, landesfürstlichen, deutschen Gemüth nach;« így szól a három tartomány folyamodása.

rosaiban kiirtja a protestantismust; a vallási béke, azt mondta, még sokkal nagyobb jogokat ád neki, a nemesség fölött is, s a további ellenszegülés még arra fogja készteni, hogy érvényesítse őket; aztán szeretné ő látni, ki akarna lázadónak bizonyodni. Bármennyire teljességgel protestánsellenesek voltak e nyilatkozatok, mégis úgy álltak a viszonyok, hogy oda ért velök, mint azelőtt az engedményeivel. A rendek még sem tagadhatták meg más tekintetekből sürgetős jóváhagyásaikat. [1])

Ezóta az összes főherczegi területen is megkezdődtek az ellenreformatiók. A papságokat, városi tanácsokat katholikusokkal töltötték be; egy polgárnak sem volt szabad más templomot látogatni, mint a katholikust, vagy gyermekeit más iskolába járatni, mint a katholikusba.

De nem mindig ment a dolog egész simán. A katholikus papokat, a fejedelmi biztosokat néha szitokkal-átokkal fogadták s elkergették. A főherczeg maga egy izben veszedelembe jutott a vadászaton; hire futott a vidéken, hogy egy szomszéd prédikátor el van fogva; a nép fegyverre kelt, s a szegény megkínzott papnak magának kellett közbevetni magát, hogy a kegyelmetlen urat megoltalmazza a parasztok ellen. [2]) De mindemellett is előbbre ment a dolog. A legszigorúbb eszközöket alkalmazták; a pápai történetiró kevés szóba foglalja őket: elkobzás, úgy mond, számkivetés, minden ellenszegülőnek súlyos bűnhödése. Az egyházi fejedelmek, kiknek valami birtokuk volt

---

[1]) Valvassornak, »Ehre des Herzogthum Krains«, e dolgokról jó és kimerítő tudósításai vannak. De különösen fontos itt Maffei: Annali di Gregorio XIII., lib. IX., c. XX.; lib. XIII., c. I. Kétségkivül a nuntius utasítását követte..

[2]) Khevenhiller, Annales Ferdinandei II., p. 523.

azokon a vidékeken, támogatták a világi hatóságokat. A kölni érsek, freisingeni püspök, Lack városának tanácsát megváltoztatta, s a protestáns polgárokat börtönnel és pénzre büntette; a brixeni püspök pedig még új földfelosztást akart Veldes uradalmában munkába venni. Ezek a törekvések valamennyi osztrák területre kiterjedtek. Ámbár Tirol katholikus maradt, még sem mulasztotta el Ferdinánd főherczeg Innsbruckban papságát szigorú alárendeltségre szorítani, és arra ügyelni, hogy ki-ki éljen az úrvacsorával; a közönséges emberek számára vasárnapi iskolákat állítottak; András bibornok, Ferdinánd fia, kátékat nyomatott és kiosztatta az iskolás gyermekek és a tanulatlan nép közt.[1]) De oly vidékeken, a hol a protestantismus némileg lábra kapott, nem érték be ily szelid rendszabályokkal. Burgau határgrófságban, noha csak minapi szerzemény volt, Schwaben kormányzóságban, ámbár ott kérdéses volt a hatalmi jog, egészen úgy jártak el, mint Károly főherczeg Stájerországban.

Mindezen dolgokon nem volt se hoszsza, se vége Sixtus pápa dicséretének. Az osztrák herczegeket a keresztyénség legerősebb oszlopainak magasztalta. Kivált Károly főherczeghez küldözte a legnyájasabb brévéket.[2]) Egy akkoriban öröklött grófság megszerzését úgy tekintették a gráczi udvarban, mint a keresztyénségnek tett annyi jó szolgálatok isteni jutalmát.

Ha a katholikus irány Németalföldön leginkább az által erősödött meg újból, hogy a kiváltságokhoz alkalmaz-

---

[1]) Puteo Tempestinél, Vita di Sisto V. Tom. I. 375.

[2]) A brévék kivonatai Tempestinél. I. 203.

kodott, nem úgy történt ez Németországban is. Itt az lett, hogy az egyes fejedelmek méltóságukat és hatalmukat oly mértékben növelték, a milyben sikerült az egyházi restauratiót elősegíteniök. Hogy pedig mily szoros volt az egyházi és politikai hatalomnak ez az egyesülése, s hogy ebben mennyire mentek, arra a legnevezetesebb példát a salzburgi érsek, Raittenaui Wolf Dietrich, szolgáltatja.

A régi érsekek, kik a reformatio korának mozgalmait átélték, beérték vele, ha olykor-olykor egy-egy parancsot bocsátottak ki az újítások ellen, egy-egy büntetést hajtottak végre, egy-egy kisérletet tettek a megtérítésre, de csak, mint Jakab érsek mondja, »szelid, atyai és igaz úton.« [1])

De egészen másképen gondolkodott a fiatal Raittenaui Wolf Dietrich érsek, ki 1587-ben foglalta el a salzburgi széket. Rómában nevelkedett a collegium germanicumban, s az egyházi restauratio eszméi még azon frissen munkáltak benne, ő még látta ott V. Sixtus uralkodásának ragyogó kezdetét s iránta bámulattal volt eltelve; ezenkivül különös ösztönt adott neki az, hogy nagybátyja bibornok volt, Altemps bibornok, kinek házában élt vala egy darabig. 1588-ban, midőn egy második római útjáról visszatért, erősen hozzálátott, hogy ime benyomások alatt született terveit végrehajtsa. Fővárosának valamennyi polgárát felszólította, hogy katholikus hitvallást tegyenek. Sokan késlekedtek; adott nekik gondolkodásra egy pár hetet; azután, 1588. szeptember 3-án, rájok parancsolt, hogy egy hónap alatt a városból és érsekségből kitisztulja-

[1]) Szigorúbb parancsot is bocsátottak ki Jakab neve alatt, de csak akkor, mikor a kormányzást egy coadjutornak kellett átengednie.

nak. Csak ezt a hónapot s végre nagy kérésre-könyörgésre még egy másodikat engedtek nekik, hogy birtokaikat eladhassák. Ezekről az érseknek egy kimutatást kellett átadniok, s így is csak azok vehették meg, kik neki tetszettek.[1]) Csak kevesen fanyalodtak rá, hogy hitöket elhagyják; nyilvános bűnbánatot kellett aztán tartaniok, kezökben égő gyertyával; a sokkal nagyobb rész, épen a város legvagyonosabb polgársága, kivándorlott. Elvesztésöket nem bánta a fejedelem. Egyéb rendszabályokban találta fel, úgy hitte, a módját, melylyel az érsekség fényét megőrizze. Az adókat, vámokat tetemesen emelte, a halleini, schellenbergi sóra új terhet rótt, a törökségélyt rendes közadóvá terjesztette ki, behozta a borvámot, birtokadót és százalékot. Semmi régi szabadságra nem tekintett. A dékán megölte magát, közhit szerint elbúsultában a káptalan jogainak veszteségein. Az érsek rendeleteinek a só- és az összes bányaügyre nézve az volt a czéljok, hogy a bányarészesek önállóságát alább szállítsa s mindent a maga kincstárának vessen alá. Németországban egy kiképzett fiscalitásnak hasonló példája nincs e században. Az ifjú érsek egy olasz fejedelemség eszméit hozta magával az Alpokon túlról. Pénzének lenni: ezt tartotta ő minden államgazdaság első feladatának. V. Sixtust választotta példaképül: egy engedelmes, tisztán katholikus, adófizető államon akart ő is uralkodni. A polgároknak Salzburgból kitiltása, kiket lázadóknak tekintett, még gyönyörűséget

---

[1]) Reformáló mandatum Göckingknél, Vollkommene Emigrationsgeschichte von denen aus dem Erzbisthum Salzburg vertriebenen Lutheranern. I., p. 88.

okozott neki. A megürült házakat lerontatta s helyökbe római stilű palotákat emeltetett.[1])

Mert mindenekfölött szerette a fényt. Akármely kalandor lovagtól sem vonta volna meg az útra való segítséget; egyszer 400 emberből álló kisérettel jelent meg a birodalmi gyűlésen. 1588-ban még csak 29 éves volt; tele életkedvvel és becsvágygyal: már is a legfőbb egyházi méltóságok lebegtek szeme előtt.

A hogy egyházi és világi fejedelemségekben, úgy folyt a dolog, ha csak lehetséges volt, a városokban is.

Mily keservesen panaszkodnak a gmündeni luteránus polgárok, hogy a »polgárszoba« anyakönyvéből kitörülték őket! Biberachban még tartotta magát az a tanács, melyet V. Károly császár biztosa az interim alkalmával megtett vala; az egész város protestáns volt, csupán a tanács katholikus, és minden protestánst gondosan kirekesztett.[2]) Micsoda nyomorgatásokat nem szenvedtek az evangelikusok Kölnben és Aachenben! A kölni tanács kinyilatkoztatta, hogy a császárnak és a választó fejedelemnek igéretet tett, hogy más vallást nem tűr mint a katholikust; protestáns predikáczió meghallgatását néha börtönnel és pénzbírsággal büntette.[3]) Augsburgban is felülkerekedtek a katholikusok; az új naptár behozatalakor czivódások támadtak; 1586-ban először is az evangelikus superin-

---

[1]) Zauner »Salzburger Chronik,« hetedik rész erre nézve legfontosabb forrásunk. Maga ez a rész az érseknek egykorú életrajza után van dolgozva.

[2]) Lehmann, de pace religionis. II., p. 268, 480.

[3]) Lehmann, 436. 270.

tendenst, azután egyszerre tizenegy papi embert, végre a legmakacsabb polgárok közül jó sokat űztek ki a városból. Ilyes okok miatt hasonló következett be 1587-ben Regensburgban. Már a városok is igényt tartottak a reformáló jogra; sőt egyes grófok és urak, egyes birodalmi lovagok is, kiket tán csak imént térített meg valami jezsuita, úgy hitték, élhetnek e joggal s csekély területökön hozzáfogtak a katholicismus visszaállításához.

Óriási reactió volt ez. A mily mértékben előrehaladt a protestantismus, oly mértékben vettetett most vissza. Prédikácziónak s tannak is megvolt ebben a hatása, de sokkal inkább az intézkedésnek, parancsnak és a nyilt erőszaknak.

Mint egykoron az olasz protestánsok az Alpokon át Svajczba és Németországba menekültek, úgy most német menekülők, pedig még sokkal nagyobb csapatokban, nyugati és déli Németországból kiszorítva, az éjszaki és keleti felé vették magokat. Igy menekültek a belgák is Hollandiába. Egy nagy katholikus győzelem volt ez, mely országról országra hullámzott.

Ennek további előmozdításában és kiterjesztésében már most kiváltkép a pápai követek fáradoztak, kik ekkor Németországban állandóan kezdtek székelni.

Minuccio Minucci követnek ránk maradt az 1588-iki évből egy emlékirata; abból világosok a szempontok, melyeket kitűztek s követtek. [1])

Kiváló gondot fordítottak az oktatásra. Csak azt óhajtották, hogy a katholikus egyetemek jobban lettek

[1]) Discorso del molto illustre e reverendissimo Monsignor Minuccio Minucci sopra il modo di restituire la cattolica religione in Alemagna 1588. M. S. Barb.

volna fölszerelve, kitünő tanítók megnyerése végett; az egyetlenegy Ingolstadt volt elegendő eszközökkel ellátva. A mint a dolgok álltak, még mindent a jezsuita szemináriumok tettek ki. Minuccio Minucci úgy vélekedett, hogy ne annyira nagy tudósok, mély gondolkodású theologusok, mint inkább derék jó hitszónokok képzése legyen a fő. Egy oly középszerű ismeretekkel biró férfiú, a ki nem kiván a tudományosság magas polczára emelkedni, s nem azon törődik, hogy hiressé legyen, talán a leghasznavehetőbb s legalkalmasabb. Ezt a tekintetet ajánlotta a német katholikusoknak állított olaszországi intézetek számára is. A collegium germanicumon eredetileg különbséget tettek a polgári és a nemes ifjúsággal való bánásban; Minuccio Minucci rosszalja, hogy ettől eltértek: nemcsak a nemesség óvakodik már most oda menni; a polgári rendbeliekben is fölébred a becsvágy, melyet azután nem lehet kielégíteni, magas állások utáni törekvés, mely az alanti hivatalok jó viselésére kártékonyan hat. Egyébiránt akkoriban egy harmadik, középosztályt igyekeztek nevelni, a magasabb tisztviselők fiait, kiknek ugyanis a világ folyása szerint egykor ismét csak legtöbb részök kell hogy legyen a hazájokbeli tartományok kormányzásában. Perugiában és Bolognában már XIII. Gergely intézkedéseket tett értök. Látni ebből, hogy azon rendi különbözések, melyek még ma is uralkodnak a német világon, már akkor nyilvánultak vala.

Legtöbb mindenkor a nemességen állott. Kiváltképen neki tulajdonította a pápai követ a katholicismus fentartását Németországban: mert mivel a német nemességnek kizárólagos joga van a püspökségekre, tehát az egyházat mint örökségét úgy védelmezi; most épen ezért szegül a

püspökségekben a vallás szabadjára hagyása ellen; [1]) tart a protestáns herczegek nagy számától, kik majdan minden javadalmat kezökre kerítenének. Azért hát oltalmazni és kimélni is kell ezt a nemességet. Nem szabad őt a javadalmak singuláritásának törvényével zaklatni; úgy is megvan az egyházi javadalmak változásának a haszna: úgy a nemesség különféle tartományokból egyesül az egyház oltalmára. Nem is kell továbbá az állásokat épen polgáriak kezére játszani; egynéhány tudós nagyon hasznos valamely káptalanban, a hogy Kölnben tapasztalni lehetett; de ebben tovább menni: a német egyház romlása lenne.

Most már az a kérdés támadt, hogy mikép lehetséges visszanyerni azon területeket, melyek teljesen a protestántismushoz állottak.

A követ koránsem javasol nyilt erőszakot. Nagyon is hatalmasoknak látja a protestáns fejedelmeket. De szóba hoz egy pár módot, melyek lassan-lassan mégis csak czélra vezethetnek.

S nem volna-e lehetséges, egynéhány protestáns fejedelmet is visszahódítani? Ágost szász választófejedelemben sokáig a katholicismushoz való hajlandóságot vélték észrevenni: különösen bajor közbenjárással egyszermáskor meg is kisértették őt; de ez csak nagy óvatossággal történhetett; s minthogy a fejedelem neje, dán Anna,

---

[1]) Különösen Felső-Németországban. L'esempio della suppressione dell' altre (az alnémetnek) ha avvertiti i nobili a metter suon maggiore nella difesa di queste, concorrendo in ciò tanto gli eretici quanto li cattolici, accorti già, che nell' occupatione delli principi si leva a loro et a' posteri la speranza dell' utile che cavano dei canonicati e dagli altri beneficii e che possono pretendere del vescovato mentre a' canonici resti libera l'elettione.

szigorúan a Luther hitéhez ragaszkodott. a próba mindenkor hiába volt. 1585-ben meghalt Anna. Nemcsak a szorongatott kalvinisták szabadulásának napja volt ez; a katholikusok is újra közeledni próbáltak a fejedelemhez. Ugy látszik, Bajorországban, hol azelőtt mindig vonakodtak, most hajlandóságot éreztek arra, hogy lépést tegyenek; Sixtus pápa már készen állott, hogy bünbocsánatot küldjön a fejedelemnek Németországba.[1]) Azonban Ágost

[1]) Már 1574-ben bátorította XIII. Gergely V. Albert herczeget, »ut, dum elector Saxoniae Calvinistarum sectam ex imperii sui finibus exturbare conabatur, vellet sermones cum principe illo aliquando habitos de religione catholica in Saxonia introducenda renovare.« Úgy vélte, hogy talán jó volna ügynököt küldeni oda. Ezzel a herczeg épen nem értett egyet: akkor a dolog a választófejedelem titkos tanácsához kerülne, ad consiliarios et familiares: a quibus quid expectandum aliud quam quod totam rem pervertat?« Folytatja: »Arte hic opus esse judicatur, quo tanquam aliud agens errantem pie circumveniat. — Uxor, quo ex sexu impotentiori conciatior est, eo importuniora suffundet consilia, si resciscat hanc apud maritum rem agi.« Legationes paparum ad duces Bavariae. MS. a müncheni könyvtárban. — Minucci beszéli, hogy az első lépések még V. Pius idejében történtek. Az egész hely figyelemre méltó. Con duca Augusto di Sassonia già morto trattò sin a tempi della s. m. di papa Pio V. il duca Alberto di Baviera, che vive in cielo, e ridusse la pratica tanto inanzi che si prometteva sicura riuscita: ma piacque a Dio benedetto di chiamarlo, nè d'opera di tanta importanza fu chi parlasse opensasse, se non ch' a tempi di Gregorio di gl. mem. il padre Possevino s' ingegnò di fabricare sopra quei fundamenti: et in fine nel presente felicissimo pontificato di Sisto, sendo morta la moglie d'esso duca Augusto, fu chi ricordò l'occasione esser opportuna per trattare di nuovo la conversione di quel principe; ma la providentia divina non li diede tempo di poter aspettare la benedittione che S. Beat^ne pur per mezzo del signor duca Guilielmo di Baviera s'apparecchiava di mandarli sin a casa sua. Látszik, mily korán iparkodtak megnyerni ezt az ágat.

választófejedelem meghalt, még mielőtt valamire haladtak volna. De már más fejedelmeket vettek szemre: Lajos, neuburgi tartománygrófot, a kin észre akarták venni, hogy minden, a katholicismussal ellenkező érdekektől elfordúl s hogy különös kímélettel volt oly katholikus papok iránt, kik területét történetesen érintették, — hesseni IV. Vilmost, a ki tudós, békeszerető s néha katholikus művek ajánlását is elfogadja. — A felsőbb éjszaknémetországi nemességet sem tévesztették szem elől; reménységet vetettek Ranzau Henrikben.

Ha azonban e kisérletek sikere nem jöhetett biztos számításba, voltak egyéb tervek is, melyeknek kivitele inkább a saját elhatározástól és akarattól függött.

A kamarai törvényszék ülnökeinek nagy része, a mint legalább a követ erősíti, még mindig protestáns érzületű volt. A régibb korszak férfiai voltak ezek, midőn a legtöbb országban, még a katholikusokban is, titkos vagy nyilt protestánsok ültek a fejedelmi tanácsokban. A pápai követ ezt az állapotot olyannak találja, mely kétségbe ejtheti a katholikusokat, s orvoslást sürget. Könnyűnek tartja a katholikus országok törvényszéki ülnökeit a hitvallás letételére s mind az újonnan beválasztottakat oly eskűre kényszeríteni, hogy vallásukat nem változtatják vagy lemondanak állásukról. Jogszerint a katholikusokat illeti a túlsúly ebben a törvényszékben.

Sőt még arról a reményről sem mond le, hogy, ha az ő felhatalmazásait kellőkép végrehajtják, erőszak nélkül is újra birtokába juthatnak az elveszett püspökségeknek. Ezek és Róma közt nem szünt még meg minden összeköttetés; még a kúriának azt a régi jogát, mely szerint a kikötött hónapokban megüresedett javadalmakat betöl-

tötte, nem útasították egyenesen vissza; mi több: a protestáns püspökök is úgy gondolkodtak, hogy alapjában véve még szükségök van a pápai megerősítésre, s ennek kieszközlése végett ama Szász-Lauenburgi Henrik mindig egy ágenst tartott Rómában. Hogy ezt a pápai szék mindeddig nem fordíthatta hasznára, az volt az oka, hogy a császárok a pápai megerősítés hiányán, jóváhagyással segítettek, s a kinevezések, melyek ama javadalmakra Rómából történtek, vagy későn érkeztek meg, vagy valami formahibájok volt, úgy hogy a káptalannak mégis törvényesen mindenkor szabad keze maradt. — Minucci már most azon munkálódik, hogy a császár soha se adjon többé jóváhagyást, a mit az udvarnak akkori hangulata mellett könnyű volt elérni. Már Vilmos bajor herczeg azt javasolta volt, hogy a javadalmakra való kinevezést a pápai követre vagy valamely megbizható német püspökre kell hagyni. Minucci úgy vélekedik, hogy Rómában külön datariát kell állítani Németország számára; legyen ott jóravaló nemes katholikusoknak jegyzéke, melyet a pápai követ vagy a jezsuita atyák által könnyen rendben lehet tartani, s annak útmutatása szerint kell a kinevezéseket haladék nélkül megtenni. Egy káptalan se merné a törvényesen kinevezett római jelölteket visszautasítani. S mily tekintélyt, mily befolyást fogna ez a kúriának szerezni!

Látni való, mily élénken gondoltak még a régi hatalom teljes visszaállítására! A nemességet megnyerni, a felsőbb polgári rendet római érdekben nevelni, az ifjúságot ily szellemben oktatni, a régi befolyást a püspökségekre, ha protestánsokká lettek is, újból helyreállítani, a kamarai törvényszéknél a túlsúlyt visszanyerni, hatalmas birodalmi fejedelmeket megtéríteni, az uralkodó katholikus hatalmat

a német szövetségi viszonyokkal összeszőni: ennyi tervet készítettek egyszerre.

Nem kell pedig azt gondolni, hogy e szándékokat elhanyagolták volna. Mihelyt Rómában előterjesztették őket, Németországban már hozzáfogtak a végrehajtásukhoz.

A kamarai törvényszék munkássága és jó rendje kiváltkép azon évenkénti visitatiókon alapult, melyeket mindig a birodalom hét rende sorjában foganatosított a birodalmi gyűlésen. E visitatiókon többször katholikus volt a többség; 1588-ban egyszer protestáns volt; a magdeburgi protestáns érseknek kellett volna többek közt benne részt vennie. Katholikus részről azt határozták, hogy ezt nem engedik. Midőn a mainzi választó egybe készült hivni a rendeket, a császár önhatalmúlag rá parancsolt, hogy a visitatiót ez évről halaszsza el. De egy évvel nem volt segítve a dolgon. A sorrend mindig az maradt; még sokáig félni kellett egy protestáns magdeburgi érsektől; így történt, hogy ezeket a halogatásokat évről évre ismételték; sőt az lett a következés, hogy többé szabályszerű visitatiót nem is tartottak soha, a mi e legfőbb birodalmi törvényszék nagyszerű intézményének pótolhatatlan kárt okozott.[1]) Csakhamar hallatszott a panasz, hogy ott a tanulatlan katholikusokat többre becsülik a tudós protestánsoknál. Indultusokat sem adott többé a császár. 1588-ban

[1]) Minucci erről a kamarai itélőszékről még különösen is irt. Alapos a hiedelem, hogy az ő előterjesztései hozták létre ama tilalmat. A protestánsok többsége, mint mondottuk, irtózat volt neki: »non vole dir altro l' aver gli eretici l' autorità maggiore a li piu voti in quel senato, che un ridurre i cattolici d'Alemagna a disperatione«.

azt javasolta Minucci, hogy protestáns fejedelmek megtérítésére kell gondolni; 1590-ben immár át is tért az első: badeni Jakab, ki egy hosszú sort nyitott meg.

A liga.

Mialatt e nagy mozgalom Németországot és Németalföldet betöltötte, ellenállhatatlan erővel ragadta meg Franciaországot is. A németalföldi ügyek eleitől fogva a legszorosabban összefüggöttek a franciákkal; hányszor segítettek a franczia protestánsok a németalföldieknek, a németalföldi katholikusok a franczíáknak! A belga tartományokbeli protestantismus romlása közvetetlen veszteség volt a franczíaországi hugenottákra nézve.

De most azonkivűl a katholicismus restauráló törekvése is, mint egyéb országokban, úgy Franciaországban szinte mindinkább erőre kapott.

Említettük már a jezsuiták kezdetét; ők mind tovább terjeszkedtek. Mindenekelőtt, elgondolhatni, a Lothringeni ház fogta őket pártul. Guise bibornok 1574-ben Pont à Mousson-ban akadémiát állított számukra, melyet a ház herczegei látogattak. Az uralkodó herczeg Eu-ben, Normandiában egy collegiumot alapított, mely egyúttal a számüzött angoloknak is volt szánva.

De sok más pártfogókra is találtak. Majd egy bibornok, egy püspök, egy apát, majd egy fejedelem vagy magasrangú tisztviselő akadt, a ki egy új alapítvány költségeit magára vállalta. Rövid idő alatt megtelepedtek Rouen-ban, Verdun-ben, Dijon-ban, Bourges-ban, Nevers-ben. A legkülönbözőbb irányokban bejárják missióik a birodalmat.

De Francziaországban segédeket is találtak, kiknek legalább Németországban még hijával voltak.

Már a tridenti zsinatról magával hozott néhány kapuczinust a lothringeni bibornok; meudoni palotájában adott nekik lakást; de halálával ismét eltávoztak. Még a rend a statutumai által csak Olaszországra volt szorítkozva. 1573-ban a főkáptalan egynéhány tagját a hegyeken túl küldött, hogy először csak a talajt vizsgálják meg. Midőn ezek jól fogadtattak, úgy hogy visszatértökkor a »legdúsabb aratást« reméltették, a pápa nem habozott megszűntetni ama korlátozást. Az 1574-iki esztendőben ment a kapuczinusok első telepe Fra Pacifico di S.-Gervaso — a ki társait azonban maga szemelte ki — a hegyeken túl.

Mind valamennyien olaszok voltak. A dolog természete szerint legelőször is földieikhez kellett fordulniok.

Örömmel fogadta őket Katalin királyné s legott egy kolostort alapított számukra. Már az 1575-iki évben Lyonban is találunk közülök. A királyné ajánlatára ott támogatást nyertek néhány olasz váltókereskedő részéről.

Innen aztán tovább terjeszkedtek, Párisból Caenba, Rouenba, Lyonból Marseilleba, hol Katalin királyné egy épülettelket vett nekik; új gyarmatok telepedtek meg 1583-ban Toulouseban, 1585-ben Verdunben. Mihamar a legfényesebb térítések sikerültek nekik, mint 1587-ben Joyeuse Henriké, az akkori Francziaország egyik első férfiáé.[1])

Azonban ennek a vallásos mozgalomnak, legalább egy értelemben, magában Francziaországban még nagyobb hatása volt, mint Németországban. Szabad utánzatokat hozott már létre sajátszerű formákban. Jean de la Bar-

[1]) Boverio, Annali dei frati Capuccini I, 546. II, 45 sk.

rière, a ki a Toulousetól nem messze fekvő feuillansi cistercita apátságot, a Francziaországban elhatalmasodott viszszaélések után, már 19 éves korában megkapta volt mint javadalmat, 1577-ben rendes apátul iktattatta be magát s oly novitiusokat vett föl, kikkel a citeauxi eredeti intézet szigorúságát nemcsak megújítani, de fölül is múlni törekedett. Magányosságot, hallgatást, önmegtartóztatást legszélső határig gyakoroltak. Ezek a szerzetesek soha sem hagyták el kolostorukat egyébért, mint hogy valamely szomszédos helységben prédikáljanak; ottbenn sem lábbelit, sem fejrevalót nem viseltek; nemcsak hústól és bortól, hanem haltól és tojástól is tartózkodtak; kenyéren és vizen éltek, legfeljebb egy kis főzeléken.[1]) Ezen szigorúság nagy föltünést keltett és követőket vont maga után: Dom Jean de la Barrière csakhamar a vincennesi udvarhoz hivták. 62 társával, nem engedve a kolostor gyakorlataiból, bejárta Francziaország nagy részét; intézetét a pápa nemsokára megerősítvén, az országszerte elterjedt.

Úgy is volt, mintha az összes világi papságon, bár az állomásokat meg nem engedett módon adogatták el, új buzgalom vett volna erőt. A világi papok ismét nagy tűzzel fogták a lelkészkedést. A püspökök az 1570-iki évben nemcsak a tridenti zsinat végzéseinek elfogadását követelték, hanem még a concordatum elvetését is, holott magok annak köszönhették lételöket; időről időre megújították és szigorították eme kívánalmakat.[2])

---

[1]) Felibien, Histoire de Paris. Tom. II, p. 1158.

[2]) Rémontrance de l'assemblée générale du clergé de France convoquée en la ville de Melun, faite au roi Henry III le 3 juillet 1579. Recueil des actes du clergé, tom. XIV. Thuanusban is van egy kivonat.

Ki tudná azokat a mozzanatokat pontosan megjelölni, melyek a szellemi életet ebbe az irányba térítették? Annyi bizonyos, hogy már 1580 körül a legnagyobb változás volt észrevehető. Egy velenczei azt erősíti, hogy a protestánsok száma hetven százalékkal megfogyott; a köznép ismét egészen katholikussá lett. A friss felbuzdulás, az impulsus újsága és ereje ismét a katholicismus részén volt.[1])

De ezen fejlődésében új helyzetet kapott a királyi hatalommal szemközt.

Már magában is csupa ellenmondásokban élt az udvar. Nincs kétség benne, III. Henrik jó katholikus volt; nem volt kedvében, ha ki nem látogatta a misét; nem akart többé protestáns hatóságokat a városokban; de mind e mellett is egyre csak azt cselekedte, hogy az udvari kegy tekintete szerint töltötte be az egyházi állásokat, nem nézvén se érdemre, se képességre; az egyházi javakat magához rántotta s eltékozolta. Szerette a vallási gyakorlatokat, körmeneteket, mindenképen sanyargatta magát: de mindez nem gátolta őt, hogy maga is ne folytassa, másoknak is ne engedje meg a legbotránkoztatóbb életet. Igazi elvetemedett feslettség uralkodott az udvarban. A carnaval kicsapongásai fölgerjesztették a prédikátorok felháborodását; néha az udvariakat haláluk módja s végső nyilatkozataik miatt nem akarták eltemetni: ők voltak épen a király kegyeltjei.

---

[1]) Lorenzo Priuli, Relatione di Franza 5 Giugno 1582. Dovemo maravigliarci, umanamente parlando, che le cose non siano in peggiore stato di quello che si trovano; poichè per gratia di Dio, con tutto il poco pensiero che li è stato messo e che si li mette, è smiunito il numero degli Ugonotti 70% et è grande il zelo et fervor che mostrano cattolici nelle cose della religione.

Ezért a szigorúan katholikus irány, noha többfélekép kedvezett neki az udvar, ezzel mégis benső ellenkezésbe jutott.

De azonfölül a király ama régi politikával se szakított, mely főleg Spanyolország elleni ellenségeskedésekben nyilatkozott. Más időben ennek mi jelentősége sem lett volna. De ekkoriban a vallásos elem Franciaországban is erősebb volt, mint a nemzeti érdekek érzete. Valamint a hugenották a németalföldi protestánsokkal, úgy a katholikusok II. Fülöppel és Farnesével érezték magokat természetes szövetségben. A jezsuiták, kik emezeknek Németalföldön oly nagy szolgálatokat tettek, nem nézhették nyugtalanság nélkül, hogy épen ellenségeik, kikkel ott küzdelemben álltak, pártfogást és segítséget találtak Franciaországban.

Ehhez járult most, hogy Alençon herczeg 1584-ben meghalt, s ennek következtében, minthogy a királynak se nem volt örököse, se azt nem remélhetett, a koronára való jog első sorban Henrik navarrai királyt illette.

Talán a jövőről való aggódásnak több hatalma van az emberen, mint a már bekövetkezett állapotoknak. Ez a kilátás nagy izgalomba hozta a katholikus franciákat, valamennyit,[1]) — minden másoknál inkább természetesen a Navarrai régi elleneit, a Guiseket, kik már attól a befolyástól is féltek, melyet az mint trónörökös kellett hogy

[1]) Rómában mindjárt akkor egy iratot szerkesztettek valamelyik Guise trónörökösének kívánatos voltáról: della inclinatione de' cattolici verso la casa di Ghisa e del servitio che riceverà la christianità et il re cattolico della successione di uno di quei principi. Elküldötték Spanyolországba; Este bibornoknak tulajdonították. Dispaccio Veneto 1584 1mo Dcbr.

nyerjen, hát még későbbi hatalmától! Csoda-e, ha Fülöp királyban kerestek támaszt.

Ennek a fejedelemnek pedig épen politikai helyzeténél fogva semmi se lehetett ennél kívánatosabb; nem is késett egy idegen birodalom alattvalóival forma szerinti frigyre lépni.

Csak az volt a kérdés, vajjon Rómában is, hol annyiszor beszéltek a fejedelmeknek az egyházzal való szövetkezéséről, most helyeselni fogják-e hatalmas hűbéreseknek királyuk ellen feltámadását.

Csakugyan nem lehet tagadni, hogy ez meg ne történt volna. A Guisek közt volt még egynéhány, kiknek a teendő lépés zaklatta lelkiismeretét. Matthieu jezsuita Rómába ment, hogy a pápától oly nyilatkozatot eszközöljön ki, mely aggályaikat megnyugtathatná. XIII. Gergely Matthieu előadására azt nyilvánította, hogy tökéletesen helyesli a franczia herczegek abbeli szándékát, hogy fegyvert fognak az eretnekek ellen; ő eloszlat minden aggályt, melyet e részben táplálnának; bizonyosan a király maga is jóvá fogja hagyni föltételöket; de ha ez nem is lenne úgy, tervöktől még se volna szabad elállaniok, hogy a legfontosabb czélhoz jussanak, a mi az eretnekek kiirtása.[1]) Már is folyamatban volt a per Navarrai Henrik ellen. Midőn befejeztetett, V. Sixtus lépett a pápai székre; Sixtus kimondta az átkot a Navarrai király és Condé fölött. A liga törekvéseit ezzel jobban támogatta, mint akárminő más javallással tehette volna.[2])

---

[1]) Claude Matthieu au duc de Nevers 11 févr. 1585, talán a legfontosabb közlemény az egész negyedik kötetében Capefigue könyvének: Réforme etc. p. 173.

[2]) Maffei. Historiarum ab excessu Gregorii XIII. lib. I, p. 10

Már akkor a Guisek fegyvert ragadtak vala. Minél több tartományt és erősséget kezökre igyekeztek keríteni.

A mozgalom kezdetén oly fontos városokat, mint Verdun és Toul, Lyon, Bourges, Orleans, Mezières, kardcsapás nélkül elfoglaltak. A király, hogy mindjárt hatalmukba ne kerüljön, a már egyszer kipróbált módhoz nyult s ügyöket magáévá tette s nyilatkoztatta ki. De hogy kellesse magát, foglalásaikat szerződésileg meg kellett erősítenie, sőt gyarapítania: Bourgogne-t, Champagne-t, Picardie nagy részét s jó sok helyet a birodalom más részeiben átengedett nekik.[1])

Erre a király és a Guisek közösen megkezdték a háborút a protestánsok ellen. De mily különbség! A király, úgy vélekedtek, még örülne rajta, ha az ellenség előnyöket vívna ki, hogy, fegyvereik nagyobb hatalmától látszólag kényszerítve, oly békét köthetne, mely megfeleljen az ő kétértelmű érzületének. A háborúban nem csekély érdemet szerzett; de senki sem ismerte el. Guise ellenben esküdözött, hogy, ha Isten diadalra juttatja, addig le nem száll lováról, míg a katholikus vallást Francziaországban mindenkorra meg nem erősíti. A maga saját, nem a királyi csapatokkal rajtok ütött a németeken, kik a hugenottáknak segítségül jöttek, kikben ezek minden reményöket helyhezték s Auneau mellett tönkre verte őket.

A pápa Judas Maccabäushoz hasonlította. Ő nagy-

Infinitis foederatorum precibus et regis Philippi supplicatione hortatuque haud aegre se adduci es passus, ut Hugonotas eorumque duce coelestibus armis insectaretur.

[1]) Ossat bibornok értekezése a francziaországi liga hatásai fölött Ossat bibornok életében I. 44.

szerű természet volt, ki a népet önkéntelen tiszteletre ragadta el; bálványa lett minden katholikusnak.

A király ellenben, a ki nem hiába félt becsvágyától, teljességgel fonák helyzetbe jutott; maga sem tudta, mit tegyen, de még azt se, mit ohajtson. A pápai követ Morosini úgy találja, hogy mintegy két személyből áll: kívánja a hugenották vereségét, de épúgy fél tőle; fél a katholikusok vereségétől, de azért kívánja is; e benső meghasonlás juttatta annyira, hogy saját hajlamait nem keresi többé, saját gondolatainak nem hisz többé.[1])

Oly hangulat ez, mely szükségképen minden bizalmat elöl s egyenesen romlásba dönt.

A katholikusok azt hitték, hogy épen az, a ki élökön áll, alattomban ellenök van; minden futó érintkezést a Navarrai embereivel, minden csekély pártolását valamely protestánsnak vétkül róttak neki; azt hitték, hogy a legkeresztényibb király maga vet gátat a katholicismus helyreállításának; az az előszeretet, melyet kegyeltjei, névszerint Epernon iránt tanusított, kire a Guisek ellenében támaszkodni vélt, csak a szakadást s az iránta való gyűlölséget növelte.

E körülmények között a fejedelmek szövetsége mellett, polgárok uniója is keletkezett katholikus értelemben. Minden városban eszét vesztették a népnek a papok, kik a kormány ellen vad oppozicziót heves vallási buzgalommal egyesítettek; Párisban még tovább mentek. Három pré-

[1]) Dispaccio Morosini, Tempestinél: Vita di Sisto V. p. 346. Il re, tutto che sia monarca sì grande, è altrettanto povero; e quanto è povero, è altrettanto prodigo; dimostra insigne pietà, e nel stesso tempo aborrisce lo sagra lega; è in campo contra gli heretici, e pure è geloso de' progressi cattolici.

dikátor és egy tekintélyes polgár voltak, kik először jöttek arra a gondolatra, hogy egy népszerű egyesületet szervezzenek a katholicismus védelmére.[1]) Mindenekelőtt egymásnak esküt tettek, hogy utolsó csepp véröket is érte áldozzák; mindenik felhozott néhány biztos barátját; első összejövetelöket ezekkel egy papi czellában tartották a Sorbonneban. Majd lehetségét látták, hogy az egész városra kiterjeszkedjenek. Az ügy vezetésére egy szükebb bizottság állíttatott föl, mely jogot nyert pénzt is szedni be szükség esetén; a város tizenhat negyedének mindegyikében egy személyre bizták az arra való felügyeletet. A legnagyobb gyorsasággal és titokban haladt tovább a toborzás. A javaslatba hozottak fölött előbb tanácsot tartottak a bizottságban. Azokkal, kiknek fölvételét nem javallották, továbbá semmit sem közöltek. A különféle collegiumok számára megvoltak a szövetségnek a maga emberei: egy a számszék, egy az udvar procurátorai, egy a clerc-ek, egy a greffier-ek számára, s így tovább. Csakhamar a várost, mely különben is katholikus-katonai szervezetet nyert, átölelte ez a titkosabb és hathatósabb frigy. Orleansban, Lyonban, Toulouseban, Bordeauxban, Rouenban

[1]) Az Anonimo Capitolino V. Sixtus életé-ben erről sajátságos jegyzeteket tart. Az alapítónak Carlo Ottomanit, egy »cittadino onorato«-t, mondja: Charles Hotman ő, a ki először nyilatkozik meg a papoknak. Mindjárt az első összejövetelükön Ottomani a herczegekkel való egyesülést indítványozza; a másodikon, 1587 január 25-én, azt határozták, hogy 16 férfiút neveznek ki, egyet-egyet mindenik negyed részére, a cui si riferisse da persone fidate quanto vi si facesse e dicesse appartenente a fatti publici; egy harmadikon, gyertyaszentelőkor, egy 10 személyből álló tanács neveztetik ki, oly joggal, hogy adókat róhasson ki, s legott küldöttség indíttatik Guise-hez.

folytatódott a szövetkezés s az egyetértők képviselői megjelentek Párisban. Arra szövetkeztek mindnyájan, hogy hugenottát Francziaországban nem tűrnek, s a kormány visszaéléseit megszűntetik.

Ez a tizenhatok szövetsége. Mihelyt valamennyire megerősödve látta magát, hirt adott a Guiseknek. A legmélyebb titokban érkezett Párisba Mayenne, a herczeg testvére. A herczegek és polgárok megkötötték uniójokat.[1])

III. Henrik rengeni érezte lába alatt a földet. Napról napra megvitték neki ellenségei mozgalmait. Már a Sorbonneban oly merészek voltak, hogy azt a kérdést vetették föl, vajjon rendén van-e egy oly fejedelemnek, a ki kötelességét nem teszi meg, megtagadni az engedelmességet; erre a kérdésre egy 30—40 doktorból álló tanács igennel felelt. A király szörnyen föl volt háborodva; azzal fenyegetődzött, hogy úgy tesz, mint Sixtus pápa s a makacskodó papokat gályára küldi. Azonban nem volt meg benne a pápa tettereje; nem tett egyebet, mint hogy a szolgálatában állott svájcziakat a főváros közelébe parancsolta.

A polgárok az ebben rejlő fenyegetésen megrettenve, Guisehez küldöttek s kérték, hogy jöjjön és oltalmazza meg őket. A király tudtára adatta, hogy nem látná örömest. De Guise mégis eljött.

Minden meg volt érve egy nagy explosióra.

Ki is tört az, midőn a király a svájcziakat bevonultatta. Egy pillanat alatt el volt torlaszolva a város. A

---

[1]) Nel palazzo di Rens, dietro alla chiesa di S. Agostino, — — giurarono tutti una scambievol lega non solo defensiva mea assoluta. Anonimo Capitol.

svájcziakat visszanyomták, a Louvre-t fenyegették; a király kénytelen volt futásra venni a dolgot.[1])

Guisenek Francziaország jó része már úgy is hatalmában volt; most Párisnak is urává lett. Bastille, Arsenal, Hôtel de Ville s a körüllevő helyek mind kezébe kerültek. A király egészen le volt győzve. Csakhamar rá kellett vennie magát, hogy a protestáns vallást eltiltsa s a Guiseknek még több helyet engedjen át, mint a mennyivel már birtak. Guise herczeg fél Francziaország urának volt tekinthető; másik felén a királyság general-lieutenant-jának méltósága, melyet III. Henrik ruházott rá, törvényes tekintélyt adott neki. A rendek egybehivattak: nem volt kétség benne, hogy ebben a gyülésben a katholikus nézetnek lesz túlsúlya. A leghatározottabb lépéseket lehetett tőle várni a hugenották vesztére, a katholikus-Guise-párt javára.

Szavója és Svájcz.

Magától értődik, hogy a katholicismus túlsúlyának e hatalmas birodalomban a szomszédos területekre is hasonló hatást kellett tennie.

Nevezetesen Svájcz katholikus kantonjai mind szorosabban csatlakoztak az egyházi elvhez, a spanyol szövetséghez.

Feltűnő, hogy az állandó nuntiatura felállítása, mint Németországban, úgy Svájczban is, mily rendkivüli hatásokat vont maga után.

---

[1]) Maffei szemére hányja Guisenek, hogy ezt engedte: »Inanis popularis aurae et infaustae potentiae ostentatione contentus, Henricum incolumem abire permittit«. (L. l. 38.)

Nyomban hogy létrejött, 1586-ban, a katholikus kantonok az úgynevezett arany vagy borromäi frigyre egyesültek, melyben magokat és utódaikat örökre arra kötelezik,[1]) »hogy az igaz kétségtelen régi apostoli római katholikus hitben élnek-halnak«. Erre megáldoztatta őket a nuntius.

Ha az a párt, mely 1587-ben Mühlhausenben hatalomra került, valóban, a mint mutatta, s idejekorán áttért volna a katholikus hitre, kétség kivül támogattatott volna a katholikusok által; a nuntius házában Luzernben már értekezleteket is tartottak ez iránt. De a mühlhauseniek nagyon is soká gondolkodtak; ellenben a protestánsok iziben hozzáfogtak, s a régi, hozzájok hajlandó kormányt visszaállították.[2])

De ebben a pillanatban a három »erdei város« Zuggal, Luzernnel és Freiburggal egy új fontos lépést tett. Hosszas alkudozás után 1587 május 12-én Spanyolországgal szövetséget kötöttek, melyben a királynak örökös barátságot ajánltak, neki területökön toborzást, a hegységeiken átmenetelt engedtek, s II. Fülöp nekik viszont megfelelő kedvezményeket biztosított. Különösen pedig, hogyha netán a szent apostoli vallás miatt háborúba elegyednének, teljes erejök szerinti kölcsönös segítséget fogadtak egymásnak.[3]) A hat helység ebben az egyezségben senkit se vett ki, még

---

[1]) »Ihre ewigen Nachkommen«, a mint a frigyokirat szól, Lauffernál: Beschreibung helvetischer Geschichte X. k. 331. l.

[2]) A mühlhauseni ügy vallási mozzanata kiváltkép a pápai követ tudósításain alapuló amaz elbeszélésből tűnik ki, melyet Anonimo Capitol. találni, kire Tempesti birálatánál még majd visszatérünk.

[3]) Traité d'alliance fait entre Philippe II etc. Du Mont, Corps diplomatique V, I. p. 459.

frigyestársaikat (Eidgenossen) sem; sőt a szövetség kétségkivül épen ezek ellen irányult: hisz nem volt más senki, kivel a vallás miatt háborúba keveredhettek volna.

Mily sokkal erősebb volt itt is a vallási mozzanat a nemzetinél! A hitbeli közösség egyesítette most a régi schwytzieket és az ausztriai házat! A »frigyesség« egyelőre háttérbe szorult.

Még szerencse volt, hogy hamarosan nem volt alkalom valami villongásra. Ama szövetkezések befolyását legelőször csak Genf érezte.

A szavójai herczeg, Károly Manó, ez a teljes életében nyugtalan, becsvágyó fejedelem, már sokszor hajlandóságot mutatott, hogy kedvező alkalom adtán újra hatalmába kerítse Genf városát, melynek magát törvényes urának tekintette; de szándékai mindenkor már eleve hajótörést szenvedtek a svájcziak és francziák ellenszegülésén, azon az oltalmon, melybe e hatalmak a genfieket vették.

De most nagyot változtak a viszonyok. 1588 nyarán III. Henrik, Guise befolyása alatt, megigérte, hogy egy Genf elleni vállalatot többé nem fog akadályozni. Legalább Svájcz katholikus kantonjainak nem volt már az ellen kifogásuk. A mennyire tudom, csak azt kivánták, hogy Genf, ha elfoglaltatik, ne maradjon meg erősségnek.

Erre a herczeg támadásra készült. A genfiek nem vesztették el bátorságukat: néha még a herczegi területre is előnyomultak. De ezúttal Bern csak nagyon kétséges segítséggel szolgált nekik. Ennek a minden protestáns érdekkel oly szorosan összeszőtt-font városnak egész közepéig kiterjesztette összeköttetéseit a katholikus párt; volt benne egy felekezet, melynek nem lett volna épen inye

ellen, ha Genf a herczeg kezébe kerül.[1]) Így esett aztán, hogy a herczeg csakhamar fölülkerekedett. A Svájczczal tőszomszédos grófságokat mindaddig csak nagyon korlátozó föltételek alatt birta, melyeket Bernnel régebben kötött békeegyezségek szabtak neki; most kapott az alkalmon, hogy legelsőben is itt tegye magát tökéletesen úrrá. Előzte a protestánsokat, kiket eddig tűrnie kellett; az egész vidéket tiszta katholikussá tette. Mindeddig tiltva volt neki területe ezen részén erősségeket építeni; most szanaszerte oly helyeken is emelt, hol azoknak nemcsak a maga védelmére, hanem Genf fékentartására is kellett szolgálniok.

De mielőtt e viszonyok tovább fejlődtek volna, más vállalatok indultak meg, melyek még sokkal fontosabb eredményeket, az európai viszonyoknak tökéletes átváltozását készítették elő.

Angolország megtámadása.

Németalföldön nagyrészt erőt vettek s már folyt az alku a többi részek önkéntes meghódolására nézve; Németországban a katholikus mozgalom számos területet hatalmába kerített s a még hiányzók megkerítését is tervbe vette; diadalok, erős helyek megszállása, a nép ragaszkodása és törvényes tekintély által a franczia katholicismus előharczosa oly úton haladt, mely őt nyilván a legfelsőbb

[1]) A tervelt szerződés ötödik czikkelye ez iránt nem hágy kétséget, ha Wattenwylnak jogilag kimutatható vétsége fölött még némi homály uralkodik is. Egykorú röpiratokból s Bern tanácsaktáiból néhány kivonatot találni Gelzernél: Die drei letzten Jahrhunderte der Schweizergeschichte I. k. 128. 137. l.

hatalomra fogja szükségeskép vinni; a protestáns tannak régi metropolja, Genf városa, sem volt többé védve eddigi szövetkezései által! — E pillanatban arra tették a czélt, hogy a fejszét a fa gyökerére vessék s Angolországot támadják meg.

Az összes protestáns hatalom és politika középpontja kétségkivül Angolország volt. Erzsébet királynő volt a még hódítatlan németalföldi tartományoknak valamint a francziaországi hugenottáknak fő-fő támasza.

De már Angolországban is megindult, a mint láttuk, a belső harcz. Szándékosan e czélra ápolt vallásos lelkesedéstől s egyszersmind a honi föld szeretetétől ösztönözve mind több szemináriumi növendék, mind több jezsuita ment oda által. Erzsébet királynő kemény törvényekkel sújtotta őket. 1582. egyenesen felségsértésnek nyilatkoztatta ki, ha ki valamely alattvalóját a birodalomban bevett vallásról a rómaira akarná csábítani.[1]) 1585-ben mind a jezsuitáknak és szemináriumi papoknak megparancsolta, hogy Angolországot 40 nap alatt elhagyják, különben hazaárulók gyanánt bűnhődnek, olyan formán, mint a hogy a protestáns lelkészeknek katholikus fejedelmek annyi tartományából pusztulniok kellett.[2]) Ily értelemben kezdette meg működését a magas commissióval, eme törvényszékkel, melynek egyenesen az volt a rendeltetése, hogy a suprematia és uniformitas actusainak áthágásait kikutassa, nem csupán a közönséges törvényes formákban, hanem eskütételre kényszerítés által is, a mi amolyan protestáns inquisitió

[1]) Camden, Rerum Anglicarum annales regnante Elizabetha I, p. 349.

[2]) Ibid. p. 396.

volt.[1]) Mindemellett is Erzsébet még mindig kerülni akarta a látszatát annak, mintha a lelkiismeret szabadságát sértené. Kinyilatkoztatta, hogy ama jezsuitáknak nem a vallás helyreállítása fekszik szivökön; az a szándékuk, hogy az országot a kormánytól elpártoltassák s külső ellenségeknek útját egyengessék. A missionariusok óvást tettek »isten és a szentek előtt«, a mint mondják, »menny és föld előtt«, hogy czéljok pusztán csak vallási s nem érinti a királyi felséget.[2]) De mely ész lett volna képes e mozzanatokat megkülönböztetni! Egyszerű erősítéssel nem érték be a királynő inquisitorai. Nyilatkozatot követeltek az iránt, vajjon az átok, melyet V. Pius a királynőre kimondott, jogszerű-e és egy angolt kötelez-e; a foglyoknak meg kellett mondaniok, hogy ha a pápa feloldozza őket a hűség esküje alól és megtámadja Angolországot, mit tennének, melyik részen lennének akkor. A szegény zaklatott emberek nem tudták, hogy mikép vergődjenek ki. Azt felelték ugyan, hogy a császárnak megadnák a mi a császáré, s az istennek, a mi az istené; de ezt a mentséget magát biráik vallomásnak vették. S így megteltek a börtönök; egymást érték a kivégzések; a katholicismusnak is meglettek a vértanúi: számukat Erzsébet uralkodása alatt körülbelül 200-ra szokták tenni. Ezzel természetesen a missionáriusok buzgalmát még sem nyom-

---

[1]) »As well by the oaths of 12 good and lawful men as also by witnesses and all other means and ways you can devise.« — Neal, History of the puritans, tom. I, p. 414.

[2]) Campiani vita et martyrium p. 159: »Coram Deo profiteor et angelis eius, coram coelo terraque, coram mundo et hoc cui adsto tribunali, — me nec criminis laesae majestatis nec perduellionis nec ullius in patriam coniurationis esse reum« etc.

ták el; a törvények szigorával nőtt az ellenszegülők, vagy a mint nevezték őket, a recusansok száma, nőtt az elkeseredés is; magába az udvarba oly röpiratok kerültek, melyekben Judithnak Holofernesen végrehajtott tette az isteni félelem és hősiesség követendő példája gyanánt van föltűntetve; még mindig a fogoly skót királyné felé fordultak a legtöbbek tekintetei, mint a ki a pápai itéletek szerint Angolország jogszerű fejedelemasszonya volt; még mindig a dolgoknak általános átalakulását várták a katholikus hatalmaknak támadásától. Olasz- és Spanyolországban a legélesebb előadását terjesztették azon kegyetlenségeknek, melyeknek az igazhivők Angolországban ki vannak téve, oly előadásait, melyeknek minden katholikus szivet fel kellett háborítaniok.[1])

Mindenekelőtt Sixtus pápa vett ebben részt. Szentigaz, hogy oly nagyszerű és bátor egyéniség iránt, mint a minőt Erzsébet mutatott, néminemű tiszteletet érzett, s egy izben valóban azzal az ajánlattal járult hozzája, hogy térne vissza a katholikus egyház kebelébe. Csodálatos ajánlat! Mintha ő választhatott volna, mintha eddigi élete, létének jelentősége, világállása nem a protestáns érdekekhez kötötték volna, még ha meggyőződése nem lett volna is tökéletes!

Erzsébet egy szót sem válaszolt; de nevetett. Midőn

[1]) Theatrum crudelitatum haereticorum nostri temporis. Ezzel kezdődik: Peculiaris descriptio crudelitatum et immanitatum schismaticorum Angliae regnante Henrico VIII, s ezzel végződik: Inquisitionis Anglicanae et facinorum crudelium Machiavellanorum in Anglia et Hibernia a Calvinistis protestantibus sub Elizabetha etiamnum regnante peractorum descriptiones. Le vannak rajzolva mind a hallatlan kínzások: borzasztó látvány.

a pápa ezt meghallotta, azt mondta, azon kell lennie, hogy erővel elragadja tőle a királyságot.

Előbb csak sejtette szándékát. 1586 tavaszán már egyenesen színt vallott. Azzal dicsekedett, hogy a spanyol királyt egy Angolország ellen intézendő vállalatra egész máskép akarja támogatni, mint a hogy V. Károlyt régebbi pápák támogatták.[1])

1587 januárban fennen panaszkodott a spanyolok késedelmessége ellen. Felhozta az előnyöket, melyeket nekik egy angol diadal Németalföld hátralevő részének visszafoglalására nézve szerezne.[2])

Már e miatt szinte elkeseredett. Midőn II. Fülöp egy pragmaticát bocsátott ki, mely által a czímzések általában s így azok is korlátoztattak, melyeket a római kúria igénybe vett, a pápa szörnyen tűzbe jött. »Micsoda?« így fakadt ki, »Don Fülöp ellenünk erőszakoskodik s egy asszonytól hagyja magát csúful sértegetni?«[3])

Valóban, kímélni nem kímélték a királyt. Erzsébet nyilvánosan pártjokat fogta a németalföldieknek; minden amerikai és európai tengerpartot veszélyessé tett Drake. A mit Sixtus pápa kimondott, az tulajdonkép minden katholikusnak véleménye volt. Nem tudták hányadán vannak a hatalmas királylyal, a ki annyit béken tűr. Castilia cortes-ei boszúra sarkalták.

Sőt személyében is bántalom érte Fülöpöt. Komédi-

---

[1]) Dispaccio Gritti 31 Maggio 1586: »accresciuto quatro volte tanto. Il papa vorria che si fingesse d'andar contra Draco e si piegasse poi in Inghilterra«.

[2]) Dispaccio Gritti 10 Genn. 1587.

[3]) Dolendosi che l' re si lascia strapazzar da una donna e vuol poi bravar con lei (Sua Santità).

ákban és maskarás-meneteken kicsúfolták, s egyszer ez csakugyan fülébe ment. Az éltes úr, ki csak tiszteletthez volt szokva, fölugrott a székéről; sohse látták oly indulatban.

Ebben a hangulatban volt pápa és király, midőn hire jött, hogy Erzsébet a fogoly skót királynőt kivégeztette. Nincs itt helye azt vizsgálnunk, miféle joga lehetett neki hozzá; kiválólag politikai igazságszolgáltatás ténye volt az nyilván. Az első gondolat, ha nem csalódom, már a Bertalan-éj idejében megfogamzott. Az akkori londoni püspök lord Burghleyhez intézett leveleinek egyikében aggodalmát fejezi ki, hogy ily áruló merény Angolországra is ki talál terjeszkedni; úgy találja, hogy e veszedelem oka főkép a skót királynőben rejlik: »a birodalom bátorsága« — így kiált föl — »azt kivánja, hogy lefejeztessék«.[1]) De menynyivel hatalmasabbá lett most a katholikus párt Európában; mennyivel inkább volt forrongásban és mozgásban egész Angolországban is! A Guisekkel, unokatestvéreivel, az országbeli elégületlenekkel, a spanyol királylyal és a pápával Stuart Mária szüntelenül titkos összeköttetésben állott. A katholikus elv, a mennyiben természeténél fogva ellenkezésben volt a fennálló kormánynyal, ő benne találta képviselőjét; a katholikus pártnak első sikere alkalmával okvetetlen királynővé kiáltatott volna ki. Ezt az ő állását, mely a dolgok helyzetéből következett, s melytől, igaz, nem is akart szabadulni, fizette meg életével.

De ez a kivégzés érlelte meg a spanyol és pápai ter-

[1]) Edwin Sandys to Lord Burgley, Fulham V^th^ of Sept. 1572 The saftie of our Quene and Realme, yf God wil, furtwith to cutte of Scotish Quenes head: ipsa est nostri fundi calamitas. — — Ellis, Letters: second series, tom. III. p. 25.

veket is. Ennyit csak még sem akartak békével tűrni. Sixtus betöltötte a consistoriumot kifakadásaival az angol Jezábel ellen, a ki egy fejedelemnő szentelt fejéhez nyúl istentelen kézzel, mely fejedelemnő csak az egy Jézus Krisztusnak alattvalója, s a mint maga megismerte, a Krisztus helytartójának. Hogy megmutassa, mennyire helyesli Angolországban a katholikus ellenzék működését, a seminariumok első alapítóját, Allen Vilmost, nevezte ki az egyház kardinálisává, oly kinevezés, melyben, legalább Rómában, mindjárt hadüzenetet láttak Angolország ellen. Már most egyszersmind formaszerinti szövetség köttetett II. Fülöp és a pápa között.[1]) A pápa egy millió scudival igérte támogatni a király vállalatát; de, minthogy mindig résen volt, kivált ha pénzről volt szó, arra kötelezte magát, hogy csak akkor fizet, ha a király valamelyik angol kikötőt elfoglalta. »Felséged ne húzza-halaszsza tovább« — így ír neki — »minden halogatás a jó szándékot rossz hatássá változtatná.« A király birodalmának minden erejét megfeszítette s fölkészítette az armadát, melyet győzhetetlennek neveztek.

Így tehát az olasz-spanyol erők, melyek már többször oly rendkivüli hatást tettek az egész világra, Angolország megtámadására is felkeltek. Már is a király a simancasi levéltárból összeállíttatta az igényeket, melyeket a Stuartok után ő maga formál ama koronára; fényes kilátásokat, kiváltkép egy általános tengeri uralomét, kötött ehhez a vállalathoz.

Úgy látszott, hogy minden összeműködött, a katho-

[1]) A pápa eredeti szándékai: Dispaccio Gritti 27 Giugno 1587. Il papa fa gran offerta al re per l'impresa d'Inghilterra, ma vuole le denomination del re *che 'l regno sia feudo della chiesa.*

licismus túlsúlya Németországban, a megújított támadás a francziaországi hugenottákra, a Genf elleni kisérlet, az Angolország elleni vállalat. E pillanatban lépett, a miről később fogunk szólani, egy határozottan katholikus fejedelem, III. Zsigmond, a lengyel trónra, a svéd trón majdani öröklésének jogával is.

Oly pillanatokban, midőn valamely elv, már akármiféle is, föltétlen uralomra tör Európában, ellene mindenkor erős ellenállás fog szegűlni, mely az életnek legmélyebb forrásaiból buzog elő.

II. Fülöp Angolországban jövendő hivatásuk érzetében feltörekvő ifjonti erőket talált magával szemközt. A vakmerő corsarok, kik minden tengert veszélyessé tettek, hazájok partjai körűl gyülekeztek. A protestánsok mind valamennyien, még a puritánok is — noha csak oly erős nyomást kellett szenvedniök, mint a katholikusoknak — egyesültek a királynő körűl, a ki most férfiúi bátorságát, megnyerő, vezető, összetartó fejedelmi tehetségét csodálatosan megbizonyította; az országnak szigeti fekvése, magok az elemek frigyben állottak a védelemmel; a győzhetetlen armada, még mielőtt támadott volna, meg volt semmisűlve; a vállalat tökéletes hajótörést szenvedett.

De azért magától értetődik, hogy a tervet, a nagy törekvést magát, ezzel nem adták föl nyomban.

A katholikusokat pártjok írói emlékeztették, hogy Julius Caesar is, VII. Henrik, Erzsébet nagyatyja is, Angolország ellen intézett első támadásaikban szerencsétlenek voltak, de végre mégis uraivá lettek az országnak. Gyakran halasztja isten az ő hivei győzedelmét. Izrael fiai a Benjámin nemzetsége elleni háborúban, melyet istennek egyenes parancsolatára kezdettek, kétszer nagy vereséget

szenvedtek; csak a harmadik támadás szerzett nekik diadalmat: »akkor a sebes tűz elpusztította Benjámin városait és falvait, a kard éle embert s állatot talált«. »Ezt vegyék« — így kiáltottak föl — »eszökbe az angolok s el ne bizzák magokat a büntetés késedelmén!« [1])

II. Fülöp se csüggedt el. Az volt a szándéka, hogy kisebb és könnyed mozgású hajókat szerel föl s azokkal aztán nem előbb a csatornában a németalföldi hatalommal az egyesülést, hanem menten az angol parton való kikötést kisérti meg. A lisszaboni hajószertárban ugyancsak élénken folyt a munka. A király el volt tökélve, hogy mindent koczkára tesz, habár — így szólt egyszer az asztalnál — az előtte álló ezüst gyertyatartókat kellene is eladnia.[2])

De míg ezt forgatta magában, még más kilátások is nyiltak előtte, egy új színhely az olasz-spanyol római-katholikus küzdő erők tevékenységének.

---

[1]) Andreae Philopatri (Parsoni) ad Elizabethae reginae Angliae edictum responsio §. 146., 147. »Nulla«, teszi hozzá, »ipsorum fortitudine repulsa vis est, sed iis potius casibus, qui saepissime in res bellicas solent incidere, aëris nimirum inclementia, maris incogniti inexperientia nonnullorumque fortassis hominum vel negligentia vel inscitia, dei denique voluntate, quia forte misericors dominus arborem infructuosam dimittere adhuc voluit ad tertium annum evangelium.«

[2]) Dispacci Gradenigo 29 Sett. 1588. Si coma il re ha sentito molto questo accidente di mala fortuna, cosi mostra di esser piu che mai risoluto de seguitar la impresa con tutte le sue forze. — 11. Ott.: S. Mta sta ardentissima nel pensar e trattar le provisioni per l'anno futuro. — 1. Nov.: »Si venderanno«, így kiáltott fel a király, »esti candellieri, quando non vi sia altro modo di far danari.«

III. Henrik meggyilkolása.

Nem sokkal a hajóhad romlása után, egész véletlenül, erőszakos, véres visszahatás következett be Franciaországban.

Abban a pillanatban, midőn Guise, ki a blois-i rendeket akaratjára térítette, egy connetable hivatalával az összes birodalmi ügyek vezetését már-már kezébe kapta volna, megölette őt III. Henrik. Ez a király, ki magát katholikus-spanyol érzületű férfiak által körülkerítve s önállóságában veszélyeztetve látta, egyszerre elszakadt tőlök s ellenállásra szegűlt.

De Guise-zel nem volt a pártja, nem volt a liga megsemmisítve. Csak most helyezte még magát igazán ellenséges állásba s még szorosabban csatlakozott Spanyolországhoz, mint azelőtt.

Sixtus pápa egészen részén volt.

Már a herczeg meggyilkolása, a kit szeretett és csodált, kiben az egyház támaszát látta, fájdalommal és boszúval töltötte el;[1]) de szinte elviselhetetlen volt néki hogy vele együtt Guise bibornok is megöletett, »egy bibornok«, így fakadt ki a consistoriumban, »a szent széknek egy nemes tagja, pör és itélet nélkül, a világi hatalom által, mintha a pápa nem is volna a világon, mintha nem is volna már isten!« Követének Morosininek szemrehányásokat

[1]) A pápa még azt is panaszolta, hogy a király egy brevét eszközölt ki tőle »che li concesse potter esser assolto da qualsivoglia peccato anco riservato alla sede apostolica, col quale si voglia hora coprire il grave peccato che ha fatto. (Dispaccio Veneto.)

tesz, hogy menten nem átkozta ki a királyt; meg kellett volna tennie, ha száz életébe kerűlt volna is.[1])

A király nem sokat törődött a pápa haragjával. Nem lehetett rávenni, hogy Bourbon bibornokot vagy a lyoni érseket, kiket szintén fogva tartott, kibocsássa. Rómából mindig azt követelték, hogy Navarrai Henriket képtelennek nyilatkoztassa ki a trón elfoglalására; a helyett szövetkezett vele.

Erre már a pápa is végső lépésre határozta magát. A királyt magát Rómába idézte, hogy a bibornok megöletéseért feleljen. Ha a foglyokat bizonyos időre ki nem adja, átokkal fog sújtani.

Így kell tennie, mondotta; ha máskép tenne, feleletre vonná az isten, mint valamennyi pápák leghitványabbikát; minthogy ezzel csak kötelességét teljesíti, nincs oka félni az egész világtól; nem kételkedik, hogy III. Henrik Saul király módjára fog elveszni.[2])

A buzgó katholikusok, a liga hivei, úgy is utálták a királyt, mint amolyan elvetemedett istentelent; a pápa viselkedése megerősítette őket vad ellenséges indulatukban. Még mielőtt elgondolhatta volna az ember, beteljesűlt a jövendölések. Június 23-án kihirdettetett az intőlevél

---

[1]) Tempestiben (II. 137) a pápa beszédje is megvan egész terjedelmében s a Morosinihez írt levele is. »Essendo ammazzato il cardinale«, ez van benne, »in faccia di V. Sria Illma, legato a latere, come non ha publicato l'interdetto, ancorchè gliene fossero andate cento vite ?«

[2]) Dispaccio Veneto 20 Maggio 1589: Il papa accusa la sua negligentia di non haver fatto, dipoi mesi 5 che gli è stato ammazzato un cardinale e tenutone un' altro prigione con un arcivescovo. alcuna rimostratione o provisione. Dubita dell' ira di Dio etc.

Francziaországban; augusztus 1-én Clément megölte a királyt.

A pápa maga elcsodálkozott. »Seregének közepette«, így kiált föl, »épen hogy Párist elfoglalná, saját cabinetjében egy szegény szerzetes *egy* döféssel gyilkolta meg.« Ezt isten közvetetlen beavatkozásának tulajdonítja, ki azzal megjelenti, hogy nem akarja elhagyni Francziaországot.[1])

Hogy el is foghatja egy bal hit a szíveket oly általánosan! A katholikusok közt közönségesen elterjedt meggyőződés volt ez. »Csak a Mindenható kezének magának«, így ír Mendoza Fülöpnek, »lehet köszönni ezt a szerencsés eseményt«.[2]) Messze Ingolstadtban élt a fiatal Bajor Miksa, tanulmányai közt; meglévő leveleinek egyikelsejében kifejezi anyjának azt az örömet, mely eltöltötte annak hirére, »hogy a franczia király megöletett«.[3])

Azonban ennek az eseménynek más oldala is volt. Navarrai Henrik, kit a pápa kiátkozott, kit a Guise-k oly hevesen üldöztek vala, most törvényes jogaiba lépett. Egy protestáns vette föl Francziaország királyának czimét.

A liga, II. Fülöp, a pápa el voltak tökélve, hogy semmi áron sem engedik őt jogai élvezetéhez jutni. Morosini helyébe, ki nagyon is lagymatagnak mutatkozott, V. Sixtus egy új követet, Gaetanót küldötte Francziaországba, ki a spanyol párt egyházi-politikai eszméjéhez, főleg pedig Fülöp király követéhez teljesen hozzácsatlako-

---

[1]) Dispaccio Veneto 1 Sett.: Il papa nel consistorio discorre che 'l successo della morte del re di Francia si ha da conoscer dal voler espresso del signor Dio, e che perciò si doveva confidar che continuarebbe al haver quel regno nelle sua protettione.

[2]) Capefigue-nél V, 290.

[3]) Wolfnál, Maximilian I. (I. r. 107. l.)

zott, s a mit még sohasem tett, jó összeg pénzt adott neki, melyet fölhasználhat a liga czéljaira. Mindenekelőtt arról gondoskodjék, hogy senki más, csak katholikus legyen Francziaország királyává. Természetesen valamely vérbeli herczeg kapja a koronát; de nem csupán ezen fordul meg a dolog; más esetekben is eltértek a trónöröklés szigorú rendjétől; de sohasem választottak eretneket; az maradjon a fő, hogy a király jó katholikus legyen.[1])

Ily gondolkodásában a pápa még dicséretesnek találta, hogy a savoyai herczeg a maga hasznára fordítván Francziaország zavaros állapotát, Saluzzót, mely akkor a francziáké volt, elfoglalta. Jobb, szólt Sixtus, hogy a herczeg foglalja el, mintsem a hugenották kezébe kerüljön.[2])

Most pedig minden attól függött, hogy a ligát IV. Henrik elleni harczában győzelemre lehessen segíteni.

E végre új szerződés vétetett foganatba Spanyolország és a pápa között. A legbuzgóbb inquisitort, Sanseverinót, bizták meg a gyónás titkának pecsétje alatt, hogy az

---

[1]) Dispaccio Veneto 30 Sett. A pápa kinyilatkoztatja: che non importava che 'l fosse eletto piu del sangue che di altra famiglia, essendo ciò altre volte occorso, ma mai eretico dopo la nostra religione: che Savoia, Lorena e forse anche Umena pretendeva la corona: che S. Sta non vuol favorir l'uno piu che l'altro. Az utasításból kivonat Tempestinél (II, 233). Többi közt van egy II. Fülöphöz intézett levele, melyben III. Henrik halála után Páris ostromának megszűntéséről azt mondja, hogy azt istennek és a boldogságos szűznek, a spanyol királynak és követének Mendozának kell tulajdonítani (»da dio benedetto et dall' intercessione della beatissima vergine di Loreto, alla quale questa villa fece un publico voto«. 21 Ag. 1590).

[2]) Ezért szemrehányásokat tettek neki: il papa si giustifica con molte ragioni della impressa che 'l sopradetto duca ha fatto del marchesato di Saluzzo con sua participatione. (Dispaccio Veneto.)

alkupontokat föltegye. A pápa csakugyan megigérte, hogy egy 15000 gyalogból s 800 lovasból álló hadsereget küld Francziaországba; azonfölül késznek nyilatkozott pénzzel támogatásra is, mihelyt a király egy hatalmas sereggel benyomult Francziaországba. A pápai hadi erő vezére, az urbinoi herczeg, ő szentsége alattvalója s ő felsége hive legyen.[1])

Ekképen készülődtek amaz olasz-spanyol erők, szövetkezve francziaországi párthiveikkel, hogy a franczia koronát mindenkorra magoknak biztosítsák.

Nagyobb kilátás már nem nyilhatott sem Spanyolországra sem a pápára nézve. Spanyolország régi versenytársától, mely oly sokáig korlátozta őt, örökre megszabadult volna. A következés megmutatta, mennyire szívén feküdt ez II. Fülöpnek. De a pápai hatalomra is rendkivüli előhaladás lett volna, ha egy király megtételére Francziaországban tevékeny befolyást gyakorolhat. Már Gaetano meg volt bizva, hogy az inquisitio behozatalát, a gallikán szabadságok megszűntetését követelje. De még nagyobb jelentősége lett volna annak, hogy egy jogszerű fejedelem vallási tekintetből lett volna el a trón nélkül. Az egyházi indítékok, melyek úgy is minden irányban elfoglalták a világot, ez által teljes, tökéletes uralomra jutottak volna.

---

[1]) Hiteles tudósítás a bibornok önéletirásában, melyet már Tempesti fölvett: II, 236.

HATODIK KÖNYV.

A TAN ÉS HATALOM BELSŐ ELLENTÉTEI.

1589—1607.

Mily teljességgel más irányt vett a világ szellemi fejlődése, mint a minőt a század elején várni lehetett!

Akkor föloldódtak az egyházi kötelékek; a nemzetek igyekeztek elszakadni a közös papi főtől; a római udvarban magában csúfra emlegették azon elveket, melyeken a hierarchia nyugodott; irodalomban és művészetben profán törekvések uralkodtak: egy pogány morál elveit fitogtatták szabadon.

Mennyire máskép lett most! A vallás nevében háborúkat kezdtek, hódításokat tettek, államokat forgattak föl! Soha sem volt idő, melyben a theologusok hatalmasabbak lettek volna, mint a tizenhatodik század végén. Ott ültek a fejedelmi tanácsokban s a szószékről az egész nép előtt tárgyalták a politikai dolgokat; uralkodtak az iskolán, tudományosságon és nagyrészt az irodalmon; a gyóntatószék alkalmat adott meglesniök a léleknek magával folytatott titkos beszélgetését s a magánélet minden kétségében dönteniök. Talán azt állíthatni, hogy befolyásuk épen az által lett oly általános és hathatós, mert egymással oly heves ellentétben álltak, mert ellentétjöket önmagokban hordozták.

Ha mind a két részen ez volt is az eset, de a katholikuson mégis leginkább megtetszett. Itt az eszmék és

intézetek, melyek a szívet közvetetlenül fegyelemben tartják és vezérlik, a legczélirányosabban voltak kifejlődve: már élni sem élhettek gyóntatóatya nélkül. Itt továbbá a papok, akár mint szerzetesek, akár mint általában a hierarchia tagjai, szigorú alárendeltségben egybentartott testületet képeztek, mely *egy* szellemben fogott a munkához. Ennek a hierarchikus testületnek a feje, a római pápa, ismét nem sokkal csekélyebb befolyást nyert, mint a minővel a tizenegyedik és tizenkettedik században birt vala; azon vállalatokkal, melyeket vallási szempontból szünet nélkül mozgásba hozott, ébren tartotta a világot.

Ily körülmények között a hildebrandi kor legvakmerőbb igényei fölébredtek; oly elvek, melyeket eddig a kánoni jog szertáraiban inkább mint régiséget őriztek, újonnan teljes hatályba és érvénybe léptek.

A mi európai közügyünk még sohasem vetette magát a tiszta erőszak parancsa alá; még minden pillanatban eszmék töltötték el: semmi fontos vállalat nem sikerülhet, semmi hatalom általános jelentőségre nem emelkedhetik, a nélkül, hogy a szellemekben egyszersmind egy létesítendő világrend eszménye ne jelenne meg. Ezen a ponton keletkeznek az elméletek. A tény szellemi értelmét és tartalmát reprodukálják s azt, mint az ész vagy vallás kívánalmát, mint a gondolat eredményét, egy általános érvényű igazság világában állítják elő. Így az esemény befejezettségét úgy szólván előre lefoglalják; annak egyúttal hatalmas segítségére vannak.

Nézzük, hogy mikép ment ez itt végbe.

Egyházi-politikai elmélet.

A katholikus elvnek nem ritkán különös jelentőséget, valami benső hajlandóságot tulajdonítottak a monarchikus vagy aristokratikus államforma iránt. Egy oly század, mint a tizenhatodik, melyben ez az elv oly teljes tetterővel és önhatározással lépett föl, erre nézve legjobban fölvilágosíthat bennünket. Valóban azt találjuk, hogy akkoriban Olasz- és Spanyolországban a dolgok fennálló rendjéhez ragaszkodott, Németországban arra szolgált, hogy a fejedelmi hatalomnak új túlsúlyt szerezzen az országrendek fölött, Németalföldön előmozdította a hódítást, továbbá Felső-Németországban is, a vallon tartományokban különös előszeretettel ragaszkodott hozzá a nemesség. De ha tovább vizsgálódunk, hát mindezek még sem az egyedüli rokonszenvek, melyeket ébresztett. Mint Kölnben a patriciusok, úgy nem messze onnan Trierben a község ragadta meg; a nagy franczia városokban mindenütt a köznép igényeivel, törekvéseivel szövetkezik. Csak arra néz, hogy hol találja támaszát, legfőbb tartózkodóját. Ha a fönnálló hatalmak ellenkeznek vele, épenséggel nem kiméli, de csak el sem ismeri őket. Az ir nemzetet megerősíti veleszületett fenekedésében az angol kormány ellen; magában Angolországban lehetőleg aláássa a királynő iránt tartozó engedelmességet s gyakran valóságos ellenállásban tör ki; Franciaországban végre hiveit a törvényes fejedelem elleni zendülésre ösztönzi. Magában véve a vallási elv nem viseltetik előszeretettel ez vagy amaz kormányforma iránt. Felújulása rövid ideje alatt a katholicismus a legkülönbö-

zőbb hajlamokat nyilvánította: eleinte a monarchikus hatalomhoz Olasz- és Spanyolországban, a territorialis uralom megszilárdításához Németországban, továbbá Németalföldön aristokratikus rendek föntartásához; a század végén határozottan a demokratikus törekvésekhez csatlakozik. Ez annál fontosabb, mert most munkássága legteljében áll s azok a mozgalmak, melyekben részt vesz, a legnevezetesebb világügyek. Ha sikerrel járnak a pápák e pillanatban, úgy mindörökre uralkodó befolyást szereznek az államra. Ők oly igényekkel, hiveik és előharczosaik oly nézetekkel és elvekkel lépnek föl, melyek birodalmakat és államokat belső átváltozásokkal s egyszersmind függetlenségök elvesztésével fenyegetnek.

Főkép a jezsuiták voltak azok, kik a küzdőtéren megjelenvén, efféle tanokat adtak elő és védelmeztek.

Mindenekelőtt az egyháznak az állam fölött való korlátlan felsőségét vették igénybe.

Bizonyos szükségességgel jutottak erre Angliában, hol a királynőt az ország törvényei az egyház fejének nyilatkoztatták ki. Épen ezzel az elvvel szálltak szembe a katholikus oppositio fejei a magok legmerevebb követelményeivel. Allen Vilmos azt erősíti, hogy nemcsak joga, de kötelessége egy nemzetnek, kivált ha a pápa parancsa is hozzájárul, egy oly fejedelemnek, a ki a katholikus egyháztól elszakadt, fölmondani az engedelmességet.[1]) Person úgy

[1]) Ebben az irásban: Ad persecutores Anglos pro Christianis responsio (1582) a következő helyet találom: Si reges deo et dei populo fidem datam fregerint, vicissim populo non solum permittitur, sed etiam ab eo requiritur, ut jubente Christi vicario, supremo nimirum populorum omnium pastore, ipse quoque fidem datam tali principi non servet.

tartja, hogy egy fejedelem minden hatalmának alapfeltétele, hogy a római katholikus hitet ápolja és oltalmazza: ez foglaltatik keresztségi fogadalmában, koronázási esküjében; vakság lenne, őt még akkor is trónképesnek tartani, ha ezt a feltételt nem teljesíti; sőt alattvalóinak kötelességökben áll, őt ily esetben elkergetni.[1]) Hogy is ne! Ezek az irók az élet czélját és kötelességét egyáltalában a vallás gyakorlásába helyezik; a római katholikust tartják az egyedül igaznak; azt következtetik, hogy nem lehet törvényes hatalom, mely ezen vallással ellenkeznék: valamely kormány létét, az engedelmességet, melyet talál, hatalmának a katholikus egyház javára való felhasználásától teszik függővé.

De ez volt általában szelleme az életre kelő tannak. A mit Angolországban a vita hevében hirdettek, azt Bellarmin tanulószobájának magányából terjedelmes művekben, összefüggő, jól átgondolt rendszerben ismételte. Azt az állítást tette alapúl, hogy a pápa az összes egyháznak magától Istentől van őrévé és fejévé rendelve.[1]) Azért is neki mindenekelőtt az egyházi hatalom teljessége jut részül:

---

[1]) Andreae Philopatri (Personi) ad Elizabethae reginae edictum responsio No. 162: Non tantum licet, sed summa etiam juris divini necessitate ac praecepto, imo conscientiae vinculo arctissimo et extremo animarum suarum periculo ac discrimine Christianis omnibus hoc ipsum incumbit, si praestare rem possunt. — No. 163: Incumbit vero tum maxime, — — — cum vis jam ab ecclesia ac supremo ejus moderatore, pontifice nimirum Romano, judicata est: ad illum enim ex officio pertinet religionis ac divini cultus incolumitati prospicere et leprosos a mundis, ne inficiantur, secernere.

[2]) Bellarminus de conciliorum autoritate c. 17: Summus pontifex simpliciter et absolute est supra ecclesiam universam et supra concilium generale, ita ut nullum in terris supra se judicium agnoscat.

ő neki van adva, hogy nem csalatkozhatik; mindeneket itél, de senkitől sem itéltethetik; továbbá ebből ered számára egyszersmind a világi tekintélyben való nagy részesség is. Odáig nem megy Bellarmin, hogy a pápának directe, isteni jognál fogva tulajdonítson világi hatalmat, bár V. Sixtus ezt a véleményt táplálta, sőt rossz néven vette, ha nem hangoztatták; de annál kétségtelenebbűl ád neki ily hatalmat indirecte.[1]) A világi hatalmat az ember testéhez hasonlítja, az egyházit lelkéhez: az egyháznak ugyanazt az uralmat tulajdonítja az állam fölött, mint a melylyel a lélek a test fölött bir. Az egyházi hatalomnak joga és kötelessége a világira féket vetni, mihelyt ez a vallás czéljait veszélyezteti. Nem mondhatni, hogy a pápának rendszeres befolyáshoz volna joga az állam törvényhozására;[2]) de ha valamely törvény szükséges volna a lelkek üdvére s vonakodnék a fejedelem annak kiadására, s ha valamely törvény kártékony volna a lelkek üdvére s a fejedelem makacsul ragaszkodnék hozzá, úgy a pápa kétség kivűl jogosítva van amazt elrendelni, emezt megszűntetni. De már ezzel az elvvel is sokra megyen. Nem parancsolja-e a lélek a testnek a halált is, ha kell? Szabály szerint a pápa, igaz, hogy nem tehet le egy fejedelmet; de ha ez szükségessé válna

[1]) Bellarminus de Romano pontifice V, VI: Asserimus, pontificem ut pontificem, etsi non habeat ullam meram temporalem potestatem, tamen habere in ordine ad bonum spirituale summam potestatem disponendi de temporalibus rebus omnium Christianorum.

[2]) Bellarminus de Romano pontifice V, VI: Quantum ad personas, non potest papa ut papa ordinarie temporales principes deponere, etiam justa de causa, eo modo quo deponit episcopos, id est tanquam ordinarius judex; tamen potest mutare regna et uni auferre atque alteri conferre, tanquam summus princeps spiritualis, si id necessarium sit ad animarum salutem, etc.

a lelkek üdvére, joga van a kormányt megváltoztatni, azt egyről másra szállatni.[1])

Ezen állításokra nézve csak az az ellenvetés áll készen, hogy hisz a királyi hatalom is isteni jogon alapszik.

Avagy micsoda eredet, micsoda jelentés rejlenék benne más?

A jezsuiták nem haboztak a fejedelmi hatalmat a néptől származtatni. A pápai mindenhatóságról szóló tanaikkal egy rendszerré olvasztották össze a népfelség elméletét.

Már Allennál és Personnál többé-kevésbbé kimondva alapúl van az véve; Bellarmin kimerítőleg igyekszik igazolni. Úgy találja, hogy Isten a világi hatalmat senkire se ruházta különösen; ebből az következik, hogy a tömegnek adta; a hatalom ennélfogva a népben nyugszik: a nép majd egyre, majd többekre ruházza; de mindétig megtartja a jogot, hogy e formákon változtathasson, a hatalmat visszavegye és újból átruházza. Ne higyjük, hogy ez csak az ő egyéni nézete lett volna: uralkodó tana ez az e korbeli jezsuita iskolának. Egy gyóntatók számára írt kézikönyv, mely az egész katholikus világban elterjedt s a magister sacri palatii által revideálva volt, a fejedelmi hatalmat nem csupán annyiban tekinti a pápa alá vetettnek, a meny-

[1]) Ezek a tanok alapjában véve csak a XIII. században hirdetett tételeket foglalják újra össze. Már Aquinói Tamásnál megtaláljuk a hasonlatot, mely itt oly nagy szerepet játszik: »Potestas secularis subditur spirituali sicut corpus animae«. Bellarmin »Tractatus de potestate summi pontificis in rebus temporalibus adversus G. Barclaium« című művében 70-nél több írót hoz föl a különböző nemzetek közül, kik a pápa hatalmát körülbelül épen úgy értették, mint ő.

nyiben ezt a lelkek üdve kívánja;[1]) ez foglaltatik benne száraz szókkal: egy királyt zsarnoksága vagy kötelességei elhanyagolása miatt letehet a nép s aztán a nemzet többsége másikat választhat helyébe.[2]) Suarez Ferencz, a coimbrai theologia professor primariusa, a katholikus egyháznak az anglikán elleni védelmében különös gondot fordít Bellarmin tanának magyarázására és igazolására.[3]) De szembetünő előszeretettel Mariana fejti ki a népfelség eszméjét. Mindazon kérdéseket, melyek itt előfordulhatnak, fölveti s tétovázás nélkül a nép javára, a királyi hatalom ellenére intézi el. Nem kétli, hogy egy fejedelmet ne szabadjon letenni, sőt megölni, nevezetesen akkor, ha megsérti a vallást. Clement Jakabnak, a ki előbb tanácsot kért a theologusoktól s úgy gyilkolta meg királyát, nagyhangú emphasistól duzzadó dicséretet szentel.[4]) Ebben legalább

---

[1]) Aphorismi confessariorum et doctorum sententiis collecti, autore Emanuele Sa, nuper accurate expurgati a rev^mo P. M. sacri palatii, ed. Antv. p. 480. De a szerző, mintha ezzel nagyon keveset mondott volna, hozzá teszi még: Quidam tamen juris periti putarunt summum pontificem suprema civili potestate pollere.

[2]) Ibid. p. 508 (ed. Colon. p. 313): Rex potest per rempublicam privari ob tyrannidem et si non faciat officium suum et cum est aliqua causa iusta, et eligi potest alius a majore parte populi: quidam solam tyrannidem causam putant.

[3]) R. P. Franc. Suarez Granatensis etc., defensio fidei catholicae et apostolicae adversus Anglicanae sectae errores lib. III: de summi pontificis supra temporales reges excellentia et potestate. Látnivaló, hogy Bellarmin tantétele a népnek abbeli jogáról, hogy az átruházott hatalmat visszaveheti, különös ellenmondást keltett vala.

[4]) Mariana, de rege et regis institutione. Többek közt: Jac. Clemens — — — cognito a theologis, quos erat sciscitatus, tyrannum jure interimi posse, — — — caeso rege ingens sibi nomen fecit. V. ö. egyszersmind S. W. XXIV, 225 stb.

egész következetesen jár el. Kétségkivül ezek a tanok gyújtották föl a gyilkos fanatismusát.

Mert sehol sem hirdették őket oly vad hévvel, mint Francziaországban. Nem lehet királyellenesebbet olvasni, mint azon diatribéket, melyeket Jean Boucher hangoztatott a szószékről. A rendekben találja ez a prédikátor a nyilvános hatalmat és fenséget, a hatalmat kötni és oldani, az elidegeníthetetlen suveränitást, a birói itéletet fejedelmi pálczák és birodalmak fölött; mert hisz bennök van ezek eredete is; a néptől jön a fejedelem, nem szükség és kényszer, hanem szabad választás által. Az állam és egyház viszonyát úgy fogja föl, mint Bellarmin; ismétli a test és lélekről vett hasonlatot. Csak egy föltétel korlátozza, úgymond, a nép szabad akaratát: csak az az egy van neki megtiltva, hogy eretnek királyt fogadjon el; azzal Isten átkát vonná magára.[1])

Csodálatos egyesülése ez egyházi igényeknek és demokracziai eszméknek, absolut szabadságnak és tökéletes alávetettségnek, mely, magában ellenmondó és nemzetelle-

---

[1]) Jean Boucher, Sermons, Paris 1594, sok helyen. A 194. lapon ez van: L'eglise seigneurie les royaumes et estats de la chrestienté, non pour y usurper puissance directe comme sur son propre temporel, mais bien indirectement pour empescher que rien ne se passe au temporel qui soit au prejudice du royaume de Jesus Christ, comme par cy-devant il a esté declaré par la similitude de la puissance de l'esprit sur le corps. Továbbá: La difference du prestre et du roi nous eclaircit cette matiere, le prestre estant de dieu seul, ce qui ne se peut dire du roi. Car si tous les rois estoient morts, les peuples s'en pourroient bien faire d'autres; mais s'il n'y avoit plus aucun prestre, il faudrait que Jesus Christ vinst en personne pour en faire de nouveaux (p. 162).

nes létére, mint valami megmagyarázhatatlan varázs, vett erőt a lelkeken.

A Sorbonne eddigelé még mindig oltalmába vette a királyi és nemzeti jogokat a papi ultramontán igények ellenében. Midőn most, a Guise-k megöletése után, ama tanokat minden szószékről hirdették, midőn az utczákon kikiáltották, oltárokon, körmeneteken jelképesen ábrázolták, hogy III. Henrik király eljátszotta koronáját, »a város jó polgárai és lakosai«, a mint magokat nevezik, »lelkiismeretök kétségében« a párisi egyetem theologiai facultásához fordultak, hogy urok elleni föltámadásuk jogszerűsége iránt biztosan döntő szót halljanak. Erre összegyűlt a Sorbonne 1589 január 7-én. »Miután«, így szól itélete, »minden magisterek érett és szabad javallata meghallgattatott, miután sok s sokféle okok hozattak elő, — a szentírásból, a kánoni jogból és a pápai rendeletekből jobbára szószerint idézve, — a facultás dékánja által, minden ellenmondás nélkül, ez a végzés mondatott ki: először is, hogy e birodalom népe a hűség és engedelmesség esküje alól, melyet Henrik királynak tett, föl van oldva; továbbá, hogy ez a nép lelkiismerete terhelése nélkül egyesülhet, fegyverkezhetik, pénzt szerezhet össze a római katholikus apostoli vallás megoltalmazására nevezett király megvetnivaló vállalatai ellenében«.[1]) A facultásnak hetven tagja volt ekkor jelen; különösen az ifjabbak vad lelkesedéssel vitték keresztül a határozatot.[2])

[1]) Responsum facultatis theologicae Parisiensis, lenyomtatva: Additions au journal de Henry III, tom. 1, p. 317.

[2]) Thuanus lib. 94, p. 258 a jelenvoltak számát csak hatvanra teszi s tagadja egyértelmöket is, noha amaz okirat szóról-szóra ezt mondja: audita omnium et singulorum magistrorum, qui ad septuaginta convenerant, deliberatione — — — conclusum est nemine refragante — — —.

Az általános helyeslés, melyre ez elméletek találtak, kétségkivül főkép abból eredt, hogy abban a pillanatban igazán a tények, az események kifejezése voltak. Hisz a franczia zavarokban épen népies és egyházi ellenállás lépett többfelől szövetségre; a párisi polgárságot egy pápai követ erősítette és tartotta meg törvényes fejedelme elleni fölkelésében; Bellarmin maga egy ideig a követ kiséretében volt; a tanok, melyeket tudós magányban kifejtett s annyi következetességgel, oly nagy tetszéssel adott elő, abban az eseményben fejeződtek ki, melyet megért s előidézni segített.

Összefügg ezzel az is, hogy a spanyolok helybenhagyták e tanokat, hogy a hatalom birtokára oly féltékeny fejedelem, mint II. Fülöp, tűrte őket. A spanyol királyság úgy is egyházi attributumok járulékán nyugodott. Lope de Vegának számos darabjában látni, hogy a nemzet így értette, hogy fejedelmében a vallásos felséget szerette s ohajtotta ábrázolva látni. Azonfölül pedig a király a katholikus restauratio törekvéseivel, nemcsak a papokkal, hanem magával a föllázadt néppel is szövetségben állott. Páris népe sokkal nagyobb bizalmat tanúsított iránta, mint a franczia herczegek, a liga fejei iránt. Úgyszólván új frigyestársa támadt a királynak a jezsuiták tanában. Nem lehetett ellátni, hogy tőlök valami félteni valója lehetne; sőt inkább politikájának jogilag-vallási igazolást adtak, mely neki magának Spanyolországban való tekintélyére nézve nagy hasznára volt, külföldi vállalatainak pedig épenséggel útját egyengette. A jezsuita tannak inkább ezt a pillanatnyi hasznát, mint általános jelentőségét fogta föl a király.[1])

[1]) Pedro Ribadeneira ismételte ezt Machiavelli ellen írt könyvében, mely már 1595. kész volt és a spanyol trónörökösnek adatott

S nem ilyenformán van-e rendszerint a politikai tannézetekkel is? Inkább úgy fakadnak-e a tényekből, vagy inkább előteremtik ezeket? Önnönmagokért szeretjük-e őket inkább, vagy inkább azért a haszonért, melylyel kecsegtetnek?

Ez azonban semmit sem vesz el erejökből. Az által, hogy a jezsuita tanok a restauráló pápaság vagy inkább azon világtörténeti mozzanat törekvéseit, melyben a pápaság volt, fejezték ki, azoknak az uralkodó theologiai meggyőződés értelmében történt rendszeres igazolásával új erőt adtak; oly irányt mozdítottak elő a kedélyekben, melytől épen függött a diadal.

A tan oppositiója.

De Európában sohasem emelkedett se hatalom, se valamely tan, legkevésbbé politikai, tökéletes egyedüli uralkodásra.

Nem is gondolható egy is, melynek, összehasonlítva az eszménynyel és a legfőbb követelményekkel, egyoldalúnak és korlátozónak ne kellett volna lennie.

Továbbá még mindig ellenmondás kelt a kizáróla-

át, bár mérsékelten, de ismételte. Tratado de la religion y virtudes que deve tener el principe Christiano para governar y conservar sus estados, contra lo que Nicolo Machiavello y los politicos d'este tiempo ensenan. Anveres 1597. A fejedelmek, úgy vélekedik, szolgái az egyháznak, de nem birái, arra fegyverkezve, hogy az egyház ellenségeit és lázadóit megfenyítsék, de nem, hogy neki törvényeket adjanak vagy az isten akaratát magyarázzák. Megmarad a lélek és test hasonlatánál. A föld birodalmának, S. Gregorio mondása szerint, a menny birodalmának kell szolgálnia.

gós uralomra törő nézetek ellen, mely a közélet kimérithetetlen mélyéből fakadva, új erőket termett.

Ha észrevettük, hogy egy hatalom se jutott polczra, mely ne nyugodnék egyszersmind az eszme alapján, úgy hozzátehetjük, hogy korlátozását is az eszmében találja; a nagy életalkotó harczok mindenkor egyúttal a meggyőződés, a gondolat régióiban jutnak végre.

Így a világbiró papi vallás eszméjével is a nemzetiség függetlensége, a világi elem saját jelentősége állt szembe hatalmasan.

A germán fejedelemség, mely kiterjeszkedett a román nemzetekre s bennök mély gyökeret vert, sohasem pusztulhatott el, sem papi igények, sem a népfelség fictiója által, mely végre is mindig tarthatatlannak bizonyodott.

Annak a kalandos frigynek, melyre akkoriban mindketten léptek, a fejedelemség isteni jogának tanát tették ellenébe.

Legelőször is a protestánsok, kik előbb szinte ingadoztak, fogták fel e tant, még pedig egy oly ellenségnek teljes buzgalmával, ki ellenfelét szerfölött veszedelmes játékot űzni, s oly ösvényekre tévedni látja, melyek okvetetlen vesztét okozzák.

Egy maga isten — ezt állították a protestánsok — adja az emberi nemzetnek a fejedelmeket: ő fentartotta magának, hogy magasztaljon és alázzon, a hatalmat oszsza és mérsékelje. Igaz, nem száll le az égből, hogy ujjal mutasson azokra, kiket az uralkodás illet; de az ő örök gondviselése következtében minden országba határozott törvények vannak behozva, melyek szerint az uralkodó választatik. Ha valamely fejedelem ezen törvényeknél fogva jut uraságra, az épen oly jó, mintha isten szava mondaná: ez

legyen királyotok. Hajdanta az isten személyesen mutatta meg népének Mózest, a birákat, az első királyokat; de miután egyszer szoros rend hozódott be, a többiek, kik amazok után jutottak a trónra, épen úgy isten felkentjei voltak.[1])

Ezen elveknél fogva tehát a protestánsok annak szükségességét erősítették, hogy igazságtalan és vétkes fejedelmeknek is hódolni kell. Úgy sem tökéletes senki. Ha egyszer megengedhetőnek tartjuk eltérni az isten rendjétől, csekélyebb hibák miatt is alkalmat veszünk, hogy valamely fejedelemtől megszabaduljunk. Még az eretnekség sem ment föl teljességgel az engedelmesség alól. Egy istentelen apának ne engedelmeskedjék ugyan a fiú abban, a mi isten parancsolatja ellen vagyon; de egyébiránt mégis tisztelettel és engedelmességgel tartozik neki.

Már az is tett volna valamit, ha egyedül a protestánsok fejezték volna ki e nézeteket s ragaszkodtak volna hozzájok. De még fontosabb volt, hogy ezekkel a franczia katholikusok egy részének helyeslését megnyerték, vagy inkább, hogy ezek szabadon kifejtett meggyőződés által velök egyetértettek.

A pápai átok daczára a jó katholikusoknak nem csekély magva még mindig hű maradt III. Henrikhez s utóbb IV. Henrik pártjára állt. A jezsuita tanok nem fogtak ezen a párton. Nem volt okok hijában, hogy állását megvédje, a nélkül, hogy azért elszakadjon a katholicismustól.

---

[1]) Explicatio controversiarum, quae a nonnullis moventur ex Henrici Borbonii regis in regnum Franciae constitutione, — — — opus — — — a Tossano Bercheto Lingonensi e Gallico in Latinum sermonem conversum. Sedani 1590. Cap. II.

Legelőbb is azon munkált, hogy a klérus hatalmát, a világi hatalomhoz való viszonyát egyszer a másik oldalról is meghatározza. Úgy tartotta, hogy az egyház országa nem e világból való; a klérus hatalma csak lelkiekre vonatkozik: a kiátkozás természeténél fogva csak az egyházi községet illetheti; világi jogokból nem képes semmit is elvenni. De egy franczia királyt még az egyházi községből sem szabad kizárni; ez a liliom-czimer kiváltságaihoz tartozik; mennyivel kevésbbé van megengedve a kisérlet, hogy örökösödési jogától foszszák meg! Aztán hol is van ugyan megírva, hogy királyunk ellen fellázadni, ellene az erőszak útjára szabad térni? Isten tette meg őt, a mint hogy isten kegyelméből valónak is nevezi magát; abban az egyetlenegy esetben szabad neki megtagadni az engedelmességet, ha olyat kivánna, a mi isten parancsolataival ellenkezik.[1])

Ebből az isteni jogból következtették aztán, hogy nem csak meg van nekik engedve, hanem hogy kötelességökben áll, protestáns királyt is elismerniök. A mint isten adja a királyt, úgy kell őt az alattvalónak elfogadnia: neki engedelmeskedni isten parancsolatja; ok arra, hogy egy fejedelmet jogaitól megfoszszanak, épenséggel nem is lehet.[2]) Sőt azt is állították, hogy az ő eljárásuk a katholikus érdekekre nézve a legüdvösebb. IV. Henrik okos, kegyelmes, őszinte; tőle csakis jót lehet várni; ha tőle elpártolnának, mindenfelé kisebb hatalmasok támadnának

---

[1]) Itt egy névtelen irat kivonatát követem, mely 1588-ban Párisban jelent meg, Cayet-nél: Collection universelle des mémoires, tom. 56, p. 44.

[2]) Etienne Pasquier: Recherches de France 241. 344.

föl, az általános széthasonlásban vergődnék a protestáns párt még csak igazán túlsúlyra.[1])

Ilyenképen magának a katholicismusnak határain belül oppositió lépett föl a pápaságnak a restauratio által kifejtett törekvései ellen; s mindjárt eleinte kétséges volt, vajjon Rómában képesek lesznek-e ez ellenfelek elnyomására. Az oppositió tana kevésbbé lehetett kifejtve, s kevésbbé tapasztalt harczosai lehettek; de jobban gyökerezett az európai világ meggyőződéseiben: egész állása önmagában igazságos és feddhetetlen volt; mindenekfölött nagyon javára szolgált, hogy a pápai tanok a spanyol hatalommal állottak szövetségben.

II. Fülöp monarchiája a közszabadságot napról-napra jobban fenyegette; Európaszerte azt a féltékeny, kelletlen indulatot ébresztette, mely nem annyira véghezvitt erőszaktételekből keletkezik, mint inkább az attól való félelemből, a szabadság veszedelméből, — mely erőt vesz a lelkeken, a nélkül, hogy az okoknak tökéletes tudatában volnának.

Róma és Spanyolország közt most oly szoros összeköttetés állott fönn, hogy az egyházi igények ellenesei egyszersmind a spanyol hatalom előmenetelével is szembeálltak. Ezzel európai szükségességet teljesítettek, és már ezért sem voltak helyeslés és támogatás hijával. Titkos rokonérzés egyesíti a népeket. A franczia katholikusoknak ama nemzeti pártja számára, fölhivás nélkül, nem várt helyen elszánt szövetségesek támadtak, még pedig magá-

---

[1]) Thuanusnál lib. 97, p. 316, ez a magyarázat: sectarios dissoluto imperio et singulis regni partibus a reliquo corpore divinis potentiores fore.

ban Olaszországban, a pápa szeme láttára, először Velenczében.

Velenczében néhány évvel azelőtt — 1582-ben — zajtalan, a köztársaság történetében majd észre sem vett, mindazáltal igen messzeható változás ment végbe. Mindaddig a fontos ügyek nemzetségek kis köréből való néhány régi patriczius kezében voltak. Ekkoriban a senatusban egy elégületlen többség, mely kivált az ifjabb tagokból állott, kivívta magának a kormányzásban való részvételt, mely az alkotmány szavai szerint meg is illette.

Igaz, hogy az eddigi kormány sem mulasztotta el soha, hogy önállóságát gondosan megóvja, de mégis, a mennyire lehetett, a spanyolok és az egyház rendszabályaihoz tartotta magát; az új nem törődött többé ezekkel a tekintetekkel; már csak az ellentét kedvéért is hajlandóságot mutatott e hatalmakkal kikötni.

Különben is könnyen rálettek erre a velenczeiek. Egyfelől kelletlenül látták, hogy a pápai mindenhatóság, a vak engedelmesség tanát nálok is prédikálják; másfelől az európai egyensúly teljes megbomlásától tartottak, ha a spanyoloknak sikerülne uralkodó befolyásra tenniök szert Francziaországban. A két ország ellenségeskedésén látszott eddig nyugodni Európa szabadsága.

Így tehát a franczia ügyek fejlődését kétszeres élénk részvéttel kisérték. Mohón kapkodták azokat az iratokat, melyek a királyi jogokat védelmezték. Különösen egy államférfiakból és tudósokból álló társaság volt befolyásos, mely Andrea Morosininél gyűlt egybe, melyben Leonardo Donato, Niccolo Contarini, később mind a kettő doge, Domenico Molino, utóbb vezető feje a köztársaságnak, Fra Paolo Sarpi s egynéhány más kitünő férfiú vett részt; még

valamennyien oly korban, midőn az ember alkalmas, hogy új gondolatokat necsak elfogadjon, hanem meg is őrizzen s keresztül is vigyen, mindnyájan esküdt ellenségei az egyházi követeléseknek és a spanyolok túlhatalmának.[1]) Valamely politikai iránynak, ha a dolgokban gyökerezik is, kifejtésére és nyomosítására mindenkor fontos lesz, ha tehetséges férfiak találkoznak, kik azt személyökben előállítják és, egymással egyetértve, a magok körében elterjesztik; kétszeresen fontos pedig egy köztársaságban.

E körülmények közt nem maradtak meg csupán az érzületek és hajlamok mellett. Legeleitől fogva bizalommal voltak a velenczeiek IV. Henrik iránt, hogy képes lesz Franciaországot ismét fölemelni, a megbomlott egyensúlyt helyreállítani. Jóllehet a pápának, ki IV. Henriket kiátkozta, többszörösen le voltak kötelezve, jóllehet a spanyoloktól, kik vesztére törtek, vizen és szárazon körül voltak véve s magokra nem is birtak világraszóló hatalommal, mindamellett valamennyi katholikusok közűl nekik volt először bátorságuk, hogy e királyt elismerjék. Követjöknek, Mocenigonak, értesítésére fölhatalmazták őt, hogy IV. Henriknek szerencsét kívánjon.[2]) Példájok másokra is ösztönzőleg hatott. Noha Ferdinánd toskánai nagyherczegnek a

[1]) Anonimo (Fra Fulgentio) Vita di fra Paolo Sarpi p. 104, Griselininek Fra Paolo emlékiratai p. 40., 78., s egy pár hely Foscarininél adatokat szolgáltat erről a ridotto Mauroceno-ról. Az említetteken kivűl még ezek tartoztak ama társasághoz: Contarini Péter és Jakab, Morosini Jakab, Leonardo Mocenigo, ki azonban nem ment meg oly rendesen, mint a többi, Antonio Quirini, Marcello Jakab, Marino Zane, Alessandro Malipiero, ki vén létére is rendesen hazakisérte Fra Paolo-t.

[2]) Andreae Mauroceni Historiarum Venetarum lib. XIII. pag. 548.

nyilt elismerésre nem volt bátorsága, mégis személyesen barátságos viszonyba lépett az új királylyal.[1]) A protestáns fejedelem egyszerre csak azt látta, hogy katholikus szövetségesek veszik körül, mi több, egyházuk feje ellen oltalmukba fogják.

Valamely fontos elhatározás idejében Európa közvéleménye mindenkor kétségtelen hajlandóságot fog nyilvánítani. Boldog az, a kinek részére áll; vállalatai még egyszer oly könnyen sikerülnek. Most IV. Henrik ügyét pártolta. Az eszmék, melyek az ő nevéhez fűződtek, alig hogy kimondva, már is oly hatalmasak voltak, hogy próbát tehettek magát a pápaságot részökre vonni.

V. Sixtus utolsó ideje.

Még egyszer visszatérünk itt V. Sixtusra. Miután belső kormányzását, a restauratióban való részvételét figyelemmel kisértük, még egy szót kell mondanunk az ő politikájáról általában.

Különösen föltünő itt, hogy a kérlelhetetlen igazságszolgáltatással, melyet gyakorolt, a kemény pénzügyi rendszerrel, melyet behozott, pontos gazdálkodásával rendkivüli hajlam járt együtt ábrándos politikai tervekre.

Micsoda eszmék nem fordultak meg agyában!

Sokáig reménykedett, hogy véget vethet a török birodalomnak. Egyezségeket keresett és kötött keleten: Perzsiával, néhány arab főnökkel, a drusokkal; gályákat

---

[1]) Gallucci, Istoria del granducato di Toscana lib. V. (tom. V, pag. 78).

készített föl: a többit Spanyolország és Toskána szolgáltassa; így szándékozott a tenger felől segítségére menni Báthory István lengyel királynak, a ki száraz felől volt hivatva a főtámadás megtételére. A pápa éjszakkelet és délnyugat összes erőit egyesíteni remélte e vállalatra; elhitette magával, hogy Oroszország nemcsak csatlakozni fog a lengyel királyhoz, hanem alá is veti magát neki.

Másszor azt forgatta magában, hogy vagy egymaga, vagy csak Toskánával egyesülten meghódítja Egyiptomot. A legmesszebbre néző tervek jártak eszében: a Vörös tengernek összekötése a Földközivel,[1]) a régi világkereskedés megújítása, a szent sír elfoglalása. De föltéve, hogy ez nem látszanék hamarjában kivihetőnek, — nem lehetne-e legalább becsapni Sziriába, az Üdvözítő sirját ügyes mesterek által a sziklából kivétetni s jól beborítva Olaszországba hozatni? Már is biztatta a remény, hogy a világnak e legnagyobb szentségét majd fölállíttathatja Montaltóban akkor aztán az ő hazája, Romagna, a hol a loretói szent ház is áll, fogja az Üdvözítő született- és sírhelyét magában foglalni.

Tervek ezek, vagy jobban mondva — mert ez a szó nagyon is határozottnak hangzik — kalandosnál kalandosabb képzelgések, légvárak. Mennyire ellenkezni is látszanak a pápának ama czélra törő, reális, megfeszített munkásságával!

---

[1]) Dispaccio Gritti 23 Agosto 1587. (Il papa) entrò a parlar della fossa che li re dell' Egitto havevano fatta per passar del mare rosso nel mar mediterraneo. Néha maga szándékozik megtámadni Egyiptomot. Scoprì la causa del desiderar denari per impiegarli in una armata che vorria far solo per l'impresa dell' Egitto e pagar quelle galee che ajutassero a far quella impresa.

Mindamellett — nem állíthatjuk-e, hogy ez is gyakran ábrándos, kivihetetlen gondolatokon épült? Rómának a kereszténység rendesen, bizonyos évek leteltével, minden országból, még Amerikából is, felkeresendő metropolisává emelése, — antik emlékeknek a pogányságnak a keresztény vallás által történt legyőzetése emlékeivé változtatása, — kölcsönzött kamatoztatható pénzeknek oly kincscsé halmozása, melyen az egyházi állam világi hatalma alapuljon: mindezek oly tervek, melyek az elérhetőnek mértékén túlcsapnak, melyeknek eredete a vallásos képzelet tüzében van, — s mégis ezekben határozódott nagyobb részint a pápa életmunkássága.

Az ember működése ifjúságától fogva reményektől és vágyaktól, a jelen, hogy úgy mondjuk, a jövőtől van környezve; s a lélek nem ún bele a személyes boldogság várásába. De minél tovább haladunk, annál inkább fűződik a vágy és remény az általános érdekekhez, a tudománynak, az államnak, általában az életnek valami nagy céljához. A mi franciskánusunkban a személyes remények ezen ingere és ösztöne annál erősebb volt mindig, mert oly pályán élt, mely számára a legfelségesebb kilátást tárta föl; ezek a remények fokról-fokra kisérték őt s lelkét a szorongattatás napjaiban táplálták; minden jövendölő szót élénken megragadott, szívében őrzött és sikerülés esetére a szerzetesi lelkesedés magas terveit szőtte hozzá; végre minden ohajtása teljesült: csekély, reménytelen kezdetből a kereszténység legfőbb méltóságára emelkedett, oly méltóságra, melynek jelentőségéről szertelen fogalma volt: azt hitte, közvetetlen a gondviselés által választatott, hogy azon eszméket, melyek előtte lebegtek, megvalósítsa.

A legfőbb hatalom birtokában sem hagyta el aztán a

szokás, hogy a világesemények bonyodalmaiban fényes vállalatok lehetőségét sejtse s e végre terveket koholjon. Ezekben mindenkor nagyon is személyes elem rejlik; hatalom és majdani dicsőség kecsegtetik; azon, a mi közel áll hozzá, családján, születőhelyén, tartományán el akarja árasztani fényét; de ezeket az ösztönöket mindig a katholikus kereszténységnek valami egyetemes érdeke hordozza: nagyszerű eszmék iránt mindig fogékonynak mutatja magát. Csak az a különbség, hogy némelyeket maga képes véghez vinni, egyebeket jobbára másoknak kell átengednie. Amazokat azzal a fáradhatatlan tevékenységgel ragadja meg, melyet meggyőződés, lelkesültség és becsvágy támasztanak; emezekben azonban, vagy hogy természeténél fogva gyanakvó, vagy hogy a kivitel java részét s ezzel együtt a dicsőségét, a haszonét is másoknak kellene engednie, korántsem találjuk őt oly buzgónak. Ha azt kérdezzük, mit tett valóban, teszem, ama keleti eszmék létesítésére, az egyéb se, mint hogy összeköttetéseket keresett, leveleket váltott, fölhivásokat bocsátott ki, készületeket tett; hogy komoly rendszabályokhoz nyúlt volna, melyek czélra vezethettek, nem veszszük észre. A tervet élénk rajongó képzelettel ragadja meg, de minthogy nem foghat bele mindjárt maga, minthogy a kivitel messze fekszik, akaratja nem eléggé munkás; a tervet, mely imént annyira foglalkoztatta, ismét elejti s más lép helyébe.

Abban a pillanatban, melyben vagyunk, a pápát a IV. Henrik elleni vállalathoz fűződő nagyszerű kilátások töltötték el, a szigorú katholicismus teljes győzelmének, a pápaság megújhodó világhatalmának kilátásai; ezek foglalták el egész valóját. Nem is kételkedett benne, hogy minden katholikus állam egyetértve, közös erővel fog szem-

beszállani azon protestánssal, a ki azzal az igénynyel lépet föl, hogy Francziaország királyává legyen.

Ebben az irányban, ebben a buzgólkodásban volt. midőn azt kellett hallania, hogy egy katholikus hatalom, melylyel különös jó lábon vélt állani, Velencze, épen e protestánsnak szerencsét kivánt. Ez mélyen megillette. Egy pillanatig még vissza igyekezett tartani a köztársaságot további lépésektől; kérte, hogy várjon: az idő csoda gyümölcsöket terem; ő maga a régi jó senátoroktól tanulta, hogy meg kell őket érni hagyni.[1]) Mindamellett Velenczében elismerték az eddigi franczia követet, de Maisse-t, miután megkapta új megerősítését, IV. Henrik meghatalmazottjának. Erre a pápa intésről fenyegetésre vette a dolgot. Kinyilatkoztatta, hogy tudni fogja: mi tévő legyen; a régi intőleveleket, melyek II. Gyula idejében a velenczeiek ellen kibocsáttattak, előkerestette s egy újnak formuláját készíttette ellenök.

De nem tette ezt fájdalom és belső küzködés nélkül. Hallgassuk csak meg egy pillanatra, hogy mikép nyilatkozott a követtel szemben, a kit a velenczeiek ez iránt hozzá küldöttek.

»Azokkal meghasonlani, a kiket nem szeretünk«, szólt a pápa, »nem oly nagy szerencsétlenség; de azokkal, kiket szeretünk, az fáj. Bizony nehezünkre fog esni — mellére tette kezét — Velenczével szakítani.«

»De Velencze megsértett bennünket. Navarra — így nevezi IV. Henriket — eretnek, kit a szent szék kiátkozott; s Velencze őt mégis, minden figyelmeztetésünk daczára, elismerte.«

[1]) 9 Sett. 1589: »che per amor di dio non si vada tanto avanti con questo Navarra che si stia a veder« etc.

»Avagy a Signoria talán a föld legnagyobb fejedelme, a kinek másoknak példát adni illik? Van még spanyol király, van még császár.«

»Vagy tán fél a köztársaság Navarrától? Mi védelmezni fogjuk őt, ha kell, teljes erőnkből; van hozzá tehetségünk.«

»Vagy ki akar-e velünk kötni a köztársaság? Maga isten lenne segítségünkre.«

»A köztársaságnak többre kellene becsülnie a mi barátságunkat, mint Navarra barátságát. Mi jobban támogathatjuk.«

»Kérlek, tegyetek egy lépést visszafelé! Sokat visszavont a katholikus király, mert kivántuk, nem tőlünk való féltében, mert hisz a mi hatalmunk az övéhez képest olyan, mint a légy az elefánthoz képest, hanem szeretetből, mert a pápa mondta, Krisztus helytartója, ki neki s mindenkinek másnak a hitet adja. Így tegyen a Signoria is; találjon valami útat-módot! Könnyen megteheti: vannak éltes bölcs férfiai elegen, kik közül mindegyik egy világot tudna kormányozni.« [1])

De azért beszél az ember, hogy feleletet halljon. A

---

[1]) Dispaccio Donato 25 Nov. 1589. A pápa oly sokáig beszélt, hogy a követek azt mondják, ha mindent meg akarnánk írni, másfél óráig tartana a senatusban a fölolvasása. Többi közt még egyre a kiátkozás hatását hajtogatja: Tre sono stati scommunicati, il re passato, il principe di Conde, il re Navarra. Due sono malamente morti, il terzo ci travaglia e Dio per nostro esercitio lo mantiene ma finirà anche esso e terminarà male: dubitiamo punto di lui. — 2 Dec.: Il papa publica un solennissimo giubileo per invitar ogn'uno a dover pregar S. Divina Mà per la quiete et augumento della fede cattolica. Ezen a jubileumon senkit sem akar látni, »per viver a se stesso et a sue divotioni«.

velenczeiek rendkivüli követe Leonardo Donato volt, amaz Andrea Morosini-féle társaság tagja, egészen az egyházi-politikai oppositió érzületében, a legnagyobb, mondhatni, diplomatiai ügyességgel biró férfiú, a ki már nem egy nehéz alkudozást hajtott végre.

A velenczeiek nem minden motivumait fejtegethette Donato Rómában; azokat állította előtérbe, melyeket a pápa jóváhagyhatott, melyek közte és Velencze közt tulajdonkép közösek voltak.

Mert nem volt-e nyilvánvaló, hogy a spanyol túlsúly déli Európában évről-évre mind hatalmasabbá vált? Ezt a pápa csak úgy érezte, mint minden más olasz fejedelem; a spanyolok beleegyezése nélkül már most sem tehetett egy lépést is Olaszországban; mi történik, ha egyszer Franczia-országnak is uraivá lettek? Főkép ezt az okoskodást, a megzavart európai egyensúlyról való nézetet s helyreállításának szükséges voltát emelte ki Donato. Ki akarta mutatni, hogy a köztársaság a pápát nem megbántani, sőt inkább a római széknek egy nagy érdekét előmozdítani, megoltalmazni szándékozott.

A pápa meghallgatta; de rendületlennek látszott, mint a kit nem lehet meggyőzni. Donato reményét vesztette, hogy valamire mehetne, és búcsúkihallgattatást kért. 1589 deczember 16-án megkapta, s a pápa ugy mutatta, mintha nem akarná neki áldását adni.[1]) De még sem volt V. Sixtus pápa oly elfogúlt, hogy lényeges tartalmú ellenokok ne tettek volna rá hatást. Önfejű volt, gőgös, bizonyozó, makacs, de a mellett belsőleg más észre téríthető, más nézetének megnyerhető, alapjában jóindulatú. Míg

[1]) Dispaccio Donato 16 Dec.: »dopo si lungo negotio restando quasi privi d'ogni speranza«.

még vitatkozott, állítását konokul védelmezte, szívében megrendűlve, meggyőződve érezte magát. A kihallgatás közepett egyszerre szeliddé és engedékenynyé lett.[1]) »A kinek társa van,« így szólt, »ura van; beszélni fogok a congregatióval, elmondom neki, hogy haragudtam rátok, de meggyőztetek.« Még egy pár napig vártak; akkor kinyilatkoztatta a pápa, hogy nem hagyhatja helybe, a mit a köztársaság tett; de az ellene szándékba vett rendszabályokat is félreteszi. Donatót megáldotta és megcsókolta.

A személyes gondolkozásnak alig észrevehető átváltozása volt ez, de a mely a legnagyobb jelentőséget fejtette ki. A pápa maga enyhítette szigorúságát, melylyel a protestáns királyt üldözte: a katholikus pártot, mely eddigi politikájával ellenkezésben azzal tartott, nem akarta épenséggel elitélni. Azért van oly nagy fontossága az első lépésnek, mert egy egész irányt zár magába. Az oppositio részén ezt nyomban érezték. Eredetileg csak mentegetődzni akartak; most legott kisérletet tettek, hogy magát a pápát is megnyerjék, meghódítsák.

Az uralkodó vérségből való herczegek, a katholikus pairek megbizásából, kik IV. Henrikhez csatlakoztak, megjelent Olaszországban Mr. de Luxenburg. A spanyolok óvástételei daczára V. Sixtus 1590 januárban Rómába hívta őt és kihallgatáson fogadta. A követ IV. Henriknek különösen személyes tulajdonait, vitézségét, nagylelkűségét, jószivűségét vonta ragyogó fénybe. A pápa egészen el volt ragadtatva. »Valóban!« — így kiáltott föl — »bánom, hogy kiátkoztam.« Luxenburg azt mondta, hogy ez az ő királya

[1]) Ibid. Finalmente inspirata dal signor Dio — — — disse di contentarsene (hogy áldását adja nékik) e di essersi lasciato vincer da noi.

és urà a feloldozásra is méltóvá fogja magát tenni és ő szentsége lábainál visszatér a katholikus egyház kebelébe. »Akkor«, felelt a pápa, »megölelem és megvigasztalom.«

Mert már is élénken meg volt ragadva képzelődése; menten a legmerészebb reményeket fűzte e közeledésekhez. El kezdte hinni, hogy inkább a spanyoloktól való politikai idegenkedés, mint vallási ok, a római székkel ellenkező meggyőződés tartóztatja a protestánsokat a katholikus egyházba visszatéréstől; úgy hitte, nem utasíthatja el őket magától.[1]) Már Rómában volt egy angol követ; egy szászt is bejelentettek. Nagyon kész volt őket meghallgatni: »adná isten« — szólt — »hogy mindannyian lábainkhoz járulnának!«

Hogy mily változás ment benne véghez, többi közt az is bizonyította, hogy miképen bánt franczia követével, Morosini bibornokkal. Azelőtt ennek vétkül rótták III. Henrik iránti engedékenységét, s a pápa kegyét vesztve tért vissza Olaszországba; most Montaltóból a consistoriumba hozták, s a pápa azzal a nyilatkozattal fogadta, hogy örül, hogy egy ily választása szerinti bibornok mindenki tetszését megnyeri.[2]) Donna Camilla asztalához méltatta őt.

---

[1]) Dispaccio Donato 13 Genn. 1590. Il papa biasima l'opinione de' cardinali e d'altri prelati che lo stimulano a dover licentiar esso signor de Lucenburg, e li accusa che vogliano farsi suo pedante (informatorának mondanók), in quello che ha studiato tutto il tempo della vita sua. Soggiunse che haveria caro che la regina d'Inghilterra, il duca di Sassonia e tutto gli altri andassero a suoi piedi con bona dispositione: che dispiacerà a S. Sà che andassero ad altri principi (t. i. katholikusok) et havessero communicatione con loro, ma si consolava quando vadino a suoi piedi a dimandar perdono. Különböző formában minden kihallgatáson ismétli ezeket a nézeteket.

[2]) Dispaccio 3 Marzo. Dice di consolarsi assai ch'egli soa

Mennyire el kellett ez átváltozáson csodálkozni a szigorúan katholikus pártnak! A pápa egy oly protestánshoz hajlott, a kit maga kiátkozott vala, a ki az egyház régi szabványai szerint, mint másodizben elszakadott, nem is nyerhetett bűnbocsánatot.

A dolgok természetében rejlett, hogy ez visszahatást szült. A szigorúan katholikus párt nem függött oly egészen a pápától, hogy épenséggel ellene ne szegülhetett volna is; a spanyol hatalomban erős támaszkodója volt, ugyan ragaszkodott is hozzá.

Francziaországban a ligabeliek fösvénységről vádolták a pápát: csak erszényébe nem akar nyúlni; a várban élire vert pénzt kegyeltjei és rokonai számára takargatja. Spanyolországban egy jezsuita arról a siralmas állapotról prédikált, melyben az egyház van: nemcsak a velenczei köztársaság pártolja az eretnekeket, hanem — »csitt, csitt«, szólott, ujját szájára tevén — hanem még maga a pápa is. Olaszországban viszhangzott ez. V. Sixtus már oly érzékeny volt, hogy a kapuczinusok generálisának közönséges imádkozásra való fölhivását, »hogy az egyház dolgaiban isten kegyelméhez esedezzenek«, személyes bántásnak vette s a generálist fölfüggesztette.

De nem érték be puszta példázásokkal, magán panaszokkal. 1590 márczius 22-én megjelent a spanyol követ a pápai termekben, hogy ura nevében egyenes óvást tegyen a pápa magaviselete ellen.[1]) Volt egy nézet, látjuk, mely

creatura fusse di tutti tanto celebrato. Il cl^mo Morosini acquista molto honore e riputatione per la soa relatione delle cose di Francia.

[1]) A követ már márczius 10-én a következő kérdéseket terjesztette a pápa elé: Li ha ricercato la risposta sopra le tre cose, cioè di

igazabbhitű, katholikusabb volt, mint a pápa maga; a spanyol követ azért jelent meg, hogy ennek a pápa szine előtt kifejezést adjon. Különös jelenet! A követ féltérdre ereszkedett s kérte ő szentségét, engedje meg, hogy ura parancsait teljesítse. A pápa fölszólította, hogy keljen föl: eretnekség, a Krisztus helytartója iránt úgy viselni magát, mint a hogy készülődik. A követ nem hagyta magát megzavarni. »Ő szentsége«, így kezdte, »vesse átok alá Navarra hiveit különbség nélkül; mondja ki ő szentsége, hogy Navarra minden esetre, minden időre képtelen, hogy a franczia koronához jusson; ha nem, hát a katholikus király fölmondja az engedelmet ő szentsége iránt; a király nem tűrheti, hogy a Krisztus ügye tönkre tétessék.« [1]) Alig engedte őt a pápa eddig beszélni: felkiáltott, hogy az nem a király tiszte. A követ fölkelt, újra térdre borúlt s folytatni akarta. A pápa botránkozás kövének nevezte s távozni indult. De Olivarez nem érte be ezzel: kijelentette, hogy óvását el akarja, el kell végeznie, ha fejét ütteti is le a pápa; jól tudja, hogy a király meg fogja őt torolni s hűségét majd gyermekeiben jutalmazza meg. V. Sixtus

---

litentiar Lucenburg, iscommunicar li cardinali et altri prelati che seguono il Navarra, e prometter di non habilitar mai esso Navarra alle successione della corona, — s óvástételt jelentett be. A pápa erre kiátkozással fenyegetődzött: Minaccia di iscommunicar quei e castigarli nella vita che ardiranno di tentar quanto egli li havea detto, cacciandolo inanzi e serrandogli in faccia la porta.

[1]) Che S. Sà dichiari iscommunicati tutti quei che seguitano in Francia il Navarra e tutti gli altri che quovis modo li dessero ajuto, e che dichiari esso Navarra incupace perpetuamente alla corona di Francia: altramente che il re suo si leverà dalla obedienza della chiesa, e procurerà che non sia fata ingiuria alla causa di Christo e che la pietà e la religione soa si conosciuta.

tűzben-lángban volt. »A világ egy fejedelmének sem áll jogában, hogy egy pápát akarjon leczkézni, holott őt isten a többiek mesterévé tette; a követ pedig istentelenül viseli magát: utasítása csak akkor hatalmazná föl óvástételre, ha a pápa a liga dolgaiban lanyhának mutatná magát; honnan tudja, hogy így van az eset? Birálgatni akarja-e a követ ő szentsége lépteit?«

Az igazi katholicismus *egy* czéllal, *egy* osztatlan érzülettel látszott birni; már-már győzött, már-már sikert aratott; de rajta belül váratlanúl két oldal, két nézet képződött, politikailag és egyházilag egymással ellenkezve, az egyik támadás, a másik ellenállás. Azzal kezdik meg küzdelmöket, hogy mindenik teljes erejével azon van, hogy az egyház fejét a maga részére hódítsa. Az egyik birta volt a pápát: keserűséggel, fenyegetésekkel, szinte erőszakkal igyekszik őt megtartani. A másikhoz egy belső fölindulás következtében a döntő pillanatban hozzáhajlott: végkép magához akarja őt vonzani; igéretekkel törekszik elcsábítani; a legfényesebb kilátásokkal kecsegteti. Küzdelmük kimenetelére főfontosságú, hogy melyik részre fog állani.

E pápa magatartása, ki tetterejéről és eltökéltségéről oly hires, bámulatra ragad.

Ha levelek érkeznek II. Fülöptől, melyekben ez a király kinyilatkoztatja, hogy az igaz ügyet védelmezni, a ligát államai erejével, saját vérével fogja segíteni, akkor a pápa is egészen neki van buzdúlva: nem tűri magán, úgy mond, a szennyet, hogy egy oly eretnekkel, mint Navarra, ne szállt volna szembe.[1])

[1]) Kinyilatkoztatja a consistoriumban is: di haver scritto al re con sua propria mano, che procurerà sempre con tutte le sue forze

De azért ismét a másik részhez is hajlott. Ha fölhozzák neki azon nehézségeket, melyekbe a franczia ügy bonyolítja, így kiált föl: »ha jelen volna Navarra, [térden könyörögne neki, hogy legyen katholikussá«.

Csodálatosabb viszonya alig ha volt fejedelemnek meghatalmazottjaihoz, mint Sixtus pápának Gaetano követhez, kit még a spanyolokkal való szoros összeköttetése idejében küldött volt Francziaországba. Még most nem állt ugyan a pápa a francziák pártjára, de határozott, semleges érzületet vallott. Erre mi ügyet sem vetve a követ, régi utasításaihoz tartotta magát. Midőn IV. Henrik ivry-i diadala után megszállotta Párist, a pápa követe volt az, a ki itt legerősebb ellentállást fejtett ki ellene. Neki esküdtek a hadnagyok és hatóságok, hogy Navarrával nem alkudoznak; papi tekintélyével s ép oly ügyes mint állhatatos magaviseletével meg tudta velök tartatni fogadásukat.[1])

Valóban végre is a szokott szigorú érzület fejtette ki a legtöbb erőt.

Olivarez kényszerítette a pápát, hogy Luxenburgot bocsássa el, ha csak egy Loretóba való búcsújárás színe alatt is. A pápa Monsignor Serafinót, a ki franczia érzület hirében állt, valami küldetésre szemelte ki Francziaországba; Olivarez hangosan panaszkodott, fenyegetődzött, hogy nem jön többet kihallgatásra; a pápa azt felelte neki,

---

spirituali e temporali che mai riesca re di Francia alcuno che non sia di compita sodisfattione alla Sua Cattolica Maestà. Már 1590 januárban ezt mondják a követek: Il papa nelle trattationi parla con uno ad un modo con suoi disegni et ad un altro con altri (disegni).

[1]) Discours véritable et notable du siége de la ville de Paris en l'an 1590, Villeroy-nál: Mémoires d'estat, tom. II, p. 417.

ám utazzék el isten hirével; végre mégis Olivarez lett a győztes: Serafino küldetését elhalasztották. Egy orthodox, semmit sem tétovázó nézetben hihetetlen hatalom rejlik, kivált ha derék férfiú a védelmezője. Olivareznek az a congregatio, mely a franczia ügyekkel foglalkozott s mely még régibb időkben állíttatott össze, pártján volt. 1590 júliusában, egy régibb ajánlat alapján, a pápai hadierőnek a spanyollal, az akkor Párist ostromló IV. Henrik ellen, egyesitéséről alkudoztak. Az az idő volt ez, midőn Farnese Sándor Németalföldön kipróbált hadait a franczia határon átvezetni készült. Meghatároztatott a csapatszám, melyet a pápa az urbinói herczeg alatt hozzácsatlakoztatni akart.[1]) V. Sixtus azon barátainak, kik neki semlegességet javalltak, azt a feleletet adta, hogy ebben a dologban kell valamit tennie. Az egyezség élénk alkudozások után meglett; akkor azonban V. Sixtus mégis húzódozott a kiviteltől. Biztos helyeket kivánt hadserege számára és határozott egyetértést az ügyben a katholikusokkal.[2]) De azonközben a másik párttal sem szakított.

Ugyanakkor volt nála a hugenották egyik fejének,

---

[1]) A királynak 20000 gyalogot és 3000 lovast, a pápának 15 ezer gyalogot és 2000 lovast kellett volna kiállítani. Li ambasciatori sollicitano con li cardinali la conclusione e sottoscrittione del capitolato (Disp. 14 Luglio). A congregatióban a pápa ezt a kérdést vetette föl: an electio regis Franciae vacante principe ex corpore sanguinis spectet ad pontificem. — Esortato a star neutrale, laudando il consiglio risponde non poter restar a far qualche cosa (Disp. 28 Luglio). Egyébként ez van a Disp.-ban 21 Luglio: Laodigeres haveva mandato un suo huomo a trattar con S. Sà, quale ha trattato lungamente seco.

[2]) Sessa herczeg sürgönye, 1590 aug. 7., II. Fülöphez. Hübnernél: Sixtus-Quint III, 499.

Lesdigières-nek, agense; a tartománygrófnak egy ügyvivője, egy angol képviselő voltak jelen; s már a császári követ biztosítani iparkodott magát azon sugalmazások ellen, melyektől a szász követ részéről tartott, kit újra vártak; Crell kanczellár fondorkodásai Rómáig hatottak.[1])

Így e hatalmas egyházi fejedelem, a ki abban a véleményben élt, hogy neki egyenes hatalom van adva az egész földön, a ki annyi kincset gyűjtött, hogy azzal képes lett volna döntőleg lépni föl, az elhatározás perczében tétovázó, ingadozó maradt.

Vétkűl rójuk-e ezt neki? Attól tartok, igazságtalanságot követnénk el ellene. Átlátta ő a dolgok állását; látta a veszedelmeket mindkét részen; ellenkező befolyásoknak adott helyt: oly pillanat, mely őt döntő határozatra kényszerítette volna, nem adta elő magát. Lelkéig küzködtek az elemek, melyek a világot megosztották; ott egyik sem kerekedett fölül.

Ezzel aztán természetesen a maga részéről szintén lehetetlenné tette, hogy a világon úrrá legyen, rá nagyszerű befolyást gyakoroljon. Sőt inkább az életerők, melyek mozgásban voltak, ő reá hatottak vissza; ez a legcsodálatosabb alakban történt.

Sixtus a banditákon főkép az által vett erőt, hogy szomszédjaival jó viszonyba lépett. Most, hogy ez fölbomlott, hogy Toszkanában és Velenczében más nézeteket tápláltak, mint Nápolyban és Milanóban, és a pápa sem ama-

[1]) Máskép nem lehet érteni, hogy a császári követ a pápát szász sugalmazásoktól óvja. L'ambasciatore dell'imperatore prega il pontifice di non voler ascoltare quel huomo che vien detto esser mandato dal duca di Sassonia, in quello che fusse di pregiuditio del suo patron e della casa d'Austria: e così li vien promesso.

zokhoz, sem emezekhez nem állott, szomszédjai közül majd az egyik, majd a másik vette gyanúba: most a banditák is újra mozogtak.

1590 áprilisében ismét föltűntek: Maremmában Sacripante, Romagnában Piccolomini, Campagnában Battistella. Pénzük bőviben volt; rebesgették, hogy sok spanyol dublonet adtak ki; kivált a guelf párton találtak hiveket. Már ismét rendelt seregekben, lobogó zászlókkal és dobszóval jártak; a pápai csapatoknak nem volt kedvük velök verekedni.[1]) Közvetetlenül hatott ez mind a viszonyokra. A bolognaiak ellenszegültek a pápa szándékának, hogy a város senatorai szaporíttassanak, még pedig régóta nem hallott merészséggel és szabadelvűséggel.

Ebben a helyzetben, ennyi közellévő és nyomasztó baj között, a nélkül, hogy a legfontosabb ügyben valami döntő határozatot csak megkisértett volna is, halt meg V. Sixtus pápa. (1590 aug. 27.)

Épen égiháború zúdult alá a Quirinálra, midőn kimúlt. A botor tömeg abban volt, hogy Fra Felice czimboraságban állt a gonoszszal, kinek segítségével fokról-fokra hágott; az idő kiteltével most a zivatarban vitték el a lelkét. Így jelképezték boszújokat annyi újonnan rájok rótt adók miatt s teljes igazhitűségében való kétségöket, mely utóbbi időben annyiszor föltámadt. Vad hévvel rombolták le a szobrot, melyet egykor számára emeltek; mi több, a capitoliumon azt a határozatot hozták, hogy egy pápának soha sem fognak többé éltében szobrot állítani.

---

[1]) Disp. 21 Luglio. I fuorusciti corrono fino su le porte di Roma. Erről részleteket közölnek a márcz. 17. április 7, 28, május 12, jún. 2-iki sürgönyök.

VII. Orbán, XIV. Gergely, IX. Incze és conclavéik 1590—1591.

Kettősen fontossá lett most az új választás. Egy pápának bizonyára főkép személyes érzületétől függött, hogy ama két irány közül, melyeknek ellenkezése megkezdődött vala, melyik mellett fog nyilatkozni, s elhatározása kétség kivül világtörténeti hatással lehetett. A conclave mozgalma és választási tusája ennélfogva különös jelentőséget nyer, s egy szót kell itt róluk közbeszőnünk.

A tizenhatodik század első felében rendszerint a császári vagy a franczia párt túlsúlya uralkodott a választókon: a bibornokoknak, mint egy pápa mondja, nem volt meg már a szavazatuk szabadsága. A század közepe óta az idegen hatalmaknak e befolyása sokkal csekélyebb lett: a kúria sokkal inkább magára maradt hagyva. Így aztán, a belső fondorkodások mozgalma alatt, mondjuk, nagyon sajátszerű elv vagy szokás fejlődött ki.

Mindenik pápa több bibornokot szokott kinevezni, a kik aztán a legelső conclavéban az elhúnyt kegyeltje köré gyűltek, új hatalmat képeztek s rendszerint kebelükből iparkodtak egyet trónra segíteni. Nevezetes volt, hogy ebben soha sem arattak sikert, hogy az ellenzék mindig győzött s az utolsó pápának rendesen valamely ellenfelét emelte polczra.

Nem kisértem meg ennek részletes magyarázatát. Nem épen hitel nélküli tudósításokkal birunk e választásokról; de mégis lehetetlen lenne a működő személyes viszonyokat igazi világításba tenni; árnyék maradna mindig.

Elég, ha észreveszszük az elvet. Abban az időszakban kivétel nélkül az utolsó pápának nem hivei, hanem ellenei, névszerint az utolsóelőttinek teremtményei győztek. IV. Pált III. Pál teremtményei, IV. Piust a Caraffák és IV. Pál ellenségei emelték trónra. IV. Pius unokaöcscse, Borromeo, azt a személyes föláldozást mutatta, hogy maga jószántából az ellenpártnak egyik férfiára, kit azonban a legkegyesebbnek tartott, V. Piusra, adta szavazatát; de ezt csak nagybátyja teremtményeinek erős ellenmondása közt tette, kik, a tudósítás szerint, alig hitték, hogy látják, a mit láttak, teszik, a mit tettek. El sem is mulasztották engedékenységöket a legközelebbi esetben hasznukra fordítani. Ama hagyományt igyekeztek elismertetni, szabályúl állítani, s valójában V. Pius utódját IV. Pius teremtményei közűl tették meg. Így történt V. Sixtus választásakor is elődjének, Gergelynek ellenei közűl emelték a pápai székre.

Nem csoda ilyformán, hogy mindig ellentétes jellemeket találunk a pápai trónon. A különböző pártok szorítják ki egymást a helyből.

E hagyománynál fogva ezúttal is V. Sixtusnak, különösen politikája utolsó fordulatának, ellenei voltak nagy reménynyel és kilátással. Rendkivűl hatalmassá tette V. Sixtus az öcscsét: egy szokatlan nagy csoport hódoló bibornokkal lépett föl a conclavéban. Mindamellett is tágítnia kellett. Gergely teremtményei az előbbi pápának egy ellenfelét, a kit az még különösen meg is bántott vala, s a ki kétségtelenűl spanyol érzületű volt, Castagna János Baptistát, VII. Orbánt tették meg.[1])

---

[1]) Conclave di papa Urbano VII. MS. [La pratica (di questa elettione) fu guidata dal cardinal Sforza (capo delle creature di papa

Ezzel a választással azonban nem volt szerencséjök. VII. Orbán meghalt, még mielőtt megkoronáztatott, még mielőtt egyetlen praelatust kinevezett volna, pápasága 12. napján, s rögtön megújult a választási küzdelem.

Ez abban különbözött, hogy a spanyolok ismét a legkomolyabban részt vettek. Átlátták, hogy mily nagy fontosság van ebben a franczia ügyekre nézve. A király oly lépésre határozta magát, melyet tőle Rómában veszedelmes újításnak vettek, s melyet még hivei is csak azon szorult körülményekkel tudtak menteni, melyekben volt;[1]) hét bibornokot nevezett meg, kiket alkalmasaknak tartott; senki mást nem akart elfogadni. A kijelöltek élén a Madruzzi név állott, s a spanyol bibornokok haladék nélkül kisérletet tettek, hogy ezt a fejöket megválasztassák.

De makacs ellentállásra találtak. Madruzzi nem kellett, mert hogy német, mert nem szabad a pápaságot ismét a barbarok kezébe juttatni;[2]) a többiek közül sem akart Montalto senkit elfogadni. Hiába próbálta volna ugyan Montalto hivei valamelyikét megtenni; de legalább képes volt másokat kirekeszteni. A conclave szörnyen elhúzódott; a banditák voltak az ország urai; naponként

---

Gregorio XIII) e da' cardinali Genovesi. A velenczei franczia követnek, Maisse-nek egy levelében (Raumer Fr. »Histor. Briefe« I. 360) azt találjuk, hogy Sforza Colonnát, a ki már helyet foglalt a pápai széken, onnan ismét lehúzta; no de ezt nem kell szóról-szóra érteni.

[1]) Il grande interesse del re cattolico e la spesa nella quale si trova senza ajuto nissuno per servitio della christianità fa che gli si debbia condonare.

[2]) Cl. Morosini ezt mondta: Italia anderebbe in preda a' barbari, che farebbe una vergogna. Concl. della sede vacante di Urbano VII.

lehetett hallani kifosztott jószágokról, fölégetett falvakról; magában Rómában mozgalomtól lehetett félni.

Csak egy módja volt a célhozjutásnak: ha a javaslottak közül azt szemelik ki, a ki V. Sixtusnak legkevésbbé volt kedve ellen. A flórenczi tudósításokban [1]) azt találjuk, hogy a toszkánai nagyherczeg, a rómaiakban pedig, hogy Sforza bibornok, a Gergely-féle bibornokok feje, tett erre nézve legtöbbet. Czellájába visszavonulva, talán azért is, mert azt mondották neki, hogy hallgatva leghamarább polczra jut, s láztól gyötörve, élt Sfondrato bibornok, a hetek egyike. Ezen megegyeztek a pártok, s mindjárt előre családi összeköttetés létesült a Sfondrato- és Montalto-házak között. Erre fölkereste Montalto a bibornokot czellájában; imádkozva találta a feszület előtt, fél lázban; megmondta neki, hogy másnap reggel megválasztják. Az nap reggel — 1590 deczember 5-én — Sforzával a kápolnába vezette őt, a hol szavaztak. Sfondrato meglett; XIV. Gergelynek nevezte magát.[2])

Oly férfiú, a ki minden héten kétszer bőjtölt, minden nap misét olvasott, hórás pensumát mindig térden állva imádkozta s azután egy órát kedves auctorának, szt. Bernátnak szentelt, kiből a mondásokat, melyek különösen megtetszettek neki, pontosan kijegyezgette, — szűzies ártatlan lélek. De fél tréfásan elmondták róla: valamint idő előtt — a hetedik hónapban — jött világra s csak bajjal tudták fölnevelni, úgy általában nagyon kevés földi elem van benne. A kúria praxisából és fondorlataiból soha sem értett meg semmit. Az ügyet, melyet a spanyolok védtek,

[1]) Galluzzi, Storia del granducato di Toscana V, 99.

[2]) T. Tasso ezt a trónfoglalást egy pompás canzonéban dicsőítette: Da gran lode immortal.

egészen az egyház ügyének tartotta. II. Fülöpnek született alattvalója s szíve szerinti férfiú volt. Minden tétovázás és halogatás nélkül a liga javára nyilatkozott.[1])

»Ti«, ezt írta a párisiaknak, »kik oly dicséretes kezdetet tettetek, ki is tartsatok s ne nyugodjatok, míg czélhoz nem értetek. Isten sugallatára elhatároztuk, hogy segítségtekre megyünk. Először is pénzbeli támogatásban részesítünk, még pedig erőnkön fölül. Azután követünket. Landrianót, Francziaországba rendeljük, hogy minden elpártoltakat a ti egyesüléstekbe visszatérítsünk. Végre pedig, bár az egyháznak nagy térhelésével, kedves fiunkat és öcsénket, Sfondrato Herculest, Montemarciano herczegét. lovassággal és gyalog csapatokkal hozzátok indítjuk, hogy benneteket fegyverrel védelmezzen. De ha még többre lenne szükségetek, mind azzal is el fogunk látni.« [2])

Ebben a levélben rejlik XIV. Gergelynek egész politikája. Ez mégis nagy hatással volt. Maga a nyilatkozat. IV. Henrik kiátkozásának ismétlése, mely azzal össze volt kötve, aztán meg a fölhivás valamennyi klerikushoz, a nemességhez, a hivatalnokokhoz és a harmadik rendhez, hogy súlyos büntetés terhe alatt elszakadjanak Bourbon Henriktől, a mivel Landriano Francziaországban föllépett, mély benyomást idéztek elő.[3]) Nagyon sok katholikus érzületű

---

[1]) Cicarella, de vita Gregorii XIV, Platina minden későbbi kiadásaiban található.

[2]) Gregoire pape XIV. à mes fils bien-aymez les gens du conseil des seize quartiers de la ville de Paris, Cayet-nál : Chronologie novennaire 1608. Mémoires coll. univ., tom. LVII, p. 62.

[3]) Épen Cayet jegyzi meg ezt. Le party du roi estoit sans aucune division. Ce qui fut entretenu jusques au temps de la publication des bulles monitoriales du pape Gregoire XIV, que d'aucuns vou-

volt IV. Henrik részén, kiket egyházuk fejének eme határozott lépései végre mégis megbódítottak. Noha nem értettek egyet a pápaságnak minden igényével, mégis visszarettentek attól, hogy vele meghasonoljanak. Azt hangoztatták, hogy nem csupán a királyságnak van örökösödése, hanem az egyháznak is: a vallást épen oly kevéssé szabad változtatni, mint a dinasztiát. Ez időtől fogva a király hivei közt az úgynevezett harmadik párt képződött és kapott erőre, mely őt szüntelen a katholicismus újrafölvételére sarkalta, hozzá csak ezen föltétel alatt s ennek reményében maradt hű s annál nagyobb jelentékenységű volt, minthogy közvetlen környezetében a leghatalmasabb férfiak hozzá tartoztak.

De még nagyobb sikereket igértek a többi rendszabályok, melyeket a pápa ama levélben hirdetett, s melyeket nem is késett végrehajtani. A párisiakat havonként 15000 scudival támogatta; Lusi hadnagyot Svájczba küldötte, hogy csapatokat toborozzon; miután Ercole öcscsének S. Maria Maggiore-ben az egyház zászlóját, mint generálisának, átadta, Milánóba indította, hadainak gyülekező helyére. A biztos, ki őt kisérte, Mateucci érsek, busásan el volt látva pénzzel.

E kilátások mellett II. Fülöp nem tétovázott tovább, hogy komolyan fogja a franczia ügyet. Csapatai előnyomultak Bretagne-ban; állást foglaltak Toulouse-ban és Montpellier-ben. Néhány tartományhoz különös igényekkel vélt birni; másokban a legszorosabb összeköttetésben volt a vezető főkkel: kapuczinusok indították meg vagy tartot-

---

lurent engendrer un tiers party et le former des catholiques qui estoient dans le party royal.

ták legalább folyamatban. Sok helyen mint »az igazhivőknek a hugenották ellen egyedüli védelmezőjét« úgy tekintették és sürgősen hivták, még Párisba is. Azonközben a piemontiak támadólag léptek föl Provence-ban; a pápai had egyesült Verdunben a ligapártiakkal. Spanyol-olasz erők általános mozgalma volt ez, hogy Franciaországot erőszakkal belevonják abba a szigorúan katholikus irányba, mely amaz országokban túlsúlyban volt. A kincseknek, melyeket Sixtus pápa annyi fáradsággal gyűjtött s oly gondosan takargatott vala, most mégis csak a spanyolok vették hasznát. Miután XIV. Gergely kivette a kastélyból azon összegeket, melyeknek fölhasználása semmi föltételhez sem volt kötve, hozzányúlt a többihez is, melyeknek hovafordítása szorosan meg volt szabva. Úgy vélekedett, hogy sohasem állhat be sürgősebb szüksége az egyháznak.

A határozottságot, melylyel munkába fogtak, a király okosságát, a pápa gazdagságát és azon befolyást tekintve, melylyel az ő egyesült tekintélyök Franciaországra birt, valóban ki nem számítható, mennyire vitte volna ez a kettős, világi-egyházi becsvágy, ha XIV. Gergely a vállalat közepett meg nem hal. Csak tíz hónapig és tíz napig ült a római széken s oly nagy változásokat hozott létre; mi történt volna, ha e hatalomnak néhány évig van birtokában A legnagyobb veszteség volt ez, mely a liga-spanyol pártot érhette.

A spanyolok még egyszer győztek ugyan a conclavéban. Ismét hét jelöltet neveztek meg,[1]) s ezek egyike, Fa-

[1]) A Histoire des conclaves I, 251 ezt mondja: Les Espagnols vouloient rétablir leur réputation. — De ez csak hibásan van fordítva: abban a MS-ban, mely e könyv alapja: Conclave di Innocenzio IX

chinetto János Antal — IX. Incze — választatott el. Ő is, a mennyire itélhetünk, spanyol érzületű volt; legalább pénzt küldött a ligának, és megvan az a levele, melyben Farnese Sándort ösztönzi, hogy készületeit siettesse, nyomuljon Franciaországba, szabadítsa föl Rouent az ostrom alól, a mit aztán ez a hadvezér oly szerencsésen és ügyesen végre is hajtott.[1]) De az volt a szerencsétlenség, hogy IX. Incze is már nagyon öreg és gyenge volt; majd sohasem hagyta el az ágyat; ott adott még kihallgatást is; egy aggnak, a ki már mozdulni sem birt, a halálos ágyától mentek ki oly hadi szózatok, melyek Franciaországot, sőt Európát izgalomba hozták. Alig birta Incze két hónapig a pápai széket, már ő is meghalt.

Így a conclave választási küzdelmei negyed izben is megújultak. Annál fontosabbakká lettek ezek, mert a szakadatlan választásban az a vélemény nyert megállapodást, ogy mindenekelőtt egy erős, életrevaló férfiúra van szükség. Most hosszabb időre döntő elhatározás kellett. A conclave nevezetes mozzanattá lett az egyetemes történetre nézve.

VIII. Kelemen választása és természete.

A spanyoloknak, míg érdekeik Rómában az utolsó év folytán szerencsés előmenetelt tettek, végre az is sikerült,

---

(Informatione polit.) ez van: per non perder la racquistata autorità, a mi valóban megfelel a dolgok állásának.

[1]) Davila szerint, Historia delle guerre civili di Francia XII, p. 763 úgy tetszik, mintha Incze nem lett volna épen oly buzgó hive a ligának; de a fölhozott levél (Cayetnál p. 356) minden kétséget kizár.

hogy Montaltót megnyerték. Ennek a kegyeltnek családja Nápolyban jószágot szerzett. Montalto igéretet tett, hogy nem szegül többé ellene a király akaratának, a király viszont azt igérte neki, hogy egyenesen nem rekeszti ki V. Sixtus minden teremtményét. Így szövetkezve voltak, s a spanyolok nem is késtek tovább, azt a férfiút juttatni választásra, a kitől a franczia háborúra nézve legtevékenyebb közreműködést várhattak.

Minden bibornok közül Santoriót, Sanseverina czimmel, tarthatták legbuzgóbbnak. Már fiatal korában sok küzdelmet állt Nápolyban az odavaló protestánsokkal; önéletrajzában, mely kéziratban fönnmaradt, a vérmenyegzőt »Sz. Bertalan híres napjának, a katholikusok főörömének« mondja;[1]) mindig a leghevesebb nézeteket vallotta; vezértagja volt a franczia ügyeket intéző congregatiónak, régóta lelke az inquisitiónak, még egészséges és korát tekintve elég képes és fris.

Ezt a férfiút ohajtották a spanyolok a legfőbb egyházi méltósággal fölruházni; készségesebbet nem találhattak volna. Még Olivarez előkészített mindent;[2]) úgy látszott, nincs semmi kétség; 52 szavazat közül 36 igenlő volt, épen elég, hogy a választást eldöntse, mihez a szavazatoknak mindig kétharmada kivántatik meg. S mindjárt a conclave berekesztésére következő reggel hozzá is fogtak a választáshoz. Montalto és Madrucci, az egyesült pártok

---

[1]) Így szól benne: »giusto sdegno del re Carlo IX di gloriosa memoria in quel celebre giorno di S. Bartolommeo liesissimo a' cattolici«.

[2]) Conclave di Clemente VIII. MS. Il conte di Olivarez, fedele et inseperabile amico di S. Severina, aveva prima di partire di Roma per il governo Sicilia tutto preordinato.

fejei, Sanseverinát lehozták czellájából, mely, a mint szokás a megválasztottak czellájával, a szolgák által nyomban kifosztatott; 36 bibornok ment vele a Capella Paolinába; már is kegyelmet kértek tőle ellenfelei számára; ő kinyilatkoztatta, hogy mindenkinek megbocsát és érzülete első jeleképen Kelemen (clemens) nevet vesz föl; népeket és birodalmakat ajánlottak neki.

Azonban ennél a javaslatnál egy körülményt figyelem nélkül hagytak. Sanseverinának oly szigorú hire volt, hogy mindenki félt tőle.

E miatt történt már az is, hogy sokakat nem lehetett megnyerni, fiatalabb bibornokokat, régi személyes ellenfeleket; ezek a Capella Sistinában gyülekeztek; igaz ugyan, hogy ők csak tizenhatan voltak mindössze — *egy* szavazatuk hiányzott, hogy az exclusióval élhessenek, s már többen úgy mutatták, hogy belenyugosznak a sorsba s elismerik Sanseverinát; de mégis a tapasztalt Altemps-nek annyi befolyása volt rájok, hogy még helyt álltak. Biztak benne, hogy a dolgokba jobban belelát, mint ők magok.

S valójában ugyanaz az idegenkedés hatott azokra is, kik Sanseverinának szavukat adták; nem egy közülök elvetette őt szivében. A király és Montalto kivánságára hajlottak; de csak alkalomra vártak, hogy elpártolhassanak. A választási kápolnába belépéskor oly nyugtalanság, oly mozgás támadt, mely valamely határozott esetnél egész szokatlan volt. Elkezdték számlálni a szavazatokat, de sehogyan se tudtak vele boldogulni; Sanseverinának saját földiei gördítettek akadályokat utjába.[1]) Csak valaki hiány-

[1]) Erre nézve nyomtatott és kézirati conclavék tudósításain kivül birjuk magának Sanseverinának elbeszélését is, melyet föl szándékozom venni a függelékbe.

zott, a ki a gondolatnak, mely sokban megvolt, utat törjön. Végre Ascanio Colonna rászánta magát, hogy megteszi. Azon római bárók közé tartozott, kik főleg Sanseverina inquisitori szigorától tartottak. Így kiáltott föl: »látom, isten sem akarja Sanseverinát; Ascanio Colonna sem akarja«. Elhagyta a Paolinát és a Sistinában együttlevő ellenfelekhez ment.

Ezzel aztán ezek lettek a győztesek. Titkos szavazás történt. Voltak néhányan, kik sohasem merték volna már oda igért szavazatjokat nyilvánosan visszavenni, de a kik ezt megtették alattomban, mihelyt tudták, hogy nevök el lesz hallgatva. A fölbontott czédulákból csak 30 szavazat tűnt elő a javaslatba hozott részére.

Úgy jött Sanseverina, mint a ki dolgában bizonyos; az egyházi hatalom teljességét, melyet oly nagyra becsült, melyet annyiszor védelmezett, már birtokában hitte; legfőbb vágyainak teljesülése és a mellőztetés örökös érzetének jövője közt, parancsolás és engedelmesség közt 7 órát töltött, mint élet és halál között; végre eldőlt; reményevesztetten tért vissza czellájába. »Az első éjszaka«, ezt mondja amaz életirásban, »fájdalmasabb volt rám nézve, mint bármely szerencsétlen pillanat, melyet valaha átéltem. Lelkem nehéz borúja s a belső aggodalom, ki hinné, véres veritéket sajtoltak belőlem.«

Arra eléggé ismerte a conclave természetét, hogy minden további reményről lemondjon. Barátai később még egyszer meg akarták választatni, de az csak reménytelen kisérlet volt.

Magok a spanyolok is vesztettek ezzel. A király öt nevet nevezett; egyiköket sem lehetett elfogadtatni. Végre

a harmadikat kellett elővenni, a kit a spanyolok számfelettinek jelöltek vala meg.

Ugyanis a király, inkább szövetségese, Montalto kedvéért, mint maga oktából, még Aldobrandini bibornokot is kijelölte, V. Sixtusnak egy teremtményét, kit mult évben maga kirekesztett vala. Erre tértek már most vissza, mint egyedül számbajöhetőre. Ő, elgondolhatni, Montaltónak kedvére volt; a spanyolok ellene, mert hisz szintén meg volt nevezve, mit sem vethettek; a többinek sem volt inye ellen, általában kedvelték; így hát nehézség nélkül meg is választatott 1592 január 20. VIII. Kelemen nevet vette föl.

Mindenesetre nagyon különös dolog, a hogy ekkor a spanyolok jártak. Montaltót azért vonták a magok részére, hogy a magok jelöltjei közül választassanak meg valakit; épen ez az összeköttetés okozta azonban, hogy önmagoknak kellett Montaltónak egy barátját, V. Sixtusnak egy teremtményét, trónra segíteni.

Megjegyezzük, hogy ezzel a pápaválasztások menetében oly változás állott be, melyet nem tekinthetünk jelentéktelennek. Régóta mindig ellenkező pártbeli férfiak következtek egymásra. Most is ez történt ugyan: háromszor kellett V. Sixtus teremtményeinek hátra állani; de a választottak csak nagyon mulékony hatalmat élveztek s új erős pártot nem szervezhettek; halálesetek, halottas menetek, új conclavék egymást érték. Az első, a ki a pápai széket ismét teljes életerőben foglalta el, VIII. Kelemen volt. Ugyanazon pártbeli kormány következett, mely utoljára huzamosabban uralkodott vala.

A közfigyelem most arra irányult, hogy ki az új uralkodó, mit lehet tőle várni.

VIII. Kelemen számkivetésben született. Atyja

Salvestro Aldobrandino — előkelő flórenczi nemzetség, de a Mediciek heves és tevékeny ellenfele, e háznak végleges diadalakor 1531-ben elűzetett és külföldön kellett a megélhetésről gondoskodnia.[1]) Doctor juris volt s régebben egyszer Pisában fölolvasásokat tartott; elűzetése után majd Velenczében találjuk, hol a velenczei statutumok javításában vesz részt vagy az institutiók kiadásáról gondoskodik, majd Ferrarában vagy Urbinóban a herczegek tanácsában és törvényszékében, legtovább hol egyik, hol másik bibornok szolgálatában, kik által mint helyettes valamelyik egyházi városban törvénykezéssel és igazgatással van megbizva. Az válik talán legnagyobb dicsőségére, hogy ily nyughatatlan életű létére öt derék fiat tudott fölnevelni. Közülök a legszellemesebbik alkalmasint a legidősebb volt, János, kit a család kocsivezetőjének neveztek; ő tört utat s a jogi rangok ösvényén 1570-ben bibornokságra emelkedett; ha tovább él, úgy hiszik, reménye lett volna a tiarára. Bernardo a fegyvergyártásban szerzett tekintélyt; Tommaso jó philologus volt: Diogenes Laertius-fordítása többször kinyomatott; Pietro kitünő praktikus jogász hirében állt. A legkisebbik, Ippolito, ki 1536-ban született Fanóban,[2]) eleinte némi gondot okozott apjának: attól

[1]) Varchi, Storia Fiorentina III. 42, 61. Mazzuchelli, Scrittori d'Italia I, 1, p. 392, mint rendesen, igen szorgalmas és tanulságos czikket közöl e névnél, de a mely nem teljes. Többi közt hiányzik mindjárt az ő velenczei működése, melynek felhozásával kezdi Delfino J. tudósítását, úgy hogy a dologhoz nem fér kétség. Silvestro Aldobrandini ne' tempi della ribellione di Firenze cacciato da quella città se ne venne qui, riformò li nostri statuti e rivedde le leggi et ordini della republica.

[2]) A következő könyvben: libro di battesmo della parochia cattedrale di Fano — ez van: a di 4 Marto 1536 fa battesato un

tartott, hogy azt a nevelést, melyet tehetsége érdemelt, nem adhatja meg neki. De legelőször Farnese Sándor fogta pártul a gyermeket s évi segélyt rendelt számára spoletói püspöksége jövedelmeiből; azután magától segítette őt bátyjai emelkedő szerencséje. Csakhamar a prelaturába került, azután legidősbb bátyja helyére a róta-törvényszékbe. V. Sixtus bibornokká nevezte ki s küldetéssel bizta meg Lengyelországba. Ennek folytán jutott az osztrák házzal némi összeköttetésbe. Az összes ház jó szolgálatnak vette, hogy a bibornok, a ki tekintélyét czélravezető okossággal használta föl, Miksa főherczeget kiszabadította a fogságból, melyben a lengyelek tartották. Midőn II. Fülöp elhatározta, hogy V. Sixtusnak egy teremtményét nevez meg mint számfölötti jelöltet, ez volt az oka, a miért Aldobrandinót másoknak elébe tette. Így jutott a fia egy hontalan menekültnek, ki hogy teljes élete folytában irnoki szolgálatokat lesz kénytelen végezni, tartani lehetett egy pillanatig, a katholikus kereszténység legfőbb méltóságára.

Nem lehet gyönyörködés nélkül szemlélnünk a római della Minerva templomában azt az emléket, melyet ott Salvestro Aldobrandino ily dicső fiak anyjának állított, — »az ő hű feleségének Lesának, a Deti családból, kivel harminczhét esztendeig egyetértésben élt«.

Azt az egész tevékenységet, mely ennek a sokszoros bajból föltörekvő nemzetségnek sajátja, bevitte hivatalába az új pápa. Reggel voltak az ülések, délután a kihallgatások; [1])

putto di Mr Salvestro, che fu luogotenente qui: hebbe nome Ippolyto.

[1]) Bentivoglio, Memorie I, p. 54, közli egy hétnek egész rendtartását.

minden informatiót elfogadtak és átnéztek, minden kiadványt előbb elolvastak és megbeszéltek, törvényes okokat előhoztak, régibb eseteket összehasonlítottak; épen oly ernyedetlenül dolgozott, mint azelőtt, mikor még »auditor di rota« volt; a belső államkormányzás részleteire, személyes viszonyokra nem kevesebb figyelmet s gondot fordított, mint az európai politikára s az egyházi hatalom nagy érdekeire. Kérdés támadt, hogy vajjon miben telik kedve; a felelet ez volt: mindenben vagy semmiben.[1])

E mellett egyházi kötelességeiben a legparányibb hanyagságot se követte volna el. Minden este meggyónt Baroniusnak; minden reggel maga mondott misét; délben, legalább az első években, mindig tíz szegény étkezett vele egy szobában, s az asztal gyönyöreire gondolni sem lehetett; azonfölül pénteken és szombaton bőjt volt. S ha aztán egész héten dolgozott, vasárnap az volt az üdülése, hogy egy néhány jámbor szerzetest vagy Vallicella atyáit hivatta magához, hogy velök mélyebb egyházi kérdésekről értekezzék. Erényének, kegyességének, példás életének hire, melyet mindig is élvezett, ily életmód mellett rendkivül gyarapodott. Tudta ezt és akarta. Épen ez a hir fokozta főpásztori tekintélyét.

Mert ez a pápa mindenben öntudatos megfontoltság-

---

[1]) Relatione al card[l] Este 1599. MS. Fosc.: háborúkat visel, mint II. Gyula, építkezik, mint V. Sixtus, reformál, mint V. Pius, s a mellett élczczel fűszerezi beszélgetéseit. Erre a következő jellemzés jön. Di complession flemmatico e sanguigno, ma con qualche mistura di colera, di corporatura carnoso e grasso, di costumi gravi e modesti, di maniera dolce et affabile, nel moto tardo, nella attioni circonspetto, nell' esecutioni cuntatore: quando non risolve, premedita. — E tenace del secreto, cupo nei pensieri, industrioso nel tirarli al fine.

gal járt el. Szivesen dolgozott; egyike volt azon természeteknek, kiknek a munkából új erő fakad; de még sem tette ezt oly szenvedélyesen, hogy szorgalmát ne szakította volna meg rendes mozgással.[1]) Így néha föl is tudott lobbanni, heves, keserű tudott lenni; de ha látta, hogy a másik, bár hallgatott a pápa méltósága előtt, de talán arczvonásaiban ellenkezést és kedvetlenséget fejezett ki, megjuhádzott s a dolgot ismét jóvá igyekezett tenni. Azt akarta, hogy rajta semmi se lássék, csak a mi illendő, a mi egy jó, kegyes és bölcs férfiú fogalmával megegyezik.[2])

Régebbi pápák úgy vélekedtek, hogy minden törvényen fölül állanak, s a legfőbb méltóság kormányzását élvezetté törekedtek változtatni; az akkori idő szelleme ezt már nem engedte többé. A személyiségnek alkalmazkodnia, hátra kellett lépnie; a hivatal volt minden. S a hivatal eszményének megfelelő magaviselet nélkül azt sem elnyerni, sem igazgatni nem lehetett volna.

Nyilvánvaló, hogy ezáltal magának az intézménynek ereje mód nélkül gyarapodott. Emberi intézmények általában csak addig erősek, míg szellemök az élőkben lakik, míg az általok létesített hatalom birtokosaiban is ki van fejezve.

---

[1]) Venier: Relatione di Roma 1601. La gotta molto meno che per l'inanzi li da molestia al presente, per la sua bona regola di viver, nel quale da certo tempo in qua procede con grandissima riserva e con notabile astinenza nel bere: che le giova anco moltissimo a non dar fomento alla grassezza, alla quale è molto inclinata la sua complessione, usando anco per questo di frequentare l'esercitio di caminar ongamente sempre che senza sconcio de' negozi conosce di poterlo jare, ai quali nondimeno per la sua gran capacità supplisce.

[2]) Delfino: Si va conoscendo certo che in tutte le cose si move S. Sà con gran zelo dell'onor di Dio e con gran desiderio del ben publico.

IV. Henrik feloldozása.

Már most az volt mindenekelőtt a kérdés, hogy ez a tehetséges, tetterős és különben is feddhetetlen pápa hogy fogja föl Európának legfontosabb ügyét, a franczia ügyet, s mikép bánik majd vele.

Vajjon, mint közvetetlen elődei, föltétlenül Spanyolországhoz csatlakozik-e? Erre se kötelezettsége eddigi viszonyaiban, se pedig hajlama nem volt. Átlátta, hogy a spanyol túlhatalom a pápaságot is nyomná s különösen politikai függetlenségétől fosztaná meg.

Vagy IV. Henrik részére álljon-e? Igaz, ez a király úgy mutatta, hogy katholikussá lesz. De ily igéretet könnyebb adni, mint teljesíteni; még mindig protestáns volt: VIII. Kelemen tartott volna, hogy meg ne csalják.

Láttuk, hogy V. Sixtus mily határozatlanul ingadozott e lehetőségek közt, s mily bajos, fonák viszonyok támadtak e miatt. Még a buzgó párt csak oly erős volt Rómában, mint valaha. Az új pápa nem tehette ki magát idegenkedésének, ellenállásának.

Ilyenképen mindenfelől nehézségek környékezték. Közepettök óvakodott szóval adni ki magán, s fölébreszteni a szunnyadozó ellenségeskedéseket. Csak tetteiről, eljárásáról ismerjük meg lassanként gondolkodását.

Midőn hatalomra jutott, a pápai széknek egy követe volt Franciaországban, a kit spanyol érzületűnek tartottak, egy hadserege, melynek az volt a rendeltetése, hogy IV. Henrik ellen harczoljon; a ligának pénzsegélyeket fizettek. Az új pápa mindezen nem változtathatott. Ha

pénzbeli támogatását meg akarta volna szüntetni, hadát visszavonni, követét hazahivni, akkor igazhitűségének hírét koczkáztatta, magát még nagyobb keserűségeknek tette volna ki, mint a minőket V. Sixtusnak kellett tapasztalnia. De az is távol volt tőle, hogy e nehéz vállalkozásokat szaporítsa, nekik új lendületet adjon. Inkább, egy-egy kedvező alkalommal, valamit mérsékelt, korlátozott rajtok.

Azonban nem sokára kétértelműség nélküli lépést volt kénytelen tenni.

IV. Henrik még 1592-ben Olaszországba küldte Gondi bibornokot, azzal a meghagyással, hogy Rómába is ellátogasson. Napról-napra jobban hajlott a király a katholicismushoz; de úgy gondolkodott, hogy inkább Toszkána és Velencze közbenjárásával amúgy szerződés által egyesül ismét a katholikus egyházzal, mint maga-alávetése által. — S nem volt-e a pápára nézve ez is szivesen elfogadható? Nem volt-e a király visszatérte mindenkép nagy nyereség, bármi úton-módon történjék is? Mindamellett Kelemen szükségesnek tartotta, rá nem lenni, Gondit el nem fogadni. Roppant kellemetlenségeket, még pedig minden haszon nélkül, szerzett vala V. Sixtusnak Luxemburg jelenléte. Egy szerzetest, Fra Franceschit küldte hát Flórenczbe, hova a bibornok már megérkezett vala, hogy tudtára adja, hogy Rómában nem fogadtathatik. A pápának nagyon kedvére volt, hogy a bibornok, hogy még a nagyherczeg is panaszkodott: vonakodásával föltünést kivánt kelteni, zajt csapni. De ez csak egyik oldala a dolognak. A királyt megharagítani, minden közeledést a békéléshez kereken elutasítani sem lehetett a pápa véleménye. A velenczei tudósításokban azt találjuk, hogy Fra Franceschi hivatalos üzenetéhez egyszersmind hozzátette: ő hiszi, hogy

magányosan és titokban elfogadnák a bibornokot.[1]) Szinte úgy látszik, hogy Gondi csakugyan Rómában volt, a pápa hir szerint azt mondta neki, hogy egynél többször kell ajtaján kopogtatnia. Legalább az bizonyos, hogy Gondinak egy ágense Rómába ment, és, miután több értekezletben részt vett, a velenczei követ előtt úgy nyilatkozott, hogy, hál' istennek, teljes oka van reményt táplálni, megelégedni;[2]) de többet nem lehet mondania. Egy szóval: a nyilvános elutasítás mellett titkos közeledés állott. VIII. Kelemen sem a spanyolokat nem akarta megsérteni, sem pedig IV. Henriket elutasítani. Magaviselete mind a két czélt szemmel tartotta.

E közben már egy új, még sokkal fontosabb kérdés merült föl.

1593 januárban összegyültek a franczia rendek, már a kik a liga-párthoz tartoztak, hogy új király választásához fogjanak. Minthogy IV. Henrik kizárásának oka csupán a vallásban állott, tehát a pápai követnek rendkivüli tekintélye volt. Még Sega volt ez, piacenzai püspök, kit XIV. Gergely választott vala, ama kormány spanyol-egyházi irányának híve. Kelemen szükségesnek látta, hogy neki különös utasítást küldjön. Ebben inti őt, hogy arra ügyeljen, hogy se erőszak, se vesztegetés ne nyerjen befo-

---

[1]) Dispaccio Donato 23 Oct. 1592 egy relatióból, melyet Niccolini flórenczi követnek készítettek. Fra Franceschi nyilatkozata ez volt: »che crede che il papa l'admetteria, ma che vuole levare li cattolici fuori di dubio et ogni ombra che admettendolo riceve ambasceria di Navarra«.

[2]) Ibid. »dopo aver lassato sfogar il primo moto della alteration di S. Beat.«

lyást a szavazatokra; mindenre kéri, hogy ily fontos ügyben minden elhamarkodástól óvakodjék.[1])

Ez a figyelmeztetés egy oly követre nézve, a ki kötelezettséget érzett volna fejedelme intéseit megfogadni, nem lett volna hatás nélkül, de mégis túlságosan általánosságban maradt, semhogy ezt a tiszteletes urat, a ki a maga jobbvoltát inkább Spanyolországtól, mint a pápától várta, elvonhatta volna attól a párttól, melyhez eleitől fogva tartozott, melyet az igazhitűnek tartott. Sega bibornok azért eljárásán legkevesebbet sem változtatott. Még 1593 június 13-án egy nyilatkozatot bocsátott ki, melyben arra szólítja föl a rendeket, hogy oly királyt válaszszanak, a ki ne csak igazi katholikus legyen, hanem elszánva és alkalmas is az eretnekek törekvéseinek megsemmisítésére. Ez az a dolog, melyet ő szentsége a világon legjobban kiván.[2])

Kelemen pápa az ő általános tartásában és hivatalos nyilatkozataiban még mindig az egyházi-spanyol, szigorúan orthodox párt fejének tünik föl. Ámbár nem cselekszik azzal a szenvedélylyel és odaadással, mely más pápáknak sajátja volt: ha egyáltalában megvannak benne ezek a tulajdonok, azok csak rejtve munkásak; elég neki, ha nyugodtan és gáncstalanul, a mint az ügy rendje megkívánja, megmarad azon a párton, mely egyszer el van fogadva s a mely hivatala eszméjének leginkább megfelel. Csak azt venni észre, hogy a másik pártot se taszítja el végkép magától s nem szeretné nyilt ellenségeskedésbe vinni. Titkos

---

[1]) Ez utasítások egy kivonatát közli Davila XIII, p. 810.

[2]) »qu'il ait le courage et les autres vertus requises pour pouvoir heureusement réprimer et anéantir du tout les offerts et mauvais desseins des hérétiques. C'est la chose du monde que plus S. S. presse et désire.« (Cayet-nál 58, 350.)

közeledéssel, indirect nyilatkozatokkal remélteti velök a majdani kibékülést: eleget tesz a spanyoloknak; de az ellenfél méltán elhitetheti magával, hogy cselekedetei nem egészen szabadok, hogy épen főkép a spanyolokra való tekintettel cselekszik így és nem másképp; Sixtust egymással ellenkező kedélymozgalmak gátolták az elszánt, hathatós beavatkozásban; Kelemenben ez kétfelé való tekintet, okosság, nagy tapasztalatú, ellenségeskedést kerülő ildomos megfontoltság. De a következés az, hogy ő sem gyakorol elhatározó befolyást.

Annál inkább magokra hagyva saját belső ösztöneik szerint fejlődtek a franczia ügyek.

A legfontosabb az volt, hogy a liga fejei meghasonlottak egymással. A »tizenhatok« szorosan Spanyolországhoz csatlakoztak; Mayenne személyes becsvágy czéljait követte. A tizenhatok csak annál jobban neki hevültek: a legkegyetlenebb merényletekhez nyúltak a vélt vagy igazi pártosok ellen, p. o. meggyilkoltatták Brisson elnököt; Mayenne jónak látta őket ezért megfenyíteni s legvadabb vezetőiket kivégeztetni. E visszavonástól segítve, már az 1592-iki év elejétől fogva, egy bár katholikus, de a liga eddigi törekvéseivel, kivált pedig a tizenhatokkal és spanyolokkal ellenkező, politikailag és egyházilag mérsékelt érzület mutatkozott Párisban is. Szövetkezés jött létre, nem sokkal más, mint a liga, mely azt tűzte ki czélul, hogy mindenekelőtt a város hivatalait mérsékelt és egyetértő férfiak kezébe juttassa, s ezt az év folytában jóformán ki is vitte.[1]) Midőn pedig a spanyolok azon javaslatukkal, hogy

[1]) Cayet lib. IV (tom. 58, p. 5) közli a javaslatokat, melyek az első gyűlésben tétettek.

Izabella infansnőt, II. Henrik unokáját, kell trónörökösnek elismerni, a francziák nemzeti érzését is megsértették, a spanyol-ligapárti törekvések lassankint ismét hathatós ellentállásra találtak. Míg a vad prédikátorok kiátkozottnak mondottak mindenkit, a ki békéről beszélne az eretnekkel, ha misére megy is, a parlament emlékezetbe hozta az ország alaptörvényeit, melyek által idegen herczegek ki vannak zárva a királyi székből; nyilvánvaló volt, hogy ez az egész párt, melyet politikainak neveztek, csak IV. Henrik megtérését várta, hogy neki meghódoljon.

Mi különbség volt hát még köztük és a IV. Henrik táborában levő katholikus royalisták között? Az egyetlenegy, hogy amazok meghódolásuk előtt akarták, hogy megtétessék az a lépés, melyet emezek bevárhatni gondoltak. Mert abban a katholikus royalisták is egyetértettek, hogy a királynak vissza kell térnie az ő egyházukba, jóllehet törvényes jogát nem tették attól függővé. Talán a király környezetében levő protestánsok iránti ellenszenvből is mind komolyabban sürgették ezt; az uralkodóházbeli herczegek, a legtekintélyesebb államférfiak, az udvar legnagyobb része egyesültek e párttal (tiers-parti), melynek megkülönböztető jelleme ebben a kívánságban állott.[1])

Mihelyt a dolgok ezt az alakot öltötték, kiki látta, s a protestánsok maguk sem tagadták, hogy Henrik, ha király akar lenni, katholikussá kell lennie. Nem szükség azoknak igényeit vizsgálat alá venni, a kik azt állítják, hogy ők adták meg ehhez az utolsó inditást. Legtöbbet tett a nagy combinatió, a dolgok kényszerűsége.[2]) Megtévén már Hen-

---

[1]) Így van jellemezve Sullynél V, 249.

[2]) Hogy Henrik 1593 áprilisában arra el volt határozva, bizo-

rik azt az actust, mely által a katholicismusra áttért, ahhoz a nemzeti-franczia katholikus érzülethez csatlakozott, mely a »tiers-parti« és a politikai pártban volt képviselve, s melynek most kilátása volt, hogy Francziaországban uralkodásra jut.

Ez azonban alapjában véve mégis csak azon katholikus oppositió volt, mely az egyházi-spanyol vállalkozásokkal szemben a jogszerűség és nemzeti függetlenség zászlója köré gyülekezett vala. Mily rendkivül gyarapodott most hatalomban és tekintélyben! Az ország véleményében kétségtelenül túlsúlylyal birt: Francziaország-szerte, ha nyiltan nem is, de titokban vele tartottak; a fejedelem áttérése által már most erős belső támaszt nyert, azé a fejedelemé által, a ki még azonfölül harczias, bátor és diadalmas volt. Ekként gyarapodva újból megjelent a pápa előtt s elismerését, áldását kérte. Mily dicsőség, mily tevékenység rá nézve, ha most legalább hímezetlenül mellette nyilatkozik! Még nagyon sok függött ettől. Magok a főpapok, kik a királyt fölvették az egyház kebelébe, ezt csak a pápai föloldozás kikötésével tették.[1]) Erre hivatkoztak a ligának leghatalmasabb tagjai, kikkel a király alkudozást kezdett.[2]) Habár az igéreteket nem mindig tartják meg, még sincs kétség benne, hogy az absolutió, ha e pillanatban adja meg a pápa, hatalmasan belenyúlt volna az ügyek folyamába. IV. Henrik egy országnagyját, Nevers

---

nyítja a toszkánai nagyherczeghez ama hó 26-ikáról kelt levele Galluzzi, Istoria del granducato, tom. V, p. 160.

[1]) Messieurs du clergé luy avoient donné l'absolution à la charge qu'il envoyeroit vers sa Sté la requérir d'approuver ce qu'ils avoient fait. Cayet 58, 390.

[2]) Villeroy, Mémoires. Coll. univ. 62. 186.

herczeget, küldötte, hogy érte folyamodjék hozzá. Fegyvernyugvás köttetett a felelet megérkeztéig.

A pápa gyanakodott és tünődött. Valamint vallásos becsvágy reményei tüzelték föl V. Sixtust, úgy a megcsalatástól, kellemetlenségektől való aggodalom tartotta vissza VIII. Kelement. Még mind azt hitte, hogy IV. Henrik végre talán ismét visszatér a protestantismushoz, a mint már egyszer tette: kinyilatkoztatta, hogy csak akkor hinné el, hogy a király igazán megtért, ha egy angyal jönne az égből s neki fülébe mondaná; — körülnézett s úgy látta, hogy a kúriának legnagyobb része még mindig idegenkedik a francziáktól; időnként megjelent még egy-egy röpirat, mely ismételte azt az állítást, hogy IV. Henriket, mint haereticus relapsus-t, még maga a pápa sem oldozhatja föl; a spanyolokkal, kik e vélemény élén álltak, még most sem merészelt Kelemen ellenkezni.[1]) S nem volt-e a párt, mely az ő kegyelmét kérte, valóban az ellentét útján a római egyház igényeivel szemben? — »A korona és az egyház hűtelenjei«, a hogy magát kifejezte, »fattyak, a szolgáló gyermekei és nem a háziasszonyéi, míg ellenben a ligapártiak igazi fiaknak bizonyították magokat«.[2]) Bizonyára, e részről is még mindig elszántság kellett volna hozzá, hogy

[1]) Les intimidations qui furent faites au pape Clement VIII par le duc de Sessa, de nem nagyon hiteles s minap kinyomatva ebben: Mémoires de Mr. le duc de Nevers II, p. 716. — Capefigue-nél azonban: Histoire de la réforme, tom. VII, valami újnak van közölve.

[2]) Disp. 20 Aug. 1593. Tudósítás Henrik megtéréséről. Il papa non s'era per tali avisi molte alterato e tuttavia restava con l'animo molto involto nelli suoi soliti dubbj e perplessità. A velenczei követnek azt mondja, hogy Henrik haereticus relapsus, az is marad; az ő megváltozására nem lehet adni semmit.

kérelme teljesíttessék; Kelemen még nem tudta magát reá szánni.[3]) Nevers Rómában a magas rangnak és küldetése fontosságának kettős önérzetével lépett föl; nem kételkedett, hogy örömmel ne fogják elfogadni; ily tudattal fejezte ki magát; ugyanezen hangon volt szerkesztve a király levele is, melyet magával hozott. A pápa úgy találta, hogy olyformán hangzik, mintha a király már nemcsak régóta katholikus volna, hanem mintha, mint egy második Nagy Károly, az egyház ellenein aratott diadalról térne vissza. Nevers egészen elámult, hogy mily hidegen fogadták, s mily keveset hajtottak ajánlataira. Mikor minden hasztalan volt, azt kérdezte végűl a pápától, hogy mit kelljen tenni a királynak, hogy ő szentsége kegyelmét kiérdemelje. A pápa azt felelte, hogy elég theologus van Franciaországban, a kik megmondják neki. »De vajjon Szentséged jóvá hagyja-e majd, a mit a theologusok mondanak?« A pápa vonakodott erre felelni. Még Henrik követének sem akarta őt tekinteni, hanem csak Louis Gonzaga, neversi herczegnek; mindazt, a mit egymással beszéltek, nem hivatalos értekeződésnek, hanem csak magán beszélgetésnek akarta tekintetni; nem lehetett rábirni, hogy irásban adja, hogy mire határozta magát. »Nincs mit tennem már egyebet«, ezt mondta Nevers Toledo bibornoknak, a ki hirül hozta neki a pápának ezt az akaratát, »mint keseregnem a balsorson, a melyet a katonák dühe a háború megújulása esetében Franciaországra fog zúdítani«. A bibornok egy szót sem szólt, csak mosolygott. Nevers odahagyta Rómát s boszúságát keserű jelentésekben öntötte ki.[2])

[1]) Relatio dictorum a Clemente papa VIII die 28 Dec. 1593 in consistorio. Mém. de Nevers II, p. 638.

[2]) Két irat, de majdnem egészen egy tartalmú: Discours de ce

Az embernek rendszerint csak a maga személyes helyzete iránt van érzéke. A római kúria csak azt tudja, a mi neki magának üdvös. Francziaország sorsa iránt igaz részvétet nem találunk nála.

Egyébiránt eléggé ismerjük ezt a pápát, hogy higyjük, hogy Henrik híveit nem taszította el végkép magától, most még sokkal kevésbbé, mint azelőtt, mivel hogy annyival hatalmasabbak lettek. Lám egy titkos ügyvivőnek azt a biztosítást adta, hogy, ha a király magát előbb tökéletesen katholikusnak igazolja, akkor a föloldozás nem marad el. Jellemzi őt, hogy a ki nyilvánosan oly határozottan vonakodott a királynak a katholikus hitre visszatértében való részvevéstől, a toszkánai nagyherczegnek alattomban tudtul adatta, hogy mindamellett is nem bánja, a mit a papság Francziaországban tenni akar. A nagyherczegnek most is a pápa részéről engesztelő nyilatkozatokat kellett közölnie a katholikus royalisták fejeivel.[1]) De mindezzel tulajdonkép csak a maga jövőjéről gondoskodott; Francziaországban azért mégis csak úgy folytak a dolgok, a mint folyhattak.

A fegyverszünet lejárt; ismét kardot rántottak: még egyszer a hadi szerencsére bizták az ügyet.

De most nyomban kitűnt IV. Henrik felsősége. A parancsnokokban hiányzott biztossága a meggyőződésnek, mely nekik azelőtt oly erős támaszúl szolgált vala: a poli-

---

que fit Mr. de Nevers à son voyage de Rome en l'anné 1593 és Discours de la légation de Mr. le duc de Nevers, mindakettő Nevers említett mémoire-jainak második kötetében, az első csaknem szószerint Cayetnál. Kivonatok Thuanusnál, Davilánál s újabban Capefigue-nél.

[1]) Davila, lib. XIV, p. 939.

tikusok tanai, a király áttérése, szerencséjének kedvező folyta mindnyájokat szivökben rendítette meg. Egymás után átpártoltak, nem ügyelvén a pápai absolutió hiányára. A meaux-i parancsnok, kinek nem fizették már a spanyolok csapatjai zsoldját, névszerint Vitri, ment elől; Orleansban, Bourgesban, Rouenban követték. Még legtöbb azon fordult meg, mi történik Párisban. Itt a politikai, nemzeti-franczia érzület sok ingadozás után teljesen túlsúlyra vergődött, a legjobb családokat magához vonta s a legfontosabb állásokat a maga kebeléből töltötte be. A fegyveres polgárságot immár az ő szellemében vezették: így kormányozták a Hôtel de Ville-t: a prévôt des marchands és echevins egyetlenegy kivételével e nézetet vallották. Ezen körülmények közt a király visszatérte sem járhatott már semmi nehézséggel. 1594 márczius 22-én történt az meg. IV. Henrik elámult, hogy a nép, mely oly sokáig ellenállt neki, oly igazi örömélyenekkel üdvözli; azt következtette, hogy eddig zsarnoki uralom alatt állt; de ez még sincs úgy egészen: a liga érzülete valóban uralkodott a lelkeken: most azonban egy másik lépett helyébe. A király visszatérése kiváltkép a politikai nézet diadala volt. A ligapártiak most ugyanoly üldözést szenvedtek, mint a minőt ők magok oly sokszor véghez vittek vala. A spanyol csapatokkal oly befolyásos bujtogatók és főnökök, mint a hatalmas Boucher, odahagyták a várost; több mint száz más, kiket a legveszedelmesebbeknek tartottak, egyenesen kitiltatott. Minden hivatal, az összes nép letette a hűségesküt; a Sorbonne is, melynek legnyakasabb tagjai, maga az egyetem rektora, a száműzöttek közt voltak, alávetette magát az uralomra jutott tannak. Mily egész máskép hangzottak most határozatai, mint az 1589-ik esztendőben! Most a

Sorbonne is elismerte, hogy minden hatalom istentől ered, hogy mindenki, a ki a királynak ellenáll, istennek áll ellent és kárhozott, a római levél szerint (13). Elvetette azt a nézetet, hogy egy királynak föl lehet mondani az engedelmességet, mivel még nincs elismerve a pápától, mint gonosz indulatú és tanácsú emberek tanítását. Most az egyetem tagjai valamennyien, rektor, dékánok, theologusok, decretisták, orvosok, artisták, szerzetesek és conventuálok, tanulók és tisztviselők, hűséget és hódolatot esküdtek IV. Henriknek s kötelezték magokat, hogy véröket ontják érette. Sőt, a mi több, ez új igazhitűségök alapján az egyetem menten hadat üzent a jezsuitáknak. Vétkül rótta fel nekik lázító elveiket, melyeket bizony azelőtt maga is vallott, és spanyol érzületöket. Egy ideig a jezsuiták nem sikertelenül védelmezték magokat. De midőn még az évben egy ember, a ki iskoláikban tanult, Jean Chastel,[1]) gyilkossági kisérletet tett a király ellen, és a vallatáson kimondta, hogy sokszor hallotta a jezsuitáktól, hogy meg szabad ölni az oly királyt, a ki az egyházzal nincs kibékülve, tovább nem állhattak ellent azon párt növekvő sikerének, mely ellen mindig küzdöttek: alig lehetett visszatartani a népet, hogy meg ne rohanja collegiumokat; végre a rendnek minden tagjai, mint az ifjúság csábítói, a közbéke háborítói, a

---

[1]) Juvencius, partis V, lib. XII, n. 13, így rajzolja a gonosztevőt: Indoles juveni tristis ac tetrica, mores improbi, mens anxia recordatione criminum atque unius potissimum, quod matrem aliquando verberasset. — — — Conscientia criminum ultrix mentem efferatam diro vexare pergebat metu: quem ut leniret, immane parricidium impos mentis an potius erebi furiis incitatus designat, quo tanquam de religione ac regno bene meritus peccatorum veniam facilius, ut demens reputabat consequeretur.

király és állam ellenségei arra itéltettek, hogy a birodalmat 34 nap alatt elhagyják.[1]) Ilyformán az a vélemény, mely mint oppositió csekély kezdetből indult ki, Párison és lassanként a birodalmon hatalmat vett s elleneit leszorította a harcztérről. Mindenfelé hasonló mozgalmak mentek véghez; naponként új meghódolások következtek be. A király Chartres-ben megkoronáztatott és fölkenetett; minden szószékről imádkoztak érte; a szerzetesrendek elismerték; a korona, egyházi jogait, melyek oly fontosak, ellenmondás nélkül gyakorolta. Ebben jó katholikusnak mutatta magát: hol ez egyház szertartása az utóbbi zavarok alatt megszűnt, igyekezett helyreállítani; a hol pedig kirekesztő gyakorlatban volt, e jogát ünnepélyes kiváltságokkal erősítette meg. S tette mindezt, mielőtt még a pápával ki lett volna békülve.

Erre már most azonban magára nézve is sürgető szükséggé vált, hogy a kibékülésre gondoljon.[2]) Ha tovább is vonakodik, szakadás, egy tettleg elvált franczia egyház keletkezett volna.

Igaz, hogy a spanyolok még mindig ez ellen dolgoztak. Azt állították, hogy Henrik épenséggel nem őszintén tért meg: szakadástól még csak akkor kell igazán tartani, ha megkapta a föloldozást;[3]) már is kimutatták az alkalmakat, hogy mikor kell annak kitörnie. A pápától még

---

[1]) Annuae literae societatis Jesu 1596, p. 350. Tanta superat adhuc praeteriti naufragii fluctuatio, ut nondum tabulas omnes atque armamenta disiecta collegerimus.

[2]) Csak 1594 nov. 5-ikén találja a velenczei követ a pápát franczia ügyekben »meglio inclinato che nel passato«.

[3]) Ossat à Mr. de Villeroy, Rome 6 Dec. 1594. Lettres d'Ossat I, 53.

mindig elszántság kellett hozzá, hogy ellenkezésben azokkal, kiknek hatalma őt körülvette, kiknek nagy pártjok volt a kúrián, elszakadjon oly nézettől, melyet igazhitűnek tartottak, melyért elődei annyiszor mozgásba hozták egyházi és világi fegyveröket, melyet ő maga is számos évekig helyeselt vala; de átallátta, hogy minden halasztás romlással fenyeget, hogy a másik féltől többé semmit se várhat; érezte, hogy a Franciaországban uralkodásra jutott hatalom, ha egyházi dolgokban bizonyos ellentétet képez is a szigorú tanokkal, de a világiakban nyilvánvaló rokonszenvet mutat a római érdekekkel; talán amaz még elmellőzhető, emez pedig annál inkább felhasználható: elég azon, Kelemen most késznek nyilatkozott, mihelyt az első szót hozzá intézték. Birjuk d'Ossat franczia meghatalmazott tudósításait alkudozásairól: kellemesek, tanulságosak, olvasni méltók; de nem találom, hogy nagy nehézségekkel kellett megküzdenie; hiábavaló dolog volna őt lépésről-lépésre követni: a dolgok általános helyzete már elhatározásra birta a pápát.[1]) Csak azon fordúlt meg, hogy a király viszont a pápának is néhány kívánságát teljesítse. Az ellentörekvésűek ezeket lehetőleg fölcsigázták volna: mivelhogy a legnagyobb biztosításokra van ez esetben az egyháznak szüksége; a pápa mérsékelteknél állapodott meg. Kivánta nevezetesen a katholicismus helyreállítását Béarnban, a tridenti zsinat behozatalát, a mennyire az ország törvényeivel megegyeztethető, az egyezménynek szoros megtartását, a praesumtiv trónörökösnek, Condé herczegnek a katholikus hitben neveltetését. A királyra nézve is még

[1]) A legfontosabb, főkép doctrinalis kérdéseket, melyek szóba jöttek, franczia történetemben (II, 19) fejtegettem.

mindig nagyon kivánatos volt, hogy a római székkel kibéküljön. Hatalma a katholicismusra áttértén nyugodott: csak a pápa föloldozásával nyert ez a tény teljes hitelességet; noha a legnagyobb rész meghódolt, mégis még mindig voltak néhányan, kik annak hiányát adták további ellentállásuk okául.[1]) IV. Henrik könnyen ráállt azokra a föltételekre, kivált hogy a pápa elfogadta ama záradékot, mely szerint a neki adott igéretek kivitelét annyira ne erőltessék, hogy a miatt a birodalom békéje bomoljon meg: neki magának szívén feküdt, hogy jó katholikusnak mutassa magát. Bármennyivel hatalmasabb volt is most, mint Nevers herczeg küldetésekor, mindazáltal a levél, melyben immár föloldozását kéri a pápától, sokkal alázatosabb és hódolóbb volt, mint akkor. »A király«, ez van benne, »visszatér Szentséged lábaihoz s Urunk Jézus Krisztus johaira kéri, hogy neki szent áldását és legfőbb feloldozását adni kegyeskednék.« [2]) A pápa tökéletesen elégedettnek érezte magát.[3]) Még csak az volt hátra, hogy a bibornokok colle-

---

[1]) Du Perron au roi 6 nov. 1595: De toucher icy, combien l'authorité et la faveur de ce siége estant entre vos mains vous peut servir d'un utile instrument non seulement pour remettre et conserver vos sujets en paix et en obéissance, mais aussi pour vous préparer toutes sortes de grandeurs hors de vostre royaume, et à tout le moins pour tenir vos ennemis en quelque crainte et devoir par l'apprehension de la mesme authorité dont ils se sont aydez pour troubler vos estats et vos peuples, ce seroit un discours superflu. Les ambassades du cardinal du Perron I, 27.

[2]) Requête du roi — Amelot jegyzeteiben Ossat-nál I, 160.

[3]) A római udvar még mindig gyorsnak és merésznek találta az elhatározást. Delfino, Relatione: I piu gravi negotii il papa ha saputo espedire e molto bene e ancora con gran celerità: perche con tanti contrarj quanti ogn'uno sa benedisse il re di Francia, io accettò

giuma is beleegyezését nyilvánítsa. De a pápa még sem akarta az ügyet szabályszerű consistorium elé vinni: eddigi végzések consequentiája könnyen kelletlen eredményt hozhatott volna létre; fölhítta hát a bibornokokat, hogy külön-külön kihallgatáson adják elébe véleményöket: oly kisegítő, melyhez hasonló esetekben már többször folyamodtak. Mindnyáját meghallgatván, kinyilatkoztatta, hogy a szavazatok kétharmada a feloldozás mellett van.

Így aztán hozzáfogtak 1595 deczember 17-én a szertartás végrehajtásához. Péter temploma előtt volt fölállítva a pápa trónusa: bibornokok és kúria tisztelettel vették körül az egyházfőt. A király folyamodása, a feltételek melyekbe beleegyezett, fölolvastattak. Erre a legkeresztényibb király képviselői a pápa lábaihoz borultak s ez könnyű vesszőcsapással megadta nekik a feloldozását. Régi hagyományos tekintélyének mily teljes fényében tűnt föl itt még egyszer a pápai szék![1])

S valóban nagy siker is van ezzel jelölve! Az uralkodó hatalom Francziaországban, mely már most erős alapon állt, ismét katholikus volt; érdekében állott, hogy jó viszonyban legyen a pápával. Új középpont képződött itt a katholikus világ számára, melyből nagy hatásnak kellett kiszármazni.

---

nel grembo della chiesa, mandò li un legato nel tempo che tutti lo ributtavano sotto pretesto che non fosse sua dignità mandarlo avanti che 'l re mandasse il suo ambasciatore a Roma, et in quello l'autorità della Sria Vra giovò assai, che cosi mi disse S. Sà, per diversi offici che a quel tempo io aveva fatto a nome di lei.

[1]) Ossat, ki egyébként mindenben nagyon részletes, a szertartást (I, 168) inkább csak érinti. Tout s'y est passé, úgymond, convenablement à la dignité de la couronne très-chrétienne. Nem mindenki osztozott e véleményben.

Közelebbről tekintve, ez eredménynek aztán két különböző oldala támadt.

Nem a pápának közvetetlen beavatkozása, nem a szigorú pártnak győzedelme által lőn Francziaország újra megnyerve, hanem inkább a mérsékelt, közép vélemények egyesülése, azon érzületnek, mely mint oppositió szervezte magát, fölülkerekedése folytán lett az meg. Ez az oka, hogy a franczia egyház egész más állást foglalt el, mint az olasz, mint a németalföldi, mint az újon szabályozott német. Alávetette ugyan magát a pápának, de azt oly szabadsággal, oly belső önállósággal tette, mely eredetén alapult melynek érzete soha többé el nem enyészett. Ennyiben a pápai szék korántsem tekinthette Francziaországot tiszta hódításnak.

De annál előnyösebb volt rá nézve a másik, a politikai oldal. Az elveszett egyensúly helyre volt állítva; — két nagy, egymásra féltékeny, szakadatlan versengésben levő hatalom egymást kölcsönösen korlátok közt tartotta; mind a kettő katholikus volt s végre mégis *egy* szellemben lehetett őket vezetni; mind a kettő közt pedig a pápa sokkal függetlenebb állást foglalt el, mint neki és elődeinek sok ideig lehetséges volt. Azon bilincsekből, melyekkel eddig a spanyol túlsúly szorította vala, sokkal inkább kibontakozott.

Az események folyamában először is ez a politikai irány lép előtérbe. Ferrarának a pápai székre szállásánál mutatkozott ismét a franczia befolyás első ízben az olasz ügyekben. Oly esemény ez, mely különben is nagyfontosságú az egyházi állam hatalmi fejlődésére s a mely itt, valamint az egykorúak figyelmében is, a vallás ügyeit félbeszakítani képes. Kezdjük egy visszatekintéssel e tartományra utolsó fejedelme alatt.

Ferrara II. Alfonso alatt.

Sokszor fölveszik, hogy Ferrara az utolsó Este alatt fölötte virágzó állapotban volt; ez azonban nyilván csalódás, mint sok más olyan, melynek Róma világi uralmától való idegenkedés a forrása.

Montaigne megfordult Ferrarában II. Alfonso alatt. Csodálja a város széles utczáit, a szép palotákat; de már ő is pusztának és néptelennek találja, mint a mai utazók.[1]) A tartomány jóléte a gátak fentartásán, a vizek szabályozásán alapult; de sem a gátakat, sem a folyókat és csatornákat nem tartották jó karban; nem ritkán áradások voltak; Volana és Primaro eliszaposodtak, úgy hogy a hajókázás ott végkép megszűnt.[2])

De még nagyobb tévedés volna ez uralkodóház alattvalóit szabadoknak és boldogoknak tartani. II. Alfonso kamarája jogait a legszigorúbban érvényesítette. Minden szerződésnél, még ha csak valami kölcsönt illetett is, a tized a herczegnek járt; mindenből kivette a tizedet, a mit a városba hoztak. Övé volt a só-monopolium; az olajat új adóval terhelte; Christofano da Fiume vámigazgatójának tanácsára végre a liszttel és kenyérrel való kereskedést is kezébe vette; csak a herczegi hivatalnokoktól volt szabad ezt a legszükségesebb élelmi szert bevásárlani; nem volt

[1]) Montaigne, Voyage I, 226—231.

[2]) Egy, a tizenhetedik század elejéről az egyházi államról szóló tudósítás azt állítja, hogy a herczeg a parasztokat, kiknek a Pónál lett volna kötelességök dolgozni, Mesola jószágánál alkalmazta, úgy hogy amott minden helyrehozhatatlanúl pusztulásnak indult. (Informationi polit., tom. IX.)

szomszéd, a ki a másiknak egy tál lisztet mert volna kölcsön adni.[1]) Még a nemeseknek is csak egypár napra s legfeljebb csak három kutyával volt megengedve a vadászat. Egy nap is hat akasztott embert lehetett látni a piaczon; holt fáczánok voltak lábukra kötve, annak jeléül, azt beszélték, hogy a herczegi fáczánosban lopáson érték s agyonlőtték őket.

Ha e szerint Ferrara virágzásáról és sürgő életéről szólunk, akkor nem a tartományt és várost, akkor csak az udvart érthetjük.

A tizenhatodik század első évtizedeinek ama zivataraiban, melyekben annyi virágzó nemzetség, annyi hatalmas uralom tönkrement, egész Olaszország gyökeres átalakulást szenvedett, az Este-ház ügyes politika és elszánt védekezés által minden veszedelmek közt fönn tudta magát tartani. De ezzel még más tulajdonságokat is egyesített. Ki ne olvasott volna arról a törzsről, a mely, mint Bojardo kifejezi magát, arra volt rendelve, hogy vitézséget, erényt, derült életet őrizzen meg a világon,[2]) az ő lakhelyéről, me-

---

[1]) Frizzi, Memorie per la storia di Ferrara, tom. IV, p. 364. Főkép Manolesso, Relatione di Ferrara: Il duca non è cosi amato come li suoi precessori, e questo per l'austerità et esattioni che fa Christofano da Fiume cognominato il Frisato (sfregiato) suo gabelliere — — — Il Frisato s'offerse di vendere miglior mercato le robbe a beneficio del popolo di quello che facevano gli altri e di darne molto utile a S. Eccza: piacque il partito al duca: — ma se bene il Frisato papa al duca quello che gli ha data intentione, non sodisfa però al popolo, vendendo la robba cattiva quanto alla qualità e molto dara quanto al prezzo.

[2]) Bojardo, Orlando innamorato II, 22:

Da questa (stirpe) fia servato ogni valore,
Ogni bontade et ogni cortesia,

lyet, mint Ariosto mondja, nem csupán királyi palotákkal, hanem szép tudományokkal és jeles erkölcsökkel is föl-ruházott.[1]) Ha az Esték érdemet szereztek azzal, hogy a tudományokat és a költészetet pártolták, úgy gazdag jutalmát is vették. Az elmulandó fény és hatalom emlékezete tovább plántálódott nagy irók műveiben, melyek örökké élnek.

A mint az előbbi herczegek alatt volt, úgy törekedett föntartani az állapotokat II. Alfonso. Ugyanazon szempontokat követte ő is.

Oly kemény viharokat neki nem kellett ugyan kiállani, mint elődeinek, mindamellett, mert Flórenczczel szakadatlan egyenetlenségben volt s hűbérurával, a pápával sem állt mindig egész jól, ő is folyvást készen tartotta magát. Ferrarát Pádua után Olaszország legnevezetesebb erősségének tekintették; 27000 ember volt beírva a néphadba;[2]) Alfonso igyekezett ébren tartani a katonai szellemet. Hogy majdan annak a pártfogásnak, melyet Ferrara a pápai udvarban talált, nem csekélyebb barátságot állíthasson ellene, a német császárhoz csatlakozott. Nem ritkán fényes kisérettel vonult át az Alpokon; egy osztrák herczegnővel kelt egybe; a mint mondják, beszélt németül;

Amore, leggiadria, stato giocundo
Tra quella gente fiorita nel mundo.

[1]) Ariosto, Orlando furioso XXXV, 6:
Non pur di mura e d'ampli tetti regi.
Ma di bei studi e di costumi egregi.

[2]) Relatione sopra la Romagna di Ferrara: Erano descritti nelli rolli della militia dal commissario della battaglia a ciò deputato tutti i sudditi atti a portar armi. Erano costretti a starne provisti per haver da servire nell' occasioni a piedi o a cavallo secondo le forze delle loro facoltà e godevano essi alcuni esentioni.

1566-ban egy körülbelül 4000 emberre rúgó sereggel Magyarországba ment a császár segítségére a törökök ellen.

Hasonlókép ő alatta is kifejlődött az irodalmi elem udvarban és államban. Nem tudom, hol lett volna a világon valaha az összeköttetés szorosabb. Az egyetem két tanára, Pigna és Montecatino, egymás után első miniszterei lettek a tartománynak; de azért nem hagyták abban irodalmi törekvéseiket; legalább Pigna, míg az ügyeket vezette, még mindig megtartotta előadásait s időnként egy-egy könyvet is közrebocsátott.[1]) Battista Guarini, a Pastor fido költője, követül Lengyelországba küldetett. Még Patrici Ferencz is, noha nehezen érthető tárgyakkal foglalkozott, dicsekedik a pártfogással, melyet az udvarnál talált. Itt minden egyre ment. A tudomány versenyeivel oly vitatkozások váltakoztak, melyek a szerelem vitás kérdéseit illették, mint a hogy Tasso is, ki egy ideig alkalmazva volt az egyetemen, egyszer egy ilyet rendezett. Majd az egyetem, majd az udvar adott egy szindarabot; a színház még irodalmi ingerrel birt, mert még mindig új formákat keresett s épen akkoriban fejlesztette ki a pásztori szinművet s alapította meg az operát. Néha idegen követek, bibornokok, fejedelmek látogatnak el, legalább a szomszédos Mantuából, Guastallából, Urbinóból, egy-egy főherczeg is. Ilyenkor teljes fényben jelenik meg az udvar; tornajátékokat adnak,

---

[1]) Manolesso, Segretario intimo è il Sr. Giovamb. Pigna, per mano del quale passano tutti negotii. Legge publicamente la filosofia morale, et scrive l'istoria della casa d'Este: è oratore, filosofo e poeta molto eccellente; possiede benissimo la lingua Greca, e servendo il suo principe ne' negotii e trattando e iscrivendo quanto occorre, non tralascia però i studi, et in tutta le professioni è tale che pare che ad una sola attenda.

melyeken a tartomány nemessége nem kiméli a költséget; olykor száz lovag is ví a várudvaron. Ezek egyúttal előadások a mesevilágból, valamelyik költői mű után, a mint már czimeik is mutatják: a szerelem temploma,[1]) a boldog sziget; elátkozott kastélyokat védenek és vesznek be.

Költészetnek, tudománynak, politikának és lovagságnak legsajátabb egyesítése ez. A pompát a jelentése nemesíti meg, az eszközök csekély voltát pótolja a szellem.

Tasso verseiben és eposában ez az udvar élénken elénk terem: a fejedelem, »kin meglátszik a fenköltség és az erő, kiről nem tudni, lovag jobb-e vagy vezér«, neje, kivált pedig nővérei: az idősebbik, Lucretia, ki csak rövid ideig élt férjénél Urbinóban, különben mindig Ferrarában tartózkodott s itt az ügyekre is befolyást gyakorolt, de főkép irodalmi és zenei törekvéseknek adott lendületet és ösztönt; ő az, a ki Tassót az udvarnál pártolta; az ifjabbik, Leonora, korlátoltabb viszonyok közt, csendes, beteges, visszahúzódó, de, mint testvére, a kedély erős vonásaival biró.[2]) Egy földrengés alkalmával mind a ketten vonakodnak elhagyni a várost; különösen Leonora stoikus egykedvűséget mutatott; mikor végre engedtek, legfőbb ideje volt; épen hátok mögött beszakadt a padlás. Leonorát szinte szentnek tisztelték; az ő imádságainak tulajdonítottak egy árvíztől való megmenekülést.[3]) Tasso lelküle-

---

[1]) Kivonatok akkor megjelent leirásokból, p. o. a »tempio d'amore«-ből, Muratorinál, Serassinál és Frizzinél.

[2]) 1566-ban ő vitte a kormányt a herczeg távollétében, még pedig Manolesso szerint »con infinita sodisfattione de' sudditi«. — Non ha preso, így folytatja, nè vuol prendere marito, per esser di debolissima complessione; è però di gran spirito.

[3]) Serassi, Vita di Torquato Tasso p. 150.

töknek megfelelő tiszteletet tanúsított irántok: az ifjabbik iránt mérsékelten, ritkán, mindig mintha szántszándékkal nem menne tovább; az idősebbik iránt minden tartózkodás nélkül; a teljes illatozó rózsához hasonlítja, melynek a kevésbé fris kor nem ragadta el báját stb. Mellettök más hölgyek is föltűnnek: Barbara Sanseverina és leánya Leonora Sanvitale; Tasso az anya nyugodt bizalmát s leányában az ifjonti szépség vidor báját fölülmúlhatatlanúl festette; kép nem ábrázolhatná őket jobban. Következtek a mulatókastélyok, melyeket meglátogattak, a vadászatok és játékok, melyeket tartottak, az életnek egész léte-volta; ki menekülhetne a hatástól, melyet ez a teljes, gazdag, szép-hangzatban ömledező leirás teszen?

De ennek a hatásnak nem adhatjuk át magunkat egészen. Ugyanaz a hatalom, mely a tartományt oly tökéletes hódolatban tartotta, éreztette magát az udvarnál is.

A költészet és játék ama jeleneteit néha egészen mások szakították meg. Az előkelőket épen oly kevéssé kímélték, mint az alrendűeket.

Egy Gonzagát meggyilkoltak. Mindenki a fiatal Ercole Contrariót gyanusította a gyilkossággal, legalább a gyilkosok annak egyik jószágán találtak menedéket. A herczeg kiadatásukat követelte; a fiatal Contrario, hogy ne vádolhassák, maga ölette meg őket s csak holttestöket szolgáltatta ki a herczegnek. Erre egy napon őt magát idézték az udvarhoz; 1575 aug. 2-ikán volt a kihallgatása. A Contrariók Ferrara leggazdagabb s legősibb nemzetsége voltak; Ercole volt az utolsó sarj; kevéssel a palotába lépte után holtan hozták ki. A herczeg azt mondta, hogy az ifjú embert a vele való beszélgetés közben egyszerre szél érte. De ezt senki sem hitte el neki; a holttesten erőszak

nyomait vették észre; a herczeg barátai is megvallották, hogy az úr ölette meg; csak azzal mentegették őt, hogy a híres nevet nem akarta valami csúfosabb halálnemmel meggyalázni.[1])

Ez az igazságszolgáltatás mindenkit rettegésben tartott. A leggonoszabb az, hogy a család javainak már most a herczegre kellett szállniok.

De általában senkinek sem lett volna tanácsos, az úrral csak legkisebbet is ellenkezni.[2]) Ez az udvar nagyon sík talaj volt. Bármily finom volt is Montecatino, még sem tudta magát mindvégig tartani. Panigarola, akkoriban Olaszország leghiresebb prédikátora, csak nagy bajjal volt Ferrarába édesíthető; egyszerre csak hevesen elutasították; kérdés támadt, mi a vétke; semmit se találtak egyebet, mint hogy valami előléptetés miatt másfelé alkudozott. Így aztán az állhatatlan, ingerlékeny, búskomor Tasso se maradhatott meg huzamosan. A herczeg, úgy látszik, szerette őt, szívesen hallgatta, gyakran magával vitte, ha kirándult, sőt nem átallotta a hadi leírásokat, melyek a Gerusalemme-ben előfordulnak, megigazítani. De mióta Tasso egyszer a Mediciek szolgálatába készült állani, soha se lettek többé igazi jó barátok; a szegény költő eltávozott; de ellenállhatatlan vágytól sarkalva ismét visszatért; ekkor

---

[1]) Frizzi, Memorie IV, 382.

[2]) Ha Tasso nincs jó hangulatban, máskép fejezi ki magát, mint fent: Perchè io conosceva, így az urbinói herczeghez írt levelében, il duca per natural inclinatione dispostissimo alla malignità e pieno d'una certa ambitiosa alterezza, la quale egli trae della nobiltà del sangue e della conoscenza ch'egli ha del suo valore, del quale in molte cose non si da punto ad intendere il falso. — — — (Lettere, n. 284. Opera, tom. IX, 188.)

egypár gyalázó szó, melyeket melancholiájának egy rohamában ki talált pattantani, elegendő volt, hogy a herczeg a boldogtalant hét hosszú évig fogságban sínlődtesse.[1])

Ez még egyszer egészen az az olasz fejedelemség, mely a tizenötödik században fejlett vala: jól kieszelt politikai viszonyokon nyugvó, belsejében korlátlan és erőszakos fénytől övezve, az irodalommal szövetkezve, féltve a hatalomnak még látszatát is. Emberi dolgok csoda alakulása! A tartomány erői hozzák létre az udvart; az udvar középpontja a fejedelem; az egész élet utolsó productuma végűl a fejedelem önérzete. A világhoz való helyzetéből, a hódolásból, melyet talál, a tiszteletből, melylyel neki adóznak, fakad becsének, jelentőségének érzete.

II. Alfonsonak az volt a sorsa, hogy három nejétől sem lett gyermeke. Egész politikáját mutatja, hogy mikép viselte magát ezen körülmények között.

Igyekezete kettős volt: elsőben, hogy alattvalói ne higyjék valahogy, hogy az ő családjától elszakadhassanak; továbbá, hogy egy utód kinevezése az ő kezében maradjon s maga ne állítson föl magának valami versenytársat.

1589 szeptemberében Loretóba ment, a hol akkor V. Sixtus nővére, Donna Camilla, mulatott; nem sajnált se ajándékot, se igéretet, csakhogy részére nyerhesse őt. Azt remélte, hogy majd kieszközli neki, hogy legközelebbi rokonai közűl azt legyen szabad utódjának kinevezni, kit legalkalmasabbnak tart. De alig hogy az alkudozások megindultak jóformán, meghalt V. Sixtus.

Hasonló eszközökkel, a pápa sógornéjának adott ajándékokkal, az unokaöcs iránt mutatott szolgálatra-kész-

[1]) Serassi, Vita del Tasso p. 282.

séggel Alfonso 1591-ben meg tudta nyerni XIV. Gergely jóindulatát. Látván, hogy reménye lehet, maga ment Rómába, hogy vezesse az alkudozást. Az volt az első kérdés, vajjon V. Piusnak azon bullája, mely visszaszállt pápai hűbérek újraadományozását megtiltotta, Ferrarára is vonatkozik-e. Alfonso tagadta ezt, mivel hogy még sohasem szállt vissza. De nagyon is világosak voltak a szavak: a congregatio úgy itélt, hogy a bulla kétség kivül Ferrarát is beleérti. Már most csak az volt a kérdés, vajjon a pápának megvan-e az a hatalma, hogy egy különös esetben különös értelmezést adhasson. A congregatio ezt nem merte tagadni; de azt tette föltételül, hogy a szükség sürgős, a haszon szembetünő legyen.[1]) Ezzel nagy lépés volt téve. Valószínű, hogy, ha sietnek és íziben új investiturát állítanak ki egy határozott névre, ohajtott czélhoz ér a dolog. De Alfonso nem akarta örökösét megnevezni. Nem is értett ebben egészen egyet a Sfondratiakkal: ezek Este Fülöp marcheset szerették volna jobban; neki kedvesebb volt közelebbi öcscse Cesare. Ezen eljárt az idő s Gergely is meghalt, még mielőtt létrejött volna valami megállapodás.[2])

---

[1]) Dispaccio Donato: »quando ci fusse evidentissima utilità et urgente necessità — — — il che fu fatto per aprire la strada all' intentione del Sr. Duca«. Sanseverina bibornok azt állítja, hogy leginkább ő volt, a ki a szándékot semmivé tette, habár csak ügygyelbajjal és sok ellenmondás mellett; a pápa is végre megbánta azt a záradékot.

[2]) Cronica di Ferrara, Albani bibl. MS. szintén arról tudósít, hogy nincs kétség benne, hogy XIV. Gergely tett volna valamit Ferraráért. A congregatióból fölháborodva távozott s ebbe belebetegedett. Alfonso Farnese bibornok villájába megy »aspettando o vita o morte di questo papa. Venne la morte. Il duca ritorno«.

Ezalatt a császári udvarral is megkezdték az alkudozásokat. Ferrara pápai, Modena és Reggio pedig császári hűbérek voltak. Itt most a herczegnek javára vált eddigi politikája; a császár fő miniszterével, Rumpf Farkassal, a legjobb egyetértésben volt. S valóban II. Rudolf meg is adta neki az adomány megújítását s még határidőt is engedett, melyen belül szabadságában áll, a kit maga kiván, azt neveznie ki utódjául.

De annál nyakasabbnak mutatta magát a mostani pápa, VIII. Kelemen. Katholikusabbnak, egyháziasabbnak tetszett egy hűbért lefoglalni, mint újból eladományozni így rendelte a szent pápa V. Pius. Még az 1592-ik esztendőben javasolta Kelemen a titkos consistoriumban ama bullának, a mint eredetileg hangzott, ezen záradék nélkül: XIV. Gergely, a megerősítését; így is fogadtatta el.[1])

Immár a császár által kitett határidő is lejárt. A herczeg kénytelen volt elhatározni magát, hogy utódját megjelölje. I. Alfonso még későbbi éveiben egybekelt Laura Eustachiával, miután már fia volt tőle; ettől a fiútól származott Don Cesare d'Este; hosszas vonakodás után végre kinevezte őt a herczeg. De most is még a legtitkosabb óvatossággal élt. Mindenkinek tudta nélkül, egy a császárhoz intézett sajátkezű levélben tette meg a kinevezést; egyszersmind azonban kérve-kérte őt, hogy azt senkivel se tudassa, még a ferrarai követtel se, a ki a császári udvarnál volt, s jóváhagyását csak az által jelentse ki, hogy a levelet magát, a császári kézírással ellátva, küldje vissza.[2])

---

[1]) Dispaccio Donato, 27 Dec. 1592.

[2]) Relatione di quello che è successo in Ferrara dopo le morte del duca Alfonso. MS. Barber. Il duca fra l'anno concessogli di tempo alla dichiaratione scrisse di suo pugno una lettera all' imperatore e

A legfőbb tekintélyt a kis országban utolsó lehelletéig osztatlanúl akarta birni; nem akarta megérni, hogy udvara a fölkelő nap felé forduljon. Maga Cesar semmit sem tudott meg a neki jutott kegyelemről: sőt még szigorúbban tartották, megjelenésének fényét még egy kissé csökkentették is (kiséretében három nemesnél több nem lehetett), és csak midőn az élet végére járt, midőn az orvosok az utolsó reményt is föladták, hivatta őt magához a herczeg, hogy szerencséjét tudtára adja. A legelőkelőbb lakosok jelenlétében bontották föl a végrendeletet; intette őket a miniszter, hogy az Este-házhoz hívek legyenek; Cesárnak azt mondta a herczeg, hogy a világ legszebb államát hagyja rája, melyet erőssé tesznek a fegyverek, népek és Olaszországon belül és kivül levő szövetségesek, kiknek segítségére mindenkor számíthat. Erre, még az nap, meghalt II. Alfonso: 1597 október 27-ikén.

Ferrara elfoglalása.

Ellenmondás nélkül vette Cesar birtokába a császári hűbért; a pápaiak is hódoltak neki; Ferrarában a hatóság reá adta a herczegi köpönyeget, a nép pedig mint új fejedelmet, örömriadallal üdvözölte.

Ha azonban elődje önhatalomról és kültámoga-

---

nominò Don Cesare, pregando caldamente S. M. Cesª che in confirmatione del nominato sottoscrivesse la sua, quale sigillata senza publicare il fatto la rimandasse indietro per il conte Ercole Rondinellii, non conferendogli altramente il negotio. Il tutto faceva S. A. acciò Don Cesare non s'insuperbisse nè della nobiltà fusse riverito e corteggiato come lor principe.

tásról beszélt neki, hát legott alkalma lett ezeket is megpróbálni.

Kelemen rendületlenül megmaradt elhatározása mellett, hogy Ferrarát visszaveszi. Oly sok pápa megkisértette azelőtt; úgy hitte, örök dicsőséget szerez, ha végrehajtja. Alfonso halálának hirére kijelentette, hogy sajnálja, hogy a herczeg nem hágy fiat; de az egyháznak vissza kell kapnia a magáét. Cesar követeit meg sem akarta hallgatni; birtokbalépését bitorlásnak nevezte; átokkal fenyegette, ha 14 nap alatt le nem mond; s hogy szavainak nyomatékot adjon, nyomban készülődni kezdett. Új kölcsönt vettek föl s új monté-t alapítottak, hogy a várbeli pénzhez ne kelljen nyúlni;[1]) csakhamar a pápa öcscse, Pietro Aldobrandino bibornok, próbált hadnagyoktól körülvéve, Anconába ment, hogy hadsereget szedjen össze; mindenfelé toborzókat küldött ki; a tartományokat erős hadállításra szorították.

Cesar is eleinte bátornak mutatta magát.[2]) Kinyilatkoztatta, hogy igaz jogát utolsó csepp vérig védelmezni fogja; nem vall azzal kárt se vallásában, se üdvösségében; tehát újból megerősítette az egyes helyeket; a népfölkelés

---

[1]) Ámbár sokan azt állítják, hogy az mégis megtörtént. Delfino ellenben ezt mondja: Con gran strettezza de' danari, senza metter mano a quelli dell castello, per conservar la riputatione della chiesa, in poco piu di un mese ha posto insieme un esercito di 22 m. fanti e 3 m. cavalli.

[2]) Niccolo Contarini delle historie Venetiane, MS., tom. I., lib. I: Cesare nel principio si mostrò molto corraggioso in voler difender le sue ragioni, o perchè non prevedeva il contrasto, o pur perchè gl'inesperti come nei vicini pericoli s'atterriscono, così nelli lontani si manifestano intrepidi. Egyébiránt Contarini elbeszélése sok jó, pontos és részletes adatokat tartalmaz ez eseményről.

fegyverbe állt; egy hadi csapat az egyházi állam határára nyomult elő s van egy hozzá intézett fölhivás, hogy teremjen Romagnában, hol a pápai uralommal nincsenek megelégedve s csak alkalomra várnak, hogy megdöntsék. Azonfölül az a szerencséje volt, hogy a szomszédos olasz államok is pártjára keltek. Sógora, a toscanai herczeg, kinyilatkoztatta, hogy nem fogja őt elhagyni. A velenczei köztársaság akadályoztatta a pápát, hogy Dalmácziában toborozhasson s megtagadta neki a hadi szükségletet s a fegyvert, melyet Bresciából akart szerezni. Az egyházi állam nagyobbodása mindnyájok előtt igazán gyűlöletes volt.

Ha Olaszország oly állapotban van, mint száz évvel azelőtt, idegen hatásoktól jóformán független s magamagára utalva, hát VIII. Kelemen alkalmasint nem ment volna többre, mint akkoriban IV. Sixtus; de azok az idők elmultak; most minden az általános európai viszonyokon s az ekkori nagyhatalmakon, Franczia- és Spanyolországon állott.

A spanyolok hajlamai nem voltak nagyon kétségesek. Cesar d'Este oly nagy bizodalommal volt II. Fülöp iránt, hogy őt ajánlotta a pápának itélőbiróul: a majlandi királyi kormányzó himezés nélkül Cesar mellett nyilatkozott; spanyol őrségeket ajánlott föl neki az erősségei számára. Azonban az is nyilvánvaló volt, hogy a király, a ki teljes életében minden mozgalomnak gátat vetett volt Olaszországban, habozott oly éltes korában még háborút szerezni, s rendkivüli óvatossággal nyilatkozott. Hasonló elővigyázattal élt római követe is.[1])

[1]) Delfino: Vi è un pensiero radicato a buon fundamento, che la benedizione data al re di Franza sia stata offesa tale al cattolico et

Annál több függött e körülmények közt IV. Henrik elhatározásától; egy katholikus és hatalmas Franciaország megalapítása nyomban nagy jelentőséget fejtett ki Olaszországra nézve. Az olasz fejedelmekkel egyetértve emelkedett volt föl ismét IV. Henrik; nem is kételkedtek azok, hogy most háladatos lesz és a szentszékkel való bajos ügyükben mellettük fog pártot. Hisz a franczia királyság úgy is igen le volt kötelezve az Este-ház iránt. A polgári háborúk alatt az Esték egy millió scudinál többet előlegeztek a királyi háznak, mely összeg még nem volt visszafizetve s mely most elegendő lett volna oly hadsereg összetoborzására, melynek egy pápa sem birt volna ellent állani.

De nem így okoskodott IV. Henrik. A katholicismusra áttérte daczára is még sok olyant kellett tennie, a mi a római udvarnak nem lehetett kedvére; a ferrarai ügyben csak alkalmat látott arra, hogy eme dolgokat feledtesse, a liliomoknak, a mint államférfiai kifejezik magukat, a római udvarban újra becsületet szerezzen. Minden habozás és tétova nélkül fölajánlotta a szent atyának Franciaország segítségét; nemcsak arra kész, mihelyt a pápa kívánja, hogy hadi sereget küldjön a hegyeken át, hanem szükség esetén összes hatalmával és személyesen siet segítségére.

Ez a nyilatkozat döntötte el az ügyet. A római udvar, mely már mindazt a zavart érezte, melybe szomszédjai ellenséges indulata s Ferrara nyilt ellenállása ejthették, föllélegzett. »El sem is mondhatom«, ezt írja Ossat a királynak, »mennyi jóakaratban, dicséretben, áldásban

a Spagnuoli, che non siano per scordarsela mai, e pare a S. Sª esserne molto ben chiarita in questa occasione di Ferrara.

részesült Felséged ájánlkozása«. Urának, ha sikert arat, egy Pipinnek és Nagy Károlynak állását teszi kilátásba az egyházhoz. A pápa már most a maga részéről haladék nélkül ellenfele formaszerinti kiátkozásához készült.

Meglepetés, rémület fogta el a fejedelmeket; fekete háládatlanságról beszéltek; most elvesztették bátorságukat, hogy Ferrarát támogassák, a mit különben, nyiltan vagy titkon, kétség kivül teljes erejökből megtettek volna.

Ez aztán közvetetlen hatással volt Ferrarára is. Alfonso szigorú kormánya szükségkép növelte az elégületlenek számát. Cesar új volt az uralkodásban, kevés tehetséggel és jóformán minden gyakorlat nélkül; a titkos tanács tagjaival csak azon ülésekben, melyeket mint fejedelem tartott, kötött közelebbi ismeretséget; mivel pedig régibb barátjait, kik őt ismerték, kikben ő is személyesen bizott, a különféle udvarokhoz küldötte, tehát senki sem volt körüle, kiben igazi bizodalmát helyezhette, kivel jó egyetértésben lett volna. Így aztán ballépésekben nem lehetett hiány. Fölülről oly ingadozás és bizonytalanság terjedt el, a minő a romlást szokta megelőzni. Már is az előkelőbbek, kiknek részök volt a hatalomban, azt számítgatták, hogy mi jót nyerhetnének változás esetére; [1]) alattomban egyez-

[1]) Niccolo Contarini: Cesare si ridusse in camera co' suoi soli consiglieri, de' quali molti, per la ritiratezza nella quale era vissuto così volendo chi comandava, non conosceva se no di faccia, et egli non sufficiente di prender risolutione da se, vacillava nei concetti, perche quelli che consiglivano eraro pieni di passioni particolari e per le speranze di Roma, in cui miravano, infetti di grandi contaminationi. Ossat is (Lettres I, 495) szerencsétlensége okául ezt hozza föl: le peu de fidélité de ses conseillers mesmes, qui partie pour son peu de résolution partie pour avoir de rentes et autres biens en l'estat de

kedtek a pápával; Antonio Montecatino Rómába ment. De kétség kivűl az volt a legfelötlőbb s a legnagyobb baj, hogy magában az Este-házban visszavonás mutatkozott. Lucrezia gyűlölte Cesar apját; nem kevésbbé gyűlölte őt is és nem akart alattvalója lenni; ő maga, az előbbi herczeg testvére, nem habozott a pápával és Aldobrandino bibornokkal összeköttetésbe lépni.

Ezalatt a pápa végrehajtotta a kiátkozás tényét. 1597 deczember 22-ikén körmeneti pompával vonult szent Péter templomába s közelebbi kiséretével fölment a loggiára. Egy bibornok fölolvasta a bullát. Benne Don Cesare d'Este a római egyház ellenségének nyilvánittatott, a felségsértésben bűnösnek, a nagyobb egyházi büntetésekre, az átokra méltónak; alattvalói föloldoztattak a hűség esküje alól; hivatalnokai intettek, hogy hagyják el szolgálatát. Miután a bulla fölolvastatott, a pápa haragos arczczal egy nagy égő gyertyát dobott le a térre. Trombita harsogott, dob pörgött; ágyúkat sütögettek; a nép túlüvöltötte lármájukat.

A körülmények olyanok voltak, hogy ennek a kiátkozásnak tökéletes hatást kellett előidéznie. Maga egy ferrarai hozott a bullának egy példányát, ruhájába varrva, a városba s átadta a püspöknek.[1]) Rákövetkező reggel, 1597

l'église et espérer et craindre plus du st. siége que de lui, regardoient autant ou plus vers le pape que vers lui.

[1]) Egy bizonyos Coralta. Ributtato al primo ingresso da' soldati, se excuso che lui ivi dimorava nè era ancora partito per Bologna (a honnan pedig épen jött: nem messze a kaputól leszállott volt a lováról), e ragionando si pose fra loro a sedere, finalmente assicurato si licentiò della guardia, entrò nella citta, presentò al vescovo la scommunica con la lettera del arcivescovo di Bologna. (Relatione di quello che etc.)

deczember 31-én, egy kanonokot akartak temetni; a templom feketébe volt vonva; a nép összegyűlt a gyászbeszéd meghallgatására. A püspök fölhágott a szószékre s elkezdett beszélni a halálról. »De sokkal gonoszabb«, fordított egyszerre beszédjén, »a test halálánál a lélek veszedelme, mely most mindnyájunkat fenyeget.« Elhallgatott s fölolvastatta a bullát, melyben mindazok, kik Don Cesartól nem akarnának elszakadni, azzal voltak fenyegetve, »hogy mint száraz ágak, az egyházi élet fájáról le fognak vágatni«. Erre a bullát az ajtóra szegezték; a templomot rivalgás és sohaj töltötte be; a megrendülés tovább terjedt a városban.

Don Cesar nem volt az az ember, a ki ily mozgalmat meg tudott volna állítani. Azt tanácsolták neki, hogy svájcziakat, németeket fogadjon bérbe; de nem tudta magát elhatározni. Katholikusokat nem akart, mert a pápa hivei, protestánsokat még kevésbbé, mert eretnekek; »mintha csak az ő dolga volna«, úgymond Niccolo Contarini, »hogy inquisitorkodjék«. Aztán gyóntatóját kérdezte hogy mitevő legyen: jezsuita volt, Benedetto Palma; ez azt tanácsolta neki, hogy hódoljon meg.

Annyira jutott Don Cesar, hogy e meghódolásnak kedvező föltételek alatti véghezvitele végett épen ahhoz volt kénytelen fordulni, kit leghevesebb ellenségének ismert azokat a titkos s bizonyos értelemben áruló összeköttetéseket, melyekre Lucrezia Rómával lépett, kényszerült fölhasználni, hogy tűrhető egyezséget köthessen.[1]) A herczeg

[1]) Contarini: Come chi abandona ogni speranza, piu facilmente si rimette nell' arbitrio dell' inimico che nella confidenza dell' amico, andò (Cesare) a ritrovare la duchessa d'Urbino et a lei, la qual ben sapeva haver pur troppo intelligenza col Cl Aldobrandino, rimise ogni

megbizásából Lucrezia a szokott pompával az ellenséges táborba ment.

Cesar hívei mindig azt állították, hogy jobb föltételeket is eszközölhetett volna ki; de Bertinoro életfogytig való birtokának s a herczegség czímének igérete által megnyerve s a fiatal szellemes bibornok iránt személyes vonzódással viseltetve, mindent ráhagyott, a mit kivántak. 1598 január 12-én készült meg az egyezség, melynek erejénél fogva Cesárnak Ferraráról, Comachióról s Romagnának az ő uralma alatt volt részéről le kellett mondania, a miért az egyházi átok alól fölszabadíttatik. Biztatta magát, hogy legalább valamit megmenthet; nagyon zokon esett neki ily tökéletes veszteség; még egyszer egybehívta a város legelőkelőbb hatósági személyeit, Giudice de' Savj-t, néhány doktort és nemest, hogy tanácsukkal éljen. Nem tudták vigasztalni; már kiki csak arra gondolt, hogy maga álljon jó lábon az eljövendő új hatalommal; már mindenfelé versenyt tépték le az Esték czimereit s kergették el hivatalnokait; a fejedelemnek nem volt mit tennie egyebet, mint aláírni és ősei örökét odahagyni.

Így vesztették el az Esték Ferrarát. Levéltár, muzeum, könyvtár, az ágyúk egy része, melyeket Alfonso sajátkezűleg öntött, Modenába szállíttattak; minden egyéb odaveszett. 50 szekéren vitette el II. Alfonso özvegye a vagyonát; nővére, ki Francziaországban volt férjnél, a ház

---

sua fortuna. Accettò ella allegramente l'impresa ridotta dove al principio haveva desiderato. — — — Con molta comitiva, quasi trionfante, accompagnata dal marchese Bentivoglio, capo della militie del duca, faceva il suo viaggio. Szerinte Lucretia: »di pensieri torbidi: benche simulasse altrimente, era non di meno di lungo tempo acerrima nemica di Don Cesare«.

követeléseit e korona irányában a maga részére vette igénybe; de egész váratlant ért meg a világ Lucreziától. Ő maga nem ért rá herczegségét elfoglalni; épen egy hóra amaz egyezség megkötése után, február 12-én meghalt; midőn végrendeletét fölbontották, kitünt, hogy épen azt, a ki az ő házát ősi birtokából kitudta, Aldobrandino bibornokot tette általános örökösévé. Igényeit is ő rá hagyta, melyeket maga Cesar ellenében is ki kellett vívni. Mintha csak régi ellenségének egy oly ellenfélt akart volna hátrahagyni, a ki életét megkeseríthesse. Van valami daemoni ebben az asszonyban, ki saját házát gyönyörűséggel s nyugodtan viszi romlásba.

Így hát az egyházi uralom lépett a herczegi helyébe. Május 8-án a pápa maga megjelent Ferrarában. Azonnal élvezni akarta az új szerzemény látását s azt alkalmas intézkedésekkel az egyházhoz kapcsolni.

Szelidséggel és kegyelemmel kezdte. Számos ferrarai főembert egyházi méltóságokkal ruházott föl: [1]) bibornoki kalapok, püspökségek, auditorságok jutottak nekik; többi közt az ifjú Bentivoglio történetíró a pápa titkos kamarásává lett. A herczegek hatalma a municipalis jogok elidegenítésén alapult; a pápa elhatározta, hogy a polgároknak visszaadja régi jogaikat. Egy consegliót alakított a három osztályból: a főbb nemességéből 27, a kisebb nemességéből és a tekintélyes polgárokéból 55, a czéhekéből 18 helylyel. Jogaik pontosan el voltak különítve: az első osztály bírt

[1]) Contarini: Al Bevilacqua, che era di molto potere, fu dato il patriarcato latino di Constantinopoli. Il Saciato fu creato auditor di rota. Ad altri si dispensarono abbatie.

legjelentékenyebbekkel; ezért aztán a helyek betöltése leginkább a pápától függött. Erre a conseglióra bizta a pápa az élelmi szerekről gondoskodást, a folyók szabályozását, a birák és podesták kinevezését, sőt még az egyetemi tanszékek betöltését is: mind oly jogok, melyeket a herczeg azelőtt nagy féltékenyen magának tartott fönn; s ezzel, el lehet gondolni, egészen új élet kezdődött. Az alsóbb osztályról is gondoskodtak: a szigorú fiscalis rendszabályokból sokat engedtek.[1])

De nem lehetett minden ily szellemben. Az egyházi uralom sem volt csupa szelidség. A pápai tisztviselők igazságszolgáltatása csakhamar terhére esett a nemességnek; az első Giudice de' Savj, ama Montecatino, illetéktelennek tartotta méltósága jogainak korlátozását s leköszönt. Általános elégületlenséget szült, hogy Kelemen pápa szükségesnek látta hódítmányát egy várkastély építésével biztosítani. Az óvástételek, melyeket e szándék ellen a lakosok benyújtottak, bármily esedezőleg voltak is szerkesztve, nem segítettek semmit; a városnak épen egyik leglakottabb része szemeltetett ki a fellegvár számára.[2]) Egész utczákat leromboltak: templomokat, oratoriumokat, hospitiumokat, a herczeg és az udvar mulató lakait, a szép Belvedere-t, melyet annyi költő dicsőített.

Talán azt hitték, hogy e pusztításokkal végkép megsemmisítik a herczegi ház emlékezetét; de épen ezen ébredt

---

[1]) Frizzi, Memorie V, p. 25.

[2]) Dispaccio Delfino, 7. Giugno 1598. Si pensa dal papa di far una citadella della parte verso Bologna, per la poca sodisfattione, che ha la nobiltà per non esser rispettata dalli ministri della giustitia e che non li siano per esser restituite le entrate vechie della communità — dolendosi di esser ingannati.

az föl újra; az örökös fejedelmi családhoz való, már szinte megkábított, hajlandóság visszatért. Minden, a mi az udvarhoz tartozott vala, Modena felé fordult. Ferrara — mely már azelőtt sem volt nagyon élénk — még jobban elridegedett.

De nem követhették mindazok az udvart, a kik ohajtották volna. A herczegi háznak egy régi szolgájától fönmaradt egy kézzel írott krónika, melyben Alfonso udvaráról, mulatságairól, hangversenyeiről és prédikáczióiról gyönyörködve emlékezik. »De most«, mondja végül, »mind ez oda van. Most nincs már herczeg Ferrarában, se herczegnők, se hangverseny, se hangversenyadók; így múlik el a világ dicsősége. Másokra nézve kellemessé lesz a világ a változások által, nem úgy rám nézve, a ki magamra maradtam, vén, törődött és szegény vagyok. De azért dicsértessék az isten!« [1])

Jezsuita mozgalmak.

Nyilvánvaló, hogy VIII. Kelemennek annál a nagy eredménynél fogva, melyet a franczia politikával szövetkezésében elért vala, mind szorosabban ehhez kellett magát csatolva éreznie. Most aztán javára vált, hogy a liga ügyeiben oly mérsékelten viselte magát, a francziaországi események fejlődésének még sem vetett gátat s hogy legalább még az utolsó pillanatban elhatározta magát a feloldozás megadására. Abban a háborúban, mely a németalföldi-

[1]) Cronica di Ferrara: »Sic transit gloria mundi. E per tale variare natura è bella, ma non per me, che io son restato, senza patrone, vecchio, privo di tutti i denti, e povero. Laudetur deus.«

franczia határokon folyt, annyira részt vettek Rómában, mintha csak a saját háborújok lett volna: határozottan Francziaország mellett fogtak. Calais és Amiens elfoglalása, a mi a spanyoloknak sikerült, a római udvarban oly kedvetlenséget támasztott, »melyet nem lehetne festeni«, úgymond Ossat, »rendkivüli szomorúságot, szégyenkezést és haragot«.[1]) A pápa és kegyeltjei attól tartottak, jegyzi meg Delfino, hogy a spanyolok az absolutión való boszújokat rajtok töltik ki. Szerencsére IV. Henrik megrendült jó hirét csakhamar visszaszerezte Amiens visszafoglalásával.

Nem mintha Rómában szeretni kezdték volna azokat, kik ellen azelőtt küzdöttek: a papság azon fejeinek, kik először csatlakoztak IV. Henrikhez és amaz oppositiót megalapították vala, ezt bizony soha el sem feledték; sokkal örömestebb kegyelték a liga híveit, ha ugyan utoljára önként visszaléptek, azaz ha körülbelől magának a kuriának helyzetében voltak. De csakhamar — a mint hogy az emberek véleményei, ha közel állanak is egymáshoz, mégis azonnal különböző hajlamokat nyilvánítanak — magok közt a király hivei közt egy szándékosan szigorúbb katholikus párt képződött, mely mindenekelőtt a római udvarral való jó egyetértést igyekezett föntartani; leginkább ezekkel tartott a pápa; remélte, hogy mindazon különbségeket

[1]) Ossat à Villeroy 14 mai 1596, 20 avril 1597. I, 251. 458. Delfino: Li pericoli di Marsiglia fecero stare il papa in gran timore e li nepoti: la perdita di Cales e poi quella di Amiens apportò loro gran mestitia e massime che si dubitò allora per le voci che andavano attorno di peggio, temendo quelli che ogni poco che cadeva piu la riputatione de' Francesi, i Spagnoli non avessero mostrato apertamente lo sdegno che hanno avuto della resolutione (absolutione ?) loro e la sua mala volontà: per questa causa principalmente hanno avuto carissimo il bene della Franza.

melyek a franczia és római érdekek közt még tán voltak, kiegyenlíthetí ; az volt fő vágya és törekvése, hogy a jezsuitákat, kik Francziaországból, a mint láttuk, kiűzettek, oda visszavigye s ezzel, a franczia országi dolgok utóbbi fejlődtének daczára, a római tanoknak ott szabadabb utat és előmenetelt szerezzen.

Kapóra jött itt neki a jezsuiták rendjében egy mozgalom, mely, bár annak belsejéből támadt, mindamellett a római udvar általános törekvésének változásával nagy hasonlóságot mutatott.

Oly csodálatosan bonyolódnak sokszor a világ dolgai, hogy abban a pillanatban, melyben a párisi egyetem a jezsuitáknak semmit sem rótt annyira vétkül, mint Spanyolországgal való összeköttetésüket, melyben Francziaországban azt mondták és hitték, hogy a jezsuita naponként imádkozik Fülöp királyért,[1]) hogy egy ötödik fogadalommal Spanyolország iránti hódolatra van kötelezve, hogy — mondom — épen akkor a társaság intézményét Spanyolországban elégületlen tagok, az inquisitió, egy más rend, végre még maga a királyi hatalom részéről is a leghevesebb támadások érték.

Oly fordulata ez a dolgoknak, melynek egynél több oka volt, mely azonban legközelebb következőkép támadt vala.

Eleinte az idősebb és már kiképzett férfiak, kik a társaságba léptek, nagyobbára spanyolok voltak; más nemzetekből többnyire csak fiatalabb emberek verődtek hozzá, kiknek még képezniök kellett magokat. Természetesen következett ebből, hogy a társaság kormánya az első

[1]) »pro nostro rege Philippo«.

évtizedekben kiváltkép spanyol kezekbe került. Az első generalis congregatio 25 tagból állt: ezek közül 18 spanyol volt.[1]) Az első három generalis azon nemzetbeli volt; a harmadiknak, Borgiának 1573-ban történt halála után ismét egy spanyolnak, Polancónak volt legnagyobb kilátása.

De kitünt, hogy magában Spanyolországban sem látták volna szivesen annak megválasztását. E társaságban sok volt az új hivő, a zsidókeresztény; Polanco is ezen felekezethez tartozott; nem ohajtották azt, hogy egy ily hatalmas és oly monarchikusan szervezett társaságban a főhatalom efféle kezekbe kerüljön.[2]) XIII. Gergely pápa, kinek ez tudtára esett, más okokból is hasznosnak tartotta a változást. Midőn a választásra összegyült congregatiónak egy küldöttsége járult eléje, kérdést tett, hogy hány szavazata van egy-egy nemzetnek; kitűnt, hogy a spanyolnak több volt, mint mind a többinek összevéve. Kérdezte továbbá, hogy mely nemzetből vétettek eddig a rend főnökei. Azt mondták neki, hogy eddig három volt, mind a három spanyol. »Méltányos«, felelt Gergely, »hogy egyszer egy más nemzetbelit is válaszszatok.« Sőt maga ajánlott nekik egy jelöltet.

Berzenkedtek ugyan ez ellen a jezsuiták egy pillanatig, minthogy kiváltságaikat sértette; de végre mégis épen azt nevezték ki, a kit a pápa javasolt. Volt pedig ez Eberhard Mercurianus.

---

[1]) Sacchinus V, 7, 99. A második egyetemes congregatióban már mérsékeltebb volt a viszony, noha még kevéssé. 39 tagra 24 spanyol esett.

[2]) Sacchinus. Historia societatis Jesu pars IV sive Everardus lib. I: Horum origo motuum duplex fuit, studia nationum et neophytorum in Hispania odium.

Már ezzel tetemes változás állott be. Mercurianus, minthogy gyenge és önállás nélküli volt, az ügyek vezetését először ismét egy spanyolra, utóbb egy francziára bizta, hivatalos admonitorjára; — pártok képződtek; egyik a másikat szorította ki a fontos tisztségekből; az uralkodó már néha bizonyos ellenkezést talált az alsóbb körökben.

Még fontosabb lett azonban, hogy a legközelebbi üresedés alkalmával, 1581-ben Claudius Aquaviva, egy nápolyi, oly házból, mely azelőtt a franczia párttal tartott, még csak harmincznyolcz éves erőteljes férfiú, nyerte el ezt a méltóságot.

Egyszer ugyanis azt kezdték hinni a spanyolok, hogy nemzetök, mely pedig a társaságot alapította és pályájára térítette, a rendfőnökségből örökre ki van zárva; ezen aztán elkedvetlenedtek és megkonokodtak [1]) s arra a gondolatra jöttek, hogy valami módon tán a spanyol provinczák számára egy külön generalbiztos választatása által függetlenekké teszik magokat Rómától. Aquaviva ellenben úgy vélekedett, hogy abból a tekintélyből, melyet neki az alkotmány betűje adott, a legparányibbat sem ejti el. Hogy a békétlenkedőket féken tarthassa, oly főket rendelt fölé jök, kiknek személyes hódolatára számíthatott, fiatalabb embereket, kik korra s érzületre hozzá közelebb állottak; [2])

---

[1]) Mariana, Discurso de las enfermedades de la compañia c. XII: La nacion española esta persuadida queda para sempre excluida del generalato. Esta persuasion, sea vedadera sea falsa, no puede dexar de causar disgustos y disunion, tanto mas que esta nacion fundò la compañia, la honro, la enseñò y aun sustentò largo tiempo con su substantia.

[2]) Mariana, c. XII: Ponen en los gobiernos homes mozos. — — porque son mas entremetidos saben lamer a sus tiempos.

csekélyebb érdemű tagokat is, coadjutorokat, kik nem minden jogban voltak részesek, kik aztán mind valamennyien a generalisban látták támaszukat, végre földieit, nápolyiakat.[1])

Az öreg, tudós, tapasztalt atyák nemcsak a legfőbb méltóságtól, hanem a tartományokbeli hivataloktól is távol látták magokat. Aquaviva azt vetette, hogy hibáik az oka: az egyik cholerikus, a másik melancholikus; »természetesen«, úgymond Mariana, »kitünő emberek bizony egy-egy hiba nélkül sem szoktak lenni«; de a tulajdonképeni ok az volt, hogy félt tőlök és parancsai végrehajtására készségesebb eszközöket akart. Rendszerint szüksége van az embernek azon elégtételre, hogy önmunkás részt vegyen a nyilvános ügyekben és legkevésbbé tűri békén, ha birtokából zavarják ki. Surlódások keletkeztek valamennyi collegiumban. Néma ingerültséggel fogadták az új előljárókat; nem tudtak ezek semmi lényegest kivinni; örültek, ha mozgalom vagy zavarok nélkül ellehettek. De hatalmuk elég volt arra, hogy viszont ők is boszút álljanak. Ők is már most az alsóbbrendű hivatalokat személyes híveikkel töltötték be; mert hívek nélkül a rend monarchikus szervezeténél és a tagok becsvágyánál fogva sokáig nem szű-

[1]) Marianán kivűl erről fontosak még a VIII. Kelemenhez beadott fölterjesztések is, melyek a következőben vannak lenyomva: Tuba magnum clangens sonum ad Clementem XI p. 583: Videmus cum magno detrimento religionis nostrae et scandalo mundi, quod generalis, nulla habita ratione nec antiquitatis nec laborum nec meritorum, facit quos vult superiores et ut plurimum juvenes et novicios, qui sine ullis meritis et sine ulla experientia cum maxima arrogantia praesunt senioribus: — — — et denique generalis, quia homo est, habet etiam suos affectus particulares, — — — et quia est Neapolitanus, melioris conditionis sunt Neapolitani.

kölködhettek; legmakacsabb ellenfeleiket elküldötték, még pedig legszivesebben ép akkor, ha valami fontos tanácskozás volt készülőben: eltették őket más provinciákra. Így minden személyiségek nyomásában és ellennyomásában oldódott föl. Minden tagnak nemcsak joga, de kötelessége volt, följelenteni azon hibákat, melyeket másokon észrevett: oly intézmény, mely egy kis szövetkezet ártatlan voltában nem lehetett erkölcsi czél nélkül; de most a leggaládabb árulkodássá fajult: eszközévé lett a titkos becsvágynak, a barátság álarcza alatt rejtődző gyülöletnek; »ha belenéznénk a római levéltárba«, így kiált föl Mariana, »talán egyetlen egy becsületes ember se találkoznék, legalább köztünk távollevők közt«. Közönséges bizodalmatlanság harapódzott el: senki se nyilt volna meg még testvérének is teljesen.

Ehhez járult még, hogy Aquaviva nem volt rábirható, hogy Rómát elhagyja és a provinciákat meglátogassa, mint a hogy még Lainez és Borgia tették. Ezt azzal mentegették, hogy abban is van előny, ha a dolgokat irásban intézik el, szakadatlan folyamattal, az utazás véletlenségeinek zavaró hatása nélkül. Azonban ebből elsőben is mindenesetre az következett, hogy a provinciálisok, kiknek kezében az egész levelezés volt, még nagyobb önállóságot nyertek. Mind hiába volt ellenök panaszt tenni: ezt könnyen előre láthatták s a hatását már eleve annál inkább megsemmisíthették, mert Aquaviva úgy is pártjokat fogta; állomásaikon szinte életfogytig megmaradtak.

E körülmények közt érezték a régi jezsuiták Spanyolországban, hogy a dolgok ezen állapotán, mely nekik zsarnokság volt, csupán a társaság határain belül soha

sem lehet változtatni; elhatározták tehát, hogy idegen segítség után látnak.

Először is országuk nemzeti egyházi hatalmához fordultak, az inquisitióhoz. Az inquisitió ítélettételének, a mint tudjuk, számos vétség volt föntartva. Egy békételen jezsuita — mint mondta, lelki aggodalmában — föladta rendjét, hogy efféle bünöket, ha tagjai követték el, eltitkol, és maga intéz el. Az inquisitio a provincialist, a ki egy ilyen esetnek részese volt s egynéhány legtevékenyebb társát elfogatta.[1]) Minthogy ez első kezdet után más vádak is emelkedtek, az inquisitio a rend statutumait kiadatta s új elfogatásokat tett. Annál élénkebb izgalom támadt erre a hivő spanyolokban, mert nem tudták mért; mert az a vélemény terjedt el, hogy a jezsuitákat valami eretnekség miatt tartóztatták le.

Azonban az inquisitio csak büntetést szabhatott, de változtatást nem rendelhetett volna. Eddig jutván a dolog, az elégületlenek a királyhoz is fordultak. A szervezetökben való hiányokat emlegető terjedelmes panaszleveleikkel ostromolták őt. II. Fülöpnek ez a szervezet sohasem is tetszett; azt szokta mondani, hogy mind a többi renden keresztül lát, csak a jezsuita rendet nem tudja megérteni; különösen az volt világos előtte, a mit az absolut hatalommal visszaélésről és a titkos vádolások hitványságáról terjesztettek elébe; a nagy európai háború közepett is ez ügyre is figyelmet fordított: mindenekelőtt megbizta a „cartha-

[1]) Sacchinus, pars V, lib. VI, n. 85: Quidam e confessariis seu vero seu falso delatus ad provincialem sum Castellae, Antonium Macedonium, erat de tentata puellae per sacras confessiones pudicitia, quod crimem in Hispania sacrorum quaesitorum judicis reservabatur.

genai püspököt, Manrique-t, hogy — különös tekintettel ama pontokra — vesse a rendet vizsgálat alá.

Ez a támadás, a mint látjuk, az intézmény jelleme, maga a fő ellen irányult s annál nyomósabb volt, mert abból az országból jött, hol a társaság keletkezett s először vert gyökeret.

Aquaviva nem ijedt meg tőle. Oly férfiú volt ő, kiben nagy külső kegy és szelid erkölcsök mögött belső rendületlenség rejtőzött, oly természet, mint VIII. Kelemen is, s mint a minők általában támadtak ez időben, mindenekelőtt megfontolt, mérsékelt, okos, titoktartó. Sohasem vetemedett volna ő kárhoztató itéletre; nem tűrte, hogy ilyest csak jelenlétében is mondjanak, legkevésbbé egy egész nemzet fölött; titkárai egyenesen utasítva voltak, hogy minden sértő, minden zok szót kerüljenek. Szerette a jámborságot, még külső színét is: magatartásában az oltárnál odaadó gyönyörködést fejezett ki a mise szavaiban; de azért mindentől tartózkodott, a mi rajongásra emlékeztetett volna. Az Énekek Énekéről írt magyarázatát nem nyomatta ki, mert botránkoztatónak találta, hogy a kifejezés az érzéki és szellemi szeretet határain ingadozott. Még ha roszalt is, megnyerő volt; a nyugalom felsőbbségét mutatta; elmés okokkal utasította rendre a tévelygőket; lelkesedéssel csüngött rajta az ifjúság. »Szeretni kell őt«, írja Bajor Miksa atyjának Rómából, »ha csak rátekint is az ember«. Ezek a tulajdonságok, ernyedetlen munkássága, előkelő származása maga, rendjének folyton gyarapodó jelentősége tekintélyes állást szereztek neki Rómában. Ha sikerült ellenfeleinek a nemzeti hatalmakat megnyerni Spanyolországban, mellette fogott a római udvar, melyet ifjú kora óta ismert — már kamarás volt, mikor a

rendbe lépett, — melylyel a veleszületett és gyakorlott tehetség mesteriségével tudott bánni.[1])

Különösen V. Sixtus természeténél fogva könnyű volt neki e pápa ellenszenvét felkölteni a spanyolok törekvései ellen. Sixtus pápának, a mint tudjuk, az az eszméje volt, hogy Rómát még jobban a kereszténység középpontjává tegye, mint a mennyire már az volt; Aquaviva elébe adta, hogy Spanyolországban egyébre sem törekesznek, mint Rómától függetlenné lenni. Sixtus pápa semmit sem gyülölt annyira, mint törvénytelen születést; Aquaviva megmondta neki, hogy ama vizsgálatra kiszemelt Manrique püspök fattyú, a mi elég ok volt a pápának arra, hogy a vizsgálatra már megadott beleegyezését visszavonja. A tartományfőnök pörét is Rómába tétette át. XIV. Gergely alatt sikerült a generálisnak a rend szabályainak formaszerinti megerősítését eszközölni ki.

De az ellenfelek is makacsok és fortélyosak voltak. Bölcsen átlátták, hogy a generálist magában a római udvarban kell megtámadni. Távollétének egy pillanatát — azzal volt megbizva, hogy Mantua és Paduā közt valami peres ügyet intézzen el — fölhasználták, hogy VIII. Kelement megnyerjék. A spanyol jezsuiták és II. Fülöp javaslatára Kelemen 1592 nyarán — Aquaviva tudta nélkül — egyetemes congregatiót rendelt el.

Ámulva és döbbenve sietett vissza Aquaviva. A jezsuiták fejeinek ép oly kelletlenek voltak az egyetemes congregatiók, mint az egyházi zsinat a pápának. Ha már mindenki más kerülni igyekezett azokat, hogyne Aquaviva,

---

[1]) Sacchinus és különösen Juvencius: Hist. soc. Jesu, partis quintae tomus posterior XI, 21 és XXV, 33—41.

ki ellen oly élénk gyülölet dolgozott! De mihamar észrevette, hogy a rendelet visszavonhatatlan volt;[1]) összeszedte magát s így szólt: »Mi engedelmes fiak vagyunk; legyen meg a szent atya akarata.« Aztán sietett intézkedni.

Már a választásokra nagy befolyást szerzett magának. Szerencséje volt, hogy még Spanyolországban is többen legveszedelmesebb ellenfelei közül, p. o. Mariana, visszautasíttattak.

Midőn pedig a gyülés együtt volt, nem várta meg, míg megtámadják. Mindjárt az első ülésben kijelentette: minthogy szerencsétlensége, hogy rendtársai némelyikének nem tetszik, tehát minden más ügyek előtt magaviselete megvizsgálását kéri. Bizottság neveztetett ki; sérelmek kerültek elő; de hogy bizonyíthatták volna rá valamely positiv törvény áthágását: sokkal okosabb volt, semhogy ilyest elkövetett volna; fényesen igazoltatott.

Ekkép személyében biztosítva, a gyüléssel az intézményt illető javaslatok tárgyalásához láthatott.

Fülöp király némely dolgokat kivánt, másokat meg-

---

[1]) Egy Consulta del padre Cl. Aquaviva coi suoi padri assistenti, a Corsini-f. könyvtár MS. n. 1055 a belső meghasonlás mozzanatait egészben véve igen jól és Marianával egyezőleg adja elő s Aquavivával a közte és a pápa közt folyt egy beszélgetésről a következőket mondatja: S. S^{a} disse che io non aveva sufficiente notizia de' soggetti della religione, che io veniva ingannato da falsi delatori, che io mi dimostrava troppo credulo. — Az okokhoz, melyeknél fogva szükség van egy congregatióra, ezt is számítják: Perchè molti soggetti di valore, che per non esser conosciuti piu che tanto da' generali, non hanno mai parte alcuno nel governo, venendo a Roma in occasione delle congregationi sarebbero meglio conosciuti e per conseguenza verrebbero piu facilmente in parte del medesimo governo, senza che questo fosse quasi sempre ristretto a pochi.

fontolásra ajánlott. Kivánni kétfélét kivánt: lemondást bizonyos pápai kiváltságokról, példának okául tiltott könyveket olvasni, az eretnekség bűne alól föloldozni, azután egy oly törvényt, melynél fogva minden novitius, ki a rendbe lép, tartozzék a majoratusokról, melyekkel netán bir, sőt minden javadalmairól lemondani. Oly dolgok voltak ezek, melyekben a társaság összeütközött az inquisitióval és az államkormányzással. Némi gondolkodás után ezen kivánalmak főkép Aquaviva személyes befolyása által teljesíttettek.

De még sokkal fontosabbak voltak azok a pontok, melyeket a király megfontolásra ajánlott. Mindenekelőtt: vajjon az előljárók hatalma nem szorítandó-e bizonyos időre, vajjon nem kellene-e az egyetemes congregatióknak megszabott időnként való ismétlődését rendelni el? Az intézmény lényege, az absolut uralom jogai kerültek ez által szóba. Itt Aquaviva nem volt oly hajlandó. A congregatio, élénk viták után, a királynak e javaslatait visszautasította. Úgyde a pápa is meg volt azok szükségességéről győződve. A mit a királytól megtagadtak, azt már most a pápa parancsolta: apostoli teljhatalmánál fogva megállapította, hogy a fők, a rectorok, három évenként változzanak, az egyetemes congregatiók pedig hat esztendőnként egyszer gyűljenek egybe.[1])

Az igaz, e rendeletek végrehajtása még sem hatott annyira, mint remélték vala. A congregatiókat meg lehetett nyerni; a rectorok változtak ugyan, de szűk körben, s csakhamar ugyanazok tértek vissza. Azonban mindenesetre

[1]) Juvenciusnak az ő első könyvében, melyet a tizenegyediknek nevez, »societas domesticis motibus agitata«, erre nézve részletes tudósításai vannak, melyek itt alapul vétettek.

nagy csapás volt a társaságra, hogy belső zendülés és külső behatás következtében törvényei változtatásáig jutott a dolog.

S már ugyanazon vidékeken még egy másik vihar is támadt.

A jezsuiták eleinte a thomisták tanfogalmához tartották magokat, a mint az azon kor iskoláiban általában uralkodott. Ignazio a tanítványait határozottan Doctor Angelicus tanára utalta.

De mihamar arra tértek, hogy e tanokkal a protestánsokkal szemben tán nem boldogulhatnak teljesen. A tanokban önállóak akartak lenni, mint az életben. Kelletlenül esett nekik, hogy a dominikánusok után menjenek, kik közé szt. Tamás tartozott vala, s kiket nézetei természetes magyarázóinak tekintett a világ. Miután már korábban nem egy jelét adták e gondolkodásnak, úgy hogy már néha az inquisitiónál is szóba került a jezsuita atyák szabadabb gondolkodásmódja,[1]) Aquaviva 1584-ben tanulmányrendjében nyiltan előállott vele. Úgy véli, hogy szent Tamás a legdicséretreméltóbb szerző; de tűrhetetlen járom volna mindenben az ő nyomdokait követni s nem táplálhatni semmiféle szabad véleményt. Újabb theologusok nem egy régi tant jobban kifejtettek, nem egy újat adtak elő, mely az eretnekek elleni küzdelemben derekas szolgálatot tesz; mindebben ezeket a doctorokat kell követni.

Már ez is iszonyú háborodást idézett elő Spanyolországban, hol a theologiai tanszékeket még jobbára dominikánusok töltötték be. A tanulmányrendet a maga neme-

---

[1]) Lainez maga gyanús volt a spanyol inquisitió előtt. Llorente III, 83.

ben a legvakmerőbb, legdölyfösebb, legkárhozatosabb könyvnek kiáltották ki; miatta megtámadták a királyt és a pápát.[1])

De mennyivel kellett gyarapodni a mozgalomnak, midőn a thomistikus rendszertől a legfontosabb tantételek egyikében valóban el is tértek a jezsuiták!

Az összes theologiában, mind a katholikusban, mind a protestánsban, a kegyelem és érdem, a szabad akarat és praedestinatio feletti vitás kérdések még mindig a legfontosabbak, leghathatósabbak voltak; még mindig foglalkoztatták az egyháziak és világiak kedélyét, tudományát és vizsgálódását. Protestáns részen akkoriban Calvinnak szigorú tanai isten particularis végzéséről, mely szerint »némelyeknek az örök üdvösség, másoknak a kárhozat van előre rendelve«, találtak legtöbb javallást; a lutheránusok erről való szelídebb fogalmaikkal kisebbségben voltak s hol itt, hol amott szenvedtek veszteségeket. Ellenkező fejlődés ment végbe a katholikus részen. Hol még a legszelídebb protestánsoknak is a fogalmaihoz valamely vonzódás, az augustinusi tannak csak élesebb felfogása is mutatkozott, p. o. Bajusnál Löwenben, azt megtámadták és elnyomták. Kivált a jezsuiták buzgólkodtak ebben. A tridenti zsinaton felállított tanrendszert, mely pedig nem társaik, Lainez és Salmeron befolyása nélkül jött létre, mindennemű eltérés ellenében védelmezték. De még ez a rendszer sem tett mindig eleget vitatkozó buzgalmuknak.

---

[1]) Pegna Serrynek »Historia congregationum de auxiliis divinae gratiae« című művében 8. l.: y dado a censurar, fue dicho por aquellos censores que aquel libro era el mas peligroso, temerario y arrogante que jamas havia salido in semejante materia, y que si se metia en pratica lo que contenia, causaria infinitos daños y alborotos en la republica christiana.

1588-ban Luis Molina Evorában egy könyvvel lépett fel, melyben ama vitás kérdéseket újból elővette s a még mindig fenmaradt nehézségeket új módon próbálta eltávolítani.[1]) Fő szándéka e vállalatban az volt, hogy az ember szabad akaratának még nagyobb tért követeljen, mint a melyet a thomistikus vagy a tridenti tanfogalom felvett. Tridentben a megszentelés munkáját főkép Krisztusnak inhaereáló igazságosságára alapították, mely belénk öntve, eléteremti a szeretetet, minden erényre és jó tettekre vezérel és végre a megigazulást hozza létre. Ennél jó lépéssel tovább megy Molina. Ő azt állítja, hogy a szabad akarat a kegyelem segítsége nélkül is erkölcsileg jó tetteket szülhet; kisérteteknek ellenállhat; maga szerint fölemelkedhetik a remény, a hit, a szeretet és a bánat egyik vagy másik cselekedetéhez.[2]) Ha az ember ennyire van, akkor aztán isten a Krisztus érdemeiért megadja neki a kegyelmet,[3]) mely által a megszentelés természetfölötti hatásait tapasztalja;

---

[1]) Liberi arbitrii cum gratiae donis concordia. A vitatkozásokban mindig szükségesnek tartották a lissaboni (1588.), antwerpeni (1595.) és velenczei kiadásokat gondosan megkülönböztetni, mert mind eltérnek egymástól.

[2]) Itt mindenkor a concursus generalis dei vétetik fel; de evvel tulajdonkép csak a szabad akaratnak természeti állapotja van jelölve, mely mindenesetre isten nélkül nem olyan, mint a milyen: Deus semper praesto est per concursum generalem libero arbitrio, ut naturaliter velit aut nolit prout placuerit. Ez körülbelül úgy van, mint a hogy Bellarminnál természeti és isteni jog azonosíttatik, mert isten a természet létrehozója.

[3]) Ezt a kegyelmet is igen természetesen fogja föl: Disput. 54. Dum homo expendit res credendas — — per notitias concionatoris aut aliunde comparatas, influit deus in easdem notitias influxu quodam particulari, quo cognitionem illam adiuvat.

azonban ép úgy, mint előbb, e kegyelem vételében és gyarapodásában is folyton munkál a szabad akarat. Ettől függ minden: rajtunk áll, hogy isten segedelmét hatásossá vagy hatástalanná tegyük. Az akarat és kegyelem egyesülésén alapszik a megigazulás; úgy vannak összekötve egymással, mint két férfi, kik *egy* hajót húznak. Magától értődik, hogy Molina itt a praedestinatiónak azon fogalmát, mely Augustinusnál vagy Aquinói Tamásnál fordúl elő, el nem fogadhatja. Túlságos keménynek, kegyetlennek találja. Nem akar tudni más eleve-elhatározásról, mint olyanról, mely tulajdonkép előrelátás. De isten minden akarat természetébe való legnagyobb belátásánál fogva előre tudja, hogy az az adott esetben mit fog tenni, noha az ellenkezőt is tehette volna. Azonban nem azért következik be valami, mert isten előre tudja, hanem isten azért látja előre, mert be fog következni.

Oly tan ez, mely a Kalvin-félével egészen az ellenkező végén áll szembe, egyszersmind az első, mely megkisérti a rejtélyt, úgyszólván, rationalizálni. Érthető, éleselmű és sekély; épen azért nem lehet bizonyos hatás nélkűl; össze lehet tán hasonlítani a népfelség tanával, melyet a jezsuiták ugyanakkor fejlesztettek ki. [1])

---

[1]) Ez a rationalistikus irány egyebütt is mutatkozik, p. Less és Hamel jezsuiták állításaiban (1585. Löwenben). Propositiones in Lessio et Hamelio a theologis Lovaniensibus notatae: ut quid sit scriptura sacra, non est necessarium singula eius verba inspirata esse a spiritu sancto. A szókról menten az igazságokra térnek: non est necessarium, ut singulae veritates et sententiae sint immediate a spiritu sancto ipsi scriptori inspiratae. Molina lényeges állításai már, legalább részben, megvannak e mondatokban; figyelmeztetnek továbbá, hogy teljesen eltérnek a protestáns tételektől: haec senten-

Evvel azonban szükségképen a saját egyházokban kellett ellenállást költeniök, már csak azért is, mert doctor Angelicustól eltávoztak, kinek »Summá«-ja a katholikus theologusoknak még mindig legtekintélyesebb kézikönyvük volt. Néhány tagja a rendnek magának, Henriquez, Mariana, nyiltan kimondták rosszalásukat. De még sokkal élénkebben támadnak ki patriarchájok mellett a dominikánusok. Irtak és prédikáltak Molina ellen; előadásaikban kikeltek ellene. Végre 1594. márczius 4-én vitatkozást tartottak Valladolidban a két fél között. A dominikánusok, kik az igazhitűség birtokában vélték magukat, neki tüzesedtek. »Avagy«, szólt egy jezsuita, »nálatok vannak-e vajjon a bölcseség kulcsai?« A dominikánusok felkiáltottak; ezt magára Szt. Tamásra irányzott támadásnak vették.

Ezóta teljesen elszakadt egymástól a két rend. A dominikánusok hallani sem akartak többé a jezsuitákról. A jezsuiták, ha mind nem is, de legnagyobbrészt Molina mellett fogtak. Maga Aquaviva és assistensei őt pártolták.

De már itt is beavatkozott az inquisitio. A nagyinquisitor — épen az a Manrique Jeromos, a ki a rend vizitátorává volt kitűzve — Molinát elitélni készült; tudtára adván, hogy könyve nem pusztán elvetést érdemel, hanem tűzre fog kárhoztatni. Molinának a dominikánusok elleni vádjait vonakodott elfogadni.

Oly versengés volt ez, mely az egész katholikus világot nemcsak a tanok, hanem azok harczosai miatt is izga-

---

tia — — quam longissime a sententia Lutheri et Calvini et reliquorum haereticorum huius temporis recedit, a quorum sententia et argumentis difficile est alteram sententiam (az Augustinus- és Tamásfélét) vindicare.

lomba hozta; ez pedig a jezsuita intézmény ellen irányúlt ama támadást, mely Spanyolországban keletkezett, sokkal erősebbé tette.

De épen ez által állott be az a különös jelenség, hogy, mig a jezsuitákat Spanyolországhoz szításuk miatt kikergették Francziaországból, épen maga Spanyolország felől a legveszedelmesebb támadás fenyegette őket. Mindkét országban a politika és a tan mozzanatai működtek ebben. A politikai mozzanat itt is, ott is ugyanaz volt, t. i. nemzeti tiltakozás e rend előjogai és szabadságai ellen; Francziaországban ez erőszakosabb, hevesebb volt; de Spanyolországban sajátszerűbb, erősebb alapú; a tanra nézve az új tanítások voltak, a mik a jezsuiták gyűlöletét és üldözését előidézték. A népfelségről és királygyilkosságról szóló tanuk Francziaországban, a szabad akaratot illető nézeteik Spanyolországban fordultak vesztökre.

Ez a pillanat a társaság történetében, ennek további menetére nagy jelentőségű volt.

A nemzeti hatalmak, a parlament és az inquisitio ellenében Aquaviva az egyház központjában, a pápánál keresett segítséget.

Felhasználta azt a kedvező pillanatot, midőn ama nagy-inquisitor meghalt s helye még betöltve nem volt, hogy rávegye a pápát, hogy a hitversengés eldöntését Rómába parancsolja. Már sok volt nyerve azzal is, ha csak elhalasztatik is az eldöntés. Mily könnyen találkozhatnak a közben Rómában egyéb befolyások, melyek egy veszedelmes pillanatban érvényesülhetnek! 1596. október 9-ikén a pör aktái Rómába küldettek. Mind a két részről megje-

lentek a tudós theologusok, hogy harczukat a pápa szeme láttára küzdjék meg. [1])

A franczia ügyben Kelemen úgy is a jezsuitáknak fogta pártját. Méltatlanságnak tartotta, egyetlenegy miatt, ki büntetést érdemelt, egy egész rendet száműzni, még pedig azt a rendet, a mely legtöbbet tett a katholiczismus helyreállítására, a mely az egyháznak oly erős támasza. Nem szenvedett-e valóban a rend a pápai szék iránti hódolatáért, azért az élénk buzgalmáért, melylyel amannak igényeit a legfőbb földi hatalomra védelmezte? A pápának mindent el kellett követnie, hogy végkép elenyésztesse azt az ellentétet, melyben vele szemközt még állt Franczia-ország. Minél szorosabbá lett az összeköttetés, melybe IV. Henrikkel lépett, minél egyetértőbb a kölcsönös politika, annál hathatósabbak lettek az ő kívánalmai; perczről-perczre engedékenyebb nyilatkozatokat tett Henrik. [2])

E részben a rend jól megfontolt magatartása támogatta a pápát.

A jezsuiták őrizkedtek felháborodást vagy haragot mutatni a franczia király előtt; arra se voltak hajlandók,

---

[1]) Pegna, Rotae Romanae decanus, istarum rerum testis locupletissimus, a hogy őt Serry nevezi. Cerniendo (Molina) le que verisimilmente podia suceder de que su libro fuese prohibido y quemado, porque assi se lo avia asomado el inquisitor general, luego lo avisò a Roma, donde por obra y negociacion de su general su santidad avocò a se esta causa, ordinando a la inquisicion general que no la concluyesse ni diesse sententia.

[2]) A jezsuiták tagadni akarnák, hogy ügyök a politikával összeköttetésbe jött; de kiviláglik Bentivoglióból (Memorie II, 6, p. 395), hogy Aldobrandino bibornok mennyire tekintettel volt érdekökre a lyoni alkudozásokban, s a király is akkor mindjárt kedvező nyilatkozatot tett. (Le roi au cardinal Ossat 20 janv. 1601.)

hogy a liga veszett ügyéért tovább is veszedelembe döntsék magokat; mihelyt észrevették a fordulatot, melyet a pápai politika vett, ők is hasonló irányba tértek. Commolet atya, ki még IV. Henrik áttérése után is azt hangoztatta a szószékről, hogy »egy Ehudra volna szükség ellene«, s kinek a király diadala után menekűlnie kellett, megváltozott, midőn Rómába ment s a király feloldozása mellett nyilatkozott. Valamennyi bibornok közűl aligha mozdította elő valaki engedékenység, békülékeny lépések és a pápára való személyes befolyás által nagyobb mértékben ez absolutiót, mint Toledo jezsuita.[1]) Akkor tették ezt, midőn a parlament még mindég új végzéseket hozott ellenök, végzéseket, melyek ellen Aquaviva panaszolkodott ugyan, de azért általok heveskedésre nem ragadtatta magát. Nem minden jezsuitát lehetett kiűzni; a visszamaradtak most a király mellett nyilatkoztak s a népet is iránta hódolatra, szeretetre intették. Már is néhányan visszaindúltak az elhagyott helyekre; Aquaviva ezt nem helyeselte s utasította őket, hogy a király engedelmét várják be. Gond volt rá, hogy a király ezt is, amazt is megtudja; nagyon megörűlt rajta; külön levelekben mondott köszönetet a generálisnak. Nem is mulasztották el a jezsuiták, hogy őt e hajlamában tőlük telhetőleg megerősítsék. Rocheome atya, kit franczia Cicerónak neveztek, a rendnek egy népszerű apologiáját írta meg, mely a királynak különösen tetszett.[2])

Ehhez a kettős ösztönhöz a pápa és a rend részéről,

---

[1]) Du Perron à Villeroy, Ambassades I, 23: Seulement vous diray-je que Mr. le Cl Tolet a fait des miracles et s'est monstré bon François.

[2]) Gretser nem-francziák számára latinra fordította: Gretseri opera, tom. XI, p. 280.

most magának IV. Henriknek politikai tekintetei járúltak. Látta ő, a mint egy sürgönyében mondja, hogy egy oly rendnek üldözése által, a mely annyi szellemes és tudós tagot számlál, a melynek annyi hatalma és híve van, a buzgó katholikus osztályban, mely még mindég oly számos, engesztelhetetlen ellenségeket fogna támasztani, összeesküvéseket előidézni. Látta, hogy őket onnan, a hol még tartották magukat, nem űzheti el; félnie kellett volna egy nyilvános mozgalom kitörésétől.[1]) Ezenfelűl Henrik a nantes-i edictum által oly nagy kedvezményeket adott a hugenottáknak, hogy a katholiczizmusnak is új biztosítékkal volt adós. Máris zúgolódtak Rómában; néha a pápa mégis csak észrevétette még, hogy attól tart, meg van csalva.[2]) Végre azonban a király elég magasan állt, hogy a dolgok általános helyzetét jobban átlássa, mint parlamentje, és hogy a jezsuitáknak Spanyolországgal való összeköttetésétől ne tartson. Maggio Lőrincz atya a generális nevében Franciaországba sietett, hogy a királyt szent esküvésekkel biztosítsa a társaság hűsége felől. »Ha máskép lenne, őt és szerzettársait tartsák a legfeketébb árulóknak.«[3]) A király tanácsosabbnak vélte barátságukat próbálni meg, mint ellenségeskedésüket. Átlátta, hogy önnön javára hasznukat veheti Spanyolország ellen.[4])

A külső politikának és belső szükségességnek ennyi

---

[1]) Dispaccio del re de' 15 Agosto 1603 al re Jacopo d'Inghilterra, kivonva Siri-ben, Memorie recondite I, p. 247.

[2]) Ossat à Villeroy I, 503.

[3]) Sully, liv. XVII, p. 307.

[4]) Riconobbe chiaramente d'esserne per ritrarre servigio e contentamento in varie occorrenze a prò proprio e de'suoi amici contra gli Spagnoli stessi. (Dispaccio Siri-nél).

indító okai által ösztönözve a király már 1600-ban a lyoni alkudozások alkalmával késznek nyilatkozott, hogy a rendet ismét befogadja. Ő maga Cotton jezsuitát választotta gyóntatójának. Miután némely egyéb kegymutató kedvezések történtek előre, 1608. szeptemberében kiadatott az az edictum, mely által a jezsuiták Francziaországban visszaállíttattak. Némely feltételt szabtak eléjök, melyek közűl az a legfontosabbik, hogy a társaságnak mind előljárói, mind tagjai Francziaországban ezentúl csak franczíák lehessenek. [1]) Henrik nem kételkedett, hogy mindent oly módon intézett el, a mi őt tökéletes bizodalomra jogosítja.

Tétovázás nélkűl részeltette őket kegyében. Saját ügyeikben, jelesűl dominikánus versengésökben, segédkezet nyújtott nekik.

VIII. Kelemen e dologban élénk theologiai érdeklődést mutatott. Az ő jelenlétében 65 összejövetel, 35 vitatkozás tartatott mind azon pontok felett, melyek itt kérdésbe jöhettek, ő maga is egyet-mást írt e felől, s a mennyire itélhetünk, a hagyományos tanfogalomhoz, a kérdésnek a dominikánusokra nézve kedvező eldöntéséhez hajlott.

Még Bellarmin is azt mondta: nem tagadja, hogy a pápa a jezsuiták ellen hajlandó nyilatkozni; de tudja, hogy ez mégsem fog megtörténni. Felette veszedelmes lett volna, oly időben, midőn a jezsuiták a hitnek legkiválóbb apostolai voltak az egész világon, velök egy hit-czikkely miatt

---

[1]) Edictum regium, Juvenciusnál, p. V, lib. XII, n. 59. Juvenciusnál mindazt megtalálni, a mit a jezsuiták javára, Ludovicus Luciusnál (Historia Jesuitica, Basileae 1627 lib. II, c. II), a mit akkoriban a jezsuiták ellen mondottak. A döntő mozzanatok sem az egyiknél, sem a másiknál nincsenek meg; a védőnél azonban mégis inkább meg vannak jelölve, érintve, mint a vádlónál.

szakítani, s valóban egy ízben szinte már zsinatot követeltek: azt mondják, a pápa így kiáltott volna fel: »mindent, mindent mernek.« [1]) Nagyon is határozottan fogtak pártot a franciák is. IV. Henrik részökön volt, vagy azért, hogy gondolkodásmódjukat helyeselte, a mi épen nem lehetetlen, vagy hogy kiváltkép azt a rendet, mely a protestantismussal harczban állott, már csak azért is pártolta, hogy a maga igazhitűségét kétségtelenné tegye. Du Perron bíbornok részt vett a congregatiókban és ügyes buzgalommal fentartotta a jezsuita pártot. Azt mondta a pápának, hogy a dominikánusok tanait egy protestáns is aláirhatja, s lehetséges, hogy evvel hatást tett rája.

A Spanyolország és Franczia ország közötti villongás, mely a világot izgatta, belevegyűlt ezekbe a versengésekbe is. A dominikánusok épen annyi védelmet találtak a spanyolok, mint a jezsuiták a franciák részéről. [2])

---

[1]) Serry 271. Contarini is azt állítja, hogy fenyegetődztek volna: Portata la disputatione a Roma ventilata tra theologie, il papa e la maggior parte de consultori inclinavano nell' opinione de Domenicani. Ma li Gesuiti, vedendosi in pericolo di cader da quel credito per il quale pretendono d'haver il primo luoco di dottrina nella chiesa cattolica, erano resoluti de mover ogni machina per non ricever il colpo. A tan, melylyel Contarinél fenyegetődznek, az, hogy a pápa mindenesetre csalhatatlan; de nem hitczikkely, ezt vagy amazt tartani az igazi pápának. La potenza di questi e l'autorità di chi li proteggeva era tanta che ogni cosa era dissimulata, e si mostrava di non sentirlo e sopra diffinire della controversia si anda temporeggiando, per non tirarsi adosso carica maggiore.

[2]) Főhely du Perronnál, Ambassades et négociations liv. III. tom. II, p. 839. Lettre du 23 janv. 1606: Les Espagnols font profession ouvertement de protéger les Jacobins (dominikánusokat), en haine, comme je croy, de l'affection que le père général des Jesuites et presque tous ceux de son ordre, excepté ceux qui dépendent des pères Men-

Ez is volt az oka, hogy VIII. Kelemen valóban semmiféle elhatározást nem tett. Új zavarokba bonyolódott volna, ha ily hatalmas rendek és fejedelmek egyikét vagy másikát megsérti.

VIII. Kelemen politikai állása.

Általában ez volt a pápai széknek egyik legkiválóbb tekintete, hogy azon két hatalom közül, melyeken a katholikus világ egyensúlya nyugodott, se az egyiket, se a másikat el ne idegenítse magától, egymásközt való versengéseiknek véget vessen, legalább a háború kitörését megakadályoztassa, befolyását mind a kettőre fentartsa.

A pápaság itt legdicséretesebb hivatásában, közbenjárónak, békeszerzőnek tűnik fel.

A vervins-i békét — 1598. május 2. — a világ főképen VIII. Kelemennek köszönhette. Megragadta azt a kedvező pillanatot, midőn a franczia király zilált pénzügyei miatt, a spanyol király növekedő korbeli gyengesége miatt kénytelenek voltak egyességre gondolni. Ő kezdte meg a dolgot; tőle indúltak ki az első nyilatkozatok; a franczi skánusok generálisa, Fra Bonaventura Calatagirona, kit erre az ügyre szerencsésen szemelt ki és Francziaországba küldött vala, legyőzte az első és legnagyobb nehéz-

---

dozze et Personius comme particulièrement les Jesuites Anglois, ont monstré de porter a vostre Majesté: et simple que d'une dispute de religion ils en veuillent faire une querelle d'estat. Látni ebből, hogy a jezsuiták, egy kis töredéket kivéve, most franczia érzület hírében állottak. Serrynél, p. 440, az fordúl elő, hogy a dominikánusok akkoriban ki voltak tudva a franczia udvarból: Praedicatores tum temporis in Gallia minus accepti et a publicis curiae muneribus nuper amoti.

ségeket. A spanyolok Franciaországban számos helyet megszállva tartottak; készek voltak azokat visszabocsátani; azonban Calaist kivették; a franciák Calais visszaadását is követelték; Fra Calatagirona volt az, a ki a spanyolokat rábírta, hogy ezt megigérték. Csak ekkor nyiltak meg Vervins-ben forma szerint az alkudozások. Egy legatus és egy nuntius elnököltek; a franciskánusok főnöke a legügyesebben folytatta közbenjáró tisztét; titkára Soto is nem csekély érdemet szerzett ebben. A fődolog az volt, hogy a franczia király elhatározza magát, hogy szövetségeseitől, Angolországtól és Hollandiától elválik. Ezt egyúttal előnynek tekintették a katholicismus részére, mivelhogy csak az által látszott IV. Henrik-nek a protestáns rendszertől való elszakadása befejezettnek. Hosszas habozás után beleegyezett Henrik. Erre aztán a spanyolok minden hódításukat valóban visszaadták; az 1559-ki birtokállapot állíttatott vissza. A legatus kinyilatkoztatta, hogy ő szentsége ezen még nagyobb örömöt fog érezni, mint Ferrara bevételén; sokkal nagyobb jelentőségű ennél a világi szerzeménynél egy oly béke, mely az összes kereszténységet átöleli és megnyugtatja. [1])

Ebben a békében csak egy pont maradt elintézetlenül, t. i. a Savója és Franciaország közti versengés. A savójai herczeg, a mint említettük, magához ragadta Saluzzó-t és semmiképen sem volt hajlandó visszaadni; sok hiábavaló alkudozás után végre IV. Henrik nyilt fegyverrel támadta

---

[1]) Angoulême Mémoires-jainak kiadása végén (Didot-nál 1756) I, 131—363, ily czímmel: Autres Mémoires, kimerítő tudósítást találni a vervins-i alkudozásokról, mely pontosságával és részrehajlatlanságával tűnik ki, melyből az itt közlött adatok is véve vannak.

meg őt. A pápa, kire Vervins-ben az ez ügyben való közbenjárás különben is határozottan bizva volt, mindent elkövetett, hogy a békét helyre állítsa: minden alkalommal, minden kihallgatáson azt sürgette; valahányszor a király biztosíttatta hódolatáról, ezt a békét kivánta annak bizonyságául s mint oly szívességet, melyet méltán elvárhat. A tulajdonképeni nehézség abban állott, hogy Saluzzo kiadása meg látszott sérteni az általános olasz érdekeket. Nem látták örömest, hogy a francziák egy tartományt bírjanak Olaszországban. Először, ha jól tudom, ama Calatagirona minorita indítványozta azt a kisegítőt, hogy a herczegnek hagyják meg Saluzzó-t, és Franciaországot Bresse-sel s némi szomszédos savójai területekkel kárpótolják. [1]) Azt az érdemet, hogy ez az indítvány valódi egyességgé lett, Aldobrandino bibornok szerezte magának 1600-ban Lyonban. A franczák is köszönettel voltak iránta: Lyon ez által azt a nagyobb kiterjedést nyerte, melyet már régóta kivánt vala. [2])

Ily szerencsés körülmények közt Kelemen pápa néha arra gondolt, hogy az alatta egyesített katholikus világnak egy közös irányt adjon a régi ellenség ellen. Magyarországban újra kitört a török háború; már akkor észre vélték venni, hogy az ozman birodalom napról napra gyöngül; a szultánok személyes tehetetlensége, a serail befolyása, a szakadatlan zendülések, különösen Ázsiában, kilátásba helyezték, hogy az ozmanok ellen valami nagyot lehetne véghez vinni. A pápa legalább maga nem mulasztott el semmit.

---

[1]) Ossat Villeroy-hoz, Márczius 25. 1599.

[2]) Bentivoglio a Memorie második könyvének legfőbb szakaszában (c. 2—c. 6) ez alkudozásokat körülményesen közli.

Már 1599-ben az ezen háborúra költött összeg másfél millió scudi-ra ment. Nemsokára ezután egy 12,000-nyi pápai sereget találunk a Dunánál. De mennyivel fontosabb eredmények volnának várhatók, ha egyszer a nyugat hadi erőit nagyobb terjedelemben egyesítenék egy keleti vállalatra, ha kivált IV. Henrik elhatározná magát az austriaihoz csatlakozni! A pápa nem szünt meg őt erre sarkalni. S Henrik valóban mindjárt a vervinsi-i béke után azt írta a velenczeieknek, hogy remélhetőleg rövid idő alatt hajóra száll Velenczében, mint a hajdani francziák, hadi vállalatra Konstantinápoly ellen. Ismételte ezt az igéretét a Savójával való békekötés befejeztekor. [1]) De természetesen a kivitelt bensőbb egyetértésnek kellett volna megelőznie, mint a milyent ily erős rászkódtatások után hamarjában elérni lehetett.

Sőt az ellentét és vetélkedés, a mely a két legkiválóbb hatalom között megmaradt, nem egyszer volt a pápai széknek saját ügyeiben javára. Kelemen pápa maga még egyszer alkalmat vett, hogy azt még az egyházi állam ügyeiben is felhasználja.

Ennyi fényes vállalat, ennyi kifelé való sikeres eredmény mellett Kelemen a maga udvarában, a maga államában is szigorú és teljesen monarchicus hatalmat gyakorolt.

Az új rendezés, melynek V. Sixtus a bibornoki collegiumot alávetette, úgy látszott, hogy annak igazi szabályszerű befolyást fog szerezni az ügyekbe. Azonban a formák nem tartják a lényeget, s épen az ellenkező következett be. A processualis ügyfolyamat, a mozdulatlanság, melyre

---

[1]) Lettre du roy, Ossat levelei második kötetének függelékében p. 11.

egy tanácskozó gyűlés kivált a benne mutatkozni szokott ellenkező vélemények miatt kárhoztatva van, lehetetlenné tették, hogy VIII. Kelemen a congregatiókra bízza a fontos ügyeket. Eleinte még megkérdezte őket; de már akkor is gyakran eltért határozataiktól; utóbb az ügyeket csak kevéssel befejezésök előtt közölte velök: a consistoriumok inkább kihirdetésre mint tanácskozásra szolgáltak; végre csupán alárendelt ügyekkel vagy a formaságokkal foglalkoztatta őket. [1])

Az új fordulatban, melyet Kelemen a római udvar politikájának adott, erre kétségkivül némi kényszerítés rejlett. Azonban az egyeduralomra való személyes hajlam is hozzájárult. A tartományt ugyanoly szellemben igazgatták; új adókat róttak ki, a nélkül, hogy valakit megkérdeztek volna, a községek jövedelmeit különös felügyelet alá vették, a bárókat a legszigorúbb törvénykezés alá vetették; nem törődtek többé se származással, se előjogokkal.

Valameddig a pápa személyesen vezette mind az ügyeket, nem volt semmi baj. Legalább a bibornokok csodálkozást nyilvánítottak és hódolatot mutattak.

Lassanként azonban, évek múltával e monarchikus hatalom birtoka, gyakorlása a pápai kegyeltre, Pietro Aldobrandinóra szállott. Ama Pietro Aldobrandino fia volt ő,

---

[1]) Delfino: Oro li consistorj non servono per altro che per communicare in essi la collation delle chiese e per publicar le resolutioni d'ogni qualità fatte dal papa, et le congregationi, da quella dell'inquisitione in poi, che si è pur conservata in qualche decoro e si riduce ogni settimana, tutte le altre, anche quelle che sono de' regolari e de' vescovi, sono in sola apparenza; perchè se bene risolvono ad un modo, il papa eseguisce ad un altro e nelle cose piu importanti, come nel dar ajuto a principi, di spedir legati, dichiarar capi.

a ki testvérei közül jogi gyakorlat által tűnt vala ki. Szemre nem sokat mutatott. Igénytelen külsejű volt, himlőhelyes, asthmában szenvedett, folyvást köhögött s ifjú korában még a tudományokban sem vitte sokra. De mihelyt nagybátyja az ügyekbe bevezette, oly ügyességet és alkalmazkodást tanusított, minőt senki sem várt tőle. Nemcsak a pápa természetéhez jól alkalmazkodni, azt úgyszólván kiegeszíteni, szigorát enyhíteni, a gyöngeségeket, melyek ő benne is lassankint mutatkoztak, kevésbé felötlőkké és ártalmatlanokká tudta tenni;[1]) hanem az idegen követek bizodalmát is megnyerte, úgy hogy azok mindnyájan az ő kezében óhajtották az ügyeket. Eredetileg úgy volt, hogy az ügyekben részt adjon unokatestvérének, Cinthionak, a ki szintén nem volt szellem nélkül, kivált az irodalom iránt; de ezt a társát mihamar kiszorította. 1603-ban Pietro bibornok már mindenható volt az udvarnál, »az összes alkudozások«, mondja egy ez évről szóló tudósítás, »minden pártfogás és kegy tőle függenek: praelatusokkal, nemességgel, udvariakkal, követekkel van háza tele. El lehet mondani: az ő fülén keresztül hallani mindent, az ő jóváhagyásától függ minden, az ő szájából jön a kezdés, az ő kezeiben van a végrehajtás.«[2])

---

[1]) Relatione al Cl Este: Dove il papa inasprisce, Aldobrandino mitiga; dove rompe consolida; dove commanda giustitia, intercede per gratia.

[2]) »Orbis in urbe.« De itt is vannak titkos hatalmak: Ha diversi servitor, mondja ugyanaz a tudósítás, »ma quel che assorbe i favori di tutti, è il cavr Clemente sennesio, mastro di camera, salito a quel grado da privatissima fortuna, e che per ampliar maggiormente la sua autorità ha fatto salire il fratello al segretariato della consulta; cosi possedendo tra lor due la somma, l'uno della gratia del cardinale, l'altro della provisione d'officj e delle maggiori espeditioni.

Ily hatalom, mely oly korlátlan, mindenre kiható s e mellett épenséggel nem törvényszerű volt, ha voltak is tán barátjai, a többiekben titkos, mély és általános ellenmondást költött. Ez egy csekély alkalommal váratlanúl kitűnt.

Egy ember, kit adósságai miatt elfogtak, egy kedvező pillanatban kiszabadította magát bilincseiből s a Farnese palotába szökött, a mely mellett épen elvitték.

A pápák már régóta mitsem akartak tudni az előkelő családok azon jogáról, mely szerint házokban gonosztevőknek menedéket adhassanak. Farnese bibornok, ámbár egy Aldobrandino családbeli nőnek egy Farnesével való egybekelése által rokonságba jött a pápával, ezt a jogot ismét érvényesítette. A sbirreket, kik foglyukat a palotában keresni akarták, erővel kikergettette; a governatorenak, a ki erre ott megjelent, azt felelte, hogy az ő házának nem szokása vádlottakat szolgáltatni ki; Aldobrandino bibornoknak, a ki kerűlni akarta a feltünést s személyesen ment oda, hogy a dolgot szép szerivel elintézze, elutasítólag felelgetett: értésére adta, hogy a pápa halála után, mely nem sokára bekövetkezik, egy Farnese több lesz, mint egy Aldobrandino.

A mi neki ily daczos magatartásra bátorságot adott, az kiváltkép a spanyolokkal való összeköttetése volt. IV. Henriknek Saluzzóról történt lemondásából, melyet Rómában egy kissé nyomorúságosnak találtak, azt következtették, hogy az a fejedelem nem akar törődni az olasz ügyekkel; a spanyolok tekintélye erre újból gyarapodott; minthogy az Aldobrandinók oly erős hajlandóságot tanusítottak Francziaország iránt, tehát ellenfeleik Spanyol-

országhoz csatlakoztak. A spanyol követ, Viglienna, tökéletesen helyeselte Farnese eljárását. [1])

Egy külföldi hatalom támasza, egy nagy nemzetség oltalma, — kellett-e több, hogy a római nemesség elégületlensége kitörésre jusson? lovagok és nemesek csak úgy özönlöttek a Farnese-palotába. Néhány bibornok nyiltan hozzájok állott; mások alattomban pártolták őket. [2]) Egy kiáltás hangzott, hogy a pápát és egyházat Aldobrandino bibornok fogságából ki kell szabadítani. Minthogy a pápa csapatokat rendelt Rómába, a spanyol követ azt tanácsolta az egyesülteknek, kiket még jutalmakkal is kecsegtetett, hogy ők is néhány fegyveres bandát hívjanak segítségül, melyek ép akkor mutatkoztak a nápolyi határon. Kicsibe múlt, hogy amolyan múlt századokbeli nyilt harcz nem tört ki magában Rómában.

Odáig azonban a bíbornok még sem akarta a dolgot juttatni. Beérte avval, hogy függetlenségét, hatalmát, az ellenállás lehetőségét megmutatta. Elhatározta, hogy visszavonúl Castró-ba, mely sajátja volt. Nagyszerű módon vitte ezt véghez. Elfoglalt egy kaput és megszállatta; azután

---

[1]) Contarini, Historia Veneta, tom. III, lib. XIII, MS., a korabeli autorok közűl ebben a legbővebb és leghitelesebb: Viglienna mandò ordine a tutti i baroni e cavalieri Romani obligati alla corona che per servitio del re fossero immediate nella casa del cardinal Farnese.

[2]) Contarini: Diede grand'assenso al fatto la venuta de' cardinali Sfondrato e Santiquatro, che niente mirarono trattandosi di Spagna al debito de' cardinali verso il papa; ed a questi, che apertamente si dichiaravano, diversi altri in occulto adherivano, tra'quali il Cl Conti. — — Ma il popolo, la plebe censa nome, sempre avida di cangiar stato, favoriva al cardinale, e per le piazze, per le strade a gran caterve applaudevano al partito di lui.

10 kocsi és 300 ló kiséretével elhagyta a várost. S evvel valójában mindent megnyert: mindezt a makacskodását elnézték; forma szerinti alkudozást kezdettek; úgy mutatták, hogy a dolog a governatoren áll és annak a Farnese házzal való kibékülését eszközölték. Ekkor visszatért a bíbornok, még pedig nem kisebb fénynyel, mint elment vala. Minden útcza, ablak, tető emberrel volt tele. Sohasem fogadták a Farneseket íly fénnyel, vagy üdvözölték ily hangos örömriadallal. [1])

Ha azonban Pietro Aldobrandino bibornok ezt meg engedte történni, annak nemcsak gyöngeség, kényszerű engedékenység volt az oka; a Farnesek elvégre is közeli rokonságban álltak a pápai házzal; nem is használt volna engesztelhetetlennek mutatni magát; mindenekelőtt a baj eredetét kellett megszüntetni, mely a politikai viszonyokban rejlett. A spanyoloktól nem lehetett kieszközölni rendszerük változtatását, de még azt se, hogy kelletlen követjöket visszahívják; Aldobrandino csak úgy segíthetett magán, hogy IV. Henriket az olasz ügyekben való élénk részvételre indította.

Oly üdítő volt rá nézve, mondják ellenségei, »mint valamely forró napon egy hűvös, csendes szél«, midőn 1604. deczemberében három franczia bibornok, mind kitünő férfiú, érkezett egyszerre. Ismét lehetségessé vált Rómában egy franczia pártot alakítani. Nagy örömmel fogadták őket.

---

[1]) Contarini: S'inviò in Roma entrando in guisa trionfante con clamori popolari che andavano al cielo, incontrato in forma di re dall' ambasciator di Cesare, di Spagne, dalli cardinali Sfondrato, Santiquatro, San Cesareo e Conti, dal general Georgio suo cognato, tutta la cavalleria e tutte le guardie del papa, confluendo il cavalieri e baroni.

A bibornok nőtestvére, signora Olimpia, ezerszer is kinyilatkoztatta az érkezetteknek, hogy házok feltétlenül franczia oltalomba fogja magát adni.

Baronius azt állította, hogy története által arról győződött meg, hogy a római szék egy nemzetnek se köszönhet annyit, mint a franciának: midőn meglátta a királynak egy képét, éljen-ben tört ki. Tudomást szerzett magának, vajon Saluzzo elvesztése után egyetlen egy alpesi szoros sem maradt-e a franciák kezében. Ez a Baronius azonban nemcsak történetíró volt, hanem a pápa gyóntatója is, a kit minden nap látott. A pápa és Aldobrandino résen voltak s ennyire nem adtak ki magokon. De azért csak annyit látszott jelenteni, ha legközelebbi hozzátartozóik oly nyiltan beszéltek, mert úgy tetszett, hogy csak uraik érzületének ismétlői. Minthogy pedig IV. Henrik elhatározta, hogy pensiót is fizet, csakhamar pártja támadt, mely a spanyol felekezetet ellensúlyozta.

Azonban még sokkal messzebb mentek Aldobrandino szándékai. Sokszor felhozta a velenczei követek és bibornokok előtt annak szükséges voltát, hogy a spanyolok dölyfének gátat kell vetni. Elviselhető-e, hogy más házában annak daczára parancsolni akarjanak? [1]) Jóllehet oly valakire nézve, a kinek nemsokára vissza kell lépni a magánéletbe, veszedelmes e hatalom haragját vonni fejére; de már a saját becsületeért sem engedheti, hogy a pápaságnak nagybátyja alatt jó híre csorbúljon. Elég az hozzá, a velenczeieknek azt javasolta, hogy az olasz államok franczia védelem alatt egyesüljenek Spanyolország ellen.

Már a többiekkel is alkudozásba lépett. Toscana-t

[1]) Du Perron au roi 25. janv. 1605. (Ambass. I, 509).

nem szerette; Modenával örökös zsurlódásai voltak; Parma bele volt bonyolódva a Farnese bibornok üzelmeibe; ő azonban mindent feledni látszott, csakhogy boszút álljon Spanyolországon. Szenvedélylyel csüngött ezen a szándékon: egyébről sem beszélt, egyébre sem gondolt. Hogy azon államokhoz, melyekkel egyesülni akart, közelebb legyen, 1605 elején Anconába ment.

Még semmit sem ért el, midőn nagybátyja 1605. márczius 5-én meghalt, s ezzel az ő hatalmának is vége szakadt.

Egyébiránt már a gondolatnak megpendítése, a franczia befolyásnak Rómában és Olaszországban való ezen szándékos megújítása is nagy jelentőségű volt. Ez az Aldobrandinok összes politikájának törekvését jelöli.

Azt tartom, nem megyünk nagyon messze, ha ennek kapcsán emlékezetbe hozzuk e nemzetség eredeti állását Flórenczben. Mindenkor a franczia párthoz tartozott: Messer Salvestro-nak az 1527-ki zendülésben, midőn a Mediciek elűzettek és a francziák elhívattak, tetemes része volt. Ezért aztán, midőn ellenei, a spanyolok és Mediciek, maradtak győztesek, meg is bűnhődött s hazáját el kellett hagynia. Elfeledhette-e ezt Kelemen pápa, szerethette-e a spanyolokat és Medicieket? Ő természettől zárkózott, tartozkodó volt; csak olykor nyilt ki a szíve bizalmasai előtt; olyankor azt szokta mondogatni: »Kérdezd meg őseidet, s ők megmutatják útadat.« Bizonyos, hogy egyszer az volt a szándéka, hogy Flórencz államát, a mint magát kifejezte, reformálja.[1]) Francziaországhoz való hajlandósága világ-

[1]) Delfino: La poca inclinatione, che per natura e per heredità ha il papa a Spagnoli.

gos: a pápaságot a legszorosabb szövetségben találta Spanyolországgal; ő közel vitte azt a Francziaországgal való egyesüléshez Spanyolország ellen. Ha Francziaországban egy nemzeti hatalom helyreállítása érdekében állt az egyháznak, az mégis egyúttal a vonzalom dolga, személyes elégtétel volt. Mindamellett ez a pápa megfontolt, elővigyázó, óvatos volt: semmibe sem kapott, csak a mit ki lehetett vinni. A helyett, hogy Flórenczet reformálta volna, reformálta, a mint egy velenczei mondja, a maga saját gondolatait, midőn látta, hogy amaz általános veszedelem nélkül nem mehetne végbe.[1]) A franczia fegyvereket Olaszországba híni sohasem volt az ő véleménye. Beérte vele, hogy az egyensúlyt helyreállítsa, a spanyolok túlhatalma alól magát felszabadítsa, az egyházi politikának szélesebb alapot vessen, még pedig békés úton, lassan-lassan, rázkódtatás és zaj nélkül, de annál biztosabbau.

V. Pál választása és első cselekedetei.

Mindjárt a legközelebbi conclavé-ban ki is tünt a francziák befolyása. Aldobrandino egyesült velök. Szövetkezve ellenállhatatlanok voltak; egy oly bibornokot, a kit a spanyol király névszerint kirekesztett, egy Medicit, a

---

[1]) Venier: Vedendo le preparazioni e resolutioni di Vra Sà et anco del granduca e che la nostra republica s' era dichiarata col mandar un ambasciatore espresso per questo negotio a S. Sà, conoscendo ella che si sarebbe accesso un gran fuoco in Italia e con pericolo di gravissimo incendio della chiesa, in luogo di tentar la riforma dello stato di Firenze riformò i suoi pensieri.

franczia király közeli rokonát emelték a pápai méltóságra. Örömujjongással telvék a levelek, melyekben du Perron ezt a váratlan eredményt IV. Henriknek jelenti; Franczia-országban nyilvános ünnepélyekkel ülték meg.[1]) Csakhogy rövid szerencse volt ez. XI. Leo, a mint ez a pápa magát nevezte, választását csak 26 nappal élte túl. Azt állítják, hogy méltóságának gondolata, hivatala nehézségének érzete roskasztotta meg végkép a kortól úgyis gyönge erejét.

A választási küzdelmek bonyodalma erre csak annál élénkebben megujúlt, minthogy Aldobrandino nem volt már oly szoros szövetkezésben a francziákkal. Montalto hatalmasan szembe állt vele. Oly versengés kezdődött, mint a minő a régibb választásoknál az utolsó s egy előbbi pápa teremtményei közt szokott lenni. Néha mindenik, híveitől környékezve, egyik vagy másik kápolnába vitte a maga jelöltjét; szemközt álltak egymással; majd ev-vel, majd amavval tettek kisérletet; egy ízben Baroniust is, noha kézzel-lábbal vonakodott, a Paolina kápolnába vitték; de mindannyiszor erősebbnek mutatkozott az opposi-tió: egyiket se lehetett keresztül vinni. A pápaválasztá-soknál is, mint egyéb tisztujításoknál, lassanként inkább azon fordúlt meg, hogy kinek van legkevesebb ellensége, mint hogy kinek legtöbb érdeme.

---

[1]) Histoire de la vie de Messire Philippe de Mornay seigneur du Plessis p. 305. Ce pape de la maison de Medicis, dit Leon XI, qui avoit cousté au roi 300,000 escus à faire, en la faveur duquel il faisoit grand fondement, et pour l'élection duquel, par un exemple nouveau, furent faits feux de joye et tiré le canon en France, qui vescut peu de jours et ne laissa au roy que le reproche par les Espagnols d'une largesse si mal employée et le doute de rencontrer une succession, comme il advint, plus favorable à l'Espagnol.

Végre Aldobrandino nagybátyja teremtményei közül egy oly férfiúra vetette szemét, a ki általános tetszésre tett vala szert s el tudott kerülni minden veszedelmes ellenségeskedést, t. i. Borghese bibornokra. Ennek részére megnyerte a francziákat, kik immár némi közeledést létesítettek vala Montalto és Aldobrandino közt; Montalto is rálett: Borghese megválasztatott, még mielőtt a spanyolok csak javaslatba hozataláról is értesültek volna,[1]) 1605. május 16-án.

Ilyenformán tehát ezúttal is úgy történt, hogy az utolsó pápa kegyeltje döntötte el az új pápa választását. A Borghesék egyébiránt eleitől fogva hasonló állást foglaltak el, mint az Aldobrandinók. Mint ezek Flórenczet, ők Siená-t hagyták oda, hogy alá ne legyenek vetve a Mediciek uralmának. Annál is inkább úgy látszott, hogy az új kormány az előbbi következetes folytatása fog lenni.

Azonban V. Pál azonnal sajátságos merev természetet fejtett ki.

Ügyvédi állásból az egyházi méltóság minden fokán emelkedett feljebb-feljebb: [2]) volt vice-legatus Bolognában, auditor di camera, a pápa vicariusa, inquisitor; könyveibe, aktáiba temetkezve élt-éldegélt és semmiféle politikai ügyek-

---

[1]) De az is lehetséges, hogy Montalto és Aldobrandino először állapodtak és egyeztek meg Borghese-ben. Conclave di Paolo V, p. 370 így szól kettejökről: Dopo d'haver proposti molti, elessero Borghese, amico di Montalto e creatura confidente di Aldobrandino.

[2]) Relatione di IV. ambasciatori mandati a Roma 15 Genn. 1605 m. V, azaz 1606. Il padre Camillo non volendo più habitare Siena caduta dalla libertà, se ne andò a Roma. Di buono spirito, d'ingegno acuto, riuscì nella professione d'avvocato. — Il papa non vuol esser Sanese, ma Romana.

be nem ártotta magát; épen ezért ki is kerülte az ellensségeskedéseket; egy párt se látott benne ellenfélt, sem Aldobrandino, sem Montalto, sem a francziák, sem a spanyolok; ez volt az a tulajdonság, mely őt a tiará-hoz juttatta.

Ő azonban másképen értette ezt az eseményt. Hogy a maga közreműködése, minden mesterséges eszközök nélkül jutott a pápasághoz, azt ő a szent lélek közvetetlen hatásának tulajdonította. Ez által önnönmaga fölé emelve érezte magát, magatartásának és mozdulatainak, arczvonásainak és hangjának megváltozása még ezt az udvart is bámulatba ejtette, mely pedig hozzá volt szokva mindennemű átalakulásokhoz; de ő egyszersmind kötve, lekötelezve érezte magát. Ugyanazon hajthatatlansággal, melylyel eddigi hivatalában a törvény betűjének eleget tett, föltette magában, hogy a legfőbb méltóságot is igazgatja.

Más pápák trónra léptöket kegyelmi tényekkel szokták megjelölni; V. Pál egy oly itélettel kezdte, mely még ma is borzalmat költ.

Egy szegény cremonai születésű író, Piccinardi, nem tudom, miféle boszúból, avval foglalkozott magányában, hogy megírta VIII. Kelemen életrajzát, melyben ezt a pápát Tibérius császárhoz hasonlította, bármi kevés hasonlóság van is ez uralkodók közt. Ezt a csudálatos művet nemcsak hogy nem nyomatta ki, hanem egészen magának tartotta s jóformán senkivel sem közölte; egy asszony, ki azelőtt házában volt, feladta őt. V. Pál eleinte sok nyugalommal nyilatkozott effelől s annál kevésbé lehetett is ok aggodalomra, hogy hatalmas személyek, még követek is szót szóltak érte. Mily nagy volt az álmélkodás, midőn Piccinardi egy nap az angyalhídon lefejeztetett! Bármit mondhattak is mentségére, mégis csak a felségsértés bűnét kö-

vette el, melyre a törvények ezt a büntetést szabják. Egy oly pápa, mint Pál, nem ismert kegyelmet; a szegény embernek még ingóságait is elkobozták. [1])

Az udvarnál ez a pápa haladék nélkül megújította a tridenti zsinatnak a residentiára vonatkozó rendeleteit. Halálos bűnnek nyilvánította, ha valaki püspökségétől távol van s annak jövedelmeit élvezi. Nem vette ki ebből a bibornokokat sem. S valóban sokan visszavonúltak; mások csak haladékot kértek; [2]) mig mások, hogy se Rómát el ne kelljen hagyniok, se pedig kötelességmulasztás vádja ne érje, beadták elbocsáttatásukat.

Azonban a legaggasztóbb az volt, hogy benne canonisticus tanulmányai folytán különös túlzott fogalom vert gyökeret a pápaságról. Azt a tant, hogy a pápa Jézus-Krisztus egyedüli helytartója, hogy őt minden népnek és fejedelemnek alázattal kell tisztelni, teljes jelentőségében fenn akarta tartani. [3]) Azt mondotta, hogy nem emberek, hanem az isteni lélek emelte őt erre a székre, avval a kötelezettséggel, hogy az egyház sérthetetlen törvényei, az isten jogai felett őrködjék; lelkiismerete készteti minden ereje megfeszítésére, hogy az egyházat bitorlástól és hatalmas-

---

[1]) Ama követek beszélik ezt az esetet. »Si congettura«, teszik hozzá, »fondatamente che abbi ad esser il pontefice severo e rigorosissimo et inexorabile in fatto di giustitia.«

[2]) Du Perron à Villeroy 17 may 1606. Le pape ayant fait entendre ces jours passez que sa volonté estoit que tous les cardinaux qui avoient des eveschez y allassent ou bien les resignassent ou y missent des coadjuteurs, — — j'ay pensé — —

[3]) Relatione di IV. ambasciatori: Conoscendo il pontefice presente sua grandezza spirituale, e quanto se le debba da tutti li popoli christiani attribuir di ossequio e di obedienza non eccessuando qualsi voglia grandissimo principe.

kodástól megszabadítsa. Inkább életét koczkáztatja, mint hogy kötelessége elhanyagolásáért számadásra vonják, ha majd meg kell jelennie isten trónja előtt.

Az egyház igényeit jogi éles szigorral igazainak tekintette; lelkiismeretbeli kötelességének tartotta azokat teljes szigorúságukban megújítani és érvényesíteni.

Velenczei zavarok.

Mióta a pápai hatalom a protestantismussal ellentétben helyre állott, s azon eszméket, melyeken a hierarchia általában alapszik, megújította vala, a katholikus államok belsejére nézve is újból érvényesítette minden canonicus jogát.

Erőt vevén ellenein, tekintélye is gyarapodott hívei felett.

Miután a püspökök szigorúbb engedelmességre kötelezteték, a szerzetes rendek szorosabban a curiához kapcsoltattak, s minden reformatiót oly értelemben hajtottak végre, hogy egyúttal a pápa legfőbb hatalmát mozdítsák elő, Európa fővárosaiban mindenütt szabályszerű nuntiaturák ütöttek tanyát, melyek valamely befolyásos hatalom követségének tekintélyével törvénykezési jogokat egyesítettek, melyek az élet és állam legfontosabb viszonyaira lényeges hatást szereztek nekik.

Még ott is, hol az egyház az állammal egyetértésben állott helyre, a hol ketten egyesülve vetettek gátot a protestáns nézetek elhatalmasodásának, ez a viszony mindamellett csakhamar egyenetlenségeket idézett elő.

Mindjárt akkor, mint ma is még, különösen arra

fordított gondot a romai udvar, hogy igényeit Olaszországban épségben tartsa. Ennek következtében az olasz államokat szakadatlan zsurlódásban találjuk az egyházi hatalommal. A régi versengések állam és egyház közt sem általában valami elhatározó elv, sem különösen szerződés és egyesség által nem voltak megszüntetve. Magok a pápák sem voltak ebben egyformán következetesek. A legmakacsabbúl ragaszkodtak igényeikhez V. Pius és VIII. Gergely, legalább uralkodása első felében; V. Sixtus az egyes esetekben sokkal elnézőbb volt. Az államok és képviselőik kár nélkül igyekeznek a nehéz pillanatokon elsiklani, a kedvezőket pedig hasznukra fordítani; s ez valahogy sikerül is nékik: a pápák hajlamai elsímúlnak és változnak; az államok érdekei megmaradnak. Ez által az eldöntendő kérdések mindenesetre sokkal kevésbbé a jus canonicum, mint a politika, a kölcsönös követelés és engedékenység tárgyává lesznek.

V. Pál pápa azonban egyszer ismét teljesen jogilag fogta fel igényeit: a decretales-ek canonicus rendeleteit isten törvényeinek tartotta; nem a dolog benső szükségszerűségének, hanem a személyes hanyagságnak tulajdonította, ha elődjei valamiben engedtek, valamit elmulasztottak, s hivatva érezte magát, hogy azt a hibát ismét jóvá tegye. Ezért is őt csakhamar trónra lépte után keserű villongásban találjuk minden olasz szomszédjával.

Nápolyban a reggente ponte, a királyi tanács elnöke, egy egyházi jegyzőt, a ki a polgári törvényszéknek vonakodott informatiót adni valami házassági ügyben, és egy könyvkereskedőt, a ki egy királyi rendelet ellenére Baroniusnak a siciliai monarchia ellen írt könyvét terjesztette, gályára ítélt; VIII. Kelemennek egy monitoriuma ez ellen

eredménytelen maradt. V. Pál pápa egy pillanatig sem habozott a kiátkozással. [1])

A savójai herczeg eladományozott néhány javadalmat, mihez a római udvar tartotta közét. Genua holmi összejöveteleket eltiltott, melyek a jezsuitáknál tartattak, minthogy azokban befolyásolni akarják a hivatalokra való választásokat; Lucca egész átaljában megtagadta a pápai tisztviselők rendeleteinek az ottani hatóságok előleges jóváhagyása nélkül való végrehajtását; végre Velenczében egy pár papot, kik súlyos bűnt követtek el, a világi törvény elé idéztek. Az egyházi hatalom ellen való ezen ellenszegülésnek épen az általánossága tüzelte a pápát hivatalos buzgalomra és haragra. Mindenütt szigorú parancsokkal és fenyegetésekkel lépett közbe. Mi több, ebben a pillanatban az egyházi tekintélynek még eddigi igényeit is bővítette. Azt mondta többi közt, a mi eddig hallatlan volt: az államnak nem áll jogában alattvalóinak megtiltani a protestánsokkal való közlekedést; az az egyház dolga és kirekesztőleg az egyházi törvény elé tartozik.

A legtöbb olasz állam e lépéseket túlzásoknak tekintette, melyek több tapasztalat után majd maguktól elenyésznek. Egyikök sem akart az első lenni, a ki a pápával szakítson. A toszkánai nagyherczeg úgy nyilatkozott, hogy van nála egy pár elintézetlen ügy, melyek a pápát bizonyára magán kívül ragadnák, de ő húzza-halasztja őket; V. Pál olyan ember, a ki a világról az egyházi államnak egy városa szerint itél, a hol a törvények betüje uralkodik; [2]) ennek

---

[1]) Les ambassades du Cardinal du Perron II, 683, 736.

[2]) Relatione di IV. ambasciatori: Il granduca ricordava che il pontefice non era uso a governar come principe grande, perchè

mielőbb meg kell változnia, a spanyolok megfogódnak: vagy önkényt szabadon kell őket bocsátani vagy elszaggatják a hálót; ily példára kell várni. Körülbelül így gondolkodtak a többiek is s egyelőre engedtek. Genua visszavonta rendeletét; a savójai herczeg a vitás javadalmakat a pápának egy rokonára szállatta; a spanyolok magok jóváhagyták, hogy ama reggente számos tanúk előtt folyamodott feloldozásért s azt el is nyerte.

Csak a különben oly okos és alkalmazkodó velenczeiek átallották ezt a politikát követni.

De Velencze valóban erősebben is volt ingerelve, mint a többiek. Igazi például szolgál arra, hogy mily sértőek lehettek a római udvar beavatkozásai egy szomszédos államra nézve.

Már ez a szomszédság magában véve fölötte kényelmetlenné vált, kivált miután az egyház megszerezte vala Ferrarát. A határvillongásokat, melyek a köztársaság és a herczegek közt voltak, a római udvar sokkal élénkebben folytatta; a Pó szabályozásában, melyet éppen nagy költséggel végrehajtott, továbbá halászatának ősi birtokában megzavartatott; nem volt mit tennie egyebet, mint hogy ama munkálatokat fegyveres járművekkel őríztette és egyikmásik halászbárkájára, melyeket a ferrarai legátus teremtett elő, a maga részéről is pápai alattvalókat fogadott.

A közben V. Pál pápa a köztársaságnak Ceneda felett századok óta békén gyakorlott felségjogait is igénybe vette; kisérletet tett a felebbezéseket a püspöki törvényszéktől, melyet ott a törvénykezés illetett, Rómába vonni.

---

aver avuto qualche governo di città della chiesa, dove si procede col rigor ecclesiastico e da prete, non basta per saper governare come capo supremo.

Ezen aztán keményen összeakadtak; a pápai követ kiátkozásokhoz nyúlt; a velenczei tanács pedig gondoskodott róla, hogy azoknak semmiféle polgári hatásuk sem lett.[1])

Nem kevésbbé keserüek voltak a czivódások a papi tized felett. A velenczeiek azt állították, hogy ők azt azelőtt a pápa megkérdezése nélkül szedték be; nem akarták elösmerni, hogy ezen adó behajtására a pápa beleegyezése kivántatik. De még inkább zokon esett nekik, hogy a római udvar napról napra jobban kiterjesztette az az alól való felmentéseket, a bibornokok, kiknek igen gazdag javadalmaik voltak, a maltaiak, a szerzetes-kolostorok felében, a koldus-rendek, azonkivül mind azok, kik az egyház szolgálatában odakünn foglalatosak voltak vagy akármi czimen a pápai udvartartáshoz számíttattak, végre azok is, a kiknek az udvar penziókat utalványozott velenczei javadalmakra, eximáltaknak voltak nyilatkoztatva. Az lett a következés, hogy a gazdagoknak semmit sem kellett fizetniök és az egész teher a szegényekre nehezedett, kik fizetni nem tudtak. A velenczei klerus jövedelme 11 millió aranyra volt számítva; a tized azonban valójában nem hozott többet, mint 12 ezer aranyat.[2])

[1]) Niccolo Contarini: Mentre si disputava, pareva che da alcuno fusse fuggita la conservatione de' censurati — a köztársaság tisztviselői, kik a Rómába felebbezéseknek ellenszegültek vala: — la qual cosa giudicando il senato apportarli offesa, primieramente fece publicare un bando contra chi li havesse a schivo, e dopo a questi tutti in vita li fu data annua provisione quale era corrispondente alla loro fortuna.

[2]) Egy nyilatkozatból, mely Rómában beadatott. Mente s'esagera sopra la severità del magistrato, non si ritrovava fin hora essersi conseguiti piu di 12 m. ducati, per li quali non si dovera far tanti richiami e le fortune della republica per gratia di dio non erano tali

Ehhez járultak még számtalan, inkább a magánosokat, mint az államot magát illető vitás kérdések. Csak egyet hozok fel.

Tudnivaló, mennyire virágoztak a XVI. század elején a velènczei nyomdák; a köztársaság büszke volt erre a tiszteletre méltó üzletágra; de ez a kuria rendeletei folytán lassanként tönkre ment. Rómában nem volt se hossza se vége a könyvek tilalmának: először a protestáns iratok tiltattak el, azután pedig a papság erkölcsei, az egyházi immunitás ellen irott könyvek, mindazok, a melyek a dogmától csak legkevésbbé is eltértek, oly szerzőnek összes munkái, a kit már egyszer vád ért. Forgalom már csak a feddhetetlenül katholikus dolgokban lehetett; kereskedőileg tekintve, az üzlet valóban egy kissé feltenyészett ama művészi és pompás missálék és breviáriumok által, melyek az egyházi érzület megujhodása folytán jól keltek. De most ez a jövedelem is megcsorbult. Rómában eszközölték e könyvek javitását, melyeknek új alakjokban magából Rómából kellett kiindúlniok.[1]) A velenczeiek avval a fölháborodással, melyet a nyilvános hatalomnak magán haszonra fordítása mindenkor szülni szokott, észre vették, hogy az index congregátiójában, mely a nyomdaügyekre vigyázott fel, az alkalmazott hivatalnokok közül némelyeknek részök volt a római nyomtatások pénznyereségében.

---

che ne dovesse far conto più che tanto. Erre némi intézkedéseket tettek, hogy velök elejét vegyék a bajnak. De Contarini ezt mondja: In effetto montò poco, periocchè il foro era già fatto e l'abuso troppo confermato che distornarlo era più malagevole.

[1]) Contarini: Al presente s'era devenuto in Roma in questo pensiero di ristampar messali et altro, levando di poterlo far ad altri.

Ily körülmények közt a Róma és Velencze közti viszony gyökeresen gyűlöletessé és feszültté vált.

De mennyire gyarapodnia kellett evvel az egyházi-világi oppositió amaz érzületének is, mely már 1589-ben IV. Henrik ügyét elősegítette! Henrik győzelme, az európai ügyek egész fejlődése megerősítette azt és felemelte. Magával a pápával való versengések is hozzájárultak, hogy ezen érzület képviselői apródonkint kezökre kerítették az ügyek vezetését. Senki se látszott alkalmasabbnak a köztársaság érdekeit az egyházi hatalom ellenében védelmezni. 1606. januárjában Leonardo Donato, a rómaipárt-ellenesek feje választatott dogevá. Mindazon barátjainak, kiknek segítségével a belső pártoskodás küzdelmében polczra jutott, részt juttatott az ügyek vezetésében.

Az által, hogy oly pápa lépett fel, a ki hatalma vitás igényeit tekintet nélküli buzgalommal túlfeszítette, a velenczei kormány oly férfiak kezébe jutott, kik a római uralom elleni oppositiót személyes érzületükké fejlesztették, általa jutottak polczra, s elvükhöz már most annál erősebben ragaszkodtak, mert az egyszersmind arra szolgált, hogy a köztársaságon belül levő ellenfeleiket visszaszorítsák, elnyomják.

Mind a két hatalom természetében rejlett, hogy a a surlódások köztük napról-napra ellenségesebbek, messzebbre hatók lettek.

A pápa nemcsak ama papi bűnösök kiszolgáltatását sürgette, hanem a velenczeiektől nem régiben megujított ama két törvénynek megszüntetését is követelte, melyek fekvő jószágoknak a papságra szállítását tilalmazták és új templomok építését a világi hatóság jóváhagyásától tették függővé. Kinyilatkoztatta, hogy oly rendeleteket nem fog

tűrni, melyek a zsinatok végzéseivel, elődei intézkedéseivel s minden canonicus jogi szabványokkal oly határozott ellenmondásban állanak. A velenczeiek egy körömfeketényit sem engedtek. Azt mondták, hogy azok államuknak a kereszténység iránt annyi érdemet szerzett őseiktől alkotott alaptörvényei, melyek a köztársaságra nézve sérthetetlenek.

De nem sokáig maradtak a versengések közvetetlen tárgyai mellett; mind a két fél azonnal további sérelmekre tért. Egyházi részről a velenczei alkotmányt általában károsnak tartották: ez a köztársaság megtiltja a Rómába való folyamodást; azokat, kik egyházi hivatalok által a kuriával összeköttetésbe kerültek, papalisták czimén kirekeszti az egyházi ügyek feletti tanácskozásból s még a klérusra is adókat ró. A velenczeiek ellenben kinyilatkoztatták, hogy ezek a korlátozások még korántsem elégségesek. Azt követelték, hogy az egyházi javadalmak csak hazafiaknak adassanak, csak ezek vehessenek részt az inquisitióban; minden bulla vettessék alá az állam jóváhagyásának, minden egyházi gyülekezésre egy világi ügyeljen fel, Rómába mindennemű pénzküldés tiltassék el.

Azonban még itt sem állapodtak meg: a versengés közvetetlen kérdéséről az általános elvekhez emelkedtek.

A jezsuiták a pápa hatalmáról való tanukból már rég levonták a legfontosabb következtetéseket az egyházi jogra nézve s nem késtek ezeket ismételni.

A lélek vezeti és zabolázza a húst, mondja Bellarmin, nem megfordítva. Éppen oly kevéssé emelkedhetik a világi hatalom az egyházi fölé, épp oly kevéssé kormányozhatja, parancsolhat neki, bűntetheti; az lázadás, pogány

zsarnokság lenne.[1]) A papságnak megvan a maga fejedelme, ki neki nemcsak egyházi, hanem világi ügyekben is parancsol; lehetetlenség még egy külön világi főt elismernie: senki sem szolgálhat két urnak. A pap itélhet a császár felett, a császár nem a pap felett; képtelenség volna, ha a juh akarná ítélni a pásztort.[2]) A fejedemnek adót nem szabad egyházi javak után húznia. A laikusoktól szedjen adót; a papok az imádságnak és az áldozatnak sokkal nagyobb segítségével szolgálnak neki. Minden dologi és személyi terhek alól föl legyen mentvé a pap: ő a Krisztus családjához tartozik. Ha ez a fölmentés nem alapúl is a szentirás valamely határozott parancsolatján, mégis abból való következtetésen és analogián nyugszik. Az új szövetség papját épen az a jog illeti meg, mely az ó-szövetség levitáját illette.[3])

---

[1]) Risposta del Cl Bellarmino ad una lettera senza nome dell' autore (1606-ból való röpirat). La ragione indrizza e regge e comanda alla carne e talvolta la castiga con digiuni e vigilie, ma la carne non indrizza nè regge nè comanda nè punisce la ragione, così la potestà spirituale è superiore alla secolare, e però la può e deve drizzaree e reggere e comandarli e punirla quando si porta male; ma la potestà secolare non è superiore alla spirituale nè la può drizzare nè reggere nè gli può comandare nè punirla, se non di fatto per ribellione e tirannide, come hanno fatto talvolta li principi gentili o heretici.

[2]) Bellarminus de clericis I, c. 30. Respondeo, principem quidem ovem ac spiritualem filium pontificis esse, sed sacerdotem nullo modo filium vel ovem pincipis dici posse, quoniam sacerdotes et omnes clerici suum habent principem spiritualem, a quo non in spiritualibus solum, sed etiam in temporalibus reguntur.

[3]) Ezek a tételek szó szerint megvannak vagy a fennemlített Risposta-ban vagy Bellarminnak »de clericis« czimü könyvében, kivált lib. I, c. 30.

Oly tan ez, mely amaz egyházi köztársaságnak, melynek oly nagy befolyása lett az államra, ennek behatásaitól nem kevésbbé tökéletes függetlenséget biztosított, melyet Rómában az irásból, zsinatokból, császári és pápai intézkedésekből számtalan bizonyítékokkal igyekeztek megerősíteni, s egészben véve cáfolhatatlannak tartottak. Ki mert volna Velenczében egy Belarminnal, egy Baroniussal szembe szállani?

A velenczeiek az ő állami consultorukban, Sarpi Pálban, oly férfiúval birtak, kit természet és körülmények oly érzületre képeztek, oly állásba juttattak, hogy fegyvert merészelt ragadni az egyház hatalma ellen.

Sarpi Pál fia volt egy kereskedőnek, a ki Fiuméből költözött Velenczébe; anyja, Morelli leány, egy oly velenczei nemzetségből való volt, a mely a cittadinanza kiváltságait élvezte. Apja egy kis termetű, fekete, hirtelen, kötekedő ember volt, kit hamis spekulációk tönkre juttattak. Anyja egyike volt ama velenczei szőke szépségeknek, minőkkel ott az ember nem ritkán találkozik, magas növésű, szerény és értelmes. Fia arczvonásaiban ő rá ütött.[1])

Anyjának egyik fitestvére, Ambrozio Morelli, akkoriban élén állt egy iskolának, mely különös jó hirnek örvendett s kivált a fiatal nemesség nevelésének szolgált. Magától értődött, hogy a tanitó unokaöccse is részt vett az oktatásban. Niccolo Contarini, Andrea Morosini voltak tanulótársai s nagyon meghitt viszonyba léptek vele. Mindjárt élete küszöbén a legfontosabb összeköttetésekbe jutott.

---

[1]) Sarpi szül. aug. 14-én 1552. Atyja Ferencz, anyja Erzsébet. Fra Fulgentio, Vita di Paolo Sarpi. Griselini, Memorie di Fra Paolo Sarpi, németül Lebret-tól p. 13.

Azonban sem az anyja, sem nagybátyja, sem ezek az összeköttetések nem tarthatták vissza, hogy a magánossághoz való vonzalmát kövesse s már 14—15-ik éves korában egy szervita kolostorba lépjen.

Keveset beszélt; mindig komoly volt. Sohasem evett húst; 30 éves koráig nem ivott bort; az illetlen beszélgetést gyűlölte; »itt jön a hajadon,« mondták társai, ha megjelent, »beszéljünk valami másról.« Mindaz, a mi kívánság, hajlam vagy vágy lehetett benne, a tudományokat illette, melyekhez nagy tehetséggel volt megáldva.

Megvolt benne a gyors és biztos felfogás megbecsülhetetlen adománya, a mint hogy mindenkire ráismert, a kit egyszer látott, a mint hogy, mihelyt p. valamely kertbe lépett, azt azonnal áttekintette és mindent észrevett; testileg-lelkileg jó, éles szemmel volt felruházva.[1]) Különös szerencsével adta magát ennélfogva a természettudományoknak. Bámulói neki tulajdonítják a véredényekben a valvulák felfedezését, a pupilla tágulásának és összehuzódásának észlelését,[2]) a mágnestű elhajlásának és több más mágneses tünemények első megfigyelését, s tagadhatatlan, hogy Aquapendente s főleg Porta munkálataiban mint gerjesztő és segítő tetemes részt vett.[3]) Fizikai tanulmányain kivül

[1]) Fra Fulgentio szerint (p. 38.) maga emlegette az ő gran passibilità-ját, perche non solo l'oggetto in lui facesse moto, ma anco ogni minima reliquia. Come perito suonatore, folytaja Fulgentio, ad un sul tocco fu giudizio dell' instromento, così con far parlar le persone, con prestezza ammirabile conosceva i fini, gl' interessi etc.

[2]) L. Fischert is, Geschichte der Physik I, 167.

[3]) A quo, mondja Porta róla, aliqua didicisse non solum fateri non erubescimus, sed gloriamur, quum eo doctiorem, subtiliorem, quotquot adhuc videri contigerit, neminem cognoverimus ad encyclopaediam. Magiae natur. lib. VII, praef. Griselini I, §. 20., 24.

mathematikával és a szellem tüneményeinek észlelésével is foglalkozott. A velenczei szervita könyvtárban őríztek Vieta műveinek egy példányát, melyben a szerző többféle hibáit Fra Paolo keze javította ki; volt ott egy kis értekezés is az emberi nézeteknek eredetéről és elenyésztéről, a mely czikk a Foscarini által közlött kivonatokból ítélve a megismerő tehetség elméletét tartalmazta, mely a sensátiót és reflexiót vette alapul és a Locke-félével sokban egyezett,[1]) ha nem felelt is meg neki oly teljesen, mint állították; — Fra Paolo csak annyit irt, a mennyi szükséges volt; termelésre nem volt természettől hajlandó; mindig olvasott, tanúlt, észlelt; szelleme józan és terjedelmes, módszeres és merész volt; a szabad vizsgálódás ösvényein járt.

Ezen erőkkel vette fel a theologiai és egyházjogi kérdéseket.

Azt mondották, hogy titkon protestáns volt; de protestantismusa aligha ment az ágostai hitvallás első egyszerű czikkelyein túl, még ezekhez is ha ragaszkodott. Legalább Fra Paolo teljes életében minden nap misét olvasott. Bajosan lehetne megnevezni a hitvallást, melyhez belsőleg tartozott: az az érzület volt benne, a minő kivált oly férfiakban, kik a természettudományokra adták mago-

[1]) Különösen feltünő volna a substantia magyarázata. Paolo Sarpi Foscarininél és Griselininél a substantiát az eszmék sokaságából származtatja, a nélkül, hogy az alapot, melyen nyugszanak, megismerhetnők, s ebben az alapban áll, úgymond, tulajdonkép, a mit substantiának nevezünk. Griselini I, p. 46. Locke, Human understanding B. II, ch. 23 : Not imagining how she simple ideas can subsist by themselves, we accustom ourselves to suppose some substratum wherein they do subsist and from which they do result, which therefore we call substance.

kat, gyakorta mutatkozik azon időkben, a melyet a fennálló tanrendszerek egyike sem köt, a mely el-eltérő, vizsgálódó, de magában se be nem fejezett, se tökéletesen ki nem képzett.

Annyi azonban bizonyos, hogy Fra Paolo a pápaság világi befolyása iránt engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett. Talán ez az egyetlen egy szenvedély, melyet táplált. Onnan akarták ezt magyarázni, hogy megtagadtak tőle egy püspökséget, melyre ki volt jelölve. S ki merné eleve tagadni, hogy egy érzékeny hátratételnek, mely valamely természetes becsvágynak elzárja az utját, férfias kedélyre is ne volna befolyása? Azonban a dolgok itt sokkal mélyebben rejlettek. Volt egy politikai vallásos érzület, a mely minden más meggyőződéssel összefüggött, tanulmányokkal és tapasztalattal edzette magát, s a melyben a barátok, a kortársak, azon férfiak, kik egykor Morosininál összse-összegyültek vala s most az állam kormányára jutottak, szintén osztoztak. A beható vizsgálódás élessége elől elenyésztek ama chimära-szerű bizonyítékok, melyekkel a jezsuiták állításukat erősíteni igyekeztek, azon tantételek, melyeknek tulajdonképeni okát mégis csak a római szék iránti, múló életmozzanatokból eredt hódolatban kellett keresni.

Nem fáradság nélkül győzte meg Sarpi először is a hazai jogászokat. Némelyek az egyháziak exemptióját, mint p. Bellarmin, az isteni jog rendeletének tartották; mások azt állitották legalább, hogy azt a pápa megparancsolhatta; hivatkoztak azon zsinati végzésekre, a melyekben amaz exemptio ki van mondva; a mi pedig egy zsinatnak szabad volt, mennyivel inkább teheti azt a pápa! Az elsőket könnyű volt megczáfolni; a többinek Fra Paolo főkép azt bizonyítgatta, hogy a zsinatokat, a melyeken a dolog

fordúl, a fejedelmek hítták egybe, s birodalmi gyüléseknek kell tekinteni, a melyekből nagyszámu politikai törvények is indúltak ki.[1]) Oly pont ez, a melyen a Fra Paolo és barátjai által előadott tan kiváltkép alapszik.

Abból az elvből indúltak ki, melyet Franciaországban védtek meg, hogy a fejedelmi hatalom közvetetlenül Istentől származik és senkinek alávetve nincs. A pápának még az sem áll hatalmában, hogy megvizsgálja, vajjon valamely állam cselekedetei bűnösek-e vagy nem. Mert ugyan hova vinne ez? akadna-e egy is, mely legalább végczélja miatt ne lehetne bűnös? A pápa mindent megvizsgálna, mindenbe beleavatkoznék; a világi fejedelemségnek ennek következtében fel kellene oszolni.

Ennek a hatalomnak immár ép ugy alatta vannak egyháziak mint világiak. Minden hatalom, mondja az apostol, Istentől jön. A felsőség iránti engedelmesség alól csak úgy nincs kivéve senki, mint az Isten iránti engedelmesség alól. A fejedelem adja a törvényeket; ő itél mindenki felett; ő kivánja be az adókat; mindenben azon engedelmességgel tartozik neki a klerus, mint a laikusok.[2])

[1]) Sarpi levele Lechasserhez 1619. február 3. Lebret Magazinjában I, 479. Azon időkre nézve annál is fontosabb megjegyzés ez, mert pl. Mariana a spanyol zsinati végzésekből a papságnak legkiterjedtebb világi jogait származtatta. De azért mindenkor meg kell jegyezni, hogy már azon időkben az egyházi és világi igények vagy összekevertettek vagy harczban állottak. A régi gót monarchia Spanyolországban kétségkívül nagyon erős egyházi elemmel birt. Mert a régi törvények mégis általában régi állapotokon nyugosznak.

[2]) Risposta d'un dottore in theologia ad una lettera scrittagli sopra il breve delle censure. Sono dunque tutti gli ecclesiastici et i secolari de jure divino soggetti al principe secolare. Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. E la ragione si è, perchè sic-

Igaz, hogy a pápának is jogában áll a törvénytétel, de csupán csak egyházi. Vajjon Krisztus gyakorlott-e világi törvénykezést? sem szent Péterre, sem annak utódjára nem ruházhatta azt, a mit ő maga nem vett igénybe.

Semmiképen sem alapszik ennélfogva a papság exemptiója valami eredeti isteni jogon,[1]) hanem egyedűl a fejedelem időnkénti beleegyezésén. A fejedelem adott az egyháznak birtokot és törvénykezési jogot; ő ennek pártfogója, kegyura; tőle függ igazság szerint a papok kinevezése, a bullák kihirdetése.

A fejedelem erről a hatalomról, még ha akarna, sem mondhat le, mert az egy reá bízott fidei commissum; lelkiismerete kötelezi, hogy azt épségben hagyja utódjára.

Igy az állam igénye és elmélete merészen szembe áll az egyház igényeivel és elméletével. A küzdő hatalmak törekvései ellenkező rendszerekben nyilatkoznak. Egyházi és világi érdekeknek az európai államokban benső összeolvadása folytán nagy tere van az emberi cselekedeteknek; hol a kettő érintkezik, egybe vegyül. Az egyház már régóta magának

---

come niuno è eccetuato dall' ubbidienza che deve a dio, così niuno è eccettuato dall' ubbidienza che deve al principe : perchè, come soggionge l'apostolo, omnis potestas a deo.

[1]) Difesa di Giovanni Marsilio a favore della risposta delle otto propositioni, contro la quale la scritto l'ill^{mo} e rev^{mo} Sr C^{l} Bellarmino, Venezia 1606, autorát, a ki egy kissé homályosan fejezte volt ki magát, következőkép magyarázza — e magyarázat legalább hiteles, mert ugyanazon oldalról ered : — Dice l'autore due cose, la prima si è, che le persone ecclesiastiche non siano esente della potestà secolare nè meno i beni di esse, intendendo in quelle cose alle quali la detta potestà si estende (t. i. nem a tisztán egyháziakban); la seconda, che l'esentione ch' hanno li detti ecclesiastici, non è de jure divino, ma de jure humano (p. 62.)

követelte ezt az egész tért s most újból azt teszi. Az állam a maga részéről szintén néha-néha hasonló igényt támasztott, de eddigelé talán még sohasem oly merészen, oly rendszeresen, mint a hogy itt történt. Jogilag ezeket az igényeket soha sem lehetett kiegyenlíteni; politikailag csak kölcsönös engedékenység által volt lehetséges; mihelyt tehát ezzel nem voltak többé egymás iránt, harczra került a dolog. Mindegyik félnek meg kellett próbálni, hogy meddig ér az ereje. Ha az engedelmesség jogáért küzdöttek, ki kellett világlani, hogy melyikök tud magának engedelmességet szerezni.

1606. április 17-én a pápa régibb századok szigorú formájában, határozott vonatkozással oly hatalmas elődökre, mint a minő III. Incze volt, a doget, a tanácsot és Velencze összes állami hatalmát, nevezetesen a consultorokat is, kiátkozta. Netaláni visszavételre az elitélteknek csak a legrövidebb határidőket engedte: hármat nyolcz, egyet három napit. Ezeknek elteltével a velenczei terület valamennyi temploma, kolostor-templomokat és magánkápolnákat sem véve ki, alá lesz vetve az isteni tisztelet tilalmának, az interdictumnak. Az ország papjainak kötelességökké tétetett, hogy a kiátkozás ezen breve-jét az egybegyült községek előtt kihirdessék és a templomajtókra szögeztessék.[1]) Mind valamennyien, a patriarchától kezdve a plébánosig, az isteni és emberi itélet súlyos büntetése alatt utasíttattak erre.

Ilyen volt a támadás. Nem ily hatalmasnak tűnt föl a

[1]) Mentre in esse si troverà adunata maggior moltitudine di popolo per sentir li divini offici, — a mint Ferrarában oly nagy sikerrel történt vala. Breve di censure et interdetto della S^{tà} di NS^{re} P. Paolo V contra li S^{ri} Venetiani 1606.

védelem. A velenczei collegiumban azt indítványozták, hogy ünnepélyes tiltakozást kell tenni, a mint régibb időkben történt; de ezt nem fogadták el azon okból, hogy a pápa itélete magában véve semmis s az igazságnak még csak színével sem bir. Egy kis rendeletben, negyed-lapon, Leonardo Donato tudtára adta a papoknak a köztársaság határozatát, hogy a fejedelmi tekintélyt, »a mely világi dolgokban Istenen kivül semmi főt nem ismer«, fönn fogja tartani: a hű papság magától is megismeri majd az ellene kiadott büntetések semmiségét, mindennemű lelkészi hivataloskodását és isteni tiszteletét szakadatlanul folytatni fogja. Semmi aggodalom, semmi fenyegetés nem mondatott ki, csak a bizalom nyilatkozata volt ez, noha szóval valamivel többet is tehettek.[1])

Ez által már most az igény a jog kérdéséből egyenesen a hatalom és birtok kérdése lett. Két felsőségétől, a pápától és a köztársaságtól, az engedelem ellenkező bizonyítékaira fölszólítva, el kellett magát határoznia a velenczei papságnak, hogy azokat melyik irányban tanusítsa.

Nem tétovázott: a köztársaságnak engedelmeskedett. A pápai breve-nek egyetlen egy példányát sem szögezték ki.[2]) A pápa által kiszabott határidők elteltek. Mindenfelé szokott módon folyt az isteni tisztelet. A mint a világi papok, úgy tettek a klastromok is.

---

[1]) Ez a kibocsátvány, 1606 május 6-dikáról, Rampazettonál (stampator ducale) nyomatott. A czímlapon Márk evangelistát látni az evangyéliommal s a fölemelt karddal. A tanácsban, a mint Priuli mondja, fejtegették a pápai breve le nullità molte e notorie-jét.

[2]) P. Sarpi, Historia particolare, lib. II, p. 55, erősíti, hogy olyanokat, kik a bullákat ki akarták szögezni, a lakosok maguk letartóztattak.

Csak az újon alapított rendek, melyek az egyházi restauratio elvét kiválólag képviselték, jezsuiták, theatinusok és kapuczinusok tettek kivételt. A jezsuiták nem voltak teljesen elhatározva; előbb kérdést tettek tartományfőnökünknél Ferrarában s a generálisnál Rómában, ez aztán maga a pápához fordúlt. V. Pálnak az volt a felelete, hogy vagy tartsák magokat az interdictumhoz vagy rázzák le lábukról a port és hagyják oda Velenczét. Bizonyára nehéz elhatározás, minthogy itt kereken kinyilatkoztatták előttök, hogy soha többé visszajönniök nem szabad: ekkor tehát néhány bárkán a pápai területre eveztek.[1]) Példájuk magával ragadta a két másik rendet.[2]) Közletőt, melyet a theatinusok indítványoztak, nem tartottak tanácsosnak a velenczeiek: nem akartak szakadást országukon belül: vagy engedelmességet követeltek vagy távozást. Könnyű volt az elhagyott templomokat más papokkal tölteni be; gond volt rá, hogy senki se érezzen hiányt. Kiváló pompával és szokatlanúl népes körmenettel ünnepelték meg a legközelebbi Úrnapját.[3])

De ezzel mindenesetre tökéletes szakadás állott be. A pápát álmélkodás fogta el; — túlfeszített képzeteivel mereven állott szemben a dolgok valódisága; volt-e mód ezen erőt venni?

V. Pál olykor-olykor fegyveres hatalom alkalmazá-

---

[1]) Juvencius, Hist. soc. Jesu V, II, p. 93.

[2]) Ha V. Sandi (VII, 1110) még »i reformati di S. Francesco«-t említ, hát ez, bármily sok más szerzőnek van is része ebben a tévedésben, csak azon alapszik, hogy a kapuczinusok nem egyebek, mint reformált franczisk ánusok s A. Morosini őket ez alkalommal így nevezi.

[3]) A. Maurocenus, Historia Ven., tom. III, p. 350.

sára gondolt; a congregatiókban is egyszer a harczias hangulat volt túlsúlyban; Sauli bibornok így kiáltott föl: majd megfenyítjük a velenczeieket; legatusokat küldöttek ki és harczra készültek, de alapjában véve még se merhették ezt. Attól lehetett tartani, hogy Velencze protestáns segítség után néz s Olaszországot, sőt az egész katholikus világot a legveszedelmesebb mozgalomba sodorja.

Végre is csak ismét, mint máskor, politikával kellett megkisérleni az egyházjogi kérdések kiegyenlítését, csakhogy ez most nem történhetett meg magok az érdekeltek közt, kik nagyon is erősen meghasonlottak, hanem a két uralkodó hatalomnak, Spanyol- és Francziaországnak közbenjárására kellett az ügyet támasztani. Ekkor azonban ezeknek saját érdekei is kellett hogy kitünjenek.

Volt ugyan mind az egyik, mind a másik birodalomban oly párt, mely az ellenségeskedések kitörését ohajtotta volna. A spanyolok közt a buzgó katholikusok voltak, kik a római széket újból a monarchiához remélték csatolni, az olasz tartományok governatoréi, kiknek hatalma a háború által csak növekedhetett; Viglienna követ is Rómában ezt az ohajtást táplálta, úgy gondolkodván, hogy majd házát egyházi méltóságokra emelheti. Francziaországban ellenben épen a buzgó protestánsok tartoztak e párthoz. Sully és hívei már azért is örömest láttak volna egy olasz háborút, mert az által a németalföldiek, kiket épen Spinola szorongatott, egy kissé megkönnyebbedtek volna. Ezek a pártok mindkét részről demonstratiókat is tettek. A spanyol király levelet intézett a pápához, melyben neki, legalább általános kifejezésekkel, segítséget ajánlott. Francziaországban a velenczei követ tekintélyes férfiaktól is

ajánlatot kapott: egy hónap alatt, azt tartja, egy 15000-nyi, francziákból álló sereget tudott volna összetoborzani. Azonban ezen irányok nem maradtak uralkodók. A vezető miniszterek, Lerma Spanyolországban, Villeroy Franczia-országban, fönn ohajtották tartani a békét. Az előbbi általában dicsőségét helyezte a nyugalom helyreállításába; az utóbbi a szigorú katholikus félhez tartozott: soha se nyugodott volna bele, hogy a pápát a francziák megtámadják.[1]) A fejedelmek egy véleményen voltak minisztereikkel. IV. Henrik méltán úgy gondolkodott, hogy, ha kardot ránt a köztársaság mellett, jó katholikus hírét koczkáztatja. III. Fülöp oly nyilatkozatot intézett a pápához, hogy szándéka ugyan őt támogatni, de először is nem a költségek megtérítésének biztosítása nélkül, továbbá a jóra, de nem a roszra.[2])

---

[1]) Relatione di Pietro Priuli ritornato di Francia 4 Sett. 1608 terjedelmes előadását foglalja magában a francziák részvételének ezen ügyekben-bajokban. Villeroy kinyilatkoztatja: esser questa opportunissima e propria occasione di guadagnare l'animo del papa. — — — Il re, assicurato dal suo ambasciatore presso la republica che V. Sª non metteria in mano d'altri questo negotio che della Mª S., ebbe mira di guadagnare et obligarsi con questa occasione l'animo del pontefice.

[2]) Francseco Priuli, Relatione di Spagna 20 Aug. 1608. Venne il contestabile a trovarmi a casa, e mi disse constantemente che gli ordini dell' ammassar genti non erano per altre se non per non star in osio mentre tutte potenze del mondo si armavano, ma che però non s'erano proveduti di danaro: raccommandò la pace d'Italia, non potendo perder la republica nell' esser liberale di parole ossequenti, per haver in effetto quello che desiderava — — —. In quel tempo che il duca di Lerma delle forze da ammassarsi parlò iperbolicamente all' ambasciator d'Inghilterra, — — — scrissono al papa che S. Mª gli aveva ben promesso d'ajutarlo, ma che ciò s'intendiva al bene e non al male,

Ilyen formán szétfoszlottak a háború lehetőségei. A két hatalom csak abban vetélkedett, hogy melyikök tudna legtöbbet tenni a békéért s tudná legbiztosabban megszilárdítani a befolyását; ehhez járult, hogy Spanyolországból Castro Ferencz, Lerma unokaöcscse, Franciaországból pedig Joyeuse bibornok Velenczébe érkeztek.

Se kedvem nem volna, se képes nem volnék, alkudozásaiknak teljes egész folyamát föltüntetni; különben is elegendő, ha csak a legfontosabb mozzanatokat veszszük figyelembe.

Az első nehézség abban volt, hogy a pápa mindenekelőtt azon velenczei törvényeknek, melyek oly nagy botránkozást szültek benne, a fölfüggesztését követelte s az ő egyházi büntetéseinek fölfüggesztését attól tette függővé. Azonban a velenczeiek is nem bizonyos republikánus öntetszés nélkül szenteknek és sérthetetleneknek nyilatkoztatták törvényeiket. Midőn ama kívánság 1607 januárjában tanácskozás alá került, noha a collegium ingadozott, a tanács végre mégis elvetette.[1]) A francziáknak, kik a pá-

— — — che il cominciar le guerre stava in mano degli uomini et il finire in quelle di dio.

[1]) Ger. Priuli, Cronica Veneta 20 Zener 1606 (1607): Dopo lunga disputa di orto giorni e varie pendentie di giudicio deliberò il senato rispondere agli ambasciatori di Francia e di Spagna che il devenir a qualsivoglia forma di sospensione, non si può accomodar la republica, essendo cosa di perpetuo giudicio; il che fu proposto da S. Bembo et Al. Zorzi savj del consilio et A. Mula et S. Venier savj della terra ferma. Mások mérsékeltebb út-mód mellett vannak. Nincs is valószinűség nélkül, hogy győznek. De hire érkezik, hogy spanyol fegyverektől már a nápolyi zavarok miatt sincs ok tartani. E fu perciò preso la total negativa di sospensione: 99-czel 78 ellen, tehát 21 szavazat többségével. — Márczius 9-én azonban Bembo ama javaslattól

pának szavokat adták, sikerült ezt márciusban még egyszer javaslatba hozni. A collegiumbeli négy opponens közül ekkor legalább egy visszalépett; miután az okokat a senatusban másodízben is meghányták-vetették, ez úttal sem lett meg ugyan a formaszerinti és határozott fölfüggesztés; de oly határozatot hoztak, melyben kimondták, »hogy a köztársaság a szokott jámborsággal fogja magát viselni« Bármily homályosan hangzottak is ezek a szavak, a követ és a pápa bennök mégis kívánságuk teljesítését vélték látni. Ezután a pápa is fölfüggesztette egyházi büntetéseit.

De nyomban egy másik, egész váratlan nehézség tünt föl. A velenczeiek vonakodtak a jezsuitákat, kik eltávoztuk után egy ünnepélyes decretummal kizárattak, visszafogadni.

De vajjon a pápa engedhetné-e, hogy hivei, kiknek egyéb vétkök nem volt, mint hogy hozzá rendületlenül ragaszkodtak, ily nagy kárt szenvedjenek?

Mindent elkövetett, hogy a velenczeieket más észre téritse. A jezsuitáknak pártját fogták a francziák is; egy külön követség által ez esetre is biztosították magoknak a király kegyét. Joyeuse igazán szivén hordta ügyöket. A velenczeiek rendületlenek maradtak.[1])

---

maga visszalépett. Március 14-én, Zorzi, Mula és Venier ellenmondása daczára, az enyhébb módot fogadják el.

[1]) Pietro Priuli, Relatione di Francia, hozzá teszi: Solamente l'ufficio dell' ambasciatore fritenne la dispositione che aveva S. M[à], eccitata dall' efficaci instanze che furono fatte da un padre Barisoni Padoano mandato in Francia espressamente dalla sua congregatione con pensiero d'ottener di interessarsi acciocchè fussero di nuovo ricevuti.

Csak az volt itt föltünő, hogy a spanyolok inkább a rend ellen nyilatkoztak, mint mellette. Spanyolországban a dominikánus érdek uralkodott: Lerma nem szerette a jezsuitákat s általában nem helyeselte, hogy valamely állam engedetlen alattvalók visszafogadására kényszerítessék; elég az hozzá, Castro Ferencz eleinte a jezsuitákról beszélni sem akart; végre pedig egyenesen ellentállott a francziák szószóló igyekezeteinek.[1])

Ez a jelenség a dolgok állásában gyökeredzett ugyan, de mégis oly fölötlő volt, hogy a pápa maga is elcsodálkozott rajta és, minthogy valami mélyebben rejlő titkot sejtett, fölhagyott a jezsuiták visszafogadásának sürgetésével.[2])

De mennyibe kerülhetett neki ez az elhatározás! Néhány jelentéktelen törvény miatt el volt, úgy látszott, szánva, hogy a világot tűzbe-lángba engedi borúlni; most pedig legragaszkodóbb híveinek egy katholikus, egy olasz tartományból való örökös száműzetését hagyta jóvá.[3])

---

[1]) Francesco Priuli, Relatione di Spagna: Sentendo (i Spagnuoli) che Franciosi insistevano nell' introduzione de' Gesuiti, scrissero a Roma et a Venezia che non trattassero di ciò, dando ragione alla republica di non voler capittolare con gente suddita che l'aveva sì gravemente offesa.

[2]) Francesco Priuli: Venuto l'avviso dell' intiero accomodamento, desisterono dal procurare che si trattasse di loro con la S^tà^ V., non solo per non aver voluto parlar di loro, ma par essersi attraversati alli gagliardi ufficj de' Francesi, che fece dubitare il papa di qualche recondito mistero, e non vi volse insistere con che essi non sapevano che dire.

[3]) Ger. Priuli: Peso molto e S. S^tà^ questa cosa de' Gesuiti, non per loro, ma per la sua propria riputatione.

Most már aztán a köztársaság is hajlandó volt kiszolgáltatni ama két fogságba tett papot.

Csakhogy itt is a jogföntartás igényével lépett föl, a melyről a pápa egyáltalában semmit sem akart tudni. Nagyon sajátszerű az a kisegítő mód, a melyhez végre folyamodtak.[1]) A velenczei tanács titkára a foglyokat a franczia követ palotájába vezette és átadta őket neki »tekintettel«, így szólt, »a legkeresztényibb királyra és azzal a kikötéssel, hogy a köztársaságnak az a joga, hogy papjai fölött itélhessen, ezzel ne szenvedjen csorbát«. »Hát átveszem őket«, felelt a követ és a bibornok elé vezette, a ki föl és alá járt egy loggiában. »Ezek azok a foglyok«, szólott, »kiket át kell a pápának szolgáltatni«; a kikötést nem említette. A bibornok aztán, a nélkül, hogy egy szót is szólt volna, kiszolgáltatta a foglyokat a pápai biztosnak, a ki a kereszt jelével vette át őket.

Mily messze voltak attól, hogy csak némiképen is megegyezzenek! Csak amolyan külső jó egyetértést akartak helyreállítani.

Ehhez pedig még az egyházi büntetés megszüntetése, a bűnbocsánat megadása kivántatott.

De még ez ellen is kifogásokat tudtak tenni a velenczeiek. Azt erősítették, hogy a censura önmagában semmis volt s rájuk nem is tartozott, ők hát nem is szorulnak semmiféle föloldozásra. Joyeuse kinyilatkoztatta nekik, hogy ő az egyház formáin nem változtathat. Végre abban egyeztek meg, hogy a föloldozás ne a szokott nyilvánossággal haj-

[1]) Joyeuse ezt mint föltételt így fejezi ki: »che levandosi le censure siano consignati li due prigioni a chi li riceve in nome di S. Santità, li quali, si bene S. Serenità (Velencze) dice di darli in gratificatione di S. M. Chr^ma, si dovessero consignare senza dir altro«.

tassék végre; Joyeuse megjelent a collegiumban s ott a föloldozást mintegy privatim jelentette ki. A velenczeiek mindig úgy mutatták, mintha teljesen absolutio nélkül maradtak volna;[1]) igaz, hogy ez nem volt forma szerint megadva, de megadva kétség kivül meg volt.

Általában látni való, hogy a vitás pontok nem intéztettek el oly teljességgel a velenczeiek hasznára, mint állítani szokás.

A törvények, melyekről a pápa panaszkodott, föl voltak függesztve, a papok, kiknek kiadását követelte, neki átszolgáltatva, az absolutio maga elfogadva. Azonban mindez csak rendkivüli korlátozásokkal történt. A velenczeiek, mint valamely becsületbeli ügyben, hiröket féltő aggódással jártak el: minden engedékenységet megzáradékoltak, lehetőképen rejtve tartottak. A pápának ellenben az volt a hátránya, hogy egy felötlő s épen nem tisztes engedményre kellett magát elszánnia, mely az egész világon föltünést keltett.

Ez időtől fogva a Róma és Velencze közti viszonyok, legalább külsőkép, a régi kerékvágásba zökkentek vissza. A velenczeiek első követét ezzel fogadta V. Pál: a régi el van intézve, minden újjá lesz; panaszkodott néha, hogy Velencze nem akarja feledni, a mit ő feledett; oly szelidnek és engedékenynek mutatta magát, mint elődei közül bármelyik.[2])

---

[1]) Daru 29. könyvének végén közli Joyeuse levelét, kétség kivül az egyetlenegy pontosat, a mit ez ügyben fölhoz; csakhogy ez ellen is néhány, szerintem tarthatatlan, ellenvetést tesz.

[2]) Relatione di Mocenigo 1612. A pápa kinyilatkoztatta: »che conveniva per servitio d'Italia che fosse sempre buona intelligenza fra quella sede e questa republica«.

Ezzel azonban alapjában véve mégis csak új ellenségeskedéseknek vették elejét; a belső ellentétek megmaradtak; az igazi bizalom nem állott egyhamar ismét helyre.

A jezsuita ügy elintézése.

Hasonló módon, t. i. nem tökéletesebben, intézték el ez alatt a jezsuiták és dominikánusok közti versengést is.

Kelemen, a mint láttuk, meghalt, még mielőtt ítéletet mondhatott volna. V. Pál, a ki a dolgot azzal a buzgósággal fogta, mely kormányzásának kezdetét általában kitünteti, — 1605 szeptembertől 1606 februárig csak gyülés 17 tartatott jelenlétében — épen úgy a régi rendszerhez, a dominikánusok felé hajlott, mint elődje. 1606 októberében és novemberében már a végre tartattak gyülések, hogy megállapítsák a formát, melyben a jezsuita tanok kárhoztatandók; a dominikánusok kezökben látták a diadalt.[1])

De épen ekkor fejlődtek a velenczei ügyek is oly módon, a mint előadtuk: a jezsuiták a római szék iránt a ragaszkodásnak oly bizonyítékát adták, mely által valamennyi rendet sokkal fölülmúltak, és Velencze azért lakoltatta őket.

E körülmények közt kegyetlenségnek tünt volna föl, ha a római szék eme leghűbb szolgáit kárhoztató ítélettel akarta volna sújtani. Midőn arra már minden elő volt készítve, a pápa megállott. Egy ideig pihentette a dolgot;

---

[1]) Serrynél, Historia congregationum de auxiliis, megvannak az ide vonatkozó ügydarabok (562 s k. lapokon). Gratiae victrici, mondja maga, jam canebatur »Io triumphe«.

végre 1607 augusztus 29-én azzal a nyilatkozattal lépett elő, mely a vitatkozókat és consultorokat haza bocsátotta: a döntő határozat majd annak idején közzé fog tétetni; egyébiránt ő szentségének komoly akarata és véleménye, hogy egyik fél se kisebbítse a másikat.[1])

Ily formán a jezsuitáknak abból a veszteségből, melyet Velenczében szenvedtek, ismét hasznuk is lett. Nagy nyeremény volt rájuk nézve, hogy megtámadott tanaik, ha nem igazoltattak is, de el sem is vettettek. Sőt diadalukkal dicsekedtek. Az igazhitűség előítéletével, a mely egyszer részükön volt, föltarthatatlanúl tovább követték ezt a doctrinalis irányt, a melyben megindultak.

Csak az volt még a kérdés, hogy saját belső viszálkodásaik tökéletes megszűntetése is sikerülni fog-e nekik.

Még mindig voltak élénk forrongások, az alkotmányban való változtatások elégteleneknek bizonyodtak és a spanyol oppositio egyre rajta volt, hogy czélhoz jusson és Aquavivát eltávolítsa. Végre, a mi még soha sem történt, valamennyi tartomány procuratorai egy egyetemes congregatiót nyilatkoztattak szükségesnek; ez 1607-ben egybe is gyűlt és újból gyökeres átalakítások kerültek szóba.

Már többször észre vettük azt a szoros összeköttetést, melybe a jezsuiták Franciaországgal léptek, a kegyet, melyet irántuk IV. Henrik mutatott. A rendnek belső versengéseiben is részt vett; egészen Aquaviva pártján volt. Egy különös levelében nemcsak hajlandóságát biztosította számukra, hanem a congregatiónak azt az ohajtását

---

[1]) Coronelli, a congregatiók secr., Serrynél p. 589: Tra tanto ha ordinato (S. Santità) molto seriamente che nel trattare di queste materie nessuno ardisca di qualificare e censurare l'altra parte.

is értésül adta, hogy a társaság alkotmányában semmi változtatás ne történjék.[1])

Ezt a hatalmas védelmet Aquaviva nagyszerűen föl tudta használni.

Az ellenállásnak, melyet tapasztalt, főkép a tartományi congregatiókban volt a fészke. Ő már most egy oly törvényt vitt keresztül, melynél fogva először is tartománygyülésben hozott semmiféle indítvány nem tekinthető elfogadottnak, ha valamennyi szavazat kétharmad része nem helyesli, továbbá az ily módon jóváhagyott inditvány is csak úgy kerülhet az egyetemes gyülés tanácskozása alá, ha ebben a többség előleges beleegyezését adja hozzá. Ezek a rendeletek, látni való, a tartományi congregatiók befolyásán igen nagy csorbát ütöttek.

De ezen kivül forma szerinti kárhoztató itéletet is mondtak ki a generális ellenei fölött és a tartományi előljárók határozott utasítást kaptak, hogy az u. n. békeháborítókat perbe fogják; erre aztán lassankint visszatért a béke. A spanyol tagok belenyugodtak s megszűntek a rend új irányával ellenkezni. Az uralkodó befolyás alatt lassankint egy alkalmazkodóbb nemzedék nőtt föl. Viszont a generális a kedvezéseket, melyekben IV. Henrik részeltette, kettős hódolattal iparkodott meghálálni.

---

[1]) Literae christianissimi regis ad congregatos patres, IV. Kal. Dec. 1607, Juvenciusnál V, II, lib. IX, n. 108: »Vosque hortamur ad retinendum instituti vestri integritatem et splendorem.«

Befejezés.

Ilyenképen még egyszer nyugalomra szálltak mind e versengések.

De ha fejlődésüket és eredményöket egészben fontolóra veszszük, velök mégis a legnagyobb változás a katholikus egyház belsejében állt elő.

Abból a mozzanatból indultunk ki, melyben a pápai hatalom diadalmas küzdelmében a tekintélynek mind nagyobb teljességére tett szert. A spanyol politikával szoros szövetkezésben az volt a szándéka, hogy minden katholikus hatalmat *egy* irányban ragadjon magával, az elszakadtakon pedig *egy* nagy actióval vegyen erőt. Ha ez sikerül neki, úgy az egyházi motivumokat föltétlen uralomra emeli, minden katholikus államot eszmében, hitben, életben és politikában összetartó egységgé kapcsolja s ezzel belsejökre is uralkodó befolyást szerez.

De épen e pillanatban álltak elő a legerősebb belső ellenfelek. A franczia ügyben a nemzetiség érzése szállt síkra a hierarchia igényei ellen. Az egyházi indító okoktól, az egyházi főnek vezetésétől a katholikus hivők sem akartak minden tekintetben függeni: voltak oly elvek, a világi politika, a nemzeti önállóság elvei, melyek győzhetetlen erővel álltak szembe a pápaság szándékaival. Általában elmondhatjuk: ezek az elvek maradtak győztesek; a pápa kénytelen volt őket elismerni; a franczia egyház maga is csak úgy állott helyre, hogy azokat vette alapúl.

Ebből azonban az következett, hogy Franczia ország ismét ellenségeskedésbe keveredett a spanyol monarchiával,

hogy két nagy, egymással természettől ellenkező, harczra mindig kész hatalom állt egymással szemben a katholikus világ közepett. Ily kevéssé volt lehetséges az egységet föntartani. Sőt Olaszország viszonyai azt eredményezték, hogy ez az ellentét, az általa létre hozott egyensúly még hasznára vált a római széknek.

Ezenközben új theologiai viszálkodások is támadtak. Bármily éleselműek és pontosak voltak is a tridenti zsinat határozmányai, ezt még sem gátolhatták meg; az általuk vont határokon belül még volt tér új hitvitatkozásokra. A két leghatalmasabb rend szállt egymással síkra; ama két hatalom maga is némileg pártot fogott; Rómában nem mertek döntő itéletet mondani ki.

S ehhez járultak még a versengések az egyházi és világi törvénykezés határai fölött, versengések, melyeknek helyi eredetük volt, egy nem épen nagyon hatalmas szomszéddal, de melyeket annyi szellemmel és nyomatékkal folytattak, hogy ez által azok általános jelentőséget nyertek.[1]) Paolo Sarpi emlékét minden katholikus államban méltán nagy tiszteletben tartják. Az egyházi jogoknak, melyeknek mindnyájan részesei, ő vívta ki az alapjait. A pápa nem volt képes őt eltávolítani.

Az eszméknek és a tannak, az alkotmánynak és a hatalomnak ellentétei ezek, melyek amaz egyházi-világi egységnek, melyet a pápaság előállítani igyekezett, hatalmasan ellenálltak s azt szétbontással fenyegették.

A dolgok folyása azonban azt mutatja, hogy az ösz-

[1]) V. Santità, kiált föl P. Priuli Franciaországból visszatértekor, ha dichiarito, si può dire, sia a quai termini sia permesso al pontefice estendere la sua temporale e spirituale autorità. (Relatione di Francia 1608.)

szetartó eszmék még egyszer az erősebbek voltak. A belső ellenmondást nem lehetett kibékíteni, de a tulajdonképeni harczot elkerülni mégis sikerült. A nagyhatalmak közt helyreállt és megmaradt a béke; az olasz érdekek még nem emelkedtek teljes öntudatra és beható munkásságra; a versengő rendeket elhallgattatták. Az egyház és állam közti viszálkodásokat nem állították élökre: Velencze elfogadta a fölajánlott közbenjárást.

A pápaság politikája az volt, hogy a mennyire lehetséges, a pártok fölött foglaljon állást s közbenjárásával véget vessen a meghasonlásnak. Még elég tekintélye volt arra, hogy ezt megtehesse.

Kétség kivül visszahatott rá, a mint viszont tőle függött, hogy a közben a nagy actio kifelé, a megindult haladás, a protestantismus elleni küzdelem szakadatlanúl folyt.

Erre és fejlődésére kell most áttérnünk.

HETEDIK KÖNYV.

ELLENREFORMATIÓK. MÁSODIK IDŐSZAK.

1590—1630.

NETBIBLIOTEKA.HU
ELLENREFORMATIÓK, MÁSODIK IDŐSZAK.
1580—1630.

Talán nem csalódom vagy nem hágom át a történelem korlátait, ha e helyen az életnek egy általános törvényét veszem észre.

Kétségtelen, hogy mindig az élő szellem erői azok, melyek a világot mindenestül mozgatják. A régibb évszázadoktól előkészítve feltámadnak kelletekor az emberi szellem kifürkészhetetlen mélységeiből, honnan bensőleg hatalmas természetek hívják őket elő. Az a valójuk, hogy a világot magokhoz ragadják, s rajta erőt venni igyekeznek. De minél inkább sikerül ez nekik, minél jobban szélesedik a kör, melyet átölelnek, annál inkább találkoznak sajátszerű, független élettel, melyet sem teljes-egészen legyőzni, sem magukba olvasztani nem képesek. Ez az oka — mert folytonos fejlődésben vannak — hogy önnönmagukban is változást szenvednek. Mialatt az idegenszerűt átfogják, máris annak lényegéből magukba vesznek egy részt: oly irányok, a létnek oly mozzanatai keletkeznek bennök, melyek az ő eszméjökkel nem ritkán ellenkezésben állanak. De nem lehet másképp, mint hogy az általános haladásban emezek is tenyésznek és gyarapodnak. Csak az a fő, hogy túlsúlyt ne nyerjenek; mert különben az egységet és elvüket épenséggel szétrombolnák.

Láttuk, mily hatalmasan mozogtak a restauráló pápaságban belső ellenmondások, mélyebb ellentétek; azonban győzött az eszme: a magasabb egység, ha nem is egész régi összetartó erejével, megőrizte fenhatalmát és szakadatlanúl, még a belső harcz mozzanataiban is, melyhez csak friss erőt szítt abból, új-új hódításokra indúlt.

Ezek a vállalatok vonják most magukra figyelmünket. Nagy fontosságú a világra nézve, mennyire sikerűlnek, mily átváltozásokat okoznak, mily ellentállásra találnak önmagukban vagy kívülről.

ELSŐ FEJEZET.

A katholikus restauratio előhaladása.

1590—1617.

A katholiczismus vállalatai Lengyelországban s a szomszédos országokban.

Kifejezést nyert az a vélemény, hogy a protestánsok, a kik, a mint láttuk, egy ideig határozottan elsőbbségben voltak Lengyelországban, arra is képesek lettek volna, hogy maguk-hitvallású királyt emeljenek a trónra; de végre saját maguk előtt jobbnak tünt fel egy katholikus fejedelem, mert az a pápában mégis csak egy magasabb hatalmat, bírót lát.

Ha ez igaz, hát ilyen nem-protestáns gondolkodásért önmaguk idéztek kemény büntetést magukra.

Mert épen egy katholikus király által volt képes a a pápa őket harczba keverni.

Hisz minden idegen követ közül egyedül a pápai nuntiusnak volt Lengyelországban joga a királylyal senator jelenléte nélkül érintkezni. Jól ismerjük őket: elég okosak és ügyesek voltak, hogy a bizalmasabb viszonyt, melyet így szerezhettek, ápolják és fölhasználják.

A XVI. század nyolczvanas éveinek kezdetén Bolognetto bíbornok volt nuntius Lengyelországban. Panaszkodik az éghajlat sanyaruságairól, az olasz embernek kétszeresen érzékeny hidegről, a szűk fűtött szobák gőzéről, az egész szokatlan életmódról; mindemellett István királyt Varsóból Krakkóba, Wilnából Lublinba kiséri — a birodalmon keresztül, néha egy kissé mélabús hangulatban — de azért fáradhatatlanúl; a hadjáratok alatt legalább levelezésben marad vele; szakadatlan összeköttetésben tartja a római érdekeket a királyi személylyel.

Hivatal-viseléséről kimerítő tudósításunk van, melyből látjuk, mihez fogott, mennyire vitte. [1])

Mindenekelőtt felszólította a királyt, hogy a hivatalokat csak katholikusokkal töltse be, a királyi városokban csak katholikus istenitisztelet engedélyezzen, a tizedet visszaállítsa, mely rendszabályok akkor tájt más országokban is a katholicismus megújulását idézték elő vagy jelezték.

Ez azonban nem sikerült neki. István király azt hitte, hogy ennyire nem mehet; kinyilatkoztatta, hogy arra nem elég hatalmas.

De azért ezen fejedelemnek nemcsak katholikus meggyőződései voltak, hanem veleszületett buzgalma is az egyházi ügyek iránt; sok másban engedett a muntius beszédeinek.

A jezsuita collegiumok Krakkóban, Grodnóban, Pultuskban a királynak közvetetlen támogatása folytán jöttek létre; az új naptárt nehézség nélkül behozták, s a tridenti zsinat rendeleteinek legnagyobb részét végrehajtották. De

[1]) Spannochi, Relatione all' Illmo Revmo Cardinal Rusticucci, segretario di N. S. Papa Sisto V, delle cose di Polonia intorno alla religione e delle azioni del cardinal Bolognetto in quattro anni ch' egli è stato nunzio in quella provincia.

legfontosabb volt a királynak az a határozata, hogy jövendőre a püspökségeket már csak katholikusoknak adományozza.[1]) Ezekbe a legmagasabb egyházi méltóságokba is protestánsok hatoltak volt be; a nuntiusnak ezentúl szabad volt őket itélőszéke elé idézni, letenni, a mi annál is fontosabb volt, mert a püspöki méltósággal egyszersmind a senatusban is ülés és szavazat volt egybe kötve. Az egyházi intézménynek épen ezt a politikai jelentőségét igyekezett a nuntius általában felhasználni. Mindenek előtt a birodalmi gyüléseken követendő egyenlő rendszabályokra hívta föl a püspököket: eléjök is adta azokat; á leghatalmasabbakkal, a gneseni érsekkel, a krakkói püspökkel, személyesen szorosabb viszonyt kötött, a mi aztán kiválóan javára fordúlt. S így sikerűlt neki nem csak magába a papságba újúlt buzgalmat önteni, hanem már világi ügyekre is nagy befolyást szerzett. Az angolok Lengyelországgal való kereskedelmi szerződést hoztak javaslatba, mely különösen Danzig számára igérkezett igen hasznosnak; a nuntius volt maga, ki azt meghiusította, főleg mert az angolok föltétlenűl azt az igéretet kivánták, hogy békében járhassanak, kelhessenek, a nélkűl hogy vallásukban akárki is háborgatná őket.[2])

---

[1]) Sendosi (il re) determinato che nessuno possa tenere chiese che non sia della vera fede romana (Spannocchi).

[1]) Spannocchi, Il che non prima venne agli orecchj del Bolognetto che andò a trovare S. Mtà, e con efficacissime ragioni mostrò quanto esorbitante cosa sarebbe stata che avesse concesso per publico decreto una tanto obbrobriosa setta, e come non senza nascosto inganno e speranza d'importantissime consequenze quella scellerata donna voleva che si dichiarasse così per decreto potersi esercitar la setta Anglicana in quel regno, dove tutto il mondo pur troppo sa che si permetta il credere in materia di religione quel chi piace a chi

Elég az hozzá, bármily mérsékelt volt is István király, mégis először ő alatta vett ismét a katholiczizmus nagyobb emelkedést.

Ez pedig annál is nagyobb jelentőségü volt, mert az ország leghatalmasabb pártja, a Zamoisky-féle, a melynek a király kegye folytán általában a legfontosabb állások jutottak, [1]) szintén katholikus szinezetet öltött, s mert az volt, mely István halála után döntött a választási küzdelmekben. Azt a svéd herczeget, kit Jagello Katalin a börtönben szült, ki kora ifjúságától óta, talán eredeti hajlamánál fogva, vagy anyja befolyása következtében, vagy mindjárt a lengyel koronára való reménysége folytán, vagy mindezek által együtt véve, egy protestáns ország közepett rendületlenül megmaradt a katholikus hit mellett, Zamoiskyék juttatták a trónra. III. Zsigmond ez, az a fejedelem, kinek érzülete teljességgel azon katholikus irányok szerint képződött, melyek akkoriban Európát mozgásba hozták.

VIII. Kelemen pápa azt mondja egyik utasításában, hogy még mint bíbornok és követ Lengyelországban ennek a fejedelemnek azt a tanácsot adta, hogy jövőben a közszolgálat minden állását csupán katholikusoknak oszsza. Már többször adták vala ezt a tanácsot, már IV. Pál, Hosius

---

si sia: con queste ed altre efficacissime ragioni il re Stefano rimase talmente persuaso che promesse non voler mai far menzione alcuna di religione in qualcunque accordo avesse fatto con quella regina a moi mercanti.

[1]) Spannocchi, Alle dignità senatorie et all' entrate del regno dicono hoggi non ammettersi se non i dependenti da esso cancelliero, acciò che da nissuno venga impedito di far quello che ad esso ed al re più tornerà di piacere di fare.

bíbornok,[1]) Bolognetto is. De csak most találkozott alkalmas talaj annak fölfogadására. A mit sem Zsigmond Ágosttól sem Istvántól nem lehetett kieszközölni, arra III. Zsigmond csakhamar igen készségesnek mutatkozott. Valójában elvévé tette, hogy csakis a katholikusokat segíti elő, és Kelemen pápának teljesen igaza van, ha a katholiczismus előmentét Lengyelországban kiváltképen ennek a rendszabálynak tulajdonítja.

A lengyel királyi hatalom legfőbb attributuma a méltóságok adományozásában állott. Mindenféle egyházi és világi állást, nagyobbat és kisebbet, — vagy 20,000-re tették számukat, — a király osztogatott. Mily nagy befolyással kellett már most birnia, hogy III. Zsigmond nem csak az egyházi hivatalokat, hanem mind valamennyit katholikusokkal kezdte betölteni, s az állam jótéteményeiben, mint egykor az olaszok mondták, a magasabb értelemben vett teljes polgárjog élvezésében csupán csak hitsorsosait részeltette! Annál jobban boldogult az ember, minél inkább megszerezte a jezsuiták kegyeit. Mortangen Lajos starost főleg avval nyerte meg a pomerániai vajdaságot, hogy thorni házát Jézus társaságának ajándékozta. Legalább a lengyel-porosz tartományokban erre oppositio keletkezett a városok s a nemesség között, mely vallásos szinezetet öltött. Eredetileg mindketten a protestantismust ragadták meg; most a nemesség visszalépett. A Kostkák, Dzialinskyek, Konopatok példája, kik azért jutottak polczra,

[1]) Egy 1568. márczius 14-ről kelt levelében arra kéri a királyt, hogy nyilatkoztassa ki: »nullis se deinceps vel honores vel praefecturas vel quaecunque tandem alia munera publice mandaturum nisi qui Christum aperte confessus fuerit et omni perfidiae, sive Lutheristicae, sive Calvinisticae, sive anabaptistarum, nuntium remiserit.«

mert áttértek, nagy befolyást gyakorolt a többire. A jezsuiták iskoláit főleg az ifjabb nemesség látogatta; nemsokára azt tapasztaljuk, hogy a protestánsoknak megmaradt városokban a jezsuiták növendékei s a polgári ifjúság közt zsurlódások keletkeznek. De általában a nemeseket ragadta meg az új hatás. A pultuski collegium 400 növendéket számlált, mind a nemesség közül.[1]) Az az ösztön, mely általában a kor szellemében rejlett, a jezsuiták oktatása, az összes papságban újra felébredt buzgalom és az udvar pártfogása, minden összeműködött, hogy a lengyel nemességet a katholiczismushoz való visszatérésre indítsa.

De magától értődik, hogy nyomban tovább is mentek, és azokkal, kik nem tértek át, az államhatalom rosz indulatát éreztették.

Lengyelországban a katholikus papság különösen azt az igényt állította előtérbe, hogy az egyházi épületek, a melyeket úgyis katholikus hitvallásuak alapítottak, a püspökök, gyakran a pápák közreműködésével, az ő egyházuknak elidegeníthetetlen sajátja. Mindenfelé, a hol a katholikus istentisztelet a templomokból kiszorult, a püspökök emez elvre támaszkodva, törvényes keresetet indítottak. A törvényszékek buzgó katholikusokkal lévén most betöltve: a városok ellen egymásután ugyanazon pörök kezdődtek, ugyanazon itéletek hozattak; nem használt semmit, hogy a királyhoz felebbeztek, s arra a conföderatióra emlékeztették, melyben mind a két felekezetnek egyenlő oltalmat igértek; a felelet az volt: hisz az egyenlő oltalom épen abban áll, hogy mindegyik félt igazába juttatják; a conföderatio nem foglalja magában az egyházi épületek biztosí-

[1]) Maffei II. 140.

tását.[1]) Néhány év alatt a katholikusok a városokban minden templomot birtokukba kerítettek: »a templomokban«, így kiáltott fel a lengyel, »a régi istent tisztelik;« a kisebb porosz városokban az evangelikus isteni tiszteletet csak a városháza egyik szobájában volt szabad tartani; a nagyobbak közül csupán Danzig tartotta meg templomát.[2])

De a szerencsés haladásnak e pillanatában nem érték be csupán a protestánsok támadásával, czélba vették immár a görögöket is.

A király és pápa itt is egyesítették befolyásukat; különösen az a fenyegetés volt hatásos, úgy tartom, hogy a görög püspökök a senatusban való ülésüket és szavazatukat vesztik; elég az hozzá, a wladimiri wladika és nehány más görög püspök elhatározták 1595-ben, hogy a florenczi zsinat meghagyása szerint egyesülnek a római egyházzal. Követeik Rómába mentek; római és királyi követek jelentek meg a tartományban; a kibékülés szertartása végbe ment; egy jezsuita, a király gyóntatója, lelkesült beszéddel élénkítette meg; a katholikusoknak itt is nehány templom került birtokukba.

Rendkívüli föllendülés ez egynéhány év alatt. »Kevéssel ezelőtt«, mondja egy pápai követ már 1598-ban, »úgy tetszhetett, mintha az eretnekség végkép erőt venne Lengyelországban a katholicizmuson, most a katholicismus viszi sírba az eretnekséget.«

»Ha kérdjük, mi által történt ez meg főleg, hát minde-

---

[1]) A culmi vajda kimerítő levele, fordítva Lengnich-nél, Polnisch-preussische Geschichte. IV. rész, 291. l., különösen ezeket az indokokat fejtegeti.

[2]) Lengnich, Nachricht von der Religionsänderung in Preussen. §. 27.

nek előtt a király érzülete volt az, — oly érzület, mely ennek a fejedelemnek sajátszerű állásánál fogva azonnal még további kilátásokat is nyitott.

Kisérlet Svédországra.

Apjának, Jánosnak 1592-ben történt halálával Zsigmond lett Svédország királya.

Igaz, hogy ő itt sem magában véve korlátlan hatalmú, sem személyes kötelezettség nélkül nem volt. Már 1587-ben egy biztosítékot írt alá, hogy az egyház szertartásain nem fog semmit változtatni, hogy ő maga senkit nem fog elősegíteni, a ki nem protestáns; s most is újból kötelezte magát, hogy úgy az egyháziak, mint a világiak kiváltságait fenn fogja tartani, vallásáért senkit sem gyűlölni, sem szeretni, sem az uralkodó vallásnak semmiképen kárára lenni nem fog. Mindazáltal azonnal fölébredtek a katholikusok minden reményei s a protestánsok minden aggodalmai.

A mit a katholikusok mindig oly buzgón kivántak elérni, hogy Svédországban magok-hitű királyuk legyen, azt most elnyerték. Katholikus kisérettel körülvéve, melyből egy pápai nuntius, Malaspina, sem hiányzott, indult Zsigmond 1593. júliusában örökös birodalmába. Már utazása a porosz tartományokon keresztül a katholiczismus többszörös segélésével volt jelölve. Danzigban elérte őt egy pápai küldött, Powsinsky Bertalan, 20000 scudinyi ajándékkal, »kis járulékkal«, a mint az utasítás szólt, »ahhoz a költséghez, a mit a katholiczismus helyreállítása netán okozhatna.«

Igen sajátságos ez az utasítás. Megmutatja, mily

föltétlenül remélték és ajánlották Rómában azt a helyreállítást.[1])

»Powsinskyt«, ez van benne, »ő szentségének meghitt szolgáját s ő felségének alattvalóját azért küldjük, hogy a királynak a pápa részvétét tanusítsa azokban az ohajtott eseményekben, melyek őt mostanában érték: nejének lebetegedésében, az utolsó birodalmi gyülés jó kimenetelében, de mindenekelőtt abban a legnagyobb szerencsében, mi csak érhette, tudniillik, hogy most alkalma nyilt hazájában a katholicismust helyreállítani«. A pápa nem mulasztja el e munkára nézve néhány szempontot jelölni ki.

»Kétség kivül Isten különös gondviselése folytán« így szól, »épen több püspökség, többi közül maga az upsalai érseki szék is megüresedett.[2]) Ha a király tán egy pillanatig vonakodnék is a protestáns püspököket, kik még az országban vannak, eltávolítani, hát az üresedésbe jött székeket bizonyára katholikus hitűekkel fogja betölteni.« A követnél nála van az erre alkalmasnak látszó svéd katholikusoknak jegyzéke. A pápa meg van győződve róla, hogy ezeknek a püspököknek majd csak gondjuk lesz rá, hogy katholikus papokat és tanitókat kapjanak. Csak a lehetőséget kell nekik megadni.

»Talán«, így vélekedik, »mindjárt egy jezsuita collegiumot is föl lehetne állítani Stockholmban. De ha ez nem történnék így, a király bizonyára minél több tehetséges

---

[1]) Instruttione al Sr Bartolommeo Powsinsky alla M[à] del re di Polonio e Suetia (MS. Roma).

[2]) Intendendosi restar vacante l'arcivescovato di Upsalia, che la divina providenza, per più facilitare le cose del suo servitio, non ha permesso che in due anni sia stato proveduto dal re morto, havevà S. M[à] particulare pensiere a pigliare un arcivescovo cattolico.

fiatal svédet visz magával Lengyelországba s udvarában vagy a legbuzgóbb püspökök egyikénél-másikánál vagy a lengyel jezsuita collegiumokban a katholikus hitben neveltetni őket.«

Mint mindenhol, úgy itt is az volt az első szándék, hogy a klerust kerítsék hatalmukba. Azonban a nuntius még mást is czélba vett. Ugyanis a Svédországban még megmaradt katholikusokat arra szándékozott indítani, hogy a protestánsok ellen panaszt tegyenek. Akkor majd a király állást foglal a két párt fölött; minden újítás törvényes eldöntés látszatát fogja majd kaphatni.[1]) Csak azt sajnálta, hogy Zsigmond nem vitt magával tetemesebb fegyveres erőt, hogy határozatainak nyomatékot szerezhessen.

Azt ugyan nem lehet bebizonyítani, hogy a király azonnal magáévá tette volna a római udvar czélzatait. A mit saját nyilatkozataiból ki lehet érteni, az lehetett legközelebbi szándéka, hogy előbb a katholikusoknak némi szabadságokat szerez, a nélkül, hogy a protestáns alkotmányt fölforgatná. De vajjon képes lehetett-e gátat vetni annak az erős vallásos ösztönnek, mely környezetén uralkodott, melynek képviselőit magával vitte? Lehetett-e hinni, hogy megáll azon a ponton, ha majd elérte?

A protestánsok nem akarták ezt bevárni. A szándé-

---

[1]) Ragguaglio dell' andato del re di Polonia in Suetia [(MS. Roma). Erano tuttavia nel regno alcune reliquie de' cattolici; et il nuntio sequendo la forma già tenuta da C[l] Madruzza, per fortificar l'autorità dell' imperatore, cercava di costituire il re ne giudice tra li cattolici e gli heretici di Suetia, inducendo quelli a querelarsi appresso il re dell' insolenza e dell ingiurie di questi.

kok, melyeket emitt ápoltak, amott közvetetlenül, majdnem öntudatlanul az ellenkezőjöket idézték elő.

Mindjárt János halála után a svéd birodalmi tanácsosok — előbb és később hires nevek: Gyllenstierna, Bielke, Baner, Sparre, Oxenstierna — az elhalt király fitestvérével, az élőnek nagybátyjával, meg egyik fiával Wasa Gusztávnak, a buzgó protestáns Károly herczeggel, egyesültek, »hogy őt unokaöcscse távollétében birodalmi kormányzónak elismerjék és neki mindabban engedelmességet igérjenek, mit az ágostai hitvallásnak Svédországban való föntartására tenni fog«. Ebben a szellemben 1593 márcziusában Upsalában zsinatot tartottak. Újból kihirdették az ágostai hitvallást, kárhoztatták János király liturgiáját, sőt a régibb szertartásban is mindazt, a mi katholikus szokásokra látszott emlékeztetni, mérsékelték; — az exorcismust megtartották, csakhogy enyhébb kifejezésekkel és erkölcsi jelentősége miatt;[1]) nyilatkozatot szerkesztettek, hogy semmiféle eretnekséget, sem pápistát, sem kálvinistát, nem fognak tűrni az országban.[2]) Ugyanily értelemben töltötték be az állásokat is. A liturgiának sok régi védője lemondott most róla; de nem mindeniken segített ez: némelyeket mégis eltávolítottak. A püspökségeket, melyeknek

[1]) Mert nem kell Messeniusnak hinni, hogy eltörölték. Csak a »Faar här uth« szavakat változtatták íme szavakra: »Wick här ifra« és Károly herczegnek, ki az egésznek eltörlését kivánta, ezt felelték: retinendum esse exorcismum tanquam liberam cerimoniam propter utilem commonefactionem auditorum et baptismi spectatores permanentem, oly nézet, melybe Károly herczeg belenyugodott. Baaz Inventarium IV, X, 525. Baaznál különben az okiratokat meglehetős teljességben találjuk.

[2]) Concilium definit, szól a további szöveg, ne haereticis advenientibus detur locus publice conveniendi.

megüresedésére Rómában oly nagy terveket alapítottak, lutheránusoknak adták: az upsalai érsekséget a liturgia leghevesebb ellenesének, Angermannus M. Ábrahámnak; aránytalanul nagy többséggel — néki 243, vetélytársának csak 38 szavazata volt — a papság a legbuzgóbb lutheránust állította a maga élére.

János király alatt mindvégig egy közlető, a pápasággal nem oly élesen ellenkező állapot maradt meg, mint másutt; könnyen köthetett volna Zsigmond ehhez oly változtatást, minőt a katholikusok ohajtottak; de most a másik fél megelőzte őt: a protestantismus sokkal erősebben megvetette lábát, mint valaha.

E mellett Zsigmondnak királyi jogait sem kímélték. Már nem is tekintették jóformán egészen királynak, hanem inkább egy trónkövetelő idegennek, oly hittől szakadtnak, kitől óvakodni kell, ki a vallást fenyegeti. A nemzet nagy többsége, egyetértve protestáns meggyőződésében, Károly herczeghez ragaszkodott.

Nagyon is érezte a király rideg állását, mikor megérkezett. Nem tehetett semmit; csak azon követeléseket, melyekkel előállottak, igyekezett vissza-visszaszorítani.

De mialatt ő hallgatott és várt, harczba keveredtek az ellentétek, a melyek itt még soha oly közvetetlenül nem állottak szemben egymással. Az evangelikus szónokok ki-kifakadtak a pápisták ellen; a jezsuiták, kik az udvari kápolnában prédikáltak, nem maradtak adósak a felelettel. A királyi kiséret katholikusai egy temetés alkalmával hatalmukba kerítettek egy evangelikus templomot; a protestánsok erre szükségesnek látták, hogy megszentségtelenített templomuk használatától egy időre tartózkodjanak. Már tettlegességre került a dolog. A hajdúk erőszakkal

kerítettek hatalmukba egy elzárt szószéket; a nuntiusnak szemére vetették, hogy házából éneklő karénekes fiúkra kővel dobáltatott; az elkeseredés perczről-perczre nőtt.

Végre Upsalába mentek, hogy végrehajtsák a koronázást. A svédek mindenekelőtt zsinatjok határozatainak jóváhagyását követelték. A király vonakodott. Csak türelmet kivánt a katholicismus számára; beérte volna csak azzal a kilátással is, hogy azt majd egykor a jövőben megadják. De ezek a svéd protestánsok tántoríthatatlanok voltak. Hir szerint maga a királynak saját nővére[1]) mondta nekik, hogy természete hosszas s állhatatos ellentállás után végre mégis enged, és ösztönözte őket, hogy a királyt újra meg újra zaklassák. Egyszerűen azt követelték, hogy mindenütt, a templomokban s iskolákban, egyesegyedül az ágostai hitvallás tanai hirdettessenek.[2]) Élükön Károly herczeg állott. Az állás, melyet elfoglalt, oly függetlenséget s hatalmat adott neki, minőt különben soha nem remélhetett volna. A királyhoz való személyes viszonya egyre kellemetlenebbé, keserűbbé lett. A király, a mint mondtuk, szinte teljesen fegyver nélkül volt; a herczeg néhány ezer embert gyűjtött össze birtokain a város körül. Végre a rendek kereken kinyilatkoztatták a király előtt, hogy megtagadják tőle a hódolatot, ha nem enged.[3])

A szegény fejedelem kegyetlen zavarban látta magát.

[1]) A Ragguaglio ostinatissima ereticá-nak nevezi őt.

[2]) Messenius VII. 19. Absolute urgebant, ut confessio Augustana, qualis sub ultimo Gustavi regimine et primi Johannis in patria viguisset, talis in posterum unica sola et ubique tam in ecclesiis quam in scholis perpetuo floreret.

[3]) Supplicatio ordinum: Quodsi cl. rex denegaverit subditis regiam approbationem horum postulatorum, inhibent nostri fratres domi remanentes publicum homagium esse S. R. M. praestandum.

Ha megadja, a mit tőle követeltek, lelkiismeretét terheli vele; ha megtagadja, egy koronát veszt el.

Ebben a nagy szorultságban előbb a nuntiusnál tett kérdést, vajjon szabad-e engednie. Malaspina nem volt rávehető, hogy ezt jóváhagyja.

Erre a király a kiséretebeli jezsuitákhoz fordult. A mit a nuntius nem mert, azt ők magukra vették. Kinyilatkoztatták, hogy tekintve a szükséget s a veszélyt, melyben a király van, ráállhat az eretnekek követeléseire, a nélkül, hogy Istent megsértené. A király addig nem nyugodott meg, míg ez a válasz irásban nem volt kezei közt.

Csak azután engedett alattvalói követeléseinek. Szentesítette az upsalai határozatokat, a változatlan ágostai hitvallásnak kirekesztő gyakorlását, a nélkül, hogy az egyházban vagy iskolában idegen tan kevertetnék bele, a nélkül hogy valakit szabad volna hivatalba tenni, a ki nem volna kész annak megvédelmezésére.[1]) Elismerte azokat a főpapokat, kik akarata ellenére jutottak ama hivatalokba.

De megnyugodhatott volna-e ebben az ő katholikus szíve? Megelégedhetett volna-e római gondolkodású környezete oly eredménynyel, melyet mindenkép kárhoztatnia kellett?

Ezt bizony bajosan lehetne föltenni.

S valójában végre is oly óvástételhez nyúltak, a minő hasonló esetekben máskor is előfordult.

---

[1]) De ezek a szavak úgy hangzanak, hogy a kifogás lehetőségét hagyják hátra: »Ad officia publica nulli promovebuntur in patria, qui religionem evangelicam nolunt salvam, quin potius qui eam serio defendere volunt, publicis officiis praeficiantur.« Generalis confirmatio postulatorum regis Sigismundi Baaznál p. 537.

»A nuntius«, így hangzik a tudósítás, melyet ez ügy felől Rómába küldtek, melynek szavaival tán legjobban megvilágosítom ezt a tényt, »a nuntius azon buzgólkodott, hogy a megtörtént rendellenességről tegyen. Kieszközölte, hogy a király lelkiismeretének biztosítására irásbeli tiltakozást szerkesztett, melyben kinyilatkoztatta, hogy nem saját akaratából, hanem egyes-egyedül erőszakos kényszerítésre adta meg, a mit megadott. Továbbá arra is rábirta a nuntius ő felségét, hogy a katholikusoknak is hasonló engedményeket tegyen, hogy mint Lengyelországban, úgy Svédországban is, mindkét fél iránt le legyen kötelezve, a mint ez a német császárnál is úgy van. A király örült hogy ezt megteheti.« [1])

Különös kisegítő. De a tiltakozás még nem elég.

---

[1]) Relatione dello stato spirituale e politico del Regno di Suezia 1598. Mandò alcuni senatori Polacchi a darle parte dello stato delle cose in le sue circostanze e consequenze, e detti patri dichiararono che presupposto la necessità e pericolo nel quale era costituita la Mª S. la potesse senza offender dio concedere alli heretici ciò che ricercavano, e la Mª S. per sua giustificatione ne volle uno scritto da detti patri. — — — Hora fatta la coronatione e concessione pose ogni studio il nunzio per applicare qualche remedio al disordine seguito, onde operò per sicurezza della coscienza di S. M^{a} ch'ella fecesse una protesta in scritto, come ella non con la volontà sua, ma per pura forza si era indotto a concedere ciò che haveva concesso, e persuase al s^{mo} re che concedesse da parte agli cattolici altrettanto quanto haveva conceduto alli heretici, di modo che a guisa dell' imperatore e del re di Polonia restasse la Mª S. giurata utrique parti. S. M^{a} si contentò di farlo, et immediatamente mise in esecutione le dette concessioni; perchè avanti la sua partenza diede ufficj e dignità a cattolici, e lasciò in quattro luoghi l'esercitio della religione, e fece giurare a quatro governatori, se ben erano heretici, quali lasciò nel regno, che haverebbero protetto la religione e li cattolici.

Hogy a kötelezettségtől, melyet magunkra vállaltunk, némiképen szabadúljunk, a másik pártnak ellenkező esküt teszünk: így mind a kettőnek le vagyunk kötelezve és mind a kettőnek egyenlő igazságot vagyunk kénytelenek szolgáltatni.

A svédek csodálkoztak, hogy a király ily ünnepélyes igéretek után a katholikusokat azonnal kevéssé titkolt oltalomban részesítette. Ez kétségkívül abból a titkos kötelezettségből eredt. »Még elutazása előtt« így folytatta tudósítónk elégedetten, a király hivatalokat és méltóságokat katholikus-hitüeknek osztogatott. Négy helytartót, bár eretnekek voltak, megesketett, hogy a katholikusokat és vallásukat megoltalmazzák. Négy helyen állította ismét vissza a katholikus istenitisztelet gyakorlását.«

Ezek oly rendszabályok, melyek tán megnyugtatják egy hódolatos fejedelem lelkiösmeretét, de a dolgok folyására csak is káros hatással lehetnek.

Mert épen ez volt az oka, hogy a svéd rendek, szüntelen izgalomban lévén, csak annál határozottabban ellent vetettek.

A papság szigorú lutheránus szellemben reformálta iskoláit; különös hálaünnepélyt rendelt az igaz vallás megtartásáért »a jezsuiták szándékai és cselei ellenében«; 1595-ben a süderköpingi birodalmi gyülésen oly határozatot hoztak, hogy a katholikus szertartás gyakorlása szüntettessék meg újra mindenütt, hol a király netán elrendelte volna. »Közűl akarattal helybe hagyjuk«, mondják a rendek, »hogy mindazon felekezetiek, kik az evangelikus vallás ellenségei és az országban tanyát vertek, hat hét lefolyása alatt az egész birodalomból kitudassanak«;[1]) s ezeket a hatá-

[1]) Acta ecclesiae in conventu Sudercop Baaznál 567.

rozatokat legszigorúbban végre is hajtották. Wadstena kolostort, mely 211 év óta fennállott s annyi mozgalom közepett is még mindig épségben maradt, most feloszlatták és elpusztították. Angermannus oly egyházlátogatást tartott, melynek nem volt párja. A ki az evangelikus templomba járást elhanyagolta, azt megvesszőzték; az érsek nehány erős tanulót vitt magával, kik a fenyítést az ő felügyelete alatt végezték; a szentek oltárait szétrombolták, ereklyéiket szétszórták, a szertartásokat, melyeket még 1593-ban közönböseknek nyilvánítottak, 1597-ben sok helyen eltörölték.

Zsigmond és Károly viszonya már most ennek a mozgalomnak személyes alakot adott.

Minden, a mit tettek, a király jól ösmert akaratával, rendeleteivel ellenkezett: Károly herczegnek mindenben uralkodó befolyása volt. Zsigmond határozott parancsának ellenére tartotta a birodalmi gyűléseket a herczeg; annak mindennemű beleavatkozását az ország ügyeibe meggátolni igyekezett; oly végzést hozatott, melynél fogva a király leiratai csak akkor legyenek érvényesek, ha a svéd kormány megerősítette. [1])

Károly már tettleg fejedelem és úr volt. Már-már az a gondolat forgott agyában, hogy név szerint is az legyen. Többi között egy álma is azt jelentette 1595-ben. Úgy tetszett néki, mintha egy lakomán Finnországban egy leborított kettős tálat tennének elébe; felemeli a födőt: az

[1]) Ausa illustrissimi principis domini Caroli Sudermanniae ducis adversus serenissimum et potentissimum dominum Sigismundum III. regem Sueciae et Poloniae suscepta, scripta et publicata ex mandato S. R. Maiestatis propria Dantisci 1598.

egyikben a korona jelvényeit pillantja meg, a másikban egy halálfejet. Hasonló gondolatok támadtak a nemzetben is. Egy rege járja be az országot, hogy Lingkopingban egy koronás sast egy koronátlannal láttak viaskodni; s a koronátlan lett a győztes.

De midőn már ennyire ment a dolog, midőn a protestáns elveket annyi szigorral érvényesítették, midőn előharczosuk közét látszott tartani a királyi hatalomhoz, akkor mégis a király mellett is mozogni kezdett egy párt. Néhány főurat, kik az ő tekintélyére támaszkodtak a herczeg ellenében, kiűztek; híveik az országban maradtak; a köznép elégedetlen volt minden szertartás eltörléséért és országos csapásokat azok elhanyagolásának tulajdonított; Finnországban Flemming helytartó a király zászlaját lobogtatta fennen.

A dolgok oly állása volt ez, mely egyrészt szükségessé, másrészt tanácsossá tette Zsigmond királynak, hogy még egyszer szerencsét próbáljon. Talán ez volt az utolsó pillanat, melyben lehetséges volt hatalmát visszaszereznie. 1598. nyarán másodízben felindult, hogy örökös birodalmát elfoglalja.

Most lehetőleg még szigorúbb katholikus volt, mint ezelőtt. A jó úr azt gondolta, hogy az a sokféle szerencsétlenség, mely őt első utazása óta érte, többi között neje halála, azért volt rá mérve, mert akkor engedményeket tett az eretnekeknek; nagy szívfájdalommal közölte a nuntiussal ezt a kínos gondolatát. Kinyilatkoztatta, hogy inkább meghal, mintsem ujból olyat engedjen, a mi bemocskolhatná lelkiösmerete tisztaságát.

De ehhez európai érdek is kapcsolódott egyszersmind. A katholiczismus oly nagy előhaladásban volt, hogy egy

vállalatot Európának oly messze fekvő részében is kizárólag egy általános combinatió világában tekintett.

A spanyolok már előbb, Angolországgal való küzdelmükben, szemüket néha a svéd partra vetették; arra tértek, hogy egy svéd kikötő birtoka legnagyobb hasznukra lesz, s e végett alkudozásokat is kezdtek. Most aztán nem kételkedett senki, hogy Zsigmond, mihelyest úr lesz a maga országában, Elfsborgot Westhgothlandban átengedi nekik. Könnyen lehet itt hajóhadat építeni, fentartani, lengyel és svéd legénységgel fölszerelni; mily egész másképen lehet innen, mint Spanyolországból, Angolországgal hadakozni; csakhamar megfeledkeznék India megtámadásáról. A királynak Svédországban való tekintélyére is csak haszonnal járhatna a katholikus királylyal kötött szövetség. [1])

De még több. A katholikusok fontolóra vették, hogy Finnországban s a keleti tengeren uralomra emelkednének. Azt remélték, hogy Finnországból Oroszország ellen szerencsés támadást intézhetnek, a balti tenger birtokával pedig a porosz herczegségeket keríthetnék hatalmukba. A brandenburgi választófejedelemség még nem volt képes annak hűbérbe adását alkúval nyerni meg; a nuntius azt bizonyítja, hogy a király el van tökélve a herczegséget nem adományozni néki, hanem a koronához csatolni; ő (a nuntius) ebben a királyt mindenképen megerősíteni igyekszik, főképen, a mint magától értődik, vallási okokból: mert

[1]) Relatione dello stato spirituale e politico. A terv ez: che a spese del cattolico si mantenga un presidio nella fortezza che guardi il porto, sopra lo quale niuna superiorità habbia il cattolico, ma consegni lo stipendio per esso presidio al re di Polonia.

Brandenburg soha sem fogna beleegyezni, hogy a katholiczizmus helyreállíttassék a porosz földön.[1])

Ha egyfelől a kilátások terjedelmét tekintjük, melyek a király sikeréhez füződtek, a mely utóvégre nem volt olyan valószinűtlen, másfelől azt az általános jelentőséget, mely a svéd birodalomra várt, ha a protestantismus győz: úgy itt világtörténelmi eldöntés pillanatát ismerjük fel.

Zamoisky azt tanácsolta a királynak, hogy egy erős sereg élén induljon és Svédországot fegyverrel foglalja el. Zsigmond király ezt nem tartotta szükségesnek: nem akarta hinni, hogy örökös birodalmában erőszakkal álljanak neki ellent. Mégis vagy 5000 ember volt vele; ellentmondás nélkül kikötött velük Calmarban s innen Stockholm felé indult; ide csapatainak egy más osztálya már megérkezett volt és be is fogadtatott; egy finn csapat pedig Upland felé nyomult elő.

E közben Károly herczeg is fegyverkezett. Nyilvánvaló volt, hogy az ő hatalmának is, a protestantismus egyedül való uralmának is vége, ha a király győz. Mig uplandi parasztjai a finneket verték vissza, addig ő maga rendezett hadi erővel Stegeborg mellett a királynak állotta útját. A királyi hadak eltávolítását kivánta, s hogy az eldöntést birodalmi gyűlésre bízzák: akkor ő is elbocsátja embereit. A király nem állott rá. Az ellenséges csapatok egymásra támadtak.

---

[1]) Relatione di Polonia 1598. Atteso che se rimarrà il ducato nelli Brandeburgesi non si può aspettare d'introdurre la religione cattolica, si nostra S. M^tà risoluto di voler ricuperare il detto ducato. Már István királynak kellett volna ezt tennie. Ma ritrovandosi con penuria di danari mentre era occupato nelle guerre, ne fu sovvenuto delli Brandeburgesi.

Csekély számú, jelentéktelen tömegek, mindegyik néhány ezer embernyi. De az eldöntés nem kevésbé volt messzeható, mintha nagy seregek idézték volna elő.

Hisz a fejedelem személyétől függött minden. Károly, saját maga tanácsadója, daczos, elszánt férfi, s a mi a fődolog volt, a hatalom tetemes birtokában; Zsigmond másoktól függő, lágy, jóságos, nem harcz embere, most abban a szerencsétlen kényszerűségben, hogy a birodalmat, mely az övé volt, úgy kell elfoglalnia; törvényes bár, de küzdelemben a fennálló ellen.

Kétszer ütköztek össze a csapatok Stegeborgnál, először inkább történetből, mint szándékosan; a király volt elsőségben s állítólag maga akadályozta meg a svédek legyilkoltatását. De másodízben, midőn a dalkarliak a herczeg mellett álltak talpra s hajóhada is megérkezett, ő kerekedett fölül: a lengyelek leöletését senki sem akadályozta meg; Zsigmond tökéletes vereséget szenvedett; mindenbe bele kellett egyeznie, a mit követeltek tőle. [1])

Hisz még arra is rávették, hogy egyedűli híveit, kiket talált, kiszolgáltassa, hogy svéd törvényszék elé állítsák. Ő maga megigérte, hogy aláveti magát a birodalmi gyűlés ítéletének.

De ez csak kibúvó volt a pillanat zavarában. A helyett, hogy a birodalmi gyűlésre ment volna, a hol néki csak a legyőzött szomorú szerepe juthatott volna, az első kedvező széllel visszahajózott Danzigba.

Avval a reménynyel kecsegtette magát, hogy máskor,

---

[1]) Piasecii Chronicon gestorum in Europa singularium p. 159. A fejedelmek leveleinek kivonatai Geijernél, Schwedische Geschichte II. p. 305.

szerencsésebb pillanatban, mégis csak úrrá lesz örökös birodalmában; tényleg azonban evvel az eltávozásával azt magára és nagybátyjának uralkodó befolyására hagyta, a ki nem habozott kis idő múlva a királyi czímet is felvenni, és azután nem várta soká a háborút Svédországban, hanem lengyel területre tette át, hol is az váltakozó szerencsével folyt.

Kilátások Oroszországra.

Rövid idő múlva azonban úgy látszott, mint ha ezt a balsikerű vállalatot egy más, szerencsés eredmény akarná helyreütni.

Tudva van, hányszor tápláltak reményt a pápák, hogy Oroszországot megnyerik — már VI. Adorján, VII. Kelemen; azután Possevin jezsuita Wasiljewitsch Ivánnál próbált szerencsét; VIII. Kelemen még 1594-ben valami Comuleo-t küldött Moskvába, több mint közönséges bizalommal, mert ismerte a nyelvet; de mindezek hiú tövekvések voltak: hisz Godunow Boris kereken kimondta, hogy »Moskva most a valódi, igazhitű Róma«: úgy imádkoztatott magáért »mint a föld egyetlenegy keresztény uralkodójáért.«

Annál örvendetesebb volt e körülmények között az a kilátás, melyet ál Demetrius föllépése a legváratlanabb módon nyujtott.

Lengyelországnak tán inkább egyházi, mint politikai érdekeihöz csatlakozott Demetrius.

Egy katholikus gyóntató volt, ki előtt először kiadta magát; jezsuita atyákat küldtek, hogy őt megvizsgálják;

azután Rangone pápai nuntius fogta fel ügyét. Mindjárt első találkozáskor kijelentette ez neki, hogy semmit sem remélhet, ha nem tesz le a schismatikus vallásról s nem veszi föl a katholikust. Minden hosszabb vonakodás nélkül késznek mutatkozott erre Demetrius; már előbb megigérte volt: a következő vasárnap történt meg az áttérés. [1]) El volt ragadtatva, hogy Zsigmond király őt erre elismerte; ezt méltán a nuntius közbenjárásának tulajdonította és megigérte neki, hogy a római hit terjesztésére és megvédésére minden tőle telhetőt meg fog tenni. [2])

Oly igéret volt ez, mely azonnal nagy jelentőséget nyert. Lengyelországban még nem hittek neki egészen. De mennyire elámultak, mikor a nyomorú menekült nemsokára csakugyan bevonúlt a czárok palotájába. Bizonyára elődjének hirtelen halála, melyben a nép istenitéletet látott, legtöbbet tehetett erre nézve.

S itt most Demetrius megujította igéretét: ama nuntiusnak unokaöcscsét nagy tisztelettel fogadta magánál; minthogy lengyel neje nem sokára hozzá érkezett, számos udvarral, melyben nem csupán lovagok és hölgyek, hanem különösen szerzetesek — domokosok, ferenczrendiek és jezsuiták — voltak, [3]) úgy látszott, mintha szavát haladéktalanúl meg akarná tartani.

---

[1]) Alessandro Cilli, Historia di Moscovia p. 11. Cilli jelen volt a szertartásnál. Karamsinnál X. 109. oldalán a fordításnak van egy hely, mely még sincs oly pontosan Cilliből véve, a mint ez valóban látszik. A szavak, melyek Karamsinnál Demetrius szájába vannak adva, nincsenek meg Cillinél.

[2]) Cilli: Con rinuovare insieme la promessa dele' augumento e difesa per quanto havessero potuto le sue forze e nel suo imperio e fuori di quello della santa fede cattolica.

[3]) Cilli p. 66.

De épen ez fordúlt leginkább vesztére. A mi a lengyelek támogatását megszerezte, ugyanaz megfosztotta az oroszok hajlamától. Azt mondták, hogy sem nem eszik, sem nem fürdik úgy, mint ők; hogy nem tiszteli a szenteket; hogy pogány és kereszteletlen pogány feleséget hozott a moszkvai trónra: lehetetlen, ez nem czárfi. [1])

Megmagyarázhatatlan meggyőződésnél fogva ismerték el őt; egy másik által, mely még nagyobb hatalmat vett rajtuk, ösztönözve érezték magukat, hogy ismét megbuktassák.

A lényeges mozzanat itt is a vallás volt. Oroszországban is, mint Svédországban, egy oly hatalom emelkedett fel, mely eredete szerint ellenkezett a katholicismus törekvéseivel.

Belső mozgalmak Lengyelországban.

Balsikerű vállalkozásoknak valamely külellenség ellen rendesen az a hatásuk, hogy belső egyenetlenségeket támasztanak. Most Lengyelországban kezdődött egy mozgalom, mely kétségessé tette, vajjon a király a kezdett módon tovább is uralkodhatik-e. Ennek következő okai voltak.

Zsigmond király nem értett mindég egyet azokkal, kiknek fáradságával elnyerte a koronát. Ezek Austria daczára hívták meg őt; ő ellenben szorosan Austriához csatlakozott. Kétszer házasodott a grätzi ágból; egyszer gyanúba keveredett, hogy a koronát erre a házra akarja játszani.

---

[1]) Müller, Sammlung Russischer Gesch. V, 373, azt jegyzi meg hogy a pápának hozzá intézett leveleit találtak.

Már e miatt is elégedetlen volt Zamoisky nagykanczellár. De még jobban elkeserítette őt, hogy a király, hogy régi hívétől maga függetlenné váljék, gyakran annak ellenfeleit emelte a legfontosabb állásokra és iktatta a senatusba. [1])

Mert Zsigmond főleg a senatussal törekedett uralkodni. Személyesen lekötelezett férfiakkal töltötte azt meg; egyszersmind egészen katholikussá tette; a püspökök, a nuntius befolyása alatt a királytól kinevezve, abban erős, és kicsinyenként uralkodó pártot képeztek.

De épen ebből keletkezett a lengyel alkotmányra s vallásos érdekekre nézve fölötte fontos kettős ellenzék.

A senatussal, mint politikai testülettel, a tartományi követek álltak szemben. Mint amaz a királyhoz, úgy ezek Zamoiskyhoz [2]) csatlakoztak, a ki iránt föltétlen tisztelettel viseltettek, s a ki hódolatuknak majd a királyéval egyenlő tekintélyt köszönt. Oly állás volt ez, melynek egy vállalkozó főnemesre nézve hatalmas ingerrel kellett bírnia. A nagykanczellár halála után Zebrzydowsky, a krakkói palatinus kerítette hatalmába.

Ehhez a párthoz csatlakoztak most a protestánsok.

---

[1]) Cilli, Historia delle sollevationi di Polonia 1606—1608, Pistoia 1617. — oly szerző, a ki annál is hitelesebb, mert soká a király szolgálatában állott, — mindjárt elején elbeszéli, mily hatalmas volt Zamoisky: Zamoschi si voleva alquanto della regia autorità usurpare; — de midőn a király ellentállott néki: »essendo patrone S. Mtà non solo di conferire le dignità del regno, ma anco le stesse entrate.

[2]) Piacesius, Zamoyscius, cuius autoritate potissimum nitebatur ordo nunciorum. Ez időtől fogva válnak a tartományi követek hatalmasokká. Egy rész támogatja a másikat.

Mégis csak a püspökök voltak azok, kik ellen mindkét fél panaszkodott, az egyik világi, a másik egyházi befolyásuk miatt. A protestánsok arról panaszkodtak, hogy ily államban, mint a lengyel, mely szabad elhatározáson alapszik, az igazán szerzett jogokat folyton sérti, hogy közönséges embereket magas méltóságokra emelnek és a valódi nemeseket arra kényszerítik, hogy nekik fejet hajtsanak. Sok katholikus velök tartott ebben.[1])

Kétségtelen, hogy e vallásos elem a politikai mozgalomnak még különös ösztönt adott.

Miután a sérelmeket többször előadták, a segélypénzek megtagadtattak, a birodalmi gyűléseket szétoszlatták — s mindez hiában esett, — végre az elégületlenek az utolsó eszközhöz folyamodtak s az összes nemességet »rokoss«-ra hítták. A »rokoss« a fölkelésnek törvényes formája volt; az összegyűlt nemesség már most jogot formált, hogy a királyt és a senatust itélőszéke elé idézze. Ebben a gyűlésben az evangelikusoknak annál nagyobb jelentőségük volt, mert a görög-hitvallásúakkal egyesültek.

Csakhogy a királynak is voltak hívei. A nuntius a püspököket tartotta össze;[2]) a püspökök a senatusnak adták meg irányát; szövetség köttetett a király és a vallás megvédésére; okosan ép a kedvező időpontot ragadták meg a világiak és egyháziak közti régi versengések elhárítására. A király a veszély pillanatában is rendületlennek mutatkozott: igazságos ügye van, bízik istenben.

---

[1]) Cilli, Gli eretici, spalleggiati da cattivi cattolici, facevano gran forza per ottenere la confederatione.

[2]) Cilli, Il nuntio Rangone con sua destrezza e diligenza tenne e conservò in fede molti di principali.

Csakugyan ő vett erőt. 1606. október havában szétugrasztotta a rokosst, épen midőn számos tagja eltávozott volt; 1607. júliusában valóságos ütközetre került a dolog. »Jézus Mária« kiáltással ütöttek a királyi csapatok az ellenségre és megverték. Zebrzydowsky még egy kis ideig tartotta magát; de 1608-ban mégis csak meg kellett hódolnia; általános amnestiát hirdettek.

Ez volt az oka már most, hogy az államkormányzat tovább is követhette a katholikus irányt, melyen immár megindúlt vala.

A nemkatholikusok ki maradtak zárva a hivatalokból, és Rómában egyre magasztalták a hatást, mely ezt előidézte:[1] »egy protestáns fejedelem, — egy fejedelem, ki a méltóságokat a két pártnak egyenlőkép osztaná, az egész országot eretnekségekkel töltené meg; mert hát a magánérdek uralkodik az emberen. Mivel a király oly állhatatos, azért a nemesség az ő akaratát követi.« A királyi városokban is korlátozták a protestáns istenitiszteletet; »nyilvánvaló erőszak nélkül, mondja egy pápai utasítás, mégis kényszerítik a lakosokat, hogy áttérjenek.«[2]

---

[1]) Instruttione a V. Sria Mre di Torres: Il re, bienchè nato di patre e fra popoli eretici, è tanto pio e tanto divoto e di santi costumi guernito, che dentro a Roma non avrebbe potuto nascere o allevarseve un migliore; imperocchè havendo esso con la longhezza del regnare mutati i senatori eretici, che, se tre ne togli, erano tutti, gli ha fatto divenire, levatine due o tre, tutti quanti cattolici. Alapelvök volt: »le cose spirituali seguono il corso delle temporali.«

[2]) Instructione a Mr Lancelotti: La conforti (a királyt) grandemente a vietare che nelle città regie che da lei dipendono altro esercitio di religione che il cattolico si comporti, nè permetta che s'abbiano tempi nè sinagoge loro; poichè si vengono per tal dolce modo senza violenza espressa a far convertire o a mutar paese.

A nuntiusnak gondja volt rá, hogy a legfőbb itélőszékek a katholikus egyház szellemében töltessenek be és »a szent kánoni tételek szavai szerint« járjanak el. Különösen fontosak voltak a vegyes házasságok. A legfőbb törvényszék egyet sem akart érvényesnek elismerni, mely nem a pap és néhány tanú előtt köttetett; a papok azonban vonakodtak vegyes házasságokat megáldani; nem csoda, ha sok ember már csak azért is alávetette magát a katholikus szertartásnak, hogy gyermekei kárt ne szenvedjenek. Másokat azzal vettek rá, hogy kétségbe vonták a protestánsok egyházi patronatusát. Ezernyi eszközzel rendelkezik egy állam, hogy valamely pártolt nézetet előmozdítson; ezeket itt, a mennyire egyenes kényszer nélkül lehetséges volt, mind alkalmazták; alig-alig észre vehetőn, de egyre folyt az áttérés.

Kétségkivül része volt ebben annak a komolyságnak és erélynek is, melylyel a nuntiusok az egyházi ügyeket igazgatták. Volt gondjuk rá, hogy a püspökségek csupán rá termett férfiakkal töltessenek be, meg-megvizsgálták a kolostorokat és nem tűrték, hogy »a mint már megkezdték, engedetlen és makacs tagokat, kiktől másutt szabadúlni akartak, Lengyelországba küldjenek«; a gyülekezetekre is figyelmet fordítottak: egyházi énekeket, gyermekek oktatását igyekeztek behozni. Püspöki papnevelők felállítását sürgették.

Közöttük különösen a jezsuiták dolgoztak. Minden tartományban látjuk őket munkálkodni: a hívek tanulékony népe közt Litvániában, hol még a régi kígyóimádás nyomaival kell küzdeniök, a görögök között, hol gyakran a jezsuiták az egyedüli katholikus papok — néha tizennyolcz éves ifjakat kell keresztelniök; élemedett korú férfiakra

bukkannak, kik még sohasem részesültek az áldozásban, — de kivált a tulajdonképeni Lengyelországban, a hol, mint egy társaságbeli tag dicsekszik, »száz tudós, igazhitű, istenes rendbéli fáradozik, hogy iskolákkal és társulatokkal, szóval és írással kiirtsa a tévelygéseket, és a katholikus jámborságot plántálja.« [1])

Itt is fölkeltették követőikben a szokott lelkesedést; de az igen szerencsétlenül egy dölyfös fiatal nemesség garázdaságával egyesült. A király tartózkodott valóságos erőszaktételektől; a jezsuita növendékek effélére feljogosítva érezték magukat.

A mennybemenetel napját nem ritkán avval ünnepelték, hogy rajtütöttek az evangelikusokon, házaikra törtek, kifosztogatták, szétrombolták; jaj volt annak, kit elfogtak, kit bár az utczán találtak!

Már 1606-ban megrohanták Krakkóban az evangelikusok templomát, 1607-ben temetőjét, a holtakat kihányták a sírokból; 1611-ben szétrombolták a protestánsok templomát Wilnában, megkínozták vagy megölték a papjaikat; 1615-ben Posenben megjelent egy könyv, mely kimutatni igyekezett, hogy az evangelikusoknak nincs joguk e városban lakni; a következő évben a jezsuita növendékek szétrombolták a cseh templomot, úgy hogy kő nem maradt kövön; a lutheránus templomot elhamvasztották. Így ment ez sok más helyen; néhol a protestánsok a folytonos támadások következtében kénytelenek voltak templomaikat eladni. Nemsokára már nem érték be a városokkal: a krakkói diákok a szomszéd falusi templomokat égették

[1]) Argentus, de rebus societatis Jesu in regno Poloniae 1615. Csakhogy ez az irat még tanulságosabb lehetne.

fel. Podlachiában egy öreg evangelikus pap, névszerint Borkow, botjára támaszkodva ballagott kocsija előtt; egy lengyel nemes, a ki ugyanazon út másik oldalán jött, megparancsolta a kocsisnak, hogy a lovakat egyenesen nekihajtsa: mielőtt az öreg ember kitérhetett volna, már el volt gázolva; sebeiben halt meg. [1])

De mind evvel nem lehetett elnyomni a protestántismust. A királyt egy igéret kötötte, melyet nem állott hatalmában visszavonni. Az urak maguk mégis csak nem hódoltak meg, és nem is mind tértek át azonnal. Néha a sok kedvezőtlen itélet után egy-egy kedvezőt is hoztak s az egyik vagy másik templomot ismét helyreállították. A lengyel-porosz városokban a protestánsok mindég többségben voltak. Még kevésbé lehetett a görögöket eltávolítani amaz 1595-diki unio inkább idegenkedést támasztott, mint hajlandóságot. A dissidensek pártja, mely protestánsokból és görögökből állt össze, mindég nagy jelentőségü volt; az iparban leggazdagabb városok, a legharcziasabb népségek, mint a kozákok, követeléseiknek különös nyomatékot adtak. Ez az ellentállás annál is hatalmasabb volt, mert a szomszédokban, kiket meg nem hódítottak, Orosz- és Svédországban, napról napra erősebb támaszt lelt.

---

[1]) Wengerscii Slavonia reformata p. 224, 232, 236, 244, 247.

II.

Folytatása az ellenreformatiónak Németországban.

Egész más elvek uralkodtak Németországban; mindenik fejedelem igaz jogának tartotta, tartományaiban a vallást személyes elvei szerint rendelni el.

A birodalmi hatalom nagyobb segítsége nélkül, nagyobb feltünés nélkül tovább hullámzott a megkezdődött mozgalom.

Különösen az egyházi fejedelmek tartották kötelességüknek, területeiket a katholiczismushoz visszavezetni.

Már a jezsuiták tanítványai is megjelentek közöttük. Bicken János Ádám, mainzi választófejedelem, 1601—1604, a római collegium germanicum növendéke volt. A königsteini kastélyban hallotta egyszer az énekeket, melyekkel az ottani lutheránus község elhúnyt papját temette. »Ám hadd vigye«, így kiáltott fel »zsinagógáját becsülettel sírba.« A legközelebbi vasárnapon egy jezsuita lépett a szószékre: lutheránus pap nem lett ott többé soha. Így történt másutt is.[1]) A mit Bicken bevégzetlenül hagyott, azt buzgón folytatta utódja, Schweikhard János. Ez oly ember volt, ki szerette az asztal örömeit, de ki a mellett maga kormányzott és rendkívüli tehetséget tanúsított. Sikerült az ellenreformatiót egész püspökségében, még Eichsfelden is, végrehajtania. Heiligenstadtba bizottságot küldött, mely két év alatt kétszáz polgárt hozott vissza a katholiczizmushoz, közöttük sok olyat, ki megőszült vala a protestáns hitben. Még csak egynehányan voltak hátra; személyesen

[1]) Serarius, Res Moguntinae p. 973.

intette őket, »mint apjuk és pásztoruk«, mint mondta, »mélységes hű szívből« és rávette őket az áttérésre. Rendkivüli örömmel látta ismét katholikusnak azt a várost, mely negyven év előtt teljesen protestáns volt. [1])

Igy tettek Kölni Ernő és Ferdinánd is, mindkettő bajor herczeg; Lothar választó, a trieri Metternich-házból, kitünő fejedelem, éles eszű, különös tehetséggel az elébe gördülő nehézségek elhárítására, igazságszolgáltatásában pontos, éber, mind tartománya, mind családja javát előmozdítani, különben is igen nyájas mindenki iránt és nem túlszigorú, egyéb vallási dolgokban: protestánsokat nem tűrt udvarában. [2]) Ily nagy nevekhez csatlakozott Neithard von Thüngen, bambergi püspök. Mikor birtokába vette fővárosát, két tag kivételével az egész tanácsot protestánsnak találta. Würzburgban is segített már Julius püspöknek; elhatározta, hogy most annak rendszabályait Bambergre alkalmazza. Már 1595. karácsonyára kibocsátott egy reformatiói rendeletet, mely katholikus szertartás szerinti úrvacsora vagy kivándorlás közt engedett választani; s bár a káptalan, nemesség és tartomány ellenkeztek, a szomszédok legkomolyabban óvást tettek, mégis azt találjuk, hogy minden következő évben megújította a rendeleteket s nagyjában végre is hajtotta. [3]) A Bambergivel Alsó-Németországban Theodor von Fürstenberg vetekedett Paderbornban. 1596-ban egyházmegyéjének minden papját elfogatta, ki

---

[1]) Wolf, Geschichte von Heiligenstadt p. 63. 1581 és 1601 között 497 convertitát számlálnak, legtöbbet 1598-ban, mikor 73 volt.

[2]) Masenius, Continuatio Brouveri p. 474.

[3]) Jäck, Geschichte von Bamberg p. o. III. 212, 199, de alapjában mindenütt igy történt ez; mert ez a történelem különösen az ellenreformatióval foglalkozik.

két szin alatt osztotta az úrvacsoráját. Természetesen ezen meghasonlott nemességével, s azt látjuk, hogy a püspök s a nemesség elhajtja egymás nyájait és ménesét. Végre a várossal is nyilt viszálkodásba keveredett. Szerencsétlenségre egy rakonczátlan népvezér támadt fel, a ki nem volt arra a magas állásra való, melyet elfoglalt. 1604-ben Paderbornt új meghódolásra kényszerítették. Erre a jezsuita collegiumot a legpompásabban fölszerelték; rövid idő múlva itt is kiadtak egy rendeletet, mely csupán mise és kivándorlás között engedett választást. Mily egész katholikussá lett lassanként Bamberg és Paderborn! [1])

Mindenkor igen figyelemreméltó marad az a gyors és mégis oly tartós változás, mely mindezen országokban létre jött. Azt kell-e fölvennünk, hogy a protestantismus még nem vert erős gyökeret a tömegben, vagy a jezsuiták eljárásának tulajdonítsuk-e? Legalább buzgalmukban és okosságukban nem volt hiány. Mindazokból a pontokból, hol megvetették lábukat, nagymesszire járnak körös-körül. Értenek hozzá, hogy kell a tömeget lebilincselni; az ő templomaik a leglátogatottabbak; mindég a legszembetünőbb nehézséggel próbálkoznak meg; ha van valahol egy bibliás lutheránus, a kinek itéletére adnak valamit a szomszédok, hát mindent elkövetnek, hogy azt megnyerjék, a vitatkozásban való gyakorlottságuknál fogva ritkán is vallanak kudarczot. Segítenek a hol kell; betegeket gyógyítanak; ellenségeskedéseket igyekeznek kibékíteni. Szent esküvésekkel kötelezik le azután a legyőzötteket, a megtérteket. Mindenféle búcsúhelyekre a hívők az ő zászlajuk alatt zarándokolnak; oly

[1]) Strunck, Annales Paderborn., lib. XXII, p. 720.

emberek, kik csak imént még a legbuzgóbb protestánsok voltak, most a körmenetekhez csatlakoznak.

S a jezsuiták nem csupán egyházi, hanem világi fejedelmeket is neveltek vala. Még a XVI. század végén lépett fel két nagy neveltjük, II. Ferdinánd és I. Miksa.

Azt mondják, hogy midőn a fiatal Ferdinánd főherczeg 1596-ban a husvéti ünnepeket Grätz fővárosában ülte, ő volt az egyetlen egy, ki az úrvacsoráját katholikus szertartás szerint vette; az egész városban állítólag már csak három katholikus volt. [1])

Valóban Károly főherczeg halálával egy nem nagyon erős gyámkormány alatt a katholiczismust elősegítő vállalkozások hátra verődtek. A protestánsok a tőlük elvett templomokat visszafoglalták, grätzi iskolájukat új, szerencsés választásokkal megerősítették; a nemesség egy bizottságot állított fel, hogy mindannak ellentálljon, a mit a protestántismus kárára netán megkisérlenének.

Mindazonáltal Ferdinánd rögtön arra határozta el magát, hogy lépést tesz az ellenreformatio végrehajtására és befejezésére. Egyházi és politikai indokok találkoztak össze. Azt mondta, ő is csak úgy úr akar lenni országában, mint a szász meg a pfalzi választó. Ha figyelmeztették a veszedelemre, melyet egy török betörés a belső versengések alatt okozhatna, azt felelte, hogy csak végbevitt visszatérítés után lehet isten segítségére számítani. 1597-ben Ferdinánd Loretón át Rómába zarándokolt VIII. Kelemen pápa

[1]) Hansitz, Germania sacra II, p. 712. Numerus Lutheri sectatorum tantus, ut ex inquilinis Graecensibus paene cunctis invenirentur avitae, fidei cultores tres non amplius. A »paene cunctis« természetesen megint kétségessé teszi a dolgot.

lábaihoz. Azt fogadta, hogy örökös tartományaiban még élte koczkáztatásával is helyre akarja állítani a katholikus vallást; a pápa megerősítette őt ebben. Igy jött vissza és munkához látott. 1598. szeptemberében oly rendeletet bocsátott ki, mely azt parancsolta, hogy tizennégy nap lefolyása alatt minden grätzi lutheránus prédikátor távozzék. [1])

Grätz volt központja a protestáns tannak és hatalomnak. Mindent megkisérlettek, hogy a főherczeget megingassák, kérelmet és intést, még fenyegetést is; de a fiatal fejedelem a krajnai történetíró kifejezése szerint kemény volt »mint a márvány.« [2]) Októberben hasonló rendelet ment ki Krajnában, deczemberben Karinthiában.

Az igaz, hogy a rendek szerfölött makacsoknak mutatkoztak, még különös országgyüléseiken is, mert egy általánosat nem engedett meg többé Ferdinánd: megtagadták a segélypénzek fizetését; a katonák máris nyugtalankodtak a határokon. De a herczeg kinyilatkoztatta, hogy inkább elveszít mindent, mit isten kegyelméből bír, mintsem egy talpalatnyit engedjen. A törökök veszedelme, kik ily körülmények között már Karinthiát is elfoglalták, végre mégis kényszerítette a rendeket, hogy megadják adóikat, a nélkül, hogy valami engedményt nyertek volna.

Erre semmi sem tartotta vissza többé a főherczeget. 1599. októberében a grätzi protestáns templomot bezárták s az evangelikus istenitiszteletet fejveszteség alatt eltiltot-

---

[1]) Khevenhiller, Annales Ferdinandei IV. 1718.

[2]) Valvassor, Ehre des Herzogthums Krain, I. rész, 7. könyv, p. 464. Kétségkivül ez esemény legpontosabb leirása: »Solche mit Warnung gemischte Bittschrift traf einen festen Marmel an, welchen ihre Feder nicht kunte durchdringen, noch erweichen.«

ták. Bizottságot alakítottak, mely fegyveres kisérettel bevonúlt az országba. Először Stiria, majd Karinthia, végül Krajna is reformáltatott. Helyről helyre hangzott a kiáltás: »jön a reformatio.« A templomokat lerombolták, a papokat elűzték vagy bebörtönözték, a lakosokat kényszerítették, hogy vagy a katholikus hit szerint éljenek, vagy az országot elhagyják. S mégis találkoztak sokan p. o. a kis St.-Veit-ben ötven polgár, kik inkább kivándoroltak, semhogy elszakadtak volna.[1]) A kivándorlóknak a tizedik fillért meg kellett fizetniök, a mi bizony nem volt rájuk nézve csekély veszteség.

Ily nagy kemény szigorúsággal jártak el. De aztán megis volt az az elégtételük, hogy 1603-ban 40,000 áldozóval többet számláltak, mint előbb.

S ez azonnal további hatást fejtett ki minden többi ausztriai területre.

Eleinte Rudolf császár ellenezte fiatal unokaöcscsének szándékát; de mert sikerült, maga is utánozta. 1599-től 1601-ig Felső-Ausztriában, 1602-ben és 1603-ban Alsó-Ausztriában látunk működni egy reformátiói bizottságot.[2]) Linzből és Steierből el kellett távozniok az evangelium szolgálatában megőszült papoknak és tanítóknak; fájdamasan illette ez őket: »most, hogy meggörnyesztett a kor«, így kiált fel a steieri rektor, »taszítanak a nyomorúságba!«[3]) »Naponként fenyeget bennünket a romlás«

---

[1]) Herrmann, St. Veit a »Kärntnerische Zeitschrift«-ben V. 3, p. 163.

[2]) Raupach, Evangel. Oestreich I, 215.

[3]) »Iam senio squalens trudor in exilium.« Pruenhueber Bálint: Annales Styrenses p. 326.

így ír egyike a visszamaradottaknak, »elleneink szemmel tartanak, gúnyolnak bennünket, vérünket szomjuhozzák.« [1])

A csehek az ősrégi utraquista szabadalmak, a magyarok a rendek függetlensége és hatalma által jobban védve gondolták magokat. De most Rudolf sem egyikkel, sem másikkal nem látszott törődni. Elhitették vele, hogy a régi utraquisták kipusztúltak, s hogy az evangelikusoknak nincs joguk ama szabadalmak élvezetéhez. 1602-ben rendeletet adott ki, mely elsőben a morva testvérek templomait záratta be s megtiltotta összejöveteleiket. [2]) A többi is mind érezte, hogy ugyanoly viszonyok közt vannak; s nem is hagyták őket kétségben az iránt, hogy mi vár rájuk. Magyarországon már is megkezdődött a nyílt erőszak, Basta és Belgiojoso, kik császári hadak vezérei voltak ez országban, elvették a kassai és kolozsvári templomokat s az ő segedelmükkel kisérlette meg a kalocsai érsek a Szepesség 13 városát a katholiczismusra visszatéríteni. A magyarok panaszaira a császár ezt a végzést adta: »Ő felsége, ki teljes szívéből vallja a szent római hitet, azt minden országában, s különösen a magyarban is el kivánja terjeszteni: ezennel megerősíti és jóváhagyja mind azokat a határozatokat, melyek szt. Istvánnak, a magyarok apostolának ideje óta e hit javára kiadattak.« [3])

Így az óvatos császár is nagy kora daczára félretette mérsékletét; a katholikus fejedelmek mind valameny-

---

[1]) Hofmarius ad Lyserum: Raupach IV, 151.

[2]) Schmidt, Neuere Geschichte der Deutschen III, 260, egy kivonat a csehek apologiájának mellékleteiből 1618-ból, melyek a későbbi nyomtatásokban gyakran hiányoznak.

[3]) Art. XII. anno 1604. Ribinynél, Memorabilia Augustanae confessionis I, p. 321.

nyien ugyanezt a politikát követték; a meddig csak hatalmuk ért, tovább terjeszkedett a katholikus nézet folyama: tan és erőszak hajtották előre: a birodalmi alkotmányban nem volt ez ellen semmi segítség. Sőt a katholikus törekvések oly erőseknek érezték magokat, hogy e pillanatban a birodalmi ügyeket is megragadni, s a protestáns félnek eddig még megőrzött jogait is veszélyeztetni kezdték.[1]) Már is a pápai nuntiusoknak, különösen Madruzzi bíbornoknak, ki először fordította rá a figyelmet, a befolyásával oly változások állottak be a birodalmi törvényszékek állapotában, melyek ahhoz alkalmat és eszközöket szolgáltattak.

A kamarai törvényszék is végre a XVII. század kezdete táján inkább katholikus szinezetűvé lett: oly itéleteket hoztak, melyek megfeleltek a vallási béke katholikus magyarázatának. A kárvallottak ez ellen a revisio jogi eszközéhez folyamodtak; de a vizsgálatokkal a revisiók is fennakadtak: az ügyek fölhalmozódtak és elintézetlenül maradtak.[2])

---

[2]) Relatione del nuntio Ferrero 1606 összefoglalja ez eredményeket: Da alcuni anni in qua si è convertito alla nostra santa religione una grandissima quantità d'anime, restorato le chiese, rivocate molte religioni di regolari alli loro antichi monasteri, restituite in bona parte le cerimonie ecclesiastiche, moderata alquanto la licenza degli ecclesiastici, e domesticato il nome del pontefice Romano riconosciuto per capo della chiesa universale.

[1]) Missiv und Erinnerung des Reichskammergerichts am Reichstag von 1608. — a birodalmi gyűlés okirataiban majnamelletti Frankfurtban. A kamarai törvényszék »land- und reichsbündig«-nek nyilvánítja »in wass grosser und merklicher Anzall seit Ao 86 die Revisionen deren von gedachtem Kammergericht ergangenen und aussgesprochenen Urtel sich gehäuft, dergestalt, dass derselben nunmehr

Ily körülmények között történt, hogy a birodalmi udvari tanács kapott föl. Itt legalább az ügynek végét lehetett remélni: a vesztes fél nem folyamodhatott egy soha végre nem hajtandó jogi eszközhöz. De a birodalmi udvari tanács nemcsak hogy még határozottabban katholikus volt, mint a kamarai törvényszék, hanem teljesen az udvartól is függött.

»A birodalmi udvari tanács«, így szól a flórenczi ügyvivő, Alidosi, »nem ád ki végleges itéletet addig, mig azt a császárral s a titkos tanácscsal nem közölte, kik ritkán küldik vissza módosítások nélkül.« [1])

De mi más általános hatású intézmények voltak a birodalomban a birőiakon kivül? A nemzet egysége ezekhez füződött. Most azonban ezek is a katholikus nézet s az udvar tetszésének befolyása alá kerültek. Már mindenfelé panaszolkodni kezdtek a részrehajló itéletek, az erőszakos végrehajtások miatt, midőn a donauwerthi ügyben kitünt az általános veszély, mely innen fenyegetett.

Hogy egy katholikus apátot egy protestáns városban, ki körmeneteit nyilvánosabban és ünnepélyesebben akarta tartani, mint eddig szokásban volt, [2]) a csőcselék hábor-

---

in die Einhundert allbereit beim kaiserlichen Collegio denunciirt und deren vielleicht täglich mehr zu gewarten.«

[1]) Relatione del Sr. Rod. Alidosi 1607—1609. E vere che il consiglio aulico a questo di meno che tutte le definitioni che hanno virtù di definitiva non le pronuntia se prima non dia parte a S. Mtà o in suo luogo al consiglio di stato, il quale alle volte o augumenta o toglie o modera l'opinione di questo consiglio, e così fatto si rimanda a detto consiglio tal deliberatione e così si publica.

[2]) A tudósítás »wegen der Donawerdischen Execution« a birodalmi tanács okirataiban, 1608. febr. hó 4-kéről, megjegyzi (a mivel a többi tudósítások és informatiók is megegyeznek), hogy »der

gatott és szitokkal illetett, elég volt a birodalmi udvari tanácsnak, hogy a várost magát egy hosszadalmas perrel, parancsokkal, idézésekkel, bizottságokkal sújtsa és végül kimondja rá az átkot. Egy szomszédos, szigorúan katholikus fejedelem, bajor Miksa, kapta a megbízást annak végrehajtására. Nem elégedett meg Donauwerth megszállásával; azonnal jezsuitákat tett oda, csupán a katholikus isteni tiszteletet engedte meg és szokott módon megkezdte az ellenreformatiót.

Miksa maga a dolgot általános jelentőségének világában látta. Azt írja a pápának, hogy mint próbakövön lehet ezen látni a protestánsok tekintélyének hanyatlását.

De csalódott, mikor azt hitte, hogy ezt békén tűrik. Nagyon is jól látták, mi vár rájok, ha ez így megy tovább.

Máris a vallásbéke kötelező voltát tagadni merészelték a jezsuiták: nem is lehetett azt igazában megkötni a pápa határozatai nélkül; semmi esetre nem volt tovább érvényes, mint a tridenti zsinatig; amolyan interimnek kell tekinteni.

S azok is, kik e szerződés érvényességét elismerték, csak azt tartották, hogy legalább annak megkötése óta a protestánsok által elvett birtokokat ismét vissza kell adni. Szavainak protestáns magyarázatait tekintetbe se vették.

Hát ha ezeket a nézeteket, a mint már kezdett tör-

Abt hat allein so vil herbracht, dass er mit nidergelegten und zusammengewickelten Fahnen ohne Gesang und Klang und zwar allein durch ein sonderes Gässlein beim Kloster hinab bis ausser der Stadt und ihrem Bezirk gangen, und die Fahnen nit eher aufrichten und fliegen oder singen und klingen lassen, er sei denn ausser deren von Donawert Grund.« Épen ezeket a megszorításokat hágta most által.

ténni, a legfőbb birodalmi törvényszékek elismerik, ezek szerint itélnek és hajtják végre az itéleteket?

Midőn a birodalmi gyűlés 1608-ban Regensburgban összejött, a protestánsok semmi tanácskozásba nem akartak addig bocsátkozni, mig a vallásbéke számukra föltétlenül meg nem erősíttetik.[1]) Még Szászország is, mely különben mindég a császáriakhoz hajlott, most az udvari perek megszüntetését követelte, a mennyiben a régi szokásokkal ellenkeznek, az igazságügy megjavítását és a vallásbékének nem csak olyanképeni megújítását, a mint 1555-ben megkötötték, hanem egy pragmatica sanctiót, a melylyel megtiltassék a jezsuitáknak, hogy ellene ne írjanak.

Másrészről azonban a katholikusok is buzgón összetartottak: a regensburgi püspök már előbb egy körlevelet bocsátott ki, melyben inti hitsorsosait, hogy a követeket mindenek felett a katholikus vallás egy szívvel-lélekkel való védelmére utasítsák, hogy »szilárdan és erősen álljanak össze, mint a kőfal«, ne ám, hogy avval odázzák el a dolgot, hogy most nincs mitől tartani; jeles, dicső fejedelmi házakban hatalmas buzgó védőink vannak. S ha a katholikusok azután még hajlandóknak mutatkoztak a vallásbéke megerősítésére, legalább azt a záradékot hangsulyozták, »hogy az, a mi ellenkezett vele, eltávolíttassék és visszaállíttas-

[1]) Protocollum im Correspondenzrath 5. April 1608. a birodalmi gyűlés okirataiban: »die Hauptconsultation jetziger Reichsversammlung sei bisher darumben eingestelt verbliben, dass die Stend evangelischer Religion den Religionsfriden zu confirmiren begert und der papistische Theil die Clausulam dem Abschied zu inseriren haben wollen: dass alle Güter, die sinthero a. 55 von den Evangelischen Stenden eingezogen worden, restituirt werden sollen.

sék«, mely záradék pedig épen mindazt magában foglalta, a mitől a protestánsok féltek és szabadulni akartak.

Minthogy a fődologban meg voltak hasonlva, gondolni sem lehetett arra, hogy bármely pontra nézve is egyhangú határozatot lehessen hozni, vagy a császárnak a török segély, melyet kért, és melyre szüksége volt, megajánltatott volna.

Úgy látszik, mintha ez hatott volna a császárra, mintha az udvarnál el lettek volna egyszer tökélve, hogy a protestánsok kívánságának tartalék nélkül eleget tesznek.

Legalább ez a tartalma egy igen nevezetes jelentésnek, melyet a pápai ügyvivő erről a birodalmi gyűlésről tett.

A császár maga nem ment volt oda; Ferdinánd főherczeg helyettesítette őt. Így a nuntius sem volt maga Regensburgban; azonban egy augustinust, Fra Felice Milensiot, rendjének fővicariusát küldötte oda a maga nevében, a ki aztán csakugyan rendkívüli buzgalommal igyekezett megóvni a katholiczizmus érdekeit.

Nos ez a Fra Milensio, kitől tudósításunk származik, azt erősíti, hogy a császár csakugyan egy oly rendeletre határozta el magát, mely a protestánsok kívánatainak megfelelt. Ő ezt a sátán közvetetlen sugallásaiból származtatja: kétségkívül a császár titkos kamarásaitól, kik közül az egyik zsidó, a másik eretnek, indult ki. [1])

---

[1]) Ragguaglio della dieta imperiale fatta in Ratisbona 1608, nella quale in luogo dell' ecc^mo e rev^mo Monsr Antonio Gaetano arcivescovo di Capua nuntio apostolico, rimasto in Praga appresso la M^tà Cesarea, fu residente il padre Felice Milensio maestro Augostiniano vicario generale sopra le provincie aquilonari. E certo fu machinato

Halljuk tőle magától, miről tudósít tovább. »A megérkezett parancs hírére«, úgymond, »melyet velem és néhány mással közöltek, a főherczeghez mentem és kérdeztem, hogy jött-e ily parancs. A főherczeg igent mondott. — S Fönséged azt ki is szándékozik-e hirdetni? A főherczeg ezt felelte: Így parancsolja a császári titkos tanács; a tisztelendő atyám maga is látja, mily helyzetben vagyunk. Erre ezt válaszoltam:[1]) Főherczegi Fönséged nem fogja megtagadni kegyességét, azt a kegyességet, melyben fölnevelkedett, a melylyel még nemrégiben is annyi fenyegető veszély daczára kivétel nélkül számkivetni merte tartományaiból az eretnekeket. Nem hihetem, hogy Fönséged az egyházi javak elvesztését, Luther ördögi és Calvin még

---

dal demonio e promosso da suoi ministri, de quali erano i due camerieri intimi ni Ridolfo, heretico l'uno, Hebreo l'altro, e quei del consiglio ch'eran Hussiti o peggiori.

[1]) Sovengale, Ser[ma] Altezza, di quella cattolica pietà con la quale ella da che nacque fu allevata e per la quale pochi anni a dietro non temendo pericolo alcuno, anzi a rischio di perdere i suoi stati, ne bandì tutti gli heretici con ordine che fra pochi mesi o si dichiarassero cattolici o venduti gli stabili sgombrassero via dal paese; sovengale che nella tavola dipinto della chiesa dei padri Capuccini in Gratz ella sta effigiata con la lancia impugnata come un altro Michele e con Luthero sotto i piedi in atto di passarli la gola; et hora essendo ella qui in persona di Cesare, non devo credere che sia per soffrire si perdano i beni dotali della chiesa, il patrimonio di Christo, e molto meno che la diabolica setta di Luthero sia con questa moderna concessione confirmata e per peggio quella ancor di Calvino già incorporata, la quale no ricevè mai tolleranza alcuna imperiale. Questo e più disse io et ascoltò il piissimo principe. — — Priegola, dissi, a sospender questa materia fino alla riposta del sommo pontefice: e così fece differendo i decreti degli huomini per non offendere i decreti di dio.

gonoszabb felekezetét, melyek pedig a birodalomban soha sem élveztek nyilvános türelmet, ez új engedmény által jóváhagyni és elösmerni akarná. A jámbor fejedelem meghallgatott. De mi tevők legyünk? szólott. — Kérem Fönségedet, mondtam én, terjesszük ez ügyet Ő Szentsége a pápa elé s egy lépést se tegyünk addig, mig felelete itt nincsen. Így tett a főherczeg; többre becsülte isten parancsolatjait, mint az emberek végzéseit.«

Hogy ha ez mind így van, akkor látni való, mily fontos helyet foglal el ez a névtelen ágostonrendi barát birodalmunk történetében. A döntő pillanatban meghiusította egy oly engedmény közzétételét, a mely a protestánsokat valószínűleg kielégítette volna. Helyette Ferdinánd holmi közlető irattal (Interpositionsschrift) állt elő, mely ama záradék lehetőségét azután is magában foglalta. Egy gyülésen, 1608. április hó 5-dikén, közül-akarattal elhatározták a protestánsok, hogy abba nem nyugszanak bele, nem fogadják el.[1]) De mivel hogy a másik fél sem engedett, a császártól vagy helyettesétől pedig semmit sem lehetett kieszközölni, mi félelmüket lecsillapította volna, tehát a legvégső módhoz folyamodtak: odahagyták a birodalmi gyülést. Első eset volt ez, hogy nem jutottak eredményre, nem hogy jóváhagyásra; ez a pillanat a birodalom egységét valóságos bomlottságban mutatta.

---

[1]) Pfalz szavazata a »Correspondenzrath«-ban: »dass die Confirmation des Religionsfriedens keineswegs einzugehn, wie die Interpositionsschrift mit sich bringe; dann selbige den evangelichen Stenden undienlich, weilen der Abschied anno 66 eben die Clausulam habe, so jetzt disputirt werde.« Az 1557-iki és 1559-iki végzésekben nem volt meg. Az interpositio-irat csupán 1566-ra vonatkozott. Azért is elvetették, mert a császárt vallási ügyekben birónak tekinti.

De semmiképen sem maradhattak meg ebben. Az elfoglalt állást megtartani ki-ki magára nagyon is gyenge lett volna: egy oly egyesülést, melyet már régóta szándékoztak, meghánytak-vetettek és terveztek, most a pillanat nyomása alatt hajtottak végre. Nyomban a birodalmi gyűlés után két pfalzi fejedelem, Frigyes választó és a neuburgi tartománygróf, két brandenburgi, Joachim és Keresztély Ernő őrgrófok, a würtembergi herczeg és a badeni őrgróf Ahausenben összejövén, szövetséget kötöttek, mely »unio« néven ösmeretes. Lekötelezték magokat, hogy egymást mindenféle módon, s fegyverrel is, segíteni fogják, különösen az utolsó birodalmi gyűlésen előkerült sérelmekre nézve. Azonnal hadilag szervezkedtek; mindenik tag magára vállalta, hogy egyik vagy másik szomszédját a szövetségbe vonja. Az volt czéljuk, hogy mivel a dolgok jelen állása a birodalomban nem nyújtott nekik biztosságot, ezt magok szerzik meg magoknak, maguk segítenek magokon.

Rendkívüli fontosságú volt ez az újítás, annál is inkább, mert a császári örökös tartományokban oly esemény adta magát elő, mely neki egészen megfelelt.

Ugyanis a császár különböző okokból Mátyás öcscsével meghasonlott: a szabadságukban és vallásukban szorongatott ausztriai rendek ebben a viszálykodásban alkalmat láttak mind a kettőnek megóvására s a főherczeg részére álltak. A főherczeg már 1606-ban egyetértve velük békét kötött a magyarokkal, a nélkül, hogy a császárt ez iránt megkérdezte volna. Azt vették, hogy a császár elhanyagolja az ügyeket, hogy a dolgok állása kényszerítette őket. De mivel Rudolf vonakodott ezt a békét elösmerni, hát föltámadtak, még pedig mindjárt a fölkelésre kötelező

egyességök erejére támaszkodván.[1]) Először is a magyar és az osztrák rendek kötöttek egymással véd- és daczszövetséget. Azután a morvákat is magokhoz vonták, különösen egy Lichtenstein befolyásával mind egyesültek, hogy vérüket és vagyonukat áldozzák a főherczegért. Így aztán épen akkoriban, hogy a regensburgi birodalmi gyűlés feloszlott, 1608. júliusában, maguk választotta vezér alatt a császár ellen síkra szállottak. Rudolf kénytelen-kelletlen átengedte öcscsének Magyarországot, Ausztriát és Morvaországot.

De Mátyásnak természetesen a szolgálatokat, melyeket a rendek neki tettek, engedményekkel kellett meghálálnia. 48 esztendő óta elmulasztották a császárok Magyarországban nádort választatni; most egy protestánst emeltek erre a méltóságra. A vallásszabadságot nem csak a főnemeseknek, hanem a városoknak is, az összes rendeknek, sőt még a határvidéki katonáknak is a legünnepélyesebben biztosították.[2]) Az osztrákok nem hódoltak előbb, mig az »exercitium religionis«-t kastélyokban és falvakban, valamint a városok magánházaiban is szabadjukra nem hagyták.

A mit az osztrákoknak és magyaroknak a támadás, azt a cseheknek a védelem szerezte meg. Rudolfnak mind-

---

[1]) Az egyességnek ez a záradéka van: quodsi propter vel contra tractationem Viennensem et Turcicam — — hostis aut turbator aliquis ingrueret, tum serenissimum archiducem et omnes status et ordines regni Hungariae et archiducatus superioris et inferioris Austriae nuntius auxiliis sibi et suppetiis non defuturos. Reva ap. Schwandtner, Scriptor. rerum Ung. II. Kurz, Beiträge zur Geschichte des Landes Oesterreich ob der Ens. Bd. IV. p. XXI.

[2]) A czikk Ribinynél van. I, 358.

járt eleinte nagy engedményeket kellett tennie, csak hogy öcscsének még valahogyan ellentállhasson; miután a magyarok és osztrákok ettől annyi szabadságot nyertek, ő sem tagadhatta meg a csehektől kívánságaikat, bármit szóltak is hozzá a pápai nuntius meg a spanyol követ. Megadta nekik a felséglevelet, mely nemcsak a régi engedményeket felujította, melyeket II. Miksa adott, hanem még egy egész külön hatóságot engedett nekik azok védelmére alapítani.

Mily egész másképen állottak most egyszerre a német, az örökös tartományok ügyei! Az unio egész Németországon elterjedt, s a katholiczizmusnak minden támadására vigyázott, melyet aztán hatalmassan visszavert. Régi igényeiket az osztrák tartományok rendei egy erősalapú, alkotmányszerű hatalommá fejlesztették. Azonban itt nem csekély különbség volt. A birodalomban a katholiczizmus ismét betöltötte a katholikus fejedelmek területeit; csak midőn tovább ment, a birodalmi ügyekbe erősebben beleavatkozott, szabad rendek létét veszélyeztette, csak akkor talált ellenkezésre. Az örökös tartományokban ellenben még a területi jogokon belül protestáns földesurak hatalma állott vele szemben legyőzhetetlenül. De egészben véve egyre ment ki a dolog. Igen jellemzően mondták Ausztriában: egyik kardot a másikkal kell hüvelyben tartani.

Most a másik párt is nyomban hadi lábra állott. 1609. július hó 11-én bajor Miksa és hét egyházi főúr, a würzburgi, constanzi, ágostai, passaui, regensburgi püspökök, az ellwangeni prépost, a kempteni apát közös védelemre szövetséget kötöttek, melyben a régi landspergi egyesség min-

tájára [1]) a bajor herczeg rendkivüli hatalmat kapott. Nem sokára, ugyan némi függetlenséggel, a három egyházi választó is hozzájok csatlakozott. Ferdinánd főherczeg föl kivánta magát vétetni; Spanyolország kitejezte tetszését; a pápa megigérte, hogy minden lehetőt elkövet a szövetség javára. Nincs kétség benne, hogy a pápa, kivált spanyol befolyás következtében, hovatovább erősebben belebonyolódott ezen liga érdekeibe. [2])

Igy hát két ellenséges párt állott egymással szembe, mind a kettő fölfegyverkezve, mindegyik folytonos félelemben, hogy meglepik, megtámadják, a nélkül, hogy bármelyik is képes lett volna a dolgot valami nagy elhatározásig juttatni.

Ebből az következik, hogy Németországban immár semmiféle nehézséget eltávolítani, semmiféle közös ügyet elintézni nem lehet.

1611-ben egy római császár választását kell megejteni; hiába gyülekeznek össze a választófejedelmek: nem tudják végrehajtani.

Az 1612-dik esztendőben még Rudolf halála után is nagy sokáig nem eshetik meg a választás. A három világi választófejedelem egy paritáson nyugvó birodalmi udvari tanács behozatalát kivánja a választási egyesség által; a három egyházi választó e kivánságnak ellene szegül. Csak az által, hogy Szászország, mely mindenben nagy hódolatot tanusít az ausztriai ház iránt, a katholikus pártra áll, lehet a választást végbevinni.

---

[1]) Erre a landspergi kötésre emlékeztet Miksa követének Mainzba adott utasításában. Wolfnál II, p. 470.

[2]) Az erre vonatkozó okiratok nem lettek ösmeretesekké; egyelőre érjük be Mocenigo, velenczei követ, állításával.

A mi azonban nem ment keresztül a választófejedelmek tanácsában, a fejedelmek uniója annál hevesebben követeli az 1613-iki birodalmi gyűlésen; ép olyan határozottan szegűlnek ellene a katholikusok; a tanácskozásnak vége szakadt: a protestánsok nem akarnak többé a szótöbbség igájába hajlani.

Jülichben és Cleveben, hol az utolsó honi fejedelem gyenge kormányzása váltakozó hangulatainak daczára végre mégis annak lotharingiai neje befolyásával erős rendszabályokhoz nyúltak a katholiczismus helyreállítása czéljából, most egy korig úgy látszott, mintha a protestantismus kerekednék fölül: a legközelebbi örökösök mindketten protestánsok voltak. Azonban itt is a vallási viszály elve volt az erősebb. A protestáns trónkövetelők közűl az egyik a katholiczizmusra tér át; itt is szétváltak a pártok. Minthogy nem ösmernek el legfőbb birót, 1614-ben tettlegességekre vetemednek. Az egyik spanyol, a másik németalföldi segítséggel annyit foglal, a mennyit bir, s a hatalmába kerített birtokrészt a maga módja szerint reformálja.

Igaz, hogy tesznek kisérleteket a kibékítésre. Választófejedelmek gyűlését javaslanak; de Pfalz hallani sem akar róla, mert szász kollegájában nem bízik; — vagy egy általános egyezkedő összejövetelt indítványoznak; a katholikus rendeknek ezer okuk van, hogy ellene szóljanak. Mások a császárra vetik szemöket; azt tanácsolják neki, hogy egy tetemes hadsereg felállításával szerezze vissza tekintélyét. De mit lehetett volna várni Mátyástól, ki már hatalmának eredeténél fogva mindkét párthoz tartozott, de azon bilincsek nyomása alatt, melyet maga rakott magára, semmiféle szabad cselekedetre nem tudott emelkedni? A pápa hangosan panaszolkodott ellene; képtelennek nyil-

vánította ezekben az időkben ily nagy méltóság viselésére; a legkeményebb kifejezésekkel szemrehányásokat tétetett neki, s csak azon csodálkozott, hogy a császár mindezt úgy eltűrte. Később a katholikusok nem voltak oly elégedetlenek vele. Még a buzgók is elösmerték, hogy egyházuknak nagyobb hasznot hajtott, mint a hogy hihették. De a birodalom ügyeiben semmit sem tudott tenni. 1617-ben megkisérlette a két szövetség felbontását. De nyomban rá megujhodott az unio s a liga is úgyszólván újból alakúlt.

Nunciatura Svájczban.

Az egyensúlynak oly állapota volt ez, mint a minő már jó ideje, csak hogy békésebben, Svájczban fejlődött vala ki.

A területek önkormányzata már rég ki volt mondva Svájczban; az országgyüléseken vallási dolgokat szóba sem volt szabad hozni. A tizenhetedik század elején katholikus részről már reményt sem tápláltak, hogy erőt vehessenek a protestánsokon; ezek nem csak hogy hatalmasabbak és gazdagabbak voltak, de mozgékonyabbak is, s az ügyekben gyakorlottabb férfiaik is voltak. [1])

---

[1]) Informatione mandata dal S^r. Card^l. d'Aquino a Monsr. Feliciano Vescovo di Foligno per il paese de' Suizeri e Grisoni (Informationi polit. IX.), még hozzá teszi: Li cantoni cattolici sino a questi tempi sono tenuti più bellicosi che i cantoni heretici, ancora che quelli siano più potenti di genti al doppio e di denari; ma hoggi li cattolici si mostrano tanto affetionati e mutati da quelli antichi Suizeri che se non fosse particolare gratia del Signore, humanamente parlando, poco o veruno avvantaggio haverebbero questi sopra gli avversarii heretici, e non sarebbe sicuro senza ajuto straniero il venir

A nuntiusok, kik Luzernben ütötték fel székhelyüket, nem áltatják e részt magokat: ők magok azok, kik a dolgok ilyen állására rámutatnak. De hatáskörüknek ezen korlátozása mellett is a katholikusok között még mindig nagyon jelentékeny állást foglaltak el.

Fő-fő szándékok az volt, hogy a püspököket kötelességök teljesítésére szorítsák.[1]) A német nemzetbeli püspökök igen szerették magukat fejedelmeknek tartani; a nuntiusok szünet nélkül figyelmeztették őket, hogy hiszen csak egyházi hivatásuknál fogva azok, s ezt vették jól eszükbe. Valóban sok életet tapasztalunk a svájczi egyházban. Vizsgálatokat visznek véghez, zsinatokat rendeznek, kolostorokat reformálnak, seminárіumokat alapítanak. A nuntiusok fenn igyekeznek tartani a jó egyetértést az egyházi és világi hatalom között: nyájas móddal és rábeszéléssel ebben jóformán czélt is érnek. Sikerül nekik protestáns iratok behatolását megakadályozni, habár abba bele kell nyugodniok, hogy az emberek megtartsák bibliáikat és német imádságos könyveiket. Nagy eredménynyel működnek a jezsuiták és kapuczinusok. Mária-társaságokat alapítanak: részt vesz bennök örege-ifja; a prédikácziót s a gyónást

---

a rottura con essi; oltre che li medesimi protestanti hanno persone più dotte, prattiche, giudiciose e potenti in ogni affare.

[1]) Relatione della nuntiatura de' Suizzeri: L'esperienza mi ha mostrato che per far frutto nella nuntiatura non è bene che i nuntii si ingerischino nelle cose che possono fare i vescovi e che spettano a gli ordinarii, se non in sussidio e con vera necessità; perchè mettendosi mano da ogni cosa indifferentemente, non solo essi vescovi si sdegnano, ma si oppongono spesse volte e rendono vana ogni fatica del ministro apostolico; oltre che è contro la mente di monsignore e delli canonici che si metta mano nella messe aliena, mandandoli i nuntii per ajutare e non per distruggere l'autorità degli ordinarii.

buzgón látogatják: a csodatevő képekhez való búcsújárásoknak ismét nagy divatjuk lesz; s néha a szigort enyhíteni kell, melylyel egyik vagy másik magát sanyargatja. [1]) A nuntiusok nem győzik dicsérni a szolgálatokat, melyeket kivált az olasz kapuczinusok tesznek nékik.

Így aztán áttérések is előfordúlnak. A nuntiusok magukhoz fogadják a megtérteket, támogatják, ajánlják őket: a hívek adományaiból főpapok felügyelete alatt pénztárakat igyekeznek alapítani az újonnan megtértek javára. Néha sikerül egy-egy elvesztettnek hitt hatóságot újra megnyerni, ekkor aztán sietnek ám ott a misét visszahozni. A baseli püspök, a st.-galleni apát különös buzgóságot fejtenek ki e részben.

Ezeken kívül igen kapóra jön a nuntiusoknak, hogy a spanyol király pártot szerzett magának a katholikus Svájczban. Spanyolország hívei, p. o. a Lusiak Unterwaldenben, az Amliak Luzernben, a Bühlerek Schwyzben, s egyebek, rendszerint a római szentszék iránt is a leghódolóbbak. A nuntiusok nem mulasztják el e hajlamokat teljes erejökkel ápolni: minden elgondolható tekintetet figyelembe vesznek; türelmesen meghallgatják a leghosszabb és legunalmasabb beszédeket: czímekkel nem fukarkodnak; a nemzet régi tetteinek és köztársasági intézvényei bölcseségének kész bámulói. Különösen szükségesnek tartják barátaikat rendesen ismétlődő lakomákkal összetartani: ők maguk minden meghívást, minden megtisztelést, melyben részesülnek, ajándékkal viszonoznak; különösen az ajándékok teszik meg itt a magokét; ki arany sarkantyús

---

[1]) Példát mutatnak: Literae annuae societatis Jesu. 1596, p. 187. Modus tamen rigido illi jejunio est a confessario adhibitus.

vitézzé neveztetett ki s még hozzá arany lánczot, érmet kapott, az iránt uk örökre lekötelezettnek érzi magát. Csak attól kell óvakodniok, hogy olyat ne igérjenek, mit nem tarthatnának meg biztosan; ha többet tehetnek, mint a mennyit megajánlottak, azt annál többe veszik tőlük. Háztartásuknak mindég rendezettnek s megrovás on fölül állónak kell lennie.

Így történt tehát, hogy a katholikus érdekek Svájczban is általában több-több híveket találtak s egyaránt gyarapodtak.

Csak *egy* pont volt, hol a protestánsok és katholikusok közötti ellentét *egy* területen belül, ingadozó politikai viszonyokkal összetalálkozva, veszedelmet és harczot okozhatott.

Graubündtenben a kormány nagyobbára protestáns volt; tartományaik között ellenben az olaszok, különösen Valtellina, rendíthetlen katholikusok voltak.

Azért itt szakadatlan surlódások fordultak elő. A kormány nem tűrt idegen papokat a völgyben; még azt is megtiltotta, hogy külföldi jezsuita iskolát látogathassanak; sőt még a comói püspöknek sem engedte meg, kinek megyéjébe Valtellina tartozott, hogy ott püspöki hivatalában eljárjon. Másfelől a bennszülöttek is nagy ellenszenvvel láttak protestánsokat országukban, még pedig mint annak parancsoló urait; bensőleg mégis csak az olaszokhoz ragaszkodtak, az igazhitű Milanóhoz; az ottani collegium helveticumból, a hol csupán a völgy számára hat hely volt fenntartva, uj-uj fiatal theologusok kerültek ki, kik buzgóságukat tüzelték.[1])

[1]) Relatione della nuntiatura: Il collegio Elvetico di Milano è di gran giovamento, et è la salute in particolare della Val Telina

Ez pedig azért volt oly veszedelmes, mert Franciaország, Spanyolország és Velencze, mindegyik teljes erejéből vetekedett, hogy Graubündtenben pártot szerezzen magának, mely pártok nem ritkán nyilt erőszakkal támadtak egymásra és egyik a másikat kiűzte állásából. 1607-ben előbb a spanyol, majd nyomban utána a velenczei párt foglalta el Churt. Amaz szétbontotta az egyezségeket, emez ismét helyreállította. A spanyolnak katholikus, a velenczeinek protestáns hajlamai voltak, s ezek szerint határozódott meg az ország egész politikája. Különösen azon fordúlt meg, hogy melyik párton van Francziaország. A franczióknak az egész Svájczban, nem csupán a katholikusban, de a protestánsban is voltak kegy-dijasaik; Graubündtenben régi befolyást élveztek. 1612 körül a katholikus érdek mellett fogtak; a nuntiusnak sikerült barátaikat Róma számára megnyerni; mi több, a velenczei szövetséget forma szerint felmondották.

Ezek a pártküzdelmek magukban csekély figyelmet érdemelnének, de az által nagyobb jelentőséget nyertek, hogy a bündteni szorosoknak megnyitása vagy elzárása egyik vagy másik hatalom számára egyedűl tőlük függött. Látni fogjuk, hogy a politika és vallás általános viszonyainak serpenyőjébe súlyt vetettek.

A katholicismus regeneratiója Francziaországban.

Itt most az a legfontosabb kérdés, hogy általában mily állást foglalt el Francziaország vallási tekintetben.

che quanti preti ha, sono soggetti di detto collegio, e quasi tutti dottorati in theologia.

Az első pillantás azt mutatja, hogy a protestánsoknak ott még mindig igen nagy hatalmuk volt.

IV. Henrik megadta nékik a nantesi edictumot, a mely által nem csak azon templomok biztosittattak számukra, melyeknek birtokában voltak, hanem részt kaptak a nyilvános tanintézetekből, egyenjogú kamarákat a parlamentekben, nagyszámú biztos helyeket, s egyáltalában oly függetlenséget élveztek, a melyre nézve kérdés támadhatott, vajjon megfér-e az állam eszméjével. 1600 körül a franczia protestánsoknak 760 egyházmegyéjük volt, mind rendezett állapotban; 4000 nemes ezt a hitet vallotta: úgy számítottak, hogy könnyű szerrel 25000 harczost állíthatnak síkra; körülbelül 200 erősített helyük volt. Oly tiszteletet parancsoló hatalom volt ez, melyet büntetlenül megsérteni nem lehetett.[1])

Mellettük azonban és velök ellentétben egyszersmind egy második hatalom is felemelkedett Franciaországban, a katholikus klérus testülete.

A franczia papság nagy birtokai magukban véve is bizonyos függetlenséget adtak neki; azzal pedig, hogy az államadósságban való részvételre szólították, csak még jobban gyarapodott a tekintélye.[2])

---

[1]) Badoer, Relatione di Francia 1605.

[2]) Ebben a műben: Mémoires du clergé de France tom. IX — Recueil des contrats passés par le clergé avec les rois — erre vonatkozólag okiratokat találunk 1561-től fogva. Ez évben ugyanis a a poissy-i gyülésen a clerus az államadósság jelentékeny részét elvállalta, nemcsak kamatoztatás, hanem megváltás végett is. A megváltás nem jött létre; ellenben megmaradt a kamatfizetés kötelezettsége. Főleg azok az adósságok voltak ezek, melyeket a párizsi városházánál csináltak, s ennek a városnak javára voltak a kamatok; határozott

Mert ez a részvétel nem volt oly egészen kényszerített, hogy az arra való kötelezettséget időről-időre a szabad elhatározás formáival ne kellett volna ismételni.

IV. Henrik alatt ez összejövetelek, melyeket e végre tartottak, szabályosabb alakot öltöttek. Tíz-tíz évenkint kellett ismételtetniök, mindenkor májusban, mikor a napok hosszúk és sokat lehet végezni, de sohasem Párizsban, nehogy szórakozásra alkalom legyen; minden második évben kisebb gyülések legyenek a számadások átvételére.

Magában véve is bajos volna feltenni, hogy e gyülekezések, kivált a nagyobbak, csupán pénzügyi kötelezettségeik mellett maradtak volna. Már ezek teljesítése is felbátorította őket messzebb ható végzésekre. 1595. és 1596-ban elhatározták, hogy a vidéki zsinatokat megújítják, hogy ellenzik a világi igazságszolgáltatásnak az egyházi hivataloskodásba való avatkozást, hogy nem tűrnek simoniát, s több effélét; a király egy kis habozás után beleegyezését adta.[1]) Rendesen úgy volt, hogy a papság az egyházra és egyházi fegyelemre vonatkozólag általában előterjesztéseket tett. A király ezek alól semmiképen ki nem vonhatta magát; soha nem múlt el a dolog új engedmények nélkül. A legközelebbi gyüléskor aztán a papság avval a vizsgálattal kezdte, hogy azokat végre is hajtották-e.

Igen sajátságossá lett ez által IV. Henrik állása két testület között, melyek mindketten bizonyos önállósággal

---

évi járadékot kapott a papságtól. Látnivaló, mért nem engedhette volna Páris soha, ha nem lett volna is jó katholikus, mint a milyen volt, a papság romlását, az egyházi javak, a jelzálog elpusztulását.

[1]) Relation des principales choses qui ont esté résolues dans l'assemblée générale du clergé tenue à Paris ès années 1595 et 1596, envoyées à toutes les diocèses. Mémoires du clergé tome VIII, p. 6.

birtak, mindketten gyüléseiket határozott időben tartották s őt aztán ellenkező előterjesztésekkel ostromolták, a melyeknek valójában sem egyik, sem másik részen egykönnyen ellen nem állhatott.

A protestánsok, miután a király áttérte következtében egyszersmind fejük nélkül lettek el, oly szervezetet adtak maguknak, mely néha ellentétbe került vele. A király erős szervezkedésüket nem nézte rosz szemmel, mert azáltal buzgó katholikus tanácsosai és a parlamentek rávevődhettek, hogy azon engedményeket, melyekre régi hitsorsosainak szükségük volt, magadják. Nem kimélt semmi fáradságot, hogy számukra a nantesi edictumot megszerezze; még Spanyolországgal meg se volt kötve a béke, s a hatalmas ligapártiak egyike még fegyverben, mikor az megadatott nékik; ez egészen az ő saját műve volt.[1])

VIII. Kelemen pápa ezt nehéz néven vette, sőt fenyegetést is hallatott; a király tudta, hogy ettől nincs mit félnie.

Ha kérdjük, melyik rész javát mozdította elő IV. Henrik leginkább, hát nyilván a katholikus az, noha saját polczra jutását a protestánsoknak köszönhette.[2])

Már 1598-ban kinyilatkoztatta a király a papság

---

[1]) Benoit előadását, Histoire de l'édit de Nantes I, 185, sokszorosan igazolják Duplessis-Mornay levelei és emlékiratai.

[2]) Niccolo Contarini: Il re, se ben andava temporeggiando con le parti, e li suoi ministri e consiglieri fussero dell'una e l'altra religione, pur sempre più si mostrava alienarsi dagli Ugonotti e desiderarli minori; la ragione principal era perchè tenendo essi per li editti di pace molte piazze nelle loro mani, delle quali ben trenta erano di molto momento, senza di questa li pareva non essere assolutamente re del suo regno.

előtt, hogy a katholikus egyházat ismét oly virágzóvá szándékozik tenni, mint a minő azelőtt száz évvel volt; csak türelmet és bizalmat kért: hisz Páris sem épült egy nap.[1])

Most egész másképen gyakorolták az egyezmény jogait mint előbb; az egyházi javadalmak nem szálltak többé gyermekekre és asszonyokra; az egyházi állások betöltésénél a király igen komolyan tekintetbe vette a tudományosságot, gondolkodást és épületes életet.

»Minden külsőségben«, mondja egy velenczei, »személye szerint a római-katholikus valláshoz ragaszkodónak s az ellenkezőtől idegenkedőnek mutatja magát.«

Ezért volt, hogy a jezsuitákat is visszahívta. Azt vélte, hogy buzgalmuknak a katholicismus helyreállításához s ez által a király hatalmának gyarapításához hozzá kell járulni.[2])

De mindez keveset használ, ha a katholikus egyháznak Franciaországban már megkezdődött belső regeneratiója ez időben hatalmasan elő nem haladt volna. Ezen század első két tizedében az valójában új alakot öltött. Vessünk még egy pillantást erre az átváltozásra, különösen a kolostori fegyelem megujhodására.

Nagy buzgalommal reformálták a régi szerzeteket, a Domokos-, Ferencz-, Benedek-rendeket. A nőtársulatok vetekedtek velük. A feuillantine-k oly túlságos vezekléseket vittek végbe, hogy egy héten állítólag tizennégyen vesztek

---

[1]) Mémoires du clergé. tom XIV, p. 259.

[2]) Contarini: Per abbassamento del quale (del partito degli Ugonotti) s'imaginò di poter dar gran colpo col richiamar li Gesuiti, pensando anco in questa maniera di toglier la radice a molte conginre. A parlamenteknek állítólag azt felelte, hogy biztosítsák életét és a jezsuiták számkivetése soha se szünjék meg.

el emiatt; a pápának magának kellett őket szigoruk enyhítésére intenie.[1]) A Port-Royalban ismét behozták a javak közösségét, a hallgatást, a virrasztást; éjjel-nappal szüntelen imádták az eucharistia mysteriumát.[2]) Szigorúan követték a golgota apáczái sz. Benedek szabályát; a kereszt lábánál szakadatlan imádsággal mintegy vezekelni iparkodtak azokért a sérelmekért, miket a protestánsok az élet fáján ejtenek.[3])

Kevéssé más szellemben reformálta akkor Sz. Terézia a carmelitanők szerzetét Spanyolországban. Ő is a legszigorúbb zárkózást parancsolta; még a rokonok látogatásait is a beszélő rostélynál korlátozni igyekezett; a gyóntatóatya sem maradt felügyelet nélkül. De a szigorban nem látta már a czélt is. A léleknek oly hangulatát akart költeni, mely azt az istenihez közelebb vigye. Ekkor arról győződött meg, hogy semmi elvonulás a világtól, semmi lemondás, semmi sanyargatás nem képes a kedélyt azon korlátok között tartani, melyekre szüksége van, ha valami más is nem járul hozzá: a munka, épen a házias foglalkozás, női kézimunka, az a só, mely megóvja a női lelket a megromlástól, a mely a hiú kóválygó gondolatok elől elzárja az ajtót. De ne legyen ez a munka, a mint továbbá rendelte, drága, művészies, vagy egy bizonyos időre való; ne foglalkoztassa még se egymaga a kedélyt. Az volt a szándéka, hogy egy az Istenben öntudatos lélek nyugalmát teremtse meg, egy oly lélekét, mely, mint ő mondja, »mindég úgy él,

---

[1]) Helyot, Histoire des ordres monastiques V, p. 412.

[2]) Felibien, Histoire de Paris II, 1339, ez oly mű, mely e restauratio történetére nézve általában értékes és gyakran különös tudósításokon alapszik.

[3]) La vie du véritable père Joseph 1705 p. 53, 73,

mintha Isten színe előtt állana, melynek nincs más fájdalma, mint ha nem élvezi jelenlétét«; azt akarta előidézni, a mit a szeretet imádságának nevez, »mikor a lélek önmagát felejti s a mennyei mester hangját hallja.«[1]) Oly lelkesedés ez, melyet legalább ő tiszta, nagyszerű és őszinte módon fogott föl, s mely az egész katholikus világban a legnagyobb hatást tette. Csakhamar Francziaországban is észrevették, hogy még egyébre is szükség van, mint puszta vezeklésre. Külön követet küldtek Spanyolországba, Pierre Berulle-t, a ki végre is, bár nem minden nehézség nélkül, a rendet Francziaországba plántálta, a hol az mihamar gyökeret vert s a legszebb gyümölcsöket termette.

Salesi Ferencz alapításai is ily szelidebb szellemüek voltak. Salesi Ferencz minden foglalatosságában derült kedélynyugalommal, erőlködés vagy sietség nélkül szokott munkához látni. Segítő nőtársával Mère Chantal-lal a salesianus nők rendjét kizárólag olyanok számára alapította, kiknek gyengédebb testalkata nem engedi, hogy szigorúbb egyesületekbe lépjenek. Regulájában nemcsak a tulajdonképeni vezeklést mellőzte és elengedte a nehezebb kötelességeket; minden benső izgalomtól is óvott: minden tépelődés nélkül kell Isten színe elé állanunk és nem szabad kivánnunk, hogy őt többet élvezzük, mint ő maga engedi; ihlettség alakjában elcsábít bennünket a dölyf: az erénynek csak szokott útján kell járnunk. Azért is apáczáinak főleg a betegápolást tette kötelességökké. Mindég

[1]) Diego de Yepes, Vita della gloriosa vergine S. Teresa di Giesu, fondatrice de' Carmelitani scalzi, Roma 1623, p. 303. Constituzioni principali § 3 p. 208. Az »Exclamationes o meditaciones de S. Teresa con algunos otros tratadillos«, Brussellas 1682. lelkesedését a mi érzelmeinknek majdnem igen magas szárnyalásban mutatják.

ketten-ketten, egyik a felsőbb, másik a társa, járjanak ki a nővérek és látogassák házaikban a nyavalyában sínlődőket. Tettekkel, munkával kell imádkozni, vélekedett salesi Ferencz.[1]) Rendje egész Franciaországra jótévő hatást terjesztett.

A dolgok ilyen menetében, mint könnyen észrevehetjük, előhaladás van, a szigortól a mérséklethez, az ihlettől a nyugalomhoz, az elkülönzött vezekléstől társadalmi kötelesség teljesítéséhez.

Már az Orsolya-szűzeket is befogadták Franciaországba, kiknek negyedik fogadalma az, hogy magukat fiatal lányok tanítására adják, a mit csodálatraméltó buzgalommal teljesítettek is.

A mint magától értődik, hasonló törekvések keltek életre a férfi-társulásokban is.

Jean Baptiste Romillon, ki 26-dik évéig a katholicismus ellen küzdött, de azután áttért, egy rokonlelkű barátjával a »keresztény tan apáit« alapította, kik Franciaországban az elemi oktatást újjá teremtették.

Említettük már Berulle-t, az akkori Franciaország egyik legkitünőbb papját. Kora ifjúságától fogva igen komoly buzgalmat tanúsított, hogy magát az egyház szolgálatára képezze; ehhez ő naponként, mint mondta, »szívének legigazabb s legbensőbb érzetét« tartotta készen, a mely »a legnagyobb tökéletesség után törekedés.« Talán azokkal a nehézségekkel, melyekre talált, függ össze, hogy semmi sem látszott néki szükségesebbnek, mint egy oly

[1]) Gallitiánál, salesi Szent Ferencz élete II. 285. Gondolkodása azonban saját műveiben, különösen a jámbor életre vezető irásában tünik ki legvilágosabban és legvonzóbban.

intézetet állítani, mely közvetetlenül egyházi szolgálatra neveljen papokat. Ebben Neri Fülöpöt vette mintául; ő is oratorium papjait alapított. Nem tűrt semmi fogadalmat: csak egyszerű kötelezettségeket engedett meg; elég nagylelkű volt, hogy azt kívánja, hogy kiki távozzék ismét, a ki nem érez ehhez hivatást. Valóban az ő intézménye is rendkivüli gyarapodást vett, szelidségével előbbkelő növendékeket is vonzott; nemsokára Berulle egy fényes, erős, tanulékony ifjúság élén látta magát; püspöki seminariumokat tudományos iskolákat biztak rá; a papságban, mely ez intézetből került ki, új, friss szellem munkált. Nagyszámú kiváló szónokot képzett; ez idő óta állapodott meg a franczia prédikátorok jelleme.[1])

Vajjon megfeledkezhetnénk-e itt Sz. Maur társulatáról? Midőn a franczia Benedek-rendiek e rendnek Lotharingiában történt reformatiójához csatlakoztak, a többihez azt a kötelezettséget tették hozzá, hogy magukat a fiatal nemesség nevelésének s a tudományosságnak szentelik. Mindjárt kezdetben megjelent közöttük a hires-nevezetes férfiú, Menard Miklós Hugó, a ki tanulmányaikat az egyházi régiségekre irányozta, a minek annyi nagyszerű művet köszönhetünk.[2])

Már az irgalmas barátokat is, ama portugál fáradhatatlan betegápoló Johannes a Deo[3]) alapítását, kinek egy spanyol püspök a bámulat egy pillanatában adta e melléknevet, bevitte Francziaországba Medici Mária; itt még

---

[1]) Tabaraud, Histoire de Pierre de Berulle, Paris 1817.

[2]) Filipe de Cerf, Bibliothèque historique et critique des auteurs de la congrégation de S. Maur p. 355.

[3]) Approbatio congregationis fratrum Johannis Dei 1572 Kal. Jan. (Bullar. Cocquel. IV, III, 190.)

szigorúbb regulát követtek; de csak annál inkább szaporodtak követőik; mihamar 30 kórházat alapítottak.

De mily törekvés az, mely egy egész birodalmat vallásilag át akar teremteni, a hitnek és tannak *egy* irányába ragad! Az alantasabb rétegekben, a falusi nép, s maguk a falusi plébánosok közt is, sok helyen még mindig dívtak a régi visszaélések. Az általános mozgalom közepett megjelent végre a közönséges emberek nagy térítője is, paulai Vincze, a ki a missió társulatát alapította, melynek tagjai, helységről helységre járva, a vallásos érzéseket az ország legfélreesőbb zugaiba is elterjeszteni igyekeztek. Vincze maga is paraszt fia volt, alázatos, teli buzgalommal és gyakorlati észszel.[1]) Az irgalmas nővérek rendje is neki köszöni eredetét, melyben a gyengédebb nem még abban a korban, midőn házi boldogságra vagy világi fényre még joggal számíthatna, magát a betegek szolgálatának, gyakran az elzülöttekének szenteli, a nélkül, hogy a vallási érzületet, melyből ez az egész munkásság kiindúl, másképen mint futólag nyilváníthatná.

Ezek mind a nevelésre, tanításra, prédikáczióra, tudományos foglalkozásra, jótékonyságra irányuló törekvések, a minők szerencsére a keresztény országokban mindig megmegujultak. Sehol sem fognak különféle erők és vallásos lelkesültség egyesülése nélkül gyarapodni. Másutt a mindég megifjuló nemzedékre, a mindenkori szükségre támasztják őket. Itt az egyesüléseknek rendíthetetlen alapot, a vallási ösztönnek szilárd alakot törekesznek adni, hogy mindent az

[1]) Stolberg, Leben des heiligen Vincentius von Paula. Münster 1818. Csakhogy a jó Stolbergnek hősét nem annak az »egyetlen embernek« kellett volna tekintenie, »ki Franczia országot átalakította« (p. 6. p. 399.).

egyház közvetetlen szolgálatára szenteljenek s a jövendő ivadékokat észrevétlenül ugyanez érzületre neveljék.

Franciaországban rövid idő alatt a legnagyobb eredmények mutatkoztak. Már IV. Henrik alatt azt tapasztalták a protestánsok, hogy egy ellenkező gondolkodásnak ily mélyreható és kiterjedt munkássága által korlátozva és veszélyeztetve vannak; egy ideig nem volt már gyarapodásuk; de csakhamar veszteségeket is szenvedtek: már IV. Henrik alatt panaszkodtak, hogy soraikban kezdődik a hithagyás.

Pedig Henrik már politikájánál fogva is kénytelen volt őket kedvezményekben részesíteni és ellenszegülni a pápa kívánságának, a ki őket p. o. minden nyilvános állásból ki akarta záratni.

De Medici Mária alatt felhagytak az eddigi politikával: sokkal szorosabban csatlakoztak Spanyolországhoz; határozott katholikus irány kerekedett felül minden bel- és külügyben. Nemcsak az udvarnál, de még a rendek gyülésén is uralkodóvá lett. A két első rend 1614-ben nemcsak a tridentinum kihirdetését követelte határozottan, hanem a béarni egyházi javak visszaadását is.

Ekkor a protestánsokra nézve, kikben szintén eleven egyházi élet munkált, hogy ezt ne lássák elfojtva, nagy szerencse volt, hogy politikailag még mindég oly erősek, hogy oly jól szervezkedve voltak. Ha a kormány elleneikkel egyesült, ők hatalmas elégületlenekben, a kiknek ott soha nem volt nem is lesz híja, támaszt és segítséget találtak. Még tartott egy darab ideig, mig őket egyenesen meg lehetett támadni.

MÁSODIK FEJEZET.

Általános háború. A katholicismus diadalai. 1617—1623.

A háború kitörése.

Bármily különbözőek is a körülmények, melyek ez által kifejlődtek, mégis egy nagy eredményben találkoznak. Mindenütt hatalmasan előrehaladott a katholicismus; de mindenütt erős ellentállásra is talált. Lengyelországban már azért sem nyomhatja el elleneit, mert ezeknek a szomszéd birodalmakban legyőzhetetlen támaszuk van. Németországban egy szorosan zárt ellenzék állott szembe az előre haladó dogmával, a visszatérő papsággal. A spanyol királynak el kellett határoznia magát, hogy az egyesült Németalföldnek nyugvást adjon, a mi nem sokkal kevesebbet, mint valóságos elismerést jelent. A franczia hugenották erősségekkel, hadra kész csapatokkal és czélszerű pénzbeli intézkedésekkel vannak fölkészülve minden támadás ellen. Svájczban a pártok egyensúlya már rég ki van fejlődve, melyet a regenerált katholicismus se képes megrendíteni.

Európa két világra oszlott, melyek minden ponton körülveszik, korlátozzák, kizárják, támadják egymást.

Ha általában összehasonlítjuk őket, hát a katholikus

rész jóval nagyobb egységet mutat. Bár tudjuk, hogy nincsen belső ellenségeskedések híján; de ezek mégis egyelőre le vannak csillapítva. Mindenekelőtt Franczia- és Spanyolország között jó, sőt bizalmas, egyetértő viszony van; azután az sem nagy fontosságú, hogy néha felüti fejét Velencze vagy Savója régi haragja; még oly veszedelmes merényletek is, mint amaz összeesküvés Velencze ellen, rázkódtatás nélkül múlnak el. V. Pál pápa, miután első tapasztalásain annyira okult, nyugodtnak és mérsékeltnek mutatkozott; a békét fenn tudta tartani a katholikus hatalmak között, s olykor-olykor a közös politikának egy-egy mozzanatát is megjelölt. Ellenben a protestánsoknak nemcsak egyáltalában nem volt központjuk, hanem az angol Erzsébet halála és I. Jakab trónralépte óta, ki kezdettől fogva egy kissé kétszínű politikát űzött, még kiváló hatalmuk sem. Lutheránusok és reformátusok egymással oly idegenkedéssel állottak szemben, a mely szükségképen ellenkező politikai rendszabályokhoz folyamodtatott. De maguk a reformátusok is meg voltak egymás közt hasonlva; püspökiek és puritánusok, arminiánusok és gomaristák vad gyülölettel küzdtek egymás ellen; a hugenották saumuri gyülésén 1611-ben oly szakadás történt közöttük, melyet soha többé gyökeresen megszüntetni nem lehetett.

A különbséget minden bizonynyal nem szabad a vallásos mozgalomnak a katholicismuson belől kisebb élénkségéből magyarázni: ennek épen az ellenkezőjét láttuk. Inkább a következő okot lehetne felhozni. A katholicismusban nem volt meg a kirekesztő dogmatikának az az erélye, mely a protestantismuson uralkodott; volt sok fontos vitakérdés, melyeket elintézetlenül hagytak; rajongás, rejtelmesség és mélyebb, a gondolat világosságáig ki nem fejleszthetett

érzület ez, melynek vallásos törekvésekből időről időre mindig újra ki kell emelkednie. Mindezt felvette magába a katholiczizmus, szabályozta, klastromi önsanyar formában szolgáltatta, a protestantismus ellenben visszautasitotta, kárhoztatta és kirekesztette. Épen ezért nyilatkozott a protestánsok között ily gondolkodásmód magára hagyatva, különböző felekezetekben, és egyoldalúan, de szabadon saját ösvényeket keresett.

Ennek megfelelő, hogy az irodalom általában a katholikus részen sokkal inkább alakot és szabályt nyert vala. Elmondhatjuk, hogy az egyház vezetése alatt állapodtak meg Olaszországban először a modern-classikus formák; Spanyolországban annyira közeledtek feléjök, a mennyire a nemzet szelleme megengedte; már Francziaországban is hasonló fejlődés kezdődött, hol az később oly tökéletesen megvalósúlt, oly fényes eredményeket hozott létre. Fellépett Malherbe, ki először készségesen alávetette magát a szabálynak s minden szabadságot öntudatosan elhagyott,[1]) s a ki most a monarchiai-katholikus érzületnek, melyet vallott, avval az epigrammatikus határozottsággal, a kissé prózai, de a franczia szellemnek megfelelő népiességgel és választékossággal, a melylyel magát kifejezte, új nyomatékot adott. A germán nemzeteknél ez az irány akkoriban még katholikus részen se juthatott uralomra; először csak a latin költészetet ragadta meg, a hol azonban néha, még Balde-nál is, a ki különben kitünő tehetség, szinte paródiának tünik fel; az anyanyelvben még minden a természet

[1]) Malherbe gondolkozásáról és dolgozó módjáról új, figyelemre méltó adalékokat találni a költő életleirásához Racantól a »Mémoires«-ban vagyis inkább ebben a könyvben: Historiettes de Tamantell des Reaux, kiadva Monmerquë által, 1834 I, p. 195.

kifejezése maradt. Még kevésbbé juthatott érvényre az antik utánzása e népek közt a protestáns részen. Shakespeare a romantika tartalmát és szellemét évűlhetetlen, szabadon teremtett formákban állította szem elé; régiség és történelem az ő szellemének szolgálni volt kénytelen. Egy német czipészműhelyből homályosan, alaktalanúl és megfejthetetlenűl, de ellenállhatatlan vonzó erővel termettek elő német mélyelműség és vallásos világnézlet művei, melyeknek nincs párjuk, a természet szabad szülöttei.

De nem akarom e két egymással szemben álló szellemi világ ellentétjének feltüntetését megkisérleni; hogy egészen felfoghassuk, a protestáns félnek nagyobb figyelmet kellett volna szentelnünk. Legyen szabad még csak egy, magára az eseményre közvetetlenűl ható mozzanatot kiemelnem.

A katholicismusban most a monarchikus irányok uralkodtak. Népi jogok, a fejedelmeknek törvényes ellentállás, népfenség és királygyilkosság eszméi, melyek mellett harmincz évvel azelőtt még a legbuzgóbb katholikusok is küzdöttek, nem voltak többé időszerűek. Nem volt most jelentékeny ellentét katholikus lakosság és protestáns fejedelem között; még az angol I. Jakabbal is megférték; amaz elméletek nem találtak immár alkalmazást. Már ebből is következett, hogy a vallásos elv mind szorosabban hozzá csatlódott a dynastikushoz; ha nem csalatkozom, az is hozzájárúlt még, hogy a fejedelmi személyek a katholikus részen bizonyos túlsúlyt fejtettek ki. Legalább Németországról ezt bizvást állíthatni. Élt még itt az öreg Julius, würzburgi püspök, a ki nálunk az ellenreformatio első sikerűlt kisérletét tette; Schweikhard mainzi választó főkanczellári hivatalát benső meleg odaadással fokozott tehet-

séggel viselte s annak egyszer ismét nagy befolyást szerzett [1]); a másik két rajnai választó merész, tevékeny férfiú volt; mellettük emelkedett a férfias, éleseszű, fáradhatatlan bajor Miksa, ügyes kormányzó, telve nagyszerű politikai tervekkel, s Ferdinánd főherczeg, hite által rendíthetetlen, melyet egy erős lélek buzgalmával karolt át — majd mind jezsuiták növendékei, kik még tudtak növendékeik szivében nagy ösztönöket gerjeszteni, maguk részéről is reformatorok, kik a dolgok akkori állását erőfeszítéssel és szellemi fenköltséggel hozták létre.

A protestáns fejedelmek, a maguk részéről inkább örökösök voltak, mint alapítók; ők már a második vagy harmadik nemzedék voltak. Csak egyikben-másikban mutatkozott, nem tudom, vajjon erő-e és benső eltökéltség, de mindenesetre becsvágy és tenni való kedv.

Ellenben most a protestánsoknál nyilvánvaló hajlam mutatkozott a köztársasághoz, legalább holmi aristokratikus szabadság felé. Sok helyen, Franczia-, Lengyelországban, minden osztrák tartományban protestáns meggyőződésű hatalmas nemesség nyilt harczban állott a katholikus kormányhatalommal. Hogy mit lehet ilyennel elérni, arra fényes példát szolgáltatott a németalföldi köztársaság, mely napról napra nagyobb virágzásra emelkedett. Mindenesetre szóba került ekkor Ausztriában, hogy el kell szakadni az uralkodó háztól s oly alkotmányt venni föl, mint a svájczi vagy a németalföldi. E törekvések sikerültében volt az egyedüli lehetőség a német birodalmi városok

[1]) Montorio, Relatione di Germania 1624: di costumi gravi, molto intento alle cose del governo così spirituale come temporale, molto bene affetto verso il servigio di cotesta santa sede, desideroso del progresso della religione, uno de' primi prelati della Germania.

számára, hogy ismét nagyobb jelentőségre tegyenek szert, s ők ebben élénk részvételt is tanusítottak. A hugenották belső szervezete már is köztársasági volt, még pedig nem is demokratikus elemek nélkül. Az angol puritánokban szembe is állottak már ezek egy protestáns királylyal. Birunk ez időből egy párisi császári követnek egy kis iratát, a mely az európai fejedelmeket nagy élénkséggel teszi figyelmessé a közös veszélyre, mely ily szellem elhatalmasodásából rájuk háramlik.[1])

A katholikus világ e pillanatban egyetértő, classikus, monarchikus volt, a protestáns meghasonlott, romantikus, köztársasági.

1617-ben köztük már minden döntő küzdelemre volt készen: a katholikus fél, úgy látszik, erősebbnek érezte magát; az tagadhatatlan, hogy ő támadt fel először.

Francziaországban 1617. junius hó 15-dikén egy rendelet adatott ki, melyet a katholikus papság már rég követelt, de az udvar a hugenották hatalmára és fejeire való nézve még mindig megtagadott vala, mely meghagyta a béarni egyházi javak ismét kiszolgáltatását. Ennyire ragadtatta magát Luynes, a ki, bár a protestánsok eleinte számítottak reá [2]), mégis kicsinyenként a jezsuita-pápai párthoz

---

[1]) Advis sur les causes des mouvement de l'Europe, envoyé aux roys et princes pour la conservation de leurs royaumes et principautés, sait par Messir Al. cunr. baron de Fridembourg et présenté au roy très-chrestien par le comte de Furstemberg, ambassadeur de l'empereur. Felvéve a Mercure François-ba, tom. IX, p. 342.

[2]) Több között látni lehet ezt Duplessis-Mornay, Saumur, 1617. április hó 26-dikáról kelt leveléből; »sur le coup de majorité«, a hogy Ancre tábornagy meggyilkoltatását nevezi. La vie de du Plessis p. 465.

csatlakozott; már is, bízva a legmagasabb hatalomnak ezen érzületében, itt-ott, néha a vészharang zugása mellett, támadásokat intézett a csőcselék a protestánsok ellen; a parlamentek ellenök fogtak pártot.

Még egyszer fölkerekedett Wladislaw lengyel herczeg, abban a biztos reményben, hogy most elfoglalja a moszkvai trónt. Azt vélték, hogy evvel Svédország elleni tervek vannak kapcsolatban, s haladék nélkül ismét megindúlt a háború Svéd- és Lengyelország között.[1])

De mindennél sokkal fontosabb dolog készülődött az ausztriai ház örökös tartományaiban. A főherczegek kibékültek és egyezségre léptek: avval a nagy lélekkel, melyet e ház veszélyes pillanatokban nem egyszer tanusított, a többiek lemondtak Ferdinánd főherczeg javára azon igényeikről, melyeket Mátyás császár halála után, kinek nem volt örököse, bizonnyal formálhattak, s az nemsokára valóban el is ismertetett Magyar- és Csehország trónörökösévül. Utóvégre ez csak személyes érdekek kiegyenlítése volt, mely azonban általános jelentőséget foglalt magában.

Oly eltökélt buzgólkodótól, mint Ferdinánd, nem lehetett egyebet várni, mint hogy itt is haladéktalanúl meg fogja kisérteni, hogy egyeduralmat szerezzen hitének, s úgy aztán

---

[1]) Hiärn, Esth-, Lyf- und Lettländische Geschichte. p. 419. »Die Schweden wussten, dass der König in Polen — — seinen Sohn mit einer gewaltigen Kriegsmacht zu dem Ende nach Reussland gesandt, dass er die Befestigungen, so die Moskowiter den Schweden abgetreten hatten, überraschen sollte, damit, wenn ihm dieser Anschlag gelingen würde, er selber das Reich Schweden desto besser angreiffen könndte; denn es war ihm sowol auf dem in Pohlen gehaltenen Reichstage von den Ständen als auch von dem Hause Oesterreich zur Wiedereroberung des Reiches Schweden Hülfe zugesagt; dahero er auch alle seine Gedanken mehr darauf als anderwohin gestellet hatte «

ez országok összes erejét a katholicismus továbbterjesztésére fordítsa.

Ez közös veszedelem volt valamennyi protestánsra nézve az örökös tartományokban, Németországban és Európában.

Azért is e ponton támadt föl legelébb az ellentét. A protestánsok, a kik a katholicismus előhaladásának útját állták, nemcsak hogy fel voltak készülve a védelemre, hanem arra is elég bátorságuk volt, hogy a védelmet legott támadásra változtassák.

Frigyes pfalzi választófejedelemben pontosúltak össze az európai protestántismus elemei. Neje az angol király lánya volt, a dán király unokahúga, nagybátyja orániai Móricz, közel rokonságban vele a kevésbbé békés pártbeli hugenották feje, Bouillon herczeg. Ő maga a német unió élén állott. Komoly fejedelem volt, elég önuralommal birván, hogy magát megóvja a rossz szokásoktól, melyek akkor a német udvarokban uralkodtak, és sokkal inkább szivén hordozta, hogy fejedelmi kötelességeit teljesítse, titkos tanácsának üléseiben szorgalmasan részt vegyen, egy kissé búskomor, büszke, telve fenkölt gondolatokkal.[1]) Apja idejében az étteremben tanácsosok és nemesek számára is

---

[1]) Relatione di Germania 1617 : Federico V d'età di anni 20, di mezzana statura, d'aspetto grave, di natura malinconico, de carnaggione buona, uomo di alti pensieri e rare volte si rallegra, e coll' appoggio dell' accasamento fatto con la figliuola del re d'Inghilterra e di altri parenti e confederati aspirarebbe a cose maggiore se segli appresentasse occasione a proposito ; onde essendo ben conosciuto suo naturale per il colonnello di Scomburg già suo ajo, seppe così ben valersene, accomodandosi al suo umore, che mentre visse fu più d'ogni altro suo confidente.

álltak asztalok; ő mind kitakaríttatta; csak fejedelmekkel és legelőkelőbb személyekkel étkezett. Ezen udvarban nagy politikai hivatás élénk érzését tápláltak; készakarva ezernyi messzelátó összeköttetést létesítettek · minthogy oly régóta nem volt komoly mérkőzés, nem volt világos fogalmuk róla, mit lehet elérni, mit hozhat a jövő: a legmerészebb terveket ápolgatták.

Ily hangulatban volt a heidelbergi udvar, midőn a csehek, kik, különösen ama vallási veszély érzetében, az ausztriai házzal mind hevesebben háborgó viszálkodásba jutottak, elhatározták, hogy Ferdinándot, noha szavukat birta már, elvetik, s koronájukat a pfalzi választófejedelemnek ajánlják föl.

Egy pillanatig gondolkodóba esett Frigyes. Mégis csak hallatlan volt, hogy egy német fejedelem egy másiktól el akarja ragadni az azt jogosan illető koronát! De valamennyi barátai, Móricz, a ki sohasem szerette a spanyolokkal való békét, Bouillon herczeg, anhalti Keresztély, a ki átlátott az európai politika egész szövevényén és meg volt róla győződve, hogy senkinek se lesz bátorsága se hatalma ellentállni a megtörtént eseménynek, legbizalmasabb tanácsosai sarkalták; a véghetetlen kilátás, becsvágy és vallásos buzgalom egyszersmind elragadták őt: s elfogadta a koronát (1619 augusztusában). Mily eredménye lett volna, ha föntartja magát! Az ausztriai ház hatalma keleti Európában megtörött, a katholicismus előmenetele örökre meg lett volna akadályozva.[1])

S már is hatalmas rokonszenv jelentkezett számára

[1]) Ez események összefüggését, melyre később már nem ügyeltek, érezték a kortársak. Fürstl. Anhaltische Geh. Canzlei, folytatás p. 67.

mindenfelé. Franciaországban a hugenották között általános mozgalom támadt; a béarniak ellenszegültek ama királyi parancsnak; a louduni gyülekezet pártjokat fogta; semmi sem lett volna kivánatosabb az anyakirálynénak, mint e harczra kész ellenzéket magának megnyerni; Rohan már az ő részén volt s megigérte neki a többiek csatlakozását.

Ekkor a mindegyre forrongó Graubündtenben is egyszer megint a katholikus-spanyol párt volt elnyomva, s a protestáns jutott az uralomra; örömmel fogadta a davosi itélőszék az új cseh király követét, s megigérte neki, hogy az ország szorosait örökre elzárja a spanyolok elől.

Jegyezzük meg, hogy evvel egyszersmind a köztársasági elvek is polczra jutottak. Nem csak hogy a cseh rendek bizonyos természetes függetlenséget biztosítottak maguknak választott királyukkal szemben; az összes ausztriai örökös tartományokban őket utánozni törekedtek; a német birodalmi városok új reményt tápláltak s valóban a legtetemesebb pénzsegély, melyet Frigyes vállalata közben kapott, ezen oldalról jött.

De épen ezért, a vallás és politika kettős szempontjából, most a katholikus fejedelmek is jobban összeszedték magukat, mint valaha. Bajor Miksa és Ferdinánd, kinek az a szerencse jutott, hogy e pillanatban császárrá választatott, legszorosabb frigyet kötöttek; a spanyol király hathatós segítségre készült; V. Pál pápa igen tetemes segélypénzek fizetésére ajánlkozott.

Valamint a szelek a viharos évszakban néha hirtelen

megfordúlnak, úgy a szerencse, a végrehajtás árama egyszerre a másik oldalra csapott.

Sikerült a katholikusoknak, a leghatalmasabb protestáns fejedelmek egyikét, de egy lutheránust, ki szive szerint gyűlölte a calvinismusból kiindúlt ama mozgalmat, a szász választót maguk részére nyerni.

Már erre is a biztos győzelem reményében szálltak síkra. Egyetlen egy ütközet, a fehérhegyi, 1620. november hó 8-dikán, véget vetett pfalzi Frigyes hatalmának s minden terveinek.

Mert az unió sem védte fejét elegendő nyomatékkal. Lehet, hogy ama köztársasági elem maguknak az egyesült fejedelmeknek is veszélyesnek tetszett: nem akarták átengedni a Rajnát a hollandusoknak; féltek az analógiáktól, melyeket alkotmányuk Németországban kelthetne. Egyszeriben felső Németországban is kivívták a túlsúlyt a katholikusok. A felső Pfalzot a bajorok, az alsót a spanyolok szállották mog; már 1621. áprilisában felbomlott az az unio. Mindent, mi Frigyes javára munkált és feltámadt, elűztek vagy szétzúztak. Egyetlen egy pillanat alatt, közvetetlenül a legnagyobb veszély után, mindenhatóvá lett a katholikus elv felső Németországban és az osztrák tartományokban.

Ez alatt Francziaországban is döntő sikert vívott ki magának. Egy szerencsés csapás után, melyet a királyi hatalom a vele ellenkező udvari pártokra, az anyakirályné pártjára mért, melyekkel a hugenották mindenesetre szoros érintkezésben állottak [1]), a pápai nuntius azt sürgette, hogy

[1]) Maga Benoit mondja II. 291. Les réformes n'auroient attendu que les premiers succès pour se ranger au même parti (de la reine).

a kedvező pillanatot a protestántismus elleni vállalatra föl kell használni; halasztásról hallani sem akart: azt erősítette, hogy a mit Francziaországban egyszer elhalasztanak, soha aztán meg nem történik;[1]) magával ragadta Luynest s a királyt. Béarnban megvoltak még a régi pártok, Beaumont és Gramont, melyek századok óta harczban álltak egymással; viszályuk okozta, hogy a király akadálytalanúl bevonúlt az országba, annak fegyveres hatalmát, alkotmányát feloszlatta és a katholikus egyház uralmát ismét helyreállította. Igaz, hogy a tulajdonképeni Francziaország protestánsai most készülődéseket tettek, hogy hitsorsosaik ügyét felfogják; de 1621-ben mindenütt megverettek.

Ekkor egy veltlini főnök is, Robustelli Jakab, körülvette magát az országból számkivetett katholikusokkal, néhány milanói és velenczei banditával, s elhatározta, hogy a graubündteniek uralmának, kiknek protestáns törekvése erre az országrészre különös nyomást gyakorolt, véget vet. Egy capucinus páter a már különben is vérszomjas csapatot vallásos-fanatikus buzgóságra tüzelte; 1620. julius 19-dikére forduló éjjel nyomúlt be Tiranóba; a reggeli szürkületben meghúzta a harangokat; midőn erre a protestánsok házaikból kirohantak, nekik estek, s mindnyáját meggyilkolták. A mi Tiranóban történt, az történt nyomban rá az egész völgyben. Hiába jöttek le nem egyszer a magas hegységekből a graubündteniek, hogy elveszett uralmukat visszahódítsák: valahányszor jöttek, mindég megverettek. 1621-ben az osztrákok Tirolból, a spanyolok Milanóból a tulajdonképi Graubündtenbe is behatoltak. »A zordon hegység szörnyű jajveszékléssel telt be; bor-

[1]) Siri, Memorie recondite, tom. V, p. 148.

zasztóan megvilágították az egyes égő házak lángjai.« A szorosok s az egész tartomány elfoglaltatott.

E hatalmas előmenetelben felviradt a katholikusok minden reménye.

A pápai udvar figyelmeztette a spanyolt, hogy a németalföldiek meg vannak hasonlva s most szövetségesek nélkül; kedvezőbb idő már nem is lehetne a régi lázadók ellen a harcz megújítására; sikerült is neki a spanyolokat rábeszélni.[1]) A brabanti kanczellár, Peckius Péter, 1621. márczius hó 25-dikén megjelent Haagában; de a most lejárt szünet megújítása helyett a jogszerű fejedelmek elismerését ajánlotta.[2]) A rendek ezt a kivánságot igazságtalannak, váratlannak, sőt embertelennek nyilvánították: az ellenségeskedések ujfent kitörtek. Itt is elsőségben voltak kezdetben a spanyolok. Elvették a németalföldiektől Jülich-t, a mi rajnamelléki vállalataiknak sikeres befejezésül szolgált. Emmerichtől Strassburgig övék volt a Rajna balpartja.

Ennyi összetalálkozó győzelem egyszerre, oly különböző oldalon, oly sokféle előkészület, melyek azonban az egyetemes fejlődés világánál tekintve, valóban mégis egyetlen egyet képeznek! Vizsgáljuk már most, a mi reánk nézve a legfontosabb, hogy mikép használták fel a diadalokat.

---

[1]) Instruttione a Mre Sangro. Là onde S. Mtà non può voltare le sue forze in miglior tempo ovvero opportunità.

[2]) Szó szerint egyesülést sub agnitione dominorum principumque legitimorum. Ajánlat és felelet: Leonis ab Aizema historia tractatuum pacis Belgicae p. 2. és 4.

XV. Gergely.

A körmeneten, melyet a fehérhegyi ütközet megünneplésére rendeztek, V. Pált szélütés érte; csakhamar egy második is, a melynek következtében 1621. január hó 28-dikán meghalt.

Az új választás általában úgy ment végbe, mint az előbbiek. V. Pál oly soká uralkodott, hogy alatta az egész collegium megujult; a bibornokok legnagyobb része ezért kegyeltjétől, Borghese bibornoktól függött. Némi habozás után megtalálta azt az embert, a kiben összes hivei is megállapodtak, bolognai Ludovisio Sándort, a kit azonnal meg is választottak, 1621. február hó 9-dikén, s ki XV. Gergely nevet vett föl.

Ez egy kicsiny, phlegmatikus ember volt, ki korábbi időkben hiressé lett arról, hogy ügyesen tud alkudozni, hogy ért hozzá, mikép kell feltünés nélkül, csendben czélhoz érni [1]), most azonban már a kor meggörnyesztette, gyenge és beteg.

Mit lehetett volna a jelen világtörténelmi küzdelem momentumára nézve várni oly pápától, a kivel gyakran nem mertek nehéz ügyeket közölni, félvén, hogy avval megadják töredékenységének a végső döfést? [2])

---

[1]) Relatione di IV ambasciatori 1621 : di pelo che avvicinasi al biondo. La natura sua è sempre conosciuta placida e flemmatica, lontana dall' imbarraciarsi in rotture, amicissimo d'andare in negotio destreggiando et avanzando li propri fini.

[2]) Rainier Zeno, Relatione di Roma 1623: aggiungendosi all'età cadente una fiacchissima complessione in un corpicci volo stenuato e mal affetto.

De e haldokló agg oldalánál egy 25 éves fiatal ember lépett fel, öcscse Ludovico Ludovisio, a ki azonnal kezébe ragadta a pápai mindenhatóságot, s annyi szellemet és merészséget tanusított, a mennyit csak megkivánt a dolgok állása.

Ludovico Ludovisio pompa- s fénykedvelő volt, nem mulasztott el kincseket szerezni, hasznos családi összeköttetésekbe lépni, barátait kegyelni, segíteni: maga is élt, másokat is engedett élni; e mellett azonban az egyház nagy érdekeit is szemmel tartotta; még ellenségei is elismerik valódi tehetségét az ügyek vezetésére, helyes érzékét, mely a legnehezebb bonyodalmakban is kisegítő utat-módot fedezett föl és mindenki azt az aggodalom nélküli bátorságot, mely szükséges arra, hogy az ember a jövő homályában egy lehetséges eredményt vegyen észre és a felé törekedjék.[1]) Ha nagybátyjának gyengélkedő volta, mely hatalmának nem nagy maradandóságot igért, nem tartotta volna korlátok között, akkor a világon semmiféle tekintet sem lett volna reá hatással.

Felette fontos itt, hogy mind az unokaöcs, mind a pápa el volt attól a gondolattal telve, hogy a katholicismus terjeszkedése a világ üdve. Ludovisio bibornokot a jezsuiták nevelték s azoknak nagy pártfogója is volt; Sz. Ignatius

---

[1]) Rainier Zeno: E d'ingegno vivacissimo; l'ha dimostrato nel suo governo per l'abondanza dei partiti che in ogni grave trattatione gli suggerivano suoi spiriti nati per comandare, i quale se bene in molti parti aberravano dell'uopo della bona politica, nondimeno l'intrepidezza, con la quale si mostrava pronto ad abbraciare ogni ripiego appreso da lui per buono, poco curandosi di consigli di chi gli haveria potuto esser maestro, davano a credere che la sua natura sdegnava una privata conditione.

temploma Rómában jobbára az ő költségén épült; büszkélkedett benne, hogy a kapuczinusok protectora lett, s azt mondta, hogy ez az ő legfontosabb protectiója; előszeretettel és odaadással szentelte magát a római nézetek leghódolatosabb megfogyatásának.[1])

Ha az új kormányzás szellemét általában meg akarjuk érteni, hát csupán arra kell emlékeznünk, hogy XV. Gergely az, ki alatt a propagandát létesítették s a jezsuiták megalapítóit, Ignatiust és Xavért, szentté avatták.

A propaganda alapja tulajdonképen már XIII. Gergely egyik rendeletében megvan, a mely a keleti missiók vezetését több bibornokra bizza s elrendeli a katekismusoknak a kevésbé ismeretes nyelveken való nyomtatását.[2]) De azért ez az intézmény sem szilárdan megalapítva, sem a szükséges eszközökkel ellátva, sem elég széleskörű nem volt. Egy nagy szónok virágzott akkor Rómában, Girolamo da Narni, a ki életével, mely által szent hirre tett szert, általános tiszteletet szerzett magának s a szószéken oly gondolatbeli gazdagságot, a kifejezésnek oly nemességét, az előadásban oly méltóságot fejtett ki, a mi mindenkit elragadott.

Midőn Bellarmin egyszer egyik prédikációjáról jött, azt mondta, hogy azt hiszi, hogy Sz. Ágoston három kívánságának egyike ép most beteljesült számára, t. i. az a kívánság, hogy sz. Pált hallhassa. Ludovisio bibornok is közel viszonyban volt vele; ő adta a költséget prédikáczióinak kinyomatására. Ime ez a kapuczinus arra a gondolatra jött,

---

[1]) Giunti, Vita e fatti di Ludovico Ludovisio. M. S.

[2]) Cocquelines, Praefatio ad Maffei Annales Gregorii XIII p. V.

hogy amaz intézményt jobban ki kell terjeszteni.[1]) Tanácsára egy szabályszerű congregatió alapíttatott, hogy rendes üléseken a világ minden részében lévő missziók vezetéséről gondoskodjék; minden hóban legalább egyszer gyűljön össze a pápa előtt. XV. Gergely utalványozta ki az első pénzeket; unokaöccse magánvagyonából is hozzájárult, s minthogy az intézmény egy tényleg meglévő szükségnek felelt meg, a mely mostanában éreztette magát, tehát nap nap mellett magasabbra emelkedett. Ki ne tudná, mit nem tett már a propaganda az általános nyelvtudomány javára? De általában, s az első időkben talán legtöbb eredménynyel, nagyszerű módon törekedett betölteni hivatását.

Ezekhez a szempontokhoz csatlakozott ama két jezsuita szentté avatása. »Abban az időben«, így szólt a bulla, »mikor új világot fedeztek fel s midőn az óban Luther támadt ki a katholikus egyház ellen, akkor ébresztetett fel Loyola Ignácz szelleme egy társaság megalapítására, mely kiválóan a pogányok meg- és eretnekek visszatérítésére szentelte magát. Annak mind a többi tagjai közül Xavér Ferencz tette magát érdemessé arra, hogy az újonnan föltalált nemzetek apostolának neveztessék. Ezért vétettek föl most mindketten a szentek lajstromába: templomok és oltárok, hol Istennek áldoznak, szenteltessenek nékik.« [2])

S abban a szellemben, mely e cselekedetekben nyilat-

---

[1]) Hierothei Fr. Epitome historica rerum Franciscanarum etc. p. 362: állítólag »publicis suasonibus et consiliis privatis« birta rá Fra Girolamo a pápát. V. ö. Cerri. Etat présent de l'église Romaine p. 289. Itt részletesebb leirását is találni az intézménynek s vagyona gyarapodásának.

[2]) Cocquelines, Bullarium V, 131, 137.

kozik, tett az új kormány haladéktalanúl készületeket, hogy a győzelmeket, melyeket a katholikusok kivívtak, térítések kövessék, hogy a hódításokat, melyeket tettek, a vallás helyreállításával igazolják és erősítsék meg. »Minden gondolatunkat«, így szól XV. Gergely utasításainak egyik elseje,» arra kell fordítanunk, hogy a szerencsés fordulatból, a dolgok győzelmes állásából annyi hasznot húzzunk, a mennyi csak lehetséges.« Ez a szándék a legfényesebb sikert is aratta.

A katholicismus általános elterjesztése.

I.

Csehország, az osztrák örökös tartományok.

A pápai hatalom először is az osztrák tartományokban vetette szemét a katholikus nézetek kelő szerencséjére.

Midőn XV. Gergely a császárnak eddig fizetett segélypénzeket megkettőztette [1]), s neki egyszersmind nem csekély rendkivüli ajándékot igért — bár, a mint mondta, magának is alig maradt, miből élnie —, eszére adta, hogy egy pillanatig se késsék, győzelmét a leggyorsabban használja fel s egyszersmind kezdje meg a katholikus vallás helyreállítását.[2]) Csak e helyreállítással adhat hálát a győ-

[1]) 20,000 forintról 20,000 scudira. Az ajándék 200,000 scudi volt. Azt szerette volna, hogy ebből pápai fensőbbség alatt is tartanának ezredeket.

[2]) Instruttione al vescovo d'Aversa 12 Apr. 1621 : Non è tempo di indugí nè di coperti andamenti. — Rómában különösen Bucquoit tartották igen lassúnak. La prestezza apportarebbe il remedio di tanti mali, se dal conte di Bucquoi per altro valoroso capitano ella si potesse sperare.

zelem Istenének. Abból az elvből indul ki, hogy a lázadással a tartományok szigorúbb kényszer szükségességébe jutottak: erőszakkal kell szorítani őket, hogy istentelenségeiket elhagyják.

A nuntius, kit XV. Gergely a császárnak küldött, a német történetekben jól ismert Caraffa Károly volt. A két tudósításból, mely tőle megmaradt, az egyik nyomtatva, a másik kéziratban, biztossággal kivehetjük, mily eszközökhöz folyamodott ama czélok elérésére.

Csehországban, a hol működése kezdődött, első gondja volt a protestáns papokat és tanítókat eltávolítani, »kik isteni és emberi felség sértésében vétkek.«

De nem volt ez oly könnyű dolog; a császári kormány tagjai Prágában ezt még mindég nagyon veszélyesnek találták. Csak midőn Mansfeld a felső Pfalzból kiveretett, minden külső veszély el volt hárítva és a nuntius kívánatára összetoborzott némi hadak bevonultak Prágába, 1621. deczember hó 13-dikán: csak akkor mertek ahhoz hozzáfogni. De még ekkor is kímélték a két lutheránus papot, a szász választófejedelemre való tekintetből. A nuntius, oly elv képviselője, mely semmi tekintetet nem ismert, hallani sem akart erről: panaszolkodott, hogy az egész nép ezekhez az emberekhez ragaszkodik; katholikus pap nem talál dolgot, nem tud megélni.[1]) 1622. októberében végre győzött s a lutheránus papokat is kiutasították. Egy pillanatig úgy látszott, mint ha a kormánytanácsosok aggályai beteljesül-

[1]) Caraffa, Ragguaglio, MS. Conducevano in disperatione i parochi cattolici per vedersi da essi (Luterani) levarsi ogni emolumento. A nyomtatott commentáriusok még szembetünőbb okot mutatnak: »quamdiu illi haerebant, tamdiu adhuc sperabant sectarii S. Majestatem concessuram aliquando liberam facultatem.« (p. 130.).

nének: a szász választó fenyegető nyilatkozatot bocsátott ki s a legfontosabb kérdésekben ellenséges állást foglalt el; sőt maga a császár is azt mondotta egyszer a nuntiusnak, hogy talán nagyon is siettek, s jobb lett volna alkalmasabb időre várni.« [1]) De ismerték az eszközöket, melyekkel Ferdinándon erőt lehetett venni; a würzburgi öreg püspök elibe adta: »egy dicsőséges császár talán csak nem ijed meg a veszélyektől; és sokkal üdvösebb is neki, ha az emberek hatalmába esik, mint az élő Isten kezébe.« A császár engedett. A nuntius megérte a diadalt, hogy Szászország végre mégis beletörődött a papok eltávolításába és ellenkezését abbahagyta.

Evvel meg volt csinálva az út. A protestáns lelkészek helyébe — mert világi papoknak még érezhető híja volt — Domokos-rendiek, augustinusok, karmeliták léptek; Gnesenből egész telep Ferencz-rendi érkezett; a jezsuiták sem maradtak hátra; midőn a propagandától levél jött, melyben arra szólíttatnak, hogy plébániákat vállaljanak, akkor már ezt meg is tették.[2])

Most még csak az lehetett volna kérdés, vajjon nem kell-e legalább részben meghagyni a nemzeti utraquisticus szertartást a baseli zsinat határozatai szerint. A kormány-

[1]) Caraffa, Ragguaglio: Sua Maestà mii si dimostrò con questo di qualche pensiere, ed uscì a dirmi che si haveva havuta troppa prescia e che saria stato meglio cacciare quei predicanti in altro tempo, dopo che si fosse tenuto il convento in Ratisbona. Al che io replicai che Sua Maestà poteva havere più tosto errato nella tardanza che nella fretta circa questo fatto, poichè se il Sassone fosse venuto al convento, di che non ammettono che egli havesse avuta mai la volontà, si sapeva per ognuno che haverebbe domantato a S. Mtà che a sua contemplazione permettesse in Praga l'esercizio Luterano che già v i era.

[2]) Cordara, Historia societatis Jesu, tom. VI, lib. VII, p. 38.

tanácsosok, maga a kormányzó, Lichtenstein herczeg, a mellett voltak [1]); megengedték, hogy 1622. nagycsütörtökje még egyszer mindkét szín élvezetével ünnepeltetett; s már egy hang emelkedett a népben, hogy ezt az ősrégi, hazai szokást nem szabad hagyni. De semmiféle okokkal nem lehetett a nuntiust erre rábirni: rendületlenül ragaszkodott a curia szempontjaihoz; jól tudta, hogy a császár azokat utóvégre is csak helyeselni fogja; s valóban sikerült is tőle egy nyilatkozatot eszközölnie, hogy az ő világi kormányának nincs beleavatkozni valója a vallási ügyekbe. Erre mindenfelé csupán római szertartás szerint tartották a misét: latin módra, szenteltvíz-hintéssel és a szentek hivásával; a két szín alatti élvezetre már gondolni sem lehetett; e szokás legmerészebb védőjét bebörtönözték; végre az utraquismus jelvényét is, a Theintemplomon lévő nagy kelyhet s kardot, melyeknek látása a régi emlékeket ébren tartotta volna, levették. Julius tizenhatodikán, midőn egyébkor Huss János emlékezetét ünnepelték, gondosan zárva tartották a templomokat.

A római dogmák és szokások e legszigorúbb hatását most a kormány politikai eszközökkel támogatta. Az elkobzások a földbirtok tetemes részét katholikus kezekre juttatták; fekvő jószágok szerzése a protestánsokra nézve úgy szólván lehetetlenné lett [2]); az összes királyi városokban

[1]) Az eddigi vélemények szerint, p. o. Senckenbergnél, Fortsetzung der Häberlinschen Reichshistorie tom. 25, p. 156, k. jegyzet, Lichtensteinről az ellenkezőt kellene hinnünk. De, mint Caraffából kitünik, ez nagy tévedés volna. A nuntius ellenben Plateisnél talált támogatást.

[2]) Caraffa: con ordine che non si potessero inserire nelle tavole del regno, il che apportò indicibile giovamento alla riforma per tutto quel tempo.

megváltoztatták a tanácsot; nem tűrtek volna benne oly tagot, kinek katholicismusa gyanús lett volna; a lázadóknak kegyelem volt, mihelyt áttértek; ellenben makacsoknak, a kiket nem lehetett felvilágosítani, kik nem akartak hajtani az egyház intelmeire, katonákat szállásoltak házaikba, »hogy szorongattatásaik«, mint a nuntius szó szerint mondja, »belátásra birják őket.« [1])

A hatás, mely a hatalom és tan ily egyesült alkalmazásából származott, még a nuntiust is meglepte. Elámúlt, hogy mily nagy számmal látogatták a prágai templomokat, némely vasárnap reggel két-, háromezer ember is, s ezek mily szerényen, ájtatosan és külsőleg katholikus módon viselkedtek. Ő abból származtatja ezt, hogy a katholikus emlékek itt mégis csak soha sem enyésztek volt el végkép, a mint például a hidon lévő nagy feszületet még Frigyes király nejének sem engedték elvenni; az lesz az oka, hogy a protestáns meggyőződések itt valóban még nem hatották át a tömegeket. Feltartóztathatatlanul haladott a térítés: 1624-ben állítólag maguk a jezsuiták 16,000 lelket térítettek vissza a katholikus egyházba.[2]) Taborban, hol a protestántismus kizárólagosan látszott uralkodni, már 1622 húsvétján ötven, 1624 húsvétján a többi család is mind áttért. Ime mily tökéletesen katholikussá lett Csehország idővel!

Ahogy Csehországban, úgy folyt a dolog Morvaországban is; sőt itt még hamarabb czélhoz jutottak, mint-

---

[1]) »Acciò il travaglio desse loro senso ed intelletto«, a mi a nyomtatott műben is ismételve van: cognitumque fuit solam vexationem dosse Bohemis intellectum praebere.

[2]) Caraffa: messovi un sacerdote cattolico di molta dottrina e poi facendosi missioni di alcui padri Gesuiti.

hogy Dietrichstein bibornok, kormányzója az országnak és olmützi püspök egyszersmind, az egyházi és világi hatalmat egyesítette. Csakhogy itt különös nehézség adta elő magát. A nemesség nem akarta engedni, hogy a morva testvéreket elvegyék tőlük, kiknek szolgálata mindenkép megbecsűlhetetlen volt, s kiknek helységei a legvirágzóbbak voltak az országban[1]): még a császár titkos tanácsában is felszólaltak mellettük. De a nuntius és az elv itt is győztek. Vagy 15,000-nek távoznia kellett.

A glatzi területen a fiatal Thurn gróf még egyszer győzelemre vezette a protestáns zászlókat; de a császáriaknak a lengyelek jöttek segítségűl; erre hatalmat vettek az országon, a várost is elfoglalták s a katholikus istentiszteletet szokott szigorral helyreállították. Körülbelűl hatvan papot számkivetettek az országból; nem kis számú hívek

[1]) Caraffa, Ragguaglio: Essendo essi tenuti huomini d'industria e d'integrità venivano impiegati nella custodia de' terreni, delle case, delle cantine e de' molini, oltre che lavorando eccellentemente in alcuni mestieri erano divenuti ricchi e contribuivano gran parte del loro guadagno a' signori de' luoghi ne' quali habitavano, sebbene da qualche tempo indietro havevano cominciato a corrompersi, essendo entrata tra di loro l'ambizione e l'avarizia con qualche parte di lusso per comodità della vita. Costoro si erano sempre andati augumentando in Moravia, perciocchè oltre a quelli che seducevano nella provincia e ne' luoghi convicini, havevano corrispondenza per tutti li luoghi della Germania, di dove ricorrevano alla loro fratellanza tutti quelli che per debito o povertà disperavano potersi sostentare, e specialmente veniva ad essi gran numero di poveri Grisoni e di Svevia, lasciandosi rapire da quel nome di fratellanza e sicurtà di havere sempre del pane, che in casa loro diffidavano potersi col proprio sudore quadagnare; onde si sono avvanzati alle voltesino al numero di centomila.

követték őket; ezért elkobozták javaikat; a tömeg visszatért a katholicismushoz.[1])

Ily körülmények között az annyiszor ismételt, s az annyiszor meghiúsult abbeli kisérleteket, hogy a katholicismust a tulajdonképeni Ausztriában helyreállitsák, végre határozott sikerrel újitották meg.[2]) Először a lázadással vádoltakat, azután mind a többi papokat elkergették; némi utravalóval ellátva, vonultak szegények a Duna mentén fölfelé; utánuk kiáltoztak: hol van most a ti erős váratok? A császár kereken kinyilatkoztatta az országrendeknek, hogy »ő magának és utódainak teljesen és feltétlenül fenntartotta a vallás iránt való rendelkezést«. 1624. októberében megjelent egy bizottság, mely határidőt szabott a lakosoknak, mely alatt vagy a katholikus hitre térjenek, vagy hagyják el az országot. Csak a nemesség iránt voltak egyelőre még némi elnézéssel.

De Magyarországon, ámbár szintén le volt győzve, nem lehetett ily erőszakosan eljárni; azonban a dolgok folyása, a kormány kedvezése és mindenekelőtt Pázmán érsek fáradozásai itt is változást idéztek elő. Pázmánnak

---

[1]) Kögler Chronik von Glatz I, III, 92. A többi sziléziai erőszakos megtérítésekről Wuttke, Friedrichs II Besitzergreifung II, 24.

[2]) Ez volt első gondolatja a császárnak, még a prágai ütközet előtt, mihelyt Miksa a felsőausztriai területre lépett; sürgette is őt, hogy a prédikátorokat azonnal eltávolítsa, »hogy a siposok távozzanak s a táncz megszünjék.« Levele Breiernél Forts. von Wolfs Maximilian IV, 414. 1624-ben a jezsuiták teljesen kezökbe kapták a bécsi egyetemet. Imperator societatem academiae intexuit et in unum quasi corpus conflavit, data illi amplissima potestate docendi literas humaniores, linguam latinam, graecam, hebraicam, philosophiam denique omnem ac theologiam. Monitum ad statuta academiae Vindob. recentiora. Kollar, Anal. II, p. 282.

nagy tehetsége volt az anyanyelvén való iráshoz. Könyve: a Kalauz [1]), szellemes és tudományos, honfitársaira ellenállhatatlan hatással volt. A beszéd adományával is meg volt áldva: állítólag körülbelül 50 családot bírt személyesen az áttérésre. Oly neveket, mint Zrinyi, Forgács, Erdődy, Balassa, Jakusith, Homonnay, Thurzó Ádám, találunk köztük. Maga Zrinyi Ádám gróf húsz protestáns papot elűzött s helyükbe katholikusokat tett. Ily befolyások alatt a magyar országos ügyek is más fordulatot vettek. Az 1625-iki országgyülésen a katholikus-osztrák párt volt többségben. Egy visszatértet, kit az udvar kivánt, egy Esterházyt neveztek ki nádorrá.

De jegyezzük meg itt mindjárt a különbséget. Magyarországon az áttérés sokkal önkéntesebb volt, mint a többi tartományokban, a főnemesek avval egyetlenegy jogukat sem adták fel; de újakat szerezhettek. Az osztrákcseh tartományokban azonban a rendek egész önállása, erejük és hatalmuk a protestántismus formáit vette föl; áttérésük, ha nem minden egyes esetben is, de mégis egészben véve kényszerített volt; a katholicismus helyreállításával itt egyúttal a kormány teljes hatalma is beállott.

II.

A birodalom. A választói méltóság átruházása.

Tudjuk, hogy mennyivel előbbre voltak már a német birodalomban, mint az örökös tartományokban; mindazonáltal az új események itt is leírhatatlan hatással voltak.

Az ellenreformátió ismét friss ösztönt s új tért nyert.

[1]) Hodoegus: Igazságra Vezérlő Kalauz. Pozsony. 1613, 1623.

Miután Miksa a felső Pfalzot birtokába vette, nem soká habozott, hogy ott a vallást is megváltoztassa: — az egész tartományt 20 állomásra osztotta, a melyekben 50 jezsuita működött; a templomokat erőszakkal adták át nékik, a protestáns istentiszteletet teljességgel eltiltották; minél nagyobb lett a valószínűség, hogy az ország bajor marad, annál jobban belétörődtek a lakosok.[1])

Az alsó Pfalzot is mindjárt birtokuknak tekintették a hódítók. Hisz Miksa még a heidelbergi könyvtárt is a pápának ajándékozta!

Tudniillik már az elfoglalás előtt — hogy erről is tegyünk egy szót — Montorio nuntius Kölnben ezt a kegyet kérette magának a herczegtől; a herczeg szokott készségével megigérte; Heidelberg elfoglalásának első hirére aztán Montorio érvényesítette a jogát. Azt mondták neki, hogy különösen a kéziratok megbecsűlhetetlen értéküek, s csak arra kérette Tillyt, hogy főkép azokat óvja meg a fosztogatástól.[2]) A pápa azután Allacci Leone doctort, a Vaticana scriptorát küldte Németországba, hogy a könyveket átvegye. XV. Gergely a dolgot igen sokba vette. Főpapsága legszerencsésebb eseményének nyilatkoztatta, mely a szent-széknek, az egyháznak, a tudományoknak becsületére és hasznára fog válni; a bajor névre is dicsőséges, hogy ily értékes zsákmány örök emlékezetre a világ játékszínén, Rómában őríztetik.[3])

---

[1]) Kropff, Historia societatis Jesu in Germania superiori, tom. IV, p. 271.

[2]) Relatione di Mr. Montorio ritornato nunzio di Colonia 1624. Ez a hely a függelékben.

[3]) Che così pretioso spoglio e così nobil trofeo si conservi a perpetua memoria in questo teatro del mondo. Instruttione al dottore Leon

Egyébiránt a herczeg itt is fáradhatatlan reformátori buzgalmat mutatott; fölülmúlta ebben a spanyolokat, kik pedig szintén erős katholikusok voltak.[1]) Elragadtatással látta a nuntius, hogy Heidelbergában, »honnan a kalvinisták szabályzata, a hirhedt katechismus eredetét vette«, misét mondanak és térítenek.

Ezalatt Schweikhard választó a Bergstrassét, melyet elfoglalt, reformálta, Vilmos őrgróf pedig felső Badent, melyet hosszú pör után neki ítéltek, bár származása bajosan volt törvényes, nem hogy rangszerinti; azt ő Caraffa nuntiusnak már előbb határozottan megigérte.[2]) Azokban a tartományokban is, melyeket a politikai események nem érintettek közvetlenül, a régi törekvéseket megújított buzgalommal folytatták: Bambergben[3]), Fuldában, Eichsfelden, Paderbornban, melyet kétszer egymásután katholikus püspökök kerítettek birtokukba; különösen pedig Münster területén, hol Meppen, Bechta, Halteren és sok egyéb kerület katholikussá tétetett 1624-ben. Ferdinánd érsek majd minden városban missiókat állított fel, Coesfeldben »az ősrégi és sokaknál meghidegedett katholikus vallás visszahozására« egy jezsuita collégiumot[4]); egész Halberstadtig

---

Allatio per andare in Germania per la libreria del Palatino. A függelékben majd megvizsgáljuk valódiságát.

[1]) Montorio: Benchè nelle terre che occupano i Spagnuoli non si camini con quel fervore con quale si camina in quelle che occupa il Sr Duca di Baviera alla conversione de' popoli.

[2]) Caraffa, Germania restaurata p. 129.

[3]) Különösen Fuchs von Dornheim János György által, a ki 23 lovagi plébániát is visszatérített a katholicismushoz. Jäck, Geschichte von Bamberg II, 120.

[4]) Felette különösen hangzik egyik segédjének Drachter János, dülmeni dékánnak levele: »Ungern hab ich J. eh. D. ein grosse

és Magdeburgig találunk jezsuita missionáriusokat; Altonában megtelepednek, hogy a nyelvet megtanulják, s azután Dánia és Norvégia felé előhatoljanak.

Látjuk, hogy a katholikus törekvések erővel áradnak felső Németországból az alsó felé, délről éjszak felé. Ezenközben az általános birodalmi ügyekben is új szempontot kisérlenek meg foglalni.

Legott a szövetségkötéskor II. Ferdinánd azt igérte meg Miksa herczegnek, hogy szerencsés eredmény esetére ő rá ruházza át a pfalzi választói méltóságot. [1])

Nem lehet kérdés tárgya, hogy ebben katholikus részről kiváltkép micsoda szempontra ügyeltek. A szótöbbséggel, melylyel e párt a fejedelmek tanácsában birt, eddig az az egyenlő szavazatszám állott szemben, a melylyel a protestáns párt a választófejedelmi collegiumban rendelkezett; ha az átruházás megtörténik, akkor az efféle bilincstől örökre megszabadúlnak. [2])

Anzhall der hirnlosen Schaifen überschreiben willen, und mich uf die heutige Stunde noch lieber bearbeitet noch alle mit einander mit swebender Furcht in den rechten Schafstall hineinzujagen, wie dann och Balthasar Bilderbeck und Caspar Karl mit zwen Füssen schon hineingestiegen.« V. ö. általában az okiratokat Niesentnél, Münster-féle okirat-gyűjtemény. I., p. 402.

[1]) A császárnak 1621. okt. 15-dikéről kelt levele de Zuñiga Boldizsárhoz, lenyomtatva Sattlernél, Würtembergische Geschichte. VI., p. 162.

[2]) Instruttione a Mr Sarchetti nuntio in Spagna a Pfalznak visszaadását következőnek mondja: »Irreparabile perdita della reputazione di questo fatto e della chiesa cattolica, se il papa ci avesse condisceso, con indicibil danno della religione cattolica e dell' imperio, che tanti e tanti anni hanno bramato, sensa poterlo sapere, non che ottenere, il quarto elettor cattolico in servitio ancora del sangue Austriaco.«

A pápai udvar már eleitől fogva szoros egyetértésben állott Bajorországgal: XV. Gergely ezt az ügyet igazán a magáévá tette.

Mindjárt az első nuntius által, kit Spanyolországba küldött, figyelmeztette a királyt, hogy a pfalzi gróf megsemmisítéséhez, a választói méltóság átruházásához hozzájáruljon, a mi a császári koronát örökre a katholikusoknak fogja biztosítani. [1]) Nem oly könnyen lehetett a spanyolokat erre rávenni. Felette fontos alkudozásokban álltak az angol királylyal és óvakodtak őt vejében, ama Frigyes pfalzi grófban, a kié a választóság volt, megsérteni. Annál erősebben neki buzdult Gergely pápa. A nuntius nem volt elég neki; 1622-ben az ügyes kapuczinust, frater Jácintot is, ki királyának különösen bizalmát birta, pápai megbizással a spanyol udvarban találjuk. [2]) Nem szívesen vallottak ott színt. Csak annyit nyilatkoztatott ki végre a király, hogy a választói méltóságot jobb szeretné a bajor házban látni, mint a magáéban. Frater Jácint beérte evvel. E nyilatkozattal Bécsbe sietett, hogy eloszlassa a császár kételyeit, melyek őt netán Spanyolországra való tekintetből bántották. Itt aztán Caraffa nuntiusnak szokott befolyása, maga a pápa is egy új levéllel lett segítségére. »Ime«, így szól abban a pápa a császárhoz, »az ég kapui nyitva vannak; a mennyei seregek buzdítanak téged, hogy ily nagy dicsőséget szerezz; ők a te táborodban harczolni fognak éretted.« Egy különös körülmény hatott e dologban a császárra, mely őt kiválóan jellemzi. Már régen gondolt ő az

[1]) Instruttione a Mons. Sangro. Intik őt, »Di infervorare S. M^tà, acciò non si lasci risorgere il Palatino, e si metta l'elettorato in persona cattolica, e si assicuri l'impero eternamente fra cattolici.«

[2]) Khevenhiller. IX., p. 1766.

átruházásra s ezt a szándékát kifejezte egy levélben, mely a protestánsok kezébe került, kik azt közzétették. A császár ez által mintegy kötve érezte magát. Azt tartotta, hogy császári tekintélyének fentartása kívánja, hogy egy már egyszer föltett szándékhoz annál inkább ragaszkodjék, minél több tudódott ki belőle. Elég az hozzá, elhatározta, hogy a legközelebbi választófejedelmi gyűlésen munkába veszi az átruházást. [1])

Csak az volt a kérdés, hogy azt a birodalmi fejedelmek is jóváhagyják-e. Legtöbb függött mainzi Schweikhardtól, s legalább Montorio nuntius azt állítja, hogy ez a meggondolt fejedelem eleinte ellenezte a dolgot; azt mondta: hogy a háború csak még iszonyúbban megújul, mint a hogy már dühöngött; egyébiránt ha már egyátalán változást akarnak, a neuburgi őrgrófnak közelebbi joga van hozzá: őt épenséggel nem lehet mellőzni. A nuntius nem mondja el, mivel beszélte rá végre a fejedelmet. »Azon négy-öt nap alatt«, úgymond, »melyeket vele töltöttem Aschaffenburgban, elértem a kivánt határozatot.« Csak annyit látunk, hogy az esetre, ha újból háborúra kerülne a dolog, meg volt igérve a pápa komoly segítsége.

De a mainzi választó elhatározása döntő volt az ügyre nézve. Két rajnai társa az ő véleményét követte. Bár Brandenburg és Szászország még mindég ellenkeztek, — a szász ellenmondást csak később hárította el ugyancsak a mainzi érsek, [2]) — bár a spanyol követ is most határozot-

[1]) Caraffa, Germania restaurata, p. 120.

[2]) Montorio Schweikhardot következőnek mondja: »Unico instigatore a far voltare Sassonia a favore dell' imperatore nella translatione dell' elettorato.«

tan ellene nyilatkozott,[1]) azért a császár mégis állhatatosan előre haladt. 1623. február 25-dikén a választói méltóságot diadalmas szövetségesére ruházta át; de úgy, hogy az eleinte csak személyes birtoka legyen, a pfalzi örökösök és firokonok jogainak a jövőre épségben tartása mellett.

Azonban ezen föltétel mellett is végtelen sok volt a nyereség, mindenek előtt a túlsúly a birodalom legfőbb tanácsában, melynek beleegyezése már most minden új határozatnak a katholicismus javára, jogszerű szentesítést adott.

Jól látta Miksa, mennyit köszönhet ebben XV. Gergely pápának: »Szentséged«, így ír neki, »az ügyet nemcsak hogy elősegítette, de tekintélyével s buzgó fáradozásaival szinte megvalósította. Teljességgel Szentséged kegyének és éberségének kell tulajdonítani.«

»Leveled, fiam,« felelt XV. Gergely, »keblünket gyönyörűség árjával töltötte be, mint mennyei mannával; végre hát lerázhatja fejéről Sion leánya a gyász hamuját és ünnepi ruhába öltözködhetik.«[2])

III.

Franczia ország.

Ugyanabban az időpontban állott be Franczia országban is a dolgok nagy fordulata.

---

[1]) Oñates nyilatkozata és Ludovisio heves levele a választói méltóságnak egy istentagadó kálvinistára való visszaruházása ellen Khevenhillernél. X., 67. 68.

[2]) Ginuti, Vita di Ludovisio Ludovisi, az érdemet főleg az unokaöccsnek tulajdonítja. Da S. Stà e dal Cte furono scritte molte lettere anche di proprio pugno piene d'ardore et efficacia per disporre Cesare, et in oltre fu mandato Mor Verospi auditore di rota e doppo

Ha azt kérdjük, főkép miből származtak 1621-ben a protestantizmus veszteségei, hát az ok a belsejében támadt meghasonlás volt, a nemesség elszakadása. Lehetséges, hogy ez ama köztársasági törekvésekkel volt összefüggésben, melyeknek municipalis, theologiai alapjuk volt s melyek nem kedveztek a nemesség befolyásának. A nemesek hasznosabbnak tarthatták, ha a királyhoz és az udvarhoz csatlakoznak, mint hogy papokkal és polgármesterekkel kormányoztassák magukat. Elég az hozzá, már 1621-ben vetekedve adták ki a biztos-helyeket gouverneur-jeik; kiki csak önmagának törekedett kedvező állást kialkudni; 1622-ben ismétlődött ez: la Force és Chatillon hadvezéri pálczát kaptak, mikor hitsorsosaiktól elszakadtak; az öreg Lesdignières katholikussá lett,[1]) s maga vezetett egy hadosztályt a protestánsok ellen; az ő példájuk sok mást is áttérésre vitt.[2]) Ily körülmények között 1622-ben csak nagyon kedvezőtlen békét lehetett kötni; sőt még avval se kecsegtethették magukat, hogy azt is megtartják. Azelőtt, mikor a protestánsok hatalmasak voltak, a király annyiszor áthágta és megszegte a szerződéseket: vajjon most tartaná-e meg, miután minden hatalmukat elvesztették? Minden megtör-

il P. Fra Giacinto di Casale cappuccino. Ezek mondották a császárnak: »Che il vicario di Christo per parte del Signore fin con le lacrime lo pregava e scongiurava e le ne prometteva felicità e sicurezza della sua salute.

[1]) Mémoires de Deageant p. 190. és sok más helyen, igen figyelemre méltóan szól erről az áttérésről.

[2]) Liste des gentilhommes de la religion réduits au roi Malingrénél, Histoire des derniers troubles arrivés en France p. 789. Rohan is megkötötte a szerződést; szerencsétlenségre azonban annak czikkei, a mint a Mercure françoisban VII., p. 845. állanak, nem hitelesek.

tént, a mit a béke tiltott; a protestáns vallásgyakorlatot sok helyen egyenesen megakadályozták; megtiltották a reformátusoknak, hogy az utczákon, boltokban zsoltáraikat énekeljék; jogaikat az egyetemeken korlátozták [1]); Louis erődöt, melyet lerombolni igértek, épen tartották; erre azután kisérlet történt, hogy a protestáns városokban a hatóságok választása királyi kezekbe jusson [2]): mindjárt egy 1622-ben április 17-dikén kelt rendelettel biztost neveztek ki a reformátusok gyűlései számára; miután ezek egyszer régi szabadságaikba ily nagy beleavatkozást eltűrtek, a kormány a tulajdonképeni egyházi ügyekbe is beleártotta magát: a hugenottákat a biztosok megakadályozták, hogy a dortrechti zsinat határozatát el ne fogadják.

Nem volt már önállóság bennük; nem tudtak már hathatós ellentállást kifejteni. Egész területökön erőt vettek a térítések.

A capucinusok Poitou-t s Languedoc-ot elárasztották missiókkal [3]); a jezsuiták, kik Aix-ben, Lyon-ban, Pau-ban és sok más helyen új intézeteket kaptak, városokban s vidéken a legnagyobb előhaladást tették; Mária-társulataik fáradozásukkal, melyet az utóbbi háborúban a megsebesültekre fordítottak, magukra tudták vonni a közfigyelmet és helyesléssel találkoztak. [4])

Ferencz-rendiek is kitüntették magukat, mint ama bordeauxi pater Villèle, kiről szinte mesésen beszélik, hogy miután egész Foix városát magához hódította, egy száz évesnél öregebb ember is ráadta fejét, ugyanaz, a ki egykor

---

[1]) Benoit, II., 419.

[2]) Rohan, Mém. I—III.

[3]) Instruttione all' arcivescovo di Damiata. MS.

[4]) Cordara, Historia societatis Jesu. VII., 95. 118.

Calvin kezéből vette át az első protestáns papot és ő Foixba vitte. A protestáns templomot lerombolták, az elűzött papot a diadalmaskodó paterek egy trombitással kisértették városról városra. [1])

Szóval, a térítés hatalmasan terjedett; előkelők, közönséges emberek, még tudósok is áttértek; az utóbbiakra különösen az a bizonyíték hatott, hogy már a régi egyház a nicäai zsinat előtt is segítségül hivta a szenteket, könyörgött a holtakért, volt hierarchiája és sok katholikus szokása.

Vannak tudósításaink nehány püspöktől, a melyekből a hitvallások számaránya kitünik, a mint az ily körülmények között megállapodott. A poitiersi egyházkerületben néhány városban a lakosság fele protestáns volt, p. o. Lusignanban, St-Maixant-ban; másokban, mint Chauvigny, Niort egy harmada; egy negyede Loudun-ban; magában Poitiersban csak egyhuszada, még sokkal kevesebb a vidéken. [2]) A térítés czéljából is közvetlen közlekedésben álltak a római székkel a püspökök; meggyóntak neki és kivánságaikat eléjeterjesztették; a nuntius utasítva volt, hogy a mit csak jelentenek neki, a királynak megvigye s pártolja. Ebben gyakran nagyon is részletekbe bocsátkoznak. A viennei püspök p. o. a missionáriusokat különösen egy st-marcellini pap által látja akadályozva, a ki legyőzhetetlennek tetszik; a nuntius utasíttatik, hogy annak eltávolítását sürgesse az udvarnál. Támogatnia kell a st-malo-i püspököt, a ki arról panaszkodott, hogy kerületének egyik kastélyában nem tűrnek katholikus istentiszteletet. A xaintesi püspöknek ügyes

---

[1]) Relation catholique, a Mercure françois-ba iktatva. VIII. 489.

[2]) Relatione del vescovo di Poitiers, 1623. MS.

térítőt kell küldenie, a kit neki megneveztek. Néha felszólíttatnak a püspökök, hogy, ha akadályokra találnak, jelöljék meg közelebbről, mi a teendő, hogy a nuntius arról jelentést tehessen a királynak.[1])

Szoros egyesülése ez az összes egyházi hatalmaknak a propagandával, a mely, amint mondtuk, az első években talán leghathatósabbnak mutatkozott, s a pápával, buzgalom, élénk munkásság, kisérve a fegyverek döntő szerencséjétől, az udvar részvéte, a mely ebben nagy politikai érdeket lát, — mindezeknél fogva oly időszak ez, a melyben a protestantismus veszteségei Franciaországban mindenkorra eldőlnek.

IV.

Németalföld.

De ezek az előhaladások nem csak oly országokra szorítkoztak, a hol a kormány katholikus volt; ugyanabban az időben protestáns uralmak alatt is mutatkoztak.

---

[1]) Instruttione all' arcivescovo di Damiata. — Legyen egy példa elég: Dalla relatione del vescovo di Candon si cava, che ha il detto vescovo la terre di Neaco, ove sono molti eretici con una missione di Gesuiti, li quali indarno s'affaticano se con l'autorità temporale il re non da qualche buon ordine; ed ella potrà scrivere al detto vescovo che avvisi ciò che può fare sua M^tà, perchè nella relatione no lo specifica. Da quella del vescovo die S. Malo s'intende che in un castello e villa del marchese di Moussaye è solo lecito di predicare a Calvinisti; però sarebbe bene di ricordare alla M^tà del re che levasse i predicatori, acciocchè i missionarj del vescovo potesseo far frutto: il castello e villa non è nominato nella relatione, e però si potrà scrivere al vescovo per saperlo. Il vescovo di Monpellier avvisa di haver carestia d'operarj, e che da gli eretici sono sentiti volontieri i padri Capuccini onde se gli potrebbe procurare una missione di questi padri.

Már azon is csodálkozunk, ha Bentivogliónál olvassuk, hogy azokban a németalföldi városokban, a melyek a spanyol királynak mégis főleg a vallás miatt állanak oly hősiesen s oly soká ellent, az előbbkelő házaknak talán nagyobbrésze a katholikus hitet vallotta[1]; de még sokkal feltünőbb, hogy egy a részletekbe ható tudósítás 1622-ből a katholicizmusnak ily mostoha körülmények között is még gyarapodásáról és előhaladásáról értesít. A papokat üldözték, elkergették; mindamellett nőtt a számuk. 1592-ben érkezett az első jezsuita Németalföldre; 1622-ben ugyanitt 22 tagot számlált a rend. A kölni és löweni collegiumokból új-új munkások kerültek ki: 1622-ben 220 világi pap működött a tartományokban; — de korántsem födözték a szükséget. Ama tudósítás szerint a katholikusok száma Utrecht főegyházmegyében 150,000-re emelkedett, Harlem egyházmegyében, hová Amsterdam is tartozott, 100,000 lélekre, Leuwardennek 15,000, Gröningennek 20,000, Deventernek 60,000 katholikusa volt; — az apostoli vicarius, kit akkor a római szék Deventerbe küldött, ott három városban s nehány faluban 12,000 személyt bérmált. Ennek a tudósításnak a számai alkalmasint túlzottak; de mégis láthatni, hogy ennek a különösen protestáns országnak is még mindig igen erős katholikus elemei voltak. Hisz azokat a püspökségeket is, melyeket II. Fülöp itt behozni törekedett, a katholikusok folyton elösmerték.[2])

---

[1]) Relatione delle provincie ubbidienti, parte II., c. II., hol a vallásról Hollandiában van szó.

[2]) Compendium status, in quo nunc est religio catholica in Hollandia et confoederatis Belgii provinciis 2. Dec. 1622: »his non obstantibus — laus deo — quotidie crescit catholicorum numerus, praesertim accedente dissensione haereticorum inter se.«

A dolognak ez az állása lehetett épen, a mi bátorságot öntött a spanyolokba, hogy háborújukat megújítsák.

V.

Angolországhoz való viszony.

Ezalatt Angolországban békésebb kilátások nyíltak. Stuart Mária fia egyesítette a nagybritanniai koronákat, s határozottabban közeledett most a katholikus hatalmak felé, mint bármikor.

Már mielőtt I. Jakab az angol trónra lépett volna, tudatta vele VIII. Kelemen, »hogy érette, mint oly erényes anya fiáért, imádkozik; minden világi és lelki üdvöt kiván neki; reméli, hogy őt magát is még katholikusnak fogja látni.« Rómában ezt a trónralépést ünnnepi imádságokkal és körmenetekkel ülték meg.

Ezt a közeledést Jakab megfelelő módon viszonozni még ugy sem merhette volna, ha hajlandó lett volna is rá; de mégis megengedte, hogy követe Parry Párisban az ottani muntiussal Bubalis-szal bizalmas viszonyba lépett. A nuntius Aldobrandino bibornok levelét hozta elő, melyben ez inti az angol katholikusokat, hogy Jakab királynak, mint királyuknak és természetes uruknak engedelmeskedjenek, s ő érte imádkozzanak; Parry I. Jakabnak egy utasításával felelt, melyben megigéri, hogy a békeszerető katholikusoknak semmi bántódásuk nem lesz. [1])

Éjszaki Angolországban valóban ismét nyilvánosan misézni kezdtek, a puritánok panaszolkodtak, hogy rövid

---

[1]) Breve relatione di quanto si è trattato tra S. St^{a} ed il re, d'Inghilterra (MS. Roma).

idő alatt 50,000 angol tért át a katholicismusra; Jakab állítólag ezt a feleletet adta nékik: »ám térítsenek át ők is ugyanannyi spanyolt és olaszt.«

Ezek az eredmények indíthatták a katholikusokat, hogy reményeiket oly magasra csigázzák. De mikor a király mégis egyre a másik részen volt, a régi parlamenti rendeleteket mégis csak ismét végrehajtották, új üldözések kezdődtek: csak még elkeseredettebb izgalomba jöttek, — mely a lőporösszeesküvésben borzasztó módon tört ki.

Erre a király sem engedhetett többé semmiféle vallási türelmet. A legszigorúbb törvényeket hozták és alkalmazták, házkutatásokat, börtönt, pénzbírságokat szabtak ki, a papokat, mindenekelőtt a jezsuitákat, száműzték és üldözték; úgy vélték, hogy a legnagyobb szigorral kell ily vállalkozó ellenségeket féken tartani.

De ha magánosan kérdezték a királyt, hát nyilatkozatai igen mérsékeltek voltak. Egy lotharingiai herczegnek, ki őt egyszer nem V. Pál tudta nélkül látogatta meg, egyenesen azt mondotta, hogy a különböző hitvallások között végre is csak igen kevés különbség van. Igaz, hogy a magáét a legjobbnak tartja; meggyőződésből követi, nem állami okokból: de szívesen hallgat másokat is; mert szerfölött nehéznek tart egy zsinat egybehívását, igen szívesen látná, ha tudós férfiak gyűlését hoznának létre, kibékülés megkísérlése végett. Ha a pápa csak egy lépést tesz feléje, ő a maga részéről négyet fog tenni. Ő is elösmeri az egyházi atyák tekintélyét: többre becsüli Ágostont Luthernél, Szt Bernátot Kalvinnál; sőt a római egyházban, még a mostaniban is, a valódi egyházat, mind a többiek anyját látja; csak hogy tisztázásra van szüksége; — megvallja, a mit természetesen nem mondana egy nuntiusnak, de egy

barátjára és atyjafiára rábízhat, hogy a pápa az egyház feje, a legfőbb püspök.[1]) Azért nagy igazságtalanságot követnek el rajta, mikor eretneknek és schismatikusnak bélyegzik: ő nem eretnek, mert ugyanazt hiszi, mit a pápa hisz, csak hogy ez valamivel többet vesz föl; schismatikus sem, mert ő a pápát tartja az egyház fejének.

Ily érzületekkel és evvel összefüggő ellenszenvvel a protestantismus puritán oldala iránt, a király mindenesetre jobban szerette volna, ha a katholikusokkal békésen egyezkedhetik, mint hogy erőszakkal és folytonos veszedelemmel zabolázza őket.

Még mindig hatalmasak és nagy számmal voltak Angliában. Nagy vereségek és veszteségek daczára, vagy is inkább épen ezek következtében, Irland szakadatlan forrongásban volt; még nagyon is érdekében volt a királynak, hogy ettől az ellentállástól szabaduljon. [2])

Tudnunk kell már most, hogy angol és ír katholikusok Spanyolországhoz csatlódtak. A spanyol követek Londonban, ügyes, okos, fényüző létükre, rendkívül sok hívet szereztek; kápolnájuk mindég teli volt; a szent hetet ott nagy ünnepélyességgel ülték meg; gyakran fogad-

---

[1]) »Che riconosce la chiesa Romana, etiandio quella d'adesso per le vera chiesa e madre di tutte, ma ch' ella aveva bisogno d'esser purgate, e di più ch' egli sapeva che V. S^tà è capo di essa chiesa e primo vescovo,« ezek oly nyilatkozatok, melyek semmiképen nem egyeztethetők az angol egyház elvével, minők azonban ennek a fejedelemnek másfelől is tulajdoníttatnak. (Relatione del S^r di Breval al papa.)

[2]) Lazzari D. (Relatione 1621.) indítványait a király félénkségére alapítja: »havendo io esperimentato per manifesti segni, che prevale in lui più il timore che l'ira.« Egyébiránt »per la pratica che ho di lui (del re) lo stimo indifferente in qualsivoglia religione.«

ták hitsorsosainak követeit is; őket, a mint egy velenczei mondja, az apostoli szék legátusai gyanánt tekintették. Talán nem tévedek, ha fölveszem, hogy mindenekelőtt ez a viszony volt az, a mi Jakab királyt arra a gondolatra vitte, hogy örökösét egy spanyol herczegnővel adja össze. Remélte, hogy evvel biztosíthatja magának a katholikusokat, hogy azt a hajlandóságot, melyben ezek a spanyol házat részesítették, a magáé számára fogja megnyerni. A külviszonyok új indító okot csatoltak ehez. Számítani lehetett rá, hogy az ausztriai ház, mely oly közelről való rokona, majd pfalzi veje iránt jobb indulattal fog lenni.

Csak az volt a kérdés, vajjon a dolgot végre lehet-e hajtani. A vallás különbségében oly akadály rejlett, a melyet az idő szerint valóban nehezen lehetett elhárítani.

A világ, a dolgok rendje mindég valami phantastikus elemmel lesz körülvéve, a mely költészetben s regényes elbeszélésekben fejeződik ki s aztán az ifjúságban könnyen az életre hat vissza. Mialatt a megkezdett tárgyalások napról napra, hónapról hónapra húzódtak, azalatt a walesi herczeg meghitt egykorú barátjával Buckingham-mal arra a regényes gondolatra jött, hogy maguk kerekednek útra, a mátkáért. [1]) Úgy látszik, a spanyol követ Gondomar is tudós volt ebben a vállalatban. Azt mondta a herczegnek, hogy jelenléte minden nehézségnek véget vet.

---

[1]) Papers relative to the spanish match, in Hardwicke Papers I., p. 399. Levelezést tartalmaznak I. Jakab s a két utazó között, a mely a legnagyobb érdeket kelti fel a személyek iránt. Legalább Jakab hibái igen emberieknek tűnnek fel. Első levele így kezdődik: My sweat boys and dear ventrous knights worthy to be put in a new romanso. —My sweat boys a rendes megszólítás; dear dad and gossip: írnak ők.

Hogy elámult az angol követ Madridban, Lord Digby, aki eddig vezette e tárgyalásokat, midőn egy nap kihívták szobájából, mert két gavallér kívánna vele beszélni, s midőn azután a gavallérokban a király fiát és kegyeltjét ismerte meg!

S most csakugyan legkomolyabban hozzá fogtak ama vallási nehézségek elhárításához.

Pápai beleegyezés kellett hozzá, és Jakab király nem átallt V. Pállal ez iránt közvetlen tárgyalásokba bocsátkozni. Csak hogy ez a pápa csupán azon feltétellel akart beleegyezni, ha a király országa katholikusainak teljes vallás-szabadságot ád. Ellenben XV. Gergelyre a tüntetés, a mely a herczeg utazásában volt, oly benyomást tett, hogy csekélyebb engedményeket is elfogadhatóknak talált. A herczeghez intézett levelében reményét fejezi ki, »hogy a keresztény jámborságnak régi magva, a mely hajdani angol királyokban virágokat fejlesztett, benne ismét életre kél: semmi esetre sem akarhatja elnyomni a katholikus egyházat, minthogy egy katholikus hölgygyel szándékozik egybekelni.« A herczeg azt felelte: soha sem fog ellenségeskedést gyakorolni a katholikus egyházzal szemben; igyekezni fog elérni azt, hogy »valamint mindnyájan«, így szólt, »*egy* Szentháromságot, *egy* felfeszített Krisztust vallunk, mindnyájan egy hitre és egyházzá is egyesüljünk« [1]). Látnivaló, mennyire közeledtek egymáshoz mindkét részről. Olivarez azt állította, hogy kérve kérte a pápát a dispensatióért, hogy tudtára adta neki, hogy a király semmit sem tagadhat meg a herczegtől, mi királyságában

[1]) Gyakran ki van nyomtatva; én Clarendon és Hardwicke papers lenyomatát követem, mely állítólag az eredeti után készült.

van. [1]) Az angol katholikusok is ostromolták a pápát; elébe adták, hogy a dispensatió megtagadása új üldöztetést hoz rájuk.

Erre megegyeztek azokra a pontokra nézve, melyeket a király igérni tartozik.

Ne csak gyakorolhassa vallását az infansnő, kiséretével együtt, egy az udvarba tartozó kápolnában, de az ebből a házasságból származó herczegek első nevelése is tőle függjön; semmiféle büntetőtörvény se alkalmaztathassék rájuk vagy tehesse kétségessé örökösödési jogukat, ha katholikusok maradnának is. [2]) Általában megfogadta a király »hogy a katholikus vallás magángyakorlatát nem zavarja, nem kényszeríti a katholikusokat oly esküre, mely hitükkel ellenkezik s gondoskodni fog, hogy a katholikusok elleni törvényeket a parlament eltörölje«.

1623 augusztusában Jakab király megesküdött ezekre a czikkekre, s többé, úgy látszott, semmi sem állt utjában az egybekelésnek.

Spanyolországban ünnepélyeket rendeztek; az udvar fogadta a szerencsekivánatokat; a követekhez hivatalos tudósítás ment, az infansnő udvarhölgyeit és gyóntatóját utasították, hogy egy szót se ejtsenek ám, a mi e házassággal ellenkeznék.

---

[1]) Első örömében még azt is mondta, Buckingham elbeszélése szerint (márczius 20.): That if the pope would not give a dispensation for a wife, they would give the infanta to thy sons baby as his wench.

[2]) Ez a legfontosabb és sok baj oka. A czikkely igy hangzik: quod leges contra catholicos Romanos latae vel ferendae in Anglia et aliis regnis regi magnae Britanniae subjectis non attingent libera ex hoc matrimonio oriundos, et libero jure successionis in regnis et dominiis magnae Britanniae fruantur. (Mercure franç. IX. Appendice II. 18.)

Jakab király emlékeztette fiát, hogy e szerencsés viszonyok örömében, unokaöcscseiről se felejtkezzék meg, kik örökség nélkül maradtak, se lánytestvéréről, ki könnyekben úszik. Buzgón fogták a pfalzi ügyet. Azt tervezték, hogy a császári ágat s a pfalzi házat is az új rokonságba vonják: a számüzött választó fia a császár egyik leányával keljen egybe; hogy Bajorországot meg ne sértsék, egy nyolczadik választóság fölállítását hozták javaslatba. A császár ez iránt menten meg is kezdte az alkudozásokat bajor Miksával, a ki nem is ellenezte a dolgot, s csak azt kötötte ki, hogy az átruházott pfalzi választóság neki maradjon és az újonnan felállítandó nyolczadikat kapja Pfalz. A katholikus érdekekre nézve nem sokat tett ez. A helyreállított Pfalzban a katholikusok vallásszabadságot élvezenek; a választófejedelmek gyülésén mégis csak mindég szótöbbségben lettek volna. [1])

Ilyenképen az a hatalom, mely az előbbi kormány alatt a protestantismus főbástyája volt, a legbarátságosabb viszonyba lépett ama régi ellenségekkel, a kik ellen engesztelhetetlen gyülöletet látszott esküdni, a pápával és Spanyolországgal. Máris Angliában egész másképen kezdettek bánni a katholikusokkal. A házkutatások és üldözések megszüntek: bizonyos eskűtételeket többé nem követeltek; felépült a katholikus kápolna, a protestánsok boszújára; a puritán túlbuzgókat, kik az összekelést kárhoztatták, megbüntették. Jakab király nem kételkedett benne, hogy még a tél beállta előtt ölelheti fiát, annak ifjú nejét, valamint kegyenczét; minden levele ez után való szives óhajtást fejez ki.

---

[1]) Khevenhillernél. X. 114.

Kitünik, hogy mily előnyöknek kellett származniok már ama czikkek kivitelétől is; maga az összeköttetés pedig még egész más, beláthatatlan következményeket reméltetett. — A mi a hatalomnak nem sikerült, hogy a katholicismus befolyását megszerezze az államkormányra, az most a legbékésebb, legtermészetesebb úton látszott elértnek.

VI.

Missiók.

Míg e fényes előhaladást Európában vizsgálóra veszszük, fordítsuk szemünket a távolabb eső világtájak felé is, a melyekben a katholicizmus rokon ösztönök által hatalmasan előrehatolt.

Mindjárt az első eszmében, mely a spanyolok és portugálok felfedezéseit és hódításait szülte, vallásos mozzanat rejlett; folyton kisérte, éltette azt, s a kifejlett államokban, mind keleten mind nyugaton hatalmasan nyilatkozott.

A XVII. század kezdetén a katholikus egyház büszke épületét Dél-Amerikában teljesen fölemelve találjuk. 5 érsekség, 27 püspökség, 400 kolostor, számtalan plébánia és papnevelő van ott[1]). Fényes székesegyházak emelkednek, a legpompásabb talán los Angeles-ben. A jezsuiták grammatikát és szabad művészeteket tanitanak; San-Ildefonso collegiumukkal Mexikóban, theologiai seminárium van összekötve. A mexicói és limai egyetemeken minden theologiai tárgyat tanítanak. Azt találjuk, hogy az európai származásu amerikaiak különös éles elmével tünnek ki; ők maguk csak azt sajnálják, hogy a királyi kegy tekintetétől

[1]) Herrera, descripcion de las Indias p. 80.

sokkal messzebb vannak, sem hogy érdem szerinti jutalomban is részesülhetnének. Szabályos haladással különösen a kolduló szerzetek kezdték a kereszténységet a délamerikai szárazföldön terjeszteni. A hódítás missióvá változott, a misszióból civilisátió lett; a rend tagjai egyszersmind vetni és aratni is tanítanak, fát ültetni és házat építeni, olvasni és énekelni. Ezért aztán nagy hódolattal tisztelik is őket. Ha a pap községébe érkezik, harangzúgással és zenével fogadják; az útra virágot szórnak; az asszonyok eléje tartják gyerekeiket és áldását kérik. Az indiánusok nagy tetszést mutatnak az istentisztelet külsőségei iránt. Soha el nem unják szolgálni a misénél, énekelni a vecsernyét, az officiumot a karban megvárni. Zenei tehetségük van; templomot feldíszíteni ártatlan örömet szerez nekik. Mert, úgy látszik, az egyszerü, az ártatlanúl phantastikus tett rájuk legnagyobb hatást[1]). Álmukban a paradicsom örömeit látják. A betegeknek az ég királynéja teljes fényében jelenik meg; fiatal leányok veszik körül s a sinylődőknek üditést hoznak, vagy egymaga is mutatja magát és tisztelőit fölfeszített fiáról szóló énekre tanítja, »kinek feje meg van horgadva, mint a sárga kalász alákonyul«.

A katholicizmusnak ezen mozzanatai azok, melyek itt hatnak. Csak arról panaszkodnak a szerzetesek, hogy a

[1]) Compendio y descripcion de las Indias occidentales, M. S.: Tienen mucha caridad con los necessitados y en particular con los sacerdotes que los respetan y reverencian como ministros de Christo, abraçan los mas de tal suerte los cosas de nuestra santa fe, que solo el mal exemplo que los demos es causa de que no aya entre ellos grandos santos, como lo experimente el tiempo que estuve en aquellos reynos. — Különösen nevezetesek a literae annuae provinciae Paraquariae missae a Nicolao Duran. Antverp. 1636, mert itt a jezsuiták távol tartották a spanyolokat.

spanyolok rosz példája és erőszakossága megrontja a bennszülötteket, a térítés előmenetének utját állja.

Keletindiában, a mennyire a portugallok uralma terjedt, szintén ilyformán folytak a dolgok. A katholicizmus Goában nagyszerű középpontot nyert; évről évre ezreket térítettek meg: már 1565-ben vagy 300,000 uj keresztént számlálnak Goa körül, a cochini hegyekben és Comorin foknál.[1]) De az általános viszony mégis teljességgel más volt. A fegyverekkel, valamint tannal itt egy nagy, sajátszerű, győzetlen világ állt szemben, ősrégi vallások, melyeknek tisztelete lebilincselte az elmét s a kedélyt, a népek erkölcsével és gondolkodásmódjával bensőleg egybe volt forradva.

Természetes törekvése volt a katholicismusnak, hogy ezen a világon is hatalmat vegyen.

Xaver Ferencz egész működésének, ki már 1542-ben megérkezett Keletindiában, ez az eszme szolgál alapul. Széltiben-hosszában bejárta Indiát. Imádkozott Tamás apostol sírján Meliapurban; egy fáról prédikált a travancori népnek; a Molukkokon vallásos énekeket tanított, melyeket aztán a gyerekek a piaczon, a halászok a tengeren ismételtek. De nem volt arra születve, hogy befejezzen; jelszava: Amplius! amplius! volt; térítő buzgalma egyszersmind afféle utazókedv: már ő eljutott Japánba; épen készülőben volt, hogy ama gondolkodásmódnak, melylyel ott találkozott, a tűzhelyét és eredetét fölkeresi Sinában, midőn meghalt. [2])

Az emberek természetében van, hogy példája, a vállalat bajos volta inkább követésre buzdított, mint sem

---

[1]) Maffei, Commentarius de rebus Indicis p. 21.

[2]) Maffei, Historiarum Indicarum lib. XIII. et XIV.

kedvét szegte volna másoknak. A legkülönbözőbb módon voltak elfoglalva Keleten a XVII-dik század első tizedeiben.

Madaurában 1606 óta pater Nobilit találjuk. Nem vész rajt csodája, hagy mily keveset haladt a kereszténység oly hosszú időn át, s csak avval véli ezt megmagyarázhatni, hogy a portugallok a páriákhoz fordultak. Krisztust a páriák Istenének tekintették. Egész másképen fogott ő a dologhoz: ő azt tartotta, hogy hathatós térítésnek az előkelőkön kell kezdődni. Megérkezésekor kijelentette, hogy ős nemes eredetű — bizonyítványai is voltak erről — s a braminokhoz adta magát. Úgy öltözködött és lakott, mint ők, alávetette magát vezekléseiknek, sanscritot tanúlt és behatott eszméikbe[1]). Ok azt a nézetet vallották, hogy Indiában azelőtt négy útja volt az igazságnak, melyek közül egyik elveszett. Nobili azt állította, hogy a végett jött, hogy ezt az elveszett, de legegyenesebb lelki útat a halhatatlansághoz megmutassa nekik. 1609-ben már 70 bramint nyert meg. Őrizkedett, hogy előítéleteiket meg ne sértse; még megkülönböztető jeleiket is megtűrte s csak más jelentést adott nékik; a templomokban elkülönítette egymástól a rendeket; a kifejezéseket, melyekkel azelőtt a keresztény tanokat jelölték, finomabbakkal, irodalmilag

---

[1]) Juvencius, Historiae societatis Jesu pars V, tom. II, lib. XVIII, § IX, n. 49: Brachmanum instituta omnia caeremoniasque cognoscit; linguam vernaculam, dictam vulgo Tamulicam, quae latissime pertinet, addiscit; addit Baddagicam, qui principum et aulae sermo, denique Grandonicam vive Samutcradam, quae lingua eruditorum est, ceterum tot obsita difficultatibus, nulli ut Europaeo bene cognita fuisset ad eam diem atque inter ipsos et Indos plurimum scire videantur, qui hanc utcunque norint et si aliud nihil norint.

előbbkelőkkel cserélte fel. Mindenben oly ügyesen viselte magát, hogy nemsokára áttértek seregeit látott maga körül. Bár eljárása sok botránkozást szült, mégis csak az látszott egyedül alkalmasnak az előmenetelre. XV. Gergely 1621. jóváhagyását mondta ki fölötte.

Nem kevésbbé nevezetesek azok a kisérletek, melyeket ugyanazon időtájban Akbar király udvaránál tettek.

Emlékeztek arra, hogy a régi mongol khánok, Ázsia meghóditói, sokáig sajátszerű, határozatlan állást foglaltak el a különböző vallások között, melyek a világot megosztották. Szinte úgy tetszik, mintha Akbar király is hasonló gondolkozást táplált volna. Midőn a jezsuitákat magához hivatta, kinyilatkoztatta előttük, hogy »ő a föld minden vallását igyekezett megösmerni; most a kereszténységgel is óhajt megismerkedni, a tisztelendő atyák segítségével, kiket tisztel és becsül.« Erős állást Xaver Jeromos, Ferencz unokaöcscse, foglalt el először udvaránál 1595-ben; a mohamedánusok lázongásai is hozzájárultak, hogy a császárban jó indulat ébredjen a keresztények iránt. 1599. évben Lahore-ban a legünnepélyesebben ülték meg a karácsont: a jászol 20 napig ki volt állítva; kezükben pálmát tartva számos katechumen vonult a templomba és felvette a keresztséget. A császár sok gyönyörűséggel olvasott egy Krisztus életét, melyet perzsául készítettek vala; egy Isten anyja képét, mely a római Madonna del Popolo mintájára készült, hozatott palotájába, hogy asszonyainak is megmutassa. Igaz, hogy a keresztények többet következtettek ebből, mint a mennyit következtetni lehetett; de mégis csak igen sokra vitték: Akbar halála után 1610-ben 3 királyi vérből való herczeg vette fel ünnepélyesen a keresztséget. Fehér elefánton lovagoltak a templomig;

trombita- és dobszóval fogadta őket pater Jeromos [1]). Lassanként, úgy látszott, — bár itt is változó hangulatok által be, a szerint a mint politikailag jobb vagy roszabb viszonyban voltak a portugallokkal — hogy a kereszténység erősebb gyökeret akarna verni. 1621-ben Agrában collegiumot alapítottak, s Patnában egy állomást. Még 1624-ben reményt nyújtott Dsehangir császár, hogy maga is áttér.

Ugyanebben az időben a jezsuiták Sinában is előhatoltak. E birodalom ügyes, tudományos, olvasni szerető lakosságához a nyugat találmányaival, a tudományokkal igyekeztek hozzáférni. Az első bemenetet Ricci avval nyerte hogy mennyiségtant tanított, hogy Confucius irataiból néhány sokatmondó helyet megtanult és azokat idézgette; Pekingbe meg ugy jutott be, hogy egy ütőórát adott a császárnak ajándékul; annak kegyét és jóindulatát semmi sem növelte iránta annyira, mint az, hogy számára egy térképet készített, mely a sinaiaknak e szakban tett minden kisérletét sokkal fölülmulta. Jellemzi Riccit, hogy midőn a császár tiz ily táblát selyemre festetett és szobáiban felfüggesztetett, ő megragadta az alkalmat, hogy egyuttal a kereszténységért is tegyen valamit, s a földabrosz közeibe keresztény jelképeket és mondásokat tett. Ilyen volt általában az oktatása: rendesen számtannal kezdte és vallással végezte; tudományos képessége vallási tanitásának tekintélyt szerzett. Nemcsak közvetetlen tanitványait nyerte meg, de sok mandarin is, kiknek viseletét felvette, hozzá csatlakozott; már 1605-ben alakult egy Mária-társaság Pekingben. Ricci már 1610-ben meghalt, nem csupán a tulhalmozott munka, hanem főleg a sok látogatás, a hosszu

[1]) Juvencius I, I, n. 1—23.

ebédek és Sinának mind a többi társadalmi kötelességei tették tönkre; de halála után is követték a tanácsot, melyet adott, hogy »feltünés és zaj nélkül kell munkálkodni, e viharos tengeren inkább part mentén maradni«, és tudományos példáját. 1610-ben holdfogyatkozás állott be: a bennszülött csillagászok s a jezsuiták előleges adatai közt egy teljes órányi különbség volt; hogy ujból a jezsuitáknak volt igazuk, az nagy tekintélyt szerzett nekik.[1]) Nemcsak hogy egynehány mandarinnal, tanitványaikkal a csillagászati táblák javitásával bizattak meg, de a kereszténység ügye is haladott: 1611-ben szentelték föl az első templomot Nankingban; 1616-ban a birodalom 5 tartományában van keresztény templom. Az ellenállásban, melyet nem ritkán tapasztalnak, kivált az válik nagy hasznukra, hogy tanitványaik oly müveket irtak, melyek a tudósok elismerésében részesülnek; a fenyegető viharokat ki tudják kerülni; ők is lehetőleg szorosan simulnak az ország szokásaihoz; 1619-ben egyben-másban a pápa is felhatalmazza rá őket. És igy nem mulik el év, hogy ezreket ne tértenének meg; lassanként kimulnak ellenségeik; 1624-ben már megjelenik Schall Ádám; az ez évben beállott két holdfogyatkozás pontos leirása, Lombardonak a földrengésről irt müve megujitja tekintélyüket.[2])

---

[1]) Juvencius egész 19-dik könyvét a sinai vállalkozásoknak szentelte és ahhoz 561 l. egy értekezést csatolt: Imperii Sinici recens et uberior notitia, mely még ma is érdemes az elolvasásra.

[2]) Relatione della Cina dell'anno 1621. Lo stato presente di questa chiesa mi pare in universale molto simile ad una nave a cui e li venti e le nuvole minaccino di corto grave borrasca, e per ciò li marinari ammainando le vele e calando le antenne fermino il corso, e stiano aspettando che si chiarisca il cielo e cessino li contrasti de' venti;

Más utat követtek a jezsuiták a harczias, folytonos pártoskodás által megszaggatott Japánban. Eleitől fogva pártot fogtak ők is. 1554-ben az a szerencséjük volt, hogy a mellé állottak, a ki győzött: annak kegyére már most bizton számithattak és ők ez által óriási előmenetelt is tettek. Már 1579-ben 300,000 kereszténynek számláltak ott; pater Valignano, ki 1606-ban halt meg s oly ember volt, kinek tanácsát II. Fülöp szivesen bevette keletindiai ügyekben, 300 templomot, 30 jezsuita házat alapitott Japánban.

De a jezsuitáknak épen ez az összeköttetése Mexicóval és Spanyolországgal végre felkeltette a benszülött hatalmak féltékenységét; uj polgárháborukban már nem volt meg a régi szerencséjük; a párt, melyhez csatlakoztak, vesztes lett; 1612 óta szörnyü üldözéseknek voltak kitéve.

Hanem azért emberül helyt állottak. Megtéritettjeik kihívták a vértanu halált; vértanu-társulatot alapitottak, melyben egymást minden szenvedés elviselésére buzditották; ezeket az éveket »aera martyrum«-nak jelölik: — s akárhogy növekedett is az üldözés, mondják történetiróik, mégis minden évben voltak ujonnan téritettek. [1]) Szerintök 1603-tól 1622-ig 239,339 japáni tért volna a keresztény vallásra.

---

maa bene spesso avviene che tutto il male si risolve in paura e che sgombrate le furie de'venti svanisce la tempesta contenta delle sole minaccie. Così appunto pare che sia accaduto alla nave di questa chiesa. Quattro anni fa se le levò contro una gagliarda borrasca, la quale pareva che la dovesse sommergere ad un tratto; li piloti accomodandosi al tempo raccolsero le vele delle opere loro e si ritirarono alquanto, ma in modo che potevano essere trovati da chiunque voleva l'ajuto loro per aspettare »donec aspiret dies et inclinentur umbrae.« Sin' hora il male non è stato di altro che di timore.

[1]) Lettere annue del Giappone dell'anno 1622. egy példát adnak: I gloriosi campioni che morirono quest anno furono 121; gli

Mindezekben az országokban a jezsuiták ép oly simulékony, mint állhatatos és makacs természetet tanusitottak. Oly kiterjedésü előmeneteleket tesznek, a minőket soha csak remélni sem lehetett volna: sikerült nekik ama müvelt nemzeti vallások ellenállását, melyek keleten uralkodnak, legalább részben legyőzni.

E mellett azt sem mulasztották el, hogy a keleti kereszténveknek a római egyházzal való egyesitésére ne gondoltak volna.

Magában Indiában találták amaz ősrégi nestorianus hitközséget, mely Tamás-keresztények neve alatt ösmeretes, és minthogy nem a pápát Rómában, a kiről nem tudtak semmit, hanem a babyloni patriarchát (Mosul-ban) tartották fejüknek s az egyetemes egyház pásztorának, csakhamar hozzáfogtak, hogy őket a római egyház közösségébe vonják. Nem kiméltek sem erőszakot, sem rábeszélést. 1601-ben, ugy látszik, a legelőkelőbbek meg voltak nyerve; egy jezsuitát tettek püspöknek. A római szerkönyvet lenyomatták cháld nyelven; egy kerületi zsinaton Nestorius tévelygéseit elátkozták; Cranganorban jezsuita collegium emelkedett; a püspöki szék uj betöltése 1624-ben az eddigi ellenesek legmakacsabbjainak beleegyezésével ment végbe. [1])

Természetes, hogy itt legtöbbet tett a spanyol-portugall hatalom politikai tulsulya. Habesben is a legnagyobb befolyásuk volt ez időben.

Az előbbi kisérletek mind hiábavalók voltak. Csak

---

adulti che per opera de' padri della compagnia a vista di così crudele persecutione hanno ricevuto il santi battesimo arrivano al numero di 2236, senza numerar quelli che per mezzo d'altri religiosi e saderdoti Giapponesi si battezorno.

[1]) Cordara, Historia societatis Jesu VI., IX., p. 535.

mikor 1603-ban a fremonai portugallok az abyssinieknek a kafferokkal vívott ütközetben jó szolgálatokat tettek, jutottak ők és vallásuk nagyobb tekintetbe. Ép akkor érkezett meg pater Paez, egy ügyes jezsuita, ki az ország nyelvén prédikált és az udvarba is beszínlette magát. A győztes fejedelem a spanyol királylyal közelebbi viszonyba kivánt lépni, kivált azért, hogy támasza legyen belső elleneivel szemben; Paez ennek egyedüli módjául azt ajánlotta neki, hogy tévelygő tanától álljon el s a római egyházba térjen. Annál is nagyobb benyomást tett, mivel a portugallok az ország belmozgalmaiban valóban hűséget és vitézséget tanúsítottak. Hitvitákat rendeztek: könnyű volt a tudatlan barátokat legyőzni; a birodalom legvitézebb férfia, Sela-Christos, Seltan-Segued (Socinius) császárnak egyik fitestvére, áttért, s számtalan mások követték példáját, s már összeköttetésbe léptek V. Pállal és III. Fülöppel is. Természetesen ez ellen mozogtak a bevett vallás képviselői; a polgárháborúk, mint Európában, úgy Habesben is vallási szinezetet öltöttek; Albuna és szerzetesei mindig a lázadók pártján állottak, Sela-Christos, a portugallok s az áttértek a császárén. Évről évre tart a küzdelem, szerencse és veszedelem váltakoznak; végre a császár és pártja marad győztes. Ez egyszersmind a katholicismus és a jezsuiták győzelme. 1621-ben Seltan-Segued ama régi vitatkozásokat Krisztus kettős természetéről a római egyház értelme szerint dönti el; megtiltja, hogy az alexandriai patriarcháért ne imádkozzanak; városaiban, kertjeiben katholikus templomokat és kápolnákat emelnek.[1]) 1622-ben,

[1]) Juvencius p. 705. Cordara VI., p. 320. Ludolf a császárt Susneusnak nevezi.

miután Paeznek meggyónt, az úrvacsoráját katholikus szertartás szerint veszi. Már régóta kérték a római udvart, hogy latin patriarchát küldjön oda; de ott haboztak, a mig a császár érzülete, vagy hatalma kétséges volt; most már minden ellenét leverte, hódolatosabbnak soha nem mutatkozhatott; 1622. deczember 19-dikén XV. Gergely egy portugallt, kit Fülöp király ajánlott, a Jézus társaságabeli Doctor Mendez Alfonsót, nevezte ki aethiopiai patriarchának.[1]) Miután Mendez végre megérkezett, a császár ünnepélyes engedelmet fogadott a pápának.

Ezenközben a török birodalom összes görög keresztényeit is szemre vették: a pápák egyik missiót a másik után kiküldötték. Nehány jezsuita a maroniták közé bevitte a római professio fidei-t; 1614-ben Rómában egy nestoriánus archimandritát találunk, ki nagyszámú követők nevében lemond Nestorius tanairól; Konstantinápolyban egy jezsuita missiót rendeznek be, mely ott a franczia követek befolyásával némi erőre kap, melynek többi között sikerül, Lucaris Cyrillus patriarchát, ki protestáns nézetekhez hajlott, 1621-ben legalább egy időre eltávolítani.

Mérhetetlen, világot átölelő munkásság ez, mely egyszerre hatol elő az Andesekben és Alpokban, Tibetbe és Skandináviába küldi kémeit, előharczosait, Angliában és Sinában az államhatalomhoz közeledik, — de azért ezen a véghetetlen szintéren mindenütt friss és egész és fáradhatatlan: az ösztön, mely a középpontban működik, lelkesít, még pedig talán még élénkebben és bensőbben mindenik munkást a legszélsőbb határokon.

---

[1]) Sagripanti, Discorso della religione dell Etiopia, M. S., az atti consistoriali-ból.

HARMADIK FEJEZET.

Politikai viszonyok ellentéte. A katholicismus új győzelmei.

1623—1628.

A mi valamely előrenyomuló hatalomnak gátat vet, az nem mindig, s jóformán soha egyedül külről való ellenállás; ezt rendszerint belső meghasonlások, ha nem is épen létrehozzák, de nagyon elősegítik.

Ha a katholicismus egyetértésben maradt s egyesült erőkkel tört volna czélja felé, akkor bizony nem tudjuk, hogy a germán éjszaki Európa, mely már nagyobbrészint érdekeibe befonva, politikájától körülhálózva volt, mikép állhatott volna neki hosszabb időre ellent.

De vajjon nem kellett-e a hatalomnak e fokán is a katholicismus korábbi ellentétjeinek ismét föltűnniök, melyek csak a felszínen voltak elhárítva, s a mélyben szünet nélkül forrongtak?

Ez időszakban a vallás előhaladásában az volt a különös, hogy az mindenütt politikai-katonai túlsúlyon nyúgodott. A háborúk következtében hatolt előre a missió. Ebből következik, hogy avval a legnagyobb politikai változások voltak összekötve, melyek pedig magukban véve is jelentenek valamit, s melyeknek kiszámíthatatlan visszahatásokat kellett előidézniök.

Mind e változások közől kétségkívűl az volt a legfontosabbik, hogy az ausztriai háznak német ága, mely eddig az örökös tartományokbeli zavargások által lekötve, a közügyekbe kevésbbé avatkozhatott, egyszerre egy nagy európai hatalom önállóságára, jelentőségére és erejére emelkedett. A német Ausztria föllendülése által történt, hogy Spanyolország is, mely II. Fülöp óta békében volt, ismét új harczkedvvel ébredt régi reményeire és igényeire. Már a graubündteni ügyek-bajok folytán mindketten közvetetlen összeköttetésbe léptek: az alpesi szorosokat az olasz oldalról Spanyolország, a német oldal felől Ausztria szállta meg; itt a magas hegységben adtak egymásnak mintegy kezet a világ minden része felé intézendő közös vállalatokra.

Igaz, hogy ebben a helyzetben egyrészről nagy kilátás rejlett magára a katholicismusra nézve, melynek mindkét ág törhetetlen hódolattal szentelte magát, de másrészről a belső meghasonlásnak nagy veszedelme is. Mennyi féltékenységet nem keltett a spanyol monarchia II. Fülöp alatt! De sokkal hatalmasabban emelkedett most a háznak összes ereje német erőinek hozzájárulásával. Szükségkép még nagyobb mértékben fel kellett keltenie a régi ellenszenveket.

Ez először Olaszországban mutatkozott. A kis olasz államokban, melyek magukban véve önállók nem voltak, amaz időben a legelevenebben meg volt az egyensúly szüksége és érzése. Hogy most kétfelől közrefogva, az alpesi szorosok megszállásával minden külső segítségtől el legyenek metszve, azt közvetlen fenyegetésnek érezték. Tekintet nélkül arra, hogy mily haszon szarmazhatnék ama combinatióból hitvallásukra nézve, Francziaországhoz fordúltak,

a mely egyedül segíthetett rajtuk, hogy járjon annak végére. XIII. Lajos is tartott attól, hogy Olaszországra való befolyását elveszti. Nyomban az 1622-diki béke után, még mielőtt visszaért volna fővárosába, Savoyával oly szerződést kötött, melynél fogva az ausztriai házat közös erővel kényszeríteni kell, hogy ama bündteni szorosokat és helyeket visszaadja. [1])

Ez a szándék, igaz, hogy csak egy pontot vett szemre, de könnyen veszélyeztethette az általános fejlődést.

Bölcsen általlátta XV. Gergely a veszedelmet, mely a katholikus világ békéjét, a vallásos érdekek előhaladását és ezáltal a pápai tekintély megújítását e felől fenyegette; ugyanavval a buzgalommal, melylyel a missiót s a térítéseket előmozdította, igyekezett most — mert ő látta legjobban az összefüggést — az ellenségeskedések kitörését is megakadályozni.

A pápai szék tekintélye vagy is inkább a katholikus világ egységének érzete még oly eleven volt, hogy mind Spanyol-, mind Francziaország kijelentette, hogy ez ügy eldöntését a pápára bízzák. Sőt, őt magát kérték, hogy az ügy teljes elintézéséig az erős helyeket, melyek annyi féltékeny aggodalmat keltettek, letéteményképen vegye kezébe és szállja meg az ő csapataival. [2])

Egy pillanatig gondolkodott Gergely pápa, vajjon távoli ügyekben való ezen tettleges és kétségkívül egyszersmind költséges részvételre ráadja-e magát; de mivel nyilvánvaló volt, hogy mennyi függött ezen a katholikus világ

---

[1]) Nani, Storia Veneta p. 255.

[2]) Dispaccio Sillery 28. Nov. 1622., Corsini 13., 21. Genn. 1623., Sirinél, Memorie recondite, tom V., p. 435., 442. Scrittura del deposito della Valtellina, ib. 459.

békéjére nézve, végre néhány csapatot toboroztatott és őket testvére, a fianói herczeg alatt Graubündtenbe küldte. A spanyolok legalább Rivát és Chiavennát kívánták megtartani; most ezeket is átengedték a pápai hadaknak. [1]) Tiroli Lipót főherczeg is végre késznek mutatkozott, hogy azokat a területeket és helyeket átengedi nekik, a melyekhez saját maga részére nem tartotta közét.

Ezáltal azután az a veszély valóban elhárítottnak látszott, a mely az olasz államokat legelőbb is mozgásba hozta volt. Főleg azon állott még a dolog, hogy a további intézkedésekben a katholikus érdekeket szemmel tartsák. Úgy tervezték a dolgot, hogy Valtellin, a mint nem szabad a spanyolok kezébe esnie, Graudbündten alá se kerülhessen újra; mert úgy mily könnyen megszakadhatott volna ott a katholikus restauratio; önállóan akarták a három ős rhäti szövetséghez mint egyenjogú negyediket csatolni. Ugyanabból a tekintetből a két osztrák ág összeköttetését sem akarták végkép megszakítani, mely a katholicismusnak Németországban való előhaladásához szükségesnek látszott. A szorosok Wormson és Valtellinen át legyenek nyitva a spanyoloknak, de oly kikötéssel, hogy Németországba vigyenek, nem pedig hogy Olaszországba hozzanak csapatokat. [2])

Ebben állt a dolog: bár még semmi meg nem kötve, de minden készen a kötéshez, midőn XV. Gergely — 1623. julius hó 8-án — meghalt. Megvolt még azaz öröme, hogy ezeket a versengéseket megszűntetve, egyházának előmenetét fel nem tartóztatva láthatta. Hisz az alkudozások

---

[1]) Siri, Memorie recondite, tom. V., 519.

[2]) Az egyezkedés tervének X. czikkelye.

alatt még egy új szövetségről is volt szó a spanyolok és francziák között, Rochelle és Hollandia megtámadására.

De még sok hija volt, hogy Gergely halála után a dolog csakugyan annyira is menjen.

Egy az, hogy az új pápa, VIII. Orbán, még nem élvezte azt a bizalmat, a mely tökéletes pártatlanság kipróbált föltevésén alapszik; azután meg az olaszok a szerződéssel épen nem voltak megelégedve; de a mi legfontosabb, Francziaországban oly férfiak jutottak a kormányra, kik az oppositiót Spanyolország ellen többé nem mások kérésére mint segítő hatalmat, de saját szabad elhatározásukból a franczia politika főszempontjának vették föl újból t. i. Vieuville és Richelieu.

Ebben talán kevesebb önkény van, mint az ember föltenni hajlandó. Francziaország is, mint Ausztria-Spanyolország, összes erőinek gyarapodását érezte; a hugenottákon nyert győzelmek által a királyi hatalom, a nemzet egysége és önérzete rendkívül fokozódott; s a mint már az erővel az igények is növekednek, minden arra ösztönzött, hogy az eddiginél merészebb politikát kövessenek és a természetes törekvés megteremtette a maga eszközeit, oly férfiakat, kik hajlandók is, képesek is voltak azt végrehajtani. Richelieu kezdettől fogva el volt határozva, hogy a tekintélylyel, melyet az ausztriai ház még mindég bírt és melyet akkor megújított és öregbített, szembe száll és Ausztriával megkezdi a harczot a tekintetbeli elsőségért Európában. Ez az elhatározás, még veszedelmesebb szakadást támasztott a katholikus világban, mint az előbbi volt. A két főhatalom-

nak nyílt háborúba kellett elegyednie. Ama római egyezmény végrehajtására többé gondolni sem lehetett, s hiába fáradozott abban VIII. Orbán, hogy a francziákat igéreteik mellett megtartsa. De a francziáknak még nem volt elég a katholikus ellenzékkel való összeköttetés. Bár a római egyház bibornoka volt, még sem habozott Richelieu, magukkal a protestánsokkal nyiltan szövetségre lépni.

Először az angolokhoz közeledett, hogy ama spanyol házasságot megakadályozza, mely az ausztriai háznak okvetetlen annyi új befolyást szerzett volna. Ebben személyes viszonyok is segítségére jöttek: I. Jakab türelmetlensége, ki egy öreg embernek, a ki halni készül, a gyöngédségével vágyódott fia és kedves embere visszatérte után, valami viszálkodás a két vezető miniszter, Olivarez és Buckingham között; de legtöbbet tett a dolog maga. A pfalzi ügy az Ausztriával, Spanyol-, Bajorországgal és Pfalzczal való tárgyalás folyamán legyőzhetetlen nehézségeket támasztott, [1]) — ellenben a Francziaországgal való összeköttetésből, az új iránynál fogva, melyet e hatalom követett, az ügynek fegyverrel való hamaros eldöntését lehetett várni. Mint hogy pedig ezen összeköttetés az angol királynak nemcsak ugyanoly jelentékeny tartományt szerzett, hanem azt a kilátást is, hogy az angol katholikusok kibékülnek a trónnal, tehát jobbnak látta fiát egy franczia herczegnővel házasítani össze; ő néki ugyanazokat a vallási engedményeket megajánlotta, melyeket a spanyoloknak tett vala.

Mindjárt is támadásra készültek. Richelieu elkészí-

---

[1]) A pfalzi grófnak október 30-dikáról kelt leveléből kiviláglik, hogy őt csak erőszakkal lehetett volna a neki tett ajánlatok elfogadására bírni.

tette egyikét ama világra szóló terveknek, minőket előtte még nem ismert az európai politika, de néki igazán sajátjai. Minden oldalról intézett általános támadással szándékozott ő egyszerre tönkretenni a spanyol-ausztriai hatalmat.

Ő maga Savoyával és Velenczével szövetkezve Olaszországban akart támadni; a pápára való minden tekintet nélkül egész váratlanúl franczia csapatokat indított Graubündtenbe s az erős helyekből a pápai őrségeket kiverette. [1]) Az angollal egyszersmind a hollandi szövetséget is megújította. Úgy volt, hogy a hollandok Délamerikát, az angolok Spanyolország partjait támadják meg. — Jakab király ösztönzésére mozogni kezdtek a törökök is, és Magyarországba készültek rontani. — A főcsapásnak azonban Németországban kellett történnie. A dán király, a ki már régóta készülődött, végre rászánta magát, hogy Dánia és Alsó-Németország erőit harczba viszi pfalzi rokonaiért. Nemcsak Anglia igért neki segítséget, Richelieu a hadi költségekhez egy millió livresnyi járulékot ajánlott. [2]) A ket-

[1]) Relatione di IV. ambasciatori 1625. Il papa si doleva che mai Bettune gli aveva parlato chiaro, e che dalle sue parole non aveva compreso mai che si devessero portare le arme della lega contra li suoi presidii. — A szokott politika Francziaországban.

[2]) Kivonat Blainville utasításaiból Sirinél VI., 62. Nel fondo di Alemagna kellett volna Mansfeldnek vele működnie (Siri 641). Relatione di Caraffa: (I. Francesi) hanno tuttavia continuato sino al giorno d' hoggi a tener corrispodenza con li nemici di S. Mtà Cesa e dar loro ajuto in gente e danari se ben con coperta, quale però non è stata tale che per molte letere intercette e per molti altri rincontri non si siano scoperti tutti l' andamenti e corrispondenze: onde prima e doppo la rotta data dal Tilly al re di Danimarca sempre l' imperatore nel palatinato inferiore e nelli contorni d' Alsatia v' ha tenuto nervo di gente, dubitando che da quelle parte potesse venire qualche ruina.

tőtől támogatva Mansfeldnek kellett a király mellett síkra szállnia s az osztrák örököstartományokba vennie útját. Ily általános támadásra készül tehát a két uralkodó hatalom közül egyik a másik ellen.

Kétségtelen, hogy ez a katholikus érdekek előhaladásának azonnal gátat kellett hogy vessen. Bár a franczia szövetség politikai természetű, mégis, épen az egyházi és politikai viszonyoknak ama szoros összeköttetésénél fogva, ebben a protestantismusnak nagy előnyt kell látnia. Ujonnan fellélekzik. Egy új előharczos, a dán király, jelenik meg érte Németországban ép, fris erőkkel, támogatva az európai politika nagy combinatiójától. Győzelme az ausztriai ház s a katholikus restauratio minden sikereit semmivé tette volna.

Azonban csak a próba szokta kifejleszteni a nehézségeket, melyeket valamely vállalat magában rejt. Bármily fényesek voltak is Richelieu tehetségei, mégis nagyon sebten fogott ahhoz a műhöz, melyhez hajlamai vonzották, melyben teljes tudattal-e, homályosabb sejtelemmel-e, életczélját látta: vállalatából önmagára nézve veszedelmek származtak.

Nemcsak a német protestánsok, az ausztriai ház ellenei szedték össze magukat, hanem a franczia protestánsok, magának Richelieunek ellenei is ismét vérszemet kaptak az új politikai combinatió alatt. Ők maguk mondják, hogy azt remélték, hogy a legrosszabb esetben a királynak mostani szövetségesei által békülnek ki vele ismét. [1]) Rohan szára-

[1]) Mémoires de Rohan P. I., p. 146.: »espérant que s'il venoit à bout, les alliés et ligués avec le roi le porteroient plus facilement à un accommodement.

zon, Soubise vizen szállt síkra. 1625 májusában a hugenották országszerte fegyverben állottak.

S ugyanabban a pillanatban talán még veszedelmesebb ellenségei támadtak a bibornoknak. VIII. Orbánnak Francziaország iránti minden jó indulata mellett is több önérzete volt, semhogy csapatainak Graubündtenből kiűzetését könnyen eltűrhette volna.[1]) Csapatokat toboroztatott és indíttatott Milano felé, avval a bevallott szándékkal, hogy a spanyolokkal egyesülve, az elvesztett helyeket visszafoglalja. Igaz, hogy ezekre a hadi fenyegetésekre keveset lehetett adni. De annál nagyobb súlya volt az ezzel összekötött egyházi hatásnak. A pápai nuntius panaszai· hogy a legkeresztényebb király eretnek fejedelmek czimborája akar lenni, visszhangra találtak Francziaországban; a jezsuiták előálltak ultramontan tanaikkal; a szigorúbban egyházi érzületűek részéről Richelieut élénk támadások érték.[2]) Bár ennek ellenében támaszt talált a gallikán elvekben, s védelmet a parlamenteknél; — hanem azért nem volt tanácsos sokáig ellenséges lábon állni a pápával, A katholikus elv nagyon is szorosan össze volt kötve a helyreállított királysággal. Ki állhatott volna jót a bibornoknak azért a hatásért, melyet az egyházi intések fejedelmére tehettek?

Így Richelieu magában Francziaországban megtámadva látta magát, még pedig mind a két párttól egyszerre. Akármire ment volna is Spanyolország ellené-

---

[1]) Relatione di P. Contarini: S. S^{tà} (az első időről szól, miután megjött a híre) sommamente disgustata, stimando poco rispetto s'havesse portato all sue insegne, del continuo e grandemente se ne querelava.

[2]) Mémoires du cardinal Richelieu: Petitot 23., p. 220.

ben, ez mégis tarthatatlan állapot volt: sietnie kellett kibonyolodni belőle.

S valamint a támadásban a messzelátó, merészen előretörő kitartás lángeszét, úgy e pillanatban a hitetlenséggel határos diplomatikai ügyességet mutatta, melynél fogva szövetségeseket eszközül használt fel, de megint cserben hagyta őket, ha más tekintetekből szükségesnek látszott.

Legelébb is arra birta új szövetségeseit, hogy Soubise ellen segítségére legyenek. Neki magának nem volt tengeri hatalma; idegen országokbeli protestáns hadi erőkkel, hollandi és angol hajókkal győzte le 1625 szeptemberében protestáns elleneit otthon. Közbenjárásukat azután arra használta fel, hogy a hugenottákat káros egyezkedésre kényszerítse. Nem kételkedtek benne, hogy mihelyt megszabadult ezektől az ellenségeitől, Spanyolország ellen megújítja az általános támadást.

De mennyire elámultak, mikor e helyett egyszerre a monzoni békének futott híre, mely 1626 márciusában Spanyol- és Francziaország közt köttetett! Egy pápai követ utazott e végett mindkét udvarhoz. Lényeges befolyást, úgy látszik, nem gyakorolt az egyezkedésre; de azért jelenléte mindig élénken emlékezetben tartotta az egyházi elvet. Az alatt, míg Richelieu a protestánsokat a legszorosabb bizalom örve alatt czéljaira felhasználta, még nagyobb buzgalommal folytak tárgyalások vesztükre Spanyolországgal. Valtellinre nézve abban egyeztek meg a franciák a spanyolokkal, hogy visszatérjen ugyan Graubündten uralma alá, de a hivatalok betöltésében való öntevékeny részvevéssel és a katholikus istentisztelet csorbítatlan szabadságá-

val.[1]) Richelieu nem vett közvetlenül részt e tárgyalásokban; egy szélső egyházi pártból eredtek azok, melyhez ő nem tartozott. De még sem akart nyiltan ellenök szegülni; szemet húnyt. A katholikus hatalmak, melyek csak nem rég élethalál-harczot akartak, úgy látszik, kezdeni, egy pillanat alatt ismét egyesülve voltak.

Hozzájárult még, hogy a házassági szerződésben megállapított kötelezettségek teljesítése iránt viszálykodások keletkeztek a francziák és angolok között.

Szükségképen mind ama spanyolellenes vállalatokban szünetnek kellett bekövetkeznie.

Az olasz fejedelmeknek kénytelen-kelletlen bele kellett törődniök a változhatatlanba. — Savoya fegyverszünetet kötött Genuával; Velence szerencsésnek mondhatta magát, hogy nem tört még be Milanóba és elbocsátotta katonáit. Legalább azt állították, hogy a francziák tétovázó magaviselete akadályozta meg 1625-ben Breda fölmentését, úgy hogy e fontos várnak a spanyolok kezébe jutását nekik kell tulajdonítani. De a nagy és döntő csapás Németországban állott be.

---

[1]) Du Mont V., 2., p. 487. § 2.: qu'ils ne puissent avoir par ci-après autre religion que la catholique. — — § 3: qu'ils puissent élire par élection entre eux leurs juges, gouverneurs et autres magistrats tous catholiques; ezután nehány korlátozás következik. Minthogy a szerződésben megállapították a pápai csapatoknak Graubündtenből való eltávolítását, érthető, hogy Orbán pápa nem volt azzal megelégedve. Panoirolli pápai nuntius egyik nyomtatványából (lenyomtatva S. W. 35—36. k., 571. l.) kitűnik, hogy a pápa neheztelt a két miniszterre, mert a békét háta mögött kötötték meg. A nuntius sem kételkedett benne, hogy a béke Richelieutől származik. A valódi irányra nézve v. ö. Französische Geschichte Bd., 2, S. W. IX. S. 227. sk.

Alsó Németország erői a dán király köré gyülekeztek, a mint hitték, amaz általános spanyolellenes szövetség oltalma alatt; Mansfeld az Elba felé nyomúlt. Velök szemben a császár is kettőztetett erőfeszítéssel készülődött; jól tudta, mennyi függött ettől.

Mikor összeütközésre került a dolog, a szövetség már nem volt meg többé: a franczia segélypénzeket nem fizették; az angol támogatás szörnyű lassan érkezett; a császári csapatok harczban edzettebbek voltak; az következett, hogy a dán király Lutternél elvesztette a csatát s visszaszorították országába, hogy Mansfeldet is mint menekülőt űzték az ausztriai tartományokba, melyekbe mint győző és intéző remélt bevonúlni.

Oly siker volt ez, melynek szükségképen ép oly egyetemes hatásokat kellett tennie, mint okai azok voltak.

Mindenekelőtt a császári tartományokra nézve. Egy szóval megjelölhetjük őket. Az utólsó mozgalmat, melyet itt a protestantismus érdekébe nindítottak, — amaz általános combinatióban vetett reménységgel — elfojtották; most hát a nemességet is, melyet eddig még személyesen nem bántottak, kényszerítették az áttérésre. A császár 1627 Ignácz napján kinyilatkoztatta, hogy hat hó lefolyása után senkit, még ha az úri- és lovagrendből való, sem tűr meg többé örökös tartományában, Csehországban, a ki nem egyezik vele s az apostoli egyházzal, az egyedűl üdvözítő katholikus hitben [1]); hasonló rendeleteket bocsájtottak ki felső

[1]) Caraffa Relatione. M. S. Havendo il Sr Cardinale ed io messo in consideratione a S. Mtà che come non si riformassero i baroni e nobili eretici, si potera poco o nulla sperare della conversione dell loro

Ausztriában, 1628-ban Karinthiában, Krajnában és Stiriában, kevés idő mulva alsó Ausztriában is. Hiába volt, csak haladékot kérni is: Caraffa nuntius azt vetette, hogy ez a kérelem csak egy általános szerencsefordulat reményéből ered. Csak ezóta lettek ezek a tartományok ismét teljesen katholikusokká. Mily ellenkezést fejtett ki 80 év óta az ausztriai nemesség az uralkodó házzal szemben! Most a fejedelmi hatalom, igazhitűen, diadalmasan és korlátlanúl, minden ellentálláson fölülkerekedett.

S még messzebbre látók voltak az új győzelem hatásai Németország többi részében. Alsó-Szászország el volt foglalva; a császári hadinépek egész a Kattegatig állottak; Brandenburgot és Pomerániát megszállva tartották; Meklenburg a császári vezér kezében volt. A protestantismusnak annyi főszékhelyén erőt vett egy katholikus hadsereg.

Azonnal kitünt, mikép szándékoznak felhasználni a dolgok ezen állását. Egy császári herczeget tettek halberstadti püspöknek; apostoli hatalmánál fogva azután a pápa ugyanazt magdeburgi érsekké nevezte ki. Nincs kétség benne, hogy, ha ott egy katholikus, főherczegi kormány gyökeret ver, a többi egyházi fejedelem szigorával kell sürgetnie a katholicismusnak az egész kerületben való helyreállítását.

Ez alatt az ellenreformatiók új buzgalommal folytatódtak felső Németországban. Nézzük csak meg a birodalmi kanczellária ezen évekből való rendeleteinek jegyzékét Caraffánál; mennyi intés, határozat, itélet, ajánlás s

---

sudditi, e per conseguenza havriano potuto ancora infettare pian piano gli altri, piacque a S. M^tà di aggiungere al S^r C^le ed ogli altri commisarj autorità di riformare anche li nobili.

mind valamennyi a katholicismus javára![1]) A nassau-siegeni fiatal gróf, az ifjabb neuburgi tartománygrófok, a német lovagrend nagymestere új reformatiókat kezdtek; a felső Pfalzban már most a nemességet is a katholicismusra kényszerítették.

Most egyházi uraknak világi rendek ellen elkobzott egyházi javak miatt intézett ama régi perei egész más folyamatot vettek mint azelőtt. Csak Würtemberget is menynyi baj követte! A régi panaszosok, a constanzi és augsburgi püspökök, a mönchsreiti és kaisersheimi apátok, a herczegi ház elleni igényeikkel mind czélt értek; annak léte forgott koczkán.[2]) Mindenütt a püspököknek adtak igazat a városok ellenében: az eichstädti püspöknek Nürnberggel, a strassburgi káptalannak Strassburg városával szemben; Schwäbisch-Hallt, Memmingent, Ulmát, Lindent s más városokat kényszerítettek, hogy a katholikusoknak a tőlük elvett templomokat visszaadják.

S hogyha most mindenütt a vallásbéke betűjére kezdtek hivatkozni, mily közel volt elveinek általánosabb alkalmazása, úgy amint azokat most értették![3])

»A lutteri ütközet után«, mondja Caraffa, »a császár mintha hosszu álomból ébredt volna fel: nagy félelemtől szabadúlva, mely elődjeit és őt magát eddig lekötötte, elha-

---

[1]) Brevis enumeratio aliquorum negotiorum, quae — — in puncto reformationis in cancellaria imperii tractata sunt ab anno 1620 ad annum 1629. Germania sacra restaurata függelékében p. 34.

[2]) Sattler, Geschichte von Würtemberg unter den Herzogen, VI, p. 226.

[3]) Senkenberg, Fortsetzung der Häberlinschen Reichsgeschichte Bd. 25, p. 693.

tározta, hogy egész Németországot a vallásbéke alapjára viszi vissza.«

Magdeburgon és Halberstadton kívül így Bréma, Verden, Minden, Camin, Havelberg, Schwerin is, majd minden éjszak-német püspökség visszakerült volna a katholicismus birtokába. Ez volt mindég ama távoli czél, melyet a pápa s a jezsuiták szerencséjük legfényesebb pillanataiban szemre vettek. De épen ezért maga a császár is gondolkodóba esett. Ő, úgymond Caraffa, nem a jogban kételkedett, hanem a kivitel lehetőségében. De a jezsuiták, kiváltkép Lamormain gyóntató buzgalma, a négy katholikus választófejedelem kedvező javallása, a pápai nuntius fáradhatatlan sürgetése, a ki maga beszéli, hogy hónapokig tartó munkájába került, mig czélhoz ért, végre minden kétségen diadalmaskodtak. Már 1628. augusztusában a helyreállítási rendeletet ép úgy fogalmazták meg, mint a hogy később megjelent.[1]) De mielőtt kibocsátották volna, a katholikus választófejedelmekkel még egyszer fontolóra vették.

De evvel még egy távolabbi terv is össze volt kötve abban reménykedtek, hogy a lutheránus fejedelmeket szép szerivel megnyerhetik. Ne a hittudósok, hanem maga a császár s néhány katholikus birodalmi fejedelem tegyen próbát. Abból szándékoztak kiindúlni, hogy a felfogás, mely éjszaki Németországban a katholicismusról van, téves, hogy a meg nem változtatott ágostai hitvallás eltérése az

---

[1]) A fogalmazás időpontja kitünik Caraffából: Commentar. de Germania sacra restaurata p. 350. Megjegyzi, hogy a rendeletet 1628-ban készítették, 1629-ben hirdették ki; azután folytatja: Annuit ipse deus, dum post paucos ab ipsa deliberatione dies Caesarem insigni victoria remuneratus est. A wolgasti győzelmet érti itt, melyet augusztus 22-dikén vívtak ki.

igaz-katholikus tantól csak felette csekély; a szász választófejedelmet avval remélték megnyerhetni, ha a területén levő három püspökség kegyuraságát reá ruházzák.[1]) Nem kétkedtek, hogy a lutheránusok gyülölségét a calvinismus ellen fölkelthetik s azután a katholicismusnak teljes helyreállítására használhatják föl.

Ezt a gondolatot Rómában nagy mohón megragadták és részletes tervezetté dolgozták ki. VIII. Orbán semmiképp sem szándékozott a vallási béke határozataival megelégedni, melyet különben is egy pápa sem hagyott jóvá soha.[2]) Csakis minden egyházi javak teljes restitucziója, minden protestánsoknak tökéletes visszatérítése elégíthette ki.

Hisz ebben a pápában a szerencsés pillanatban még sokkal merészebb gondolat fogamzott meg, azon szándékban, hogy Angliát megtámadja. Szinte természeti szükségszerűséggel ötlik fel ez a terv időről-időre újból a nagy katholikus combinatiókban. Most a pápa a két koronának

---

[1]) Már 1624-ben remélték Rómában e fejedelem megtérítését. Instruttione a mons[r] Caraffa: Venne ancora qualche novella della sperata riunione con la chiesa cattolica del signor duca di Sassonia; ma ella svanì ben presto: con tutto ciò il vederlo non infenso a' catholici e nemicissimo de' Calvinisti ed amicissimo del Magontinoe convenuto nell' elettorato di Baviera ci fa sperare bene; laonde non sarà inutile, che S. S[tà] tenga proposito col detto Magontino di questo desiderato acquisto.

[2]) »A cui« így szól a pápa a passaui egyezségről a császárhoz intézett brévéjében, »non haveva giammai assentito la sede apostolica.«

ismét helyreállított egyetértését remélte, hogy erre felhasználhatja.[1])

Először is a franczia követnek elébe adta, hogy mily sértés van abban Francziaországra nézve, hogy Angliában de épenséggel nem kötik magukat az egybekeléskor tett igéretekhez. XIII. Lajosnak kényszerítenie kell az angolokat, hogy kötelezettségeiket teljesítsék, vagy azt a fejedelmet meg kell fosztania a koronától, ki ezt mint eretnek Isten előtt, és mint szószegő az emberek előtt méltatlanúl viseli.[2])

Ezután a spanyol követhez, Oñatehez is fordult. A pápa úgy vélekedett, hogy IV. Fülöpnek, már mint jó lovagnak is, kötelessége az angol királynénak, oly közeli rokonának — sógorasszonya volt — kit most hitéért szorongatnak, segítségére menni.

Midőn a pápa látta, hogy reményt táplálhat, az alkudozást Spada párisi nuntiusra bízta.

Francziaország legbefolyásosabb férfiai közül Berulle

---

[1]) Sirinél Memorie recond. VI, 257. találunk erről adatot, habár csak nagyon hiányosat. Richelieu emlékirataiban is XXIII. 283, a tudósítás csak egyoldalú. Sokkal részletesebb és hitelesebb az előadás Nicolettinél, melyet itt felhasználunk.

[2]) A pápa ezt mondja Nicolettinél: Essere il re di Francia offeso nello stato, pel fomento de l'Inghilterra davo agli Ugonotti ribelli: nella vita, rispetto agli incitamenti e fellonia di Scialas, il quale haveva indotto il duca di Orleans a macchinare contro S. Mtà, per lo cui delitto fu poscia fatto morire; nella riputazione, rispetto a tanti mancamenti di promesse; e finalmente nel proprio sangue, rispetto agli strapazzi fatti alla regina sua sorella; ma quello che voleva dir tutto, nell' anima, insidiando l'Inglese alla salute di quella della regina ed insieme a quella del christianissimo stesso e di tutti coloro che pur troppo hebbero voglia di fare quello infelice matrimonio.

bibornok, ki a tárgyalást vezette a házasság fölött, kapott legmohóbban ezen a gondolaton. Kieszelte, hogy lehetne kézrekeriteni a franczia partokon az angol hajókat, sőt hogy lehetne az angolok hajóhadát is kikötőiben fölégetni. Spanyolországban Olivarez habozás nélkül beleegyezett ebbe a tervbe. Bár korábbi hitszegések gondolkodóba ejthették volna. S egy másik fő állami hivatalnok, Bedmar bibornok ezért ellene is nyilatkozott; de a gondolat sokkal nagyobbszerű volt, semhogy Olivarez, aki mindenben a tündöklőt szerette, azt vissza akarhatta volna utasítani.

A legnagyobb titokban folytatták a tárgyalást; még az a római franczia követ, akinek az első nyilatkozatokat tették, sem tudott meg semmit annak folytáról.

Richelieu szerkesztette a szerződés czikkeit, Olivarez kijavította; így is helybehagyta Richelieu. 1627. április 20-dikán erősíttettek meg. A francziák lekötelezték magukat, hogy azonnal fegyverkeznek és kikötőiket jó karba hozzák. A spanyolok készek voltak még 1627-ben megkezdeni a támadást; a következő tavaszszal aztán a francziák egész hatalmukkal menjenek segítségükre.[1])

---

[1]) Lettere del nuncio 3 Aprile 1627. Tornò a Parigi il prefato corriere di Spagna con avvisi che il re cattolico contentavasi di muoversi il primo, come veniva desiderato da Francesi, purchè da questi si concedessero unitamente le due offerte altre volte alternativamente proposte, cioè che il christianissimo si obligasse di muoversi nel mese di maggio o di giugno dell'anno sequente e che presentemente accomodasse l'armata cattolica di alcune galere ed alteri legni. Portò anche nuova il medesimo corriere che il conte duca haveva in Ispagna staccata la pratica e dato ordine che se ne stacasse sua simile in Fiandra col re d'Inghilterra, il quale offriva al cattolica sospensione d'armi per tre anni o altro più lungo tempo tanto a nome del re di Danimarca quanto degli Olandesi.

Tudósításainkból nem tünik ki határozottan, hogy mikép szándékozott Spanyol- és Francziaország a zsákmányon osztozni; annyi világos, hogy a pápára is tekintettel voltak. Legnagyobb bizalmassággal közölte Berulle a nuntiussal, hogy, ha sikert aratnak, Irland a pápai széknek jusson: a pápa kormányoztassa azután egy alkirálylyal. Rendkivüli örömmel fogadta a nuntius ezt az ajánlatot; csak arra figyelmeztette ő Szentségét, hogy ezt senki meg ne hallja, nehogy úgy lássék, mintha terveiben világi célok vezérelnék.

De Német- és Olaszországra is gondoltak e tervben. Még lehetőnek látszott, az angol és holland tengeri hatalom túlsúlyát egy általános egyesüléssel leverni. Arra a gondolatra jöttek, hogy fegyveres szövetkezetet szervezznek, melynek védelme alatt a Keleti tenger, Flandria, a franczia partok, Spanyol- és Olaszország között, a két tengeri hatalom minden részvéte nélkül, közvetlen közlekedést lehetne létesiteni. Már is a császár a Hansavárosoknak ily értelmű ajánlatokat tett; — a brüsseli infansnő azt kivánta, hogy a spanyoloknak a Keleti tengeren adjanak egy kikötőt [1]; a toscanai nagyherczeggel értekeztek ez iránt, ki a spanyol-portugál kereskedelmet ez által Livornóba vonhatná.[2]

---

[1]) Orbán pápa ezt egy Ginettihez intézett utasításában mondja, Sirinél, Mercurio II, 984.

[2]) Scrittura sopra la compagnia militante, M. S. az Archivio Mediceo-ban, egy értekezést tartalmaz e terv végrehajthatóságáról: Si propone che i popoli delle città auseatiche entreranno nella compagnia militante per farne piacere a l'imperatore e che i Toscani non abbino a ricusare come chiamati da sì gran monarchi.

Ennyire természetesen nem mentek. Az esemény a viszonyok összefonódása által nagyon eltérő utat vett, de mégis olyat, mely végre a katholikus törekvésekre nézve igen kedvező eredményre vitt.

Míg Anglia megtámadására ily messze ható terveket koholtak, úgy történt, hogy magukat érte támadás Anglia részéről.

1027. juliusában Buckingham jókora hajóhaddal jelent meg Francziaország partján; Rhé szigetén kötött ki, s azt elfoglalta, Szt-Márton fellegvárán kívül, melyet nyomban víni kezdett; a hugenottákat megújított védelmére hívta fel szabadságaiknak és vallási függetlenségüknek, mely minden esetre napról napra nagyobb veszedelemben forgott.

Az angol történetirók ezt a vállalatot Buckinghamnak sajátszerü szenvedélyéből szokták származtatni Anna franczia királyné iránt. Bármiben álljon is e hajlam, az ügyek nagy folyamában annak egészen más s bizonyára legfontosabb oka rejlik. Buckingham a szándéklott támadást Angliában várja-e be? Kétségkívül jobb volt elejét kerülni, s a háborút Francziaországba vinni át.[1]) Kedvezőbb időpontot gondolni sem lehetett: XIII. Lajos veszedelmes

[1]) Kérdezhetnők, vajjon megtudott-e Buckingham valamit abból a titkos tervből. Bizony nagyon is valószinű. Mert mily ritkán van annyira rejtve valamely titok, hogy ki ne tudódjék belőle valami! Legalább a velenczei követ Zorzo Zorzi, ki abban az időben, mikor amaz értekeződések folyamatban voltak, Francziaországba ment, rögtön hallott felőle. Si aggiungeva che le due corone tenevano insieme d'Inmachinationi e trattati di assalire non pari forze e disgositioni l'isola ghilterra. Ezért nagyon valószinűtlen, hogy Angliában ne tudtak volna meg semmit: a velenczeiek igen szoros egyetértésben voltak Angliával; sőt avval is gyanúsították, hogy ők tanácsolták a Rhé elleni hadjáratot. (Relatione di Francia 1628).

beteg volt, s Richelieu erős pártokkal bajlódott. Némi habozás után a hugenották csakugyan újra fegyverre keltek: merész és hadban jártas vezetőik még egyszer megjelentek a harczmezőn.

Csakhogy Buckinghamnak a háborút nyomósabban kellett volna viselnie s hathatósabb támogatásban részesülnie. I. Károly király minden levelében vallja, hogy ez nem történik elegendőképen. A hogy tettek, nem voltak képesek már rövid idő múlva Richelieu bibornokkal megmérkőzni, kinek geniusa nehéz pillanatokban eszközeit kettős erővel fejtette ki és a ki soha nem mutatta magát elszántabbnak, állhatatosabbnak, fáradhatatlanabbnak. Buckingham visszavonulással mentette meg magát. Vállalatának, mely a franczia kormányt rendkivüli veszélybe dönthette volna, nem volt aztán más eredménye, mint hogy az ország egész ereje a bibornok vezetése alatt újult hatalommal rohant a hugenottákra.

A hugenotta hatalom középpontja kétségkívül Rochelleben volt. Richelieu már korábbi években is, mikor Luçon püspökségében annak közelében tartózkodott, jártatta eszét a lehetőségen, hogy kellene ezt a helyet elfoglalni; most maga magát látta hivatva ily vállalat vezetésére; elhatározta, hogy végrehajtja, akármibe kerüljön is.

Csudálatos módon semmi sem jött itt neki annyira kapóra, mint egy angol puritánnak a fanatismusa.

Végre még egyszer fölkerekedett Buckingham, hogy Rochellet fölmentse; becsülete kötelezte erre, állása Angliában s a világ előtt függött ettől; s kétségkívül minden erejét megfeszítette volna, hogy czélt érjen: ezt a pillanatot választotta az a fanatikus, bosszúvágytól és félreértett vallásos buzgalomtól hajtva, hogy Buckinghamet meggyilkolja.

Döntő eseményeknél szükséges, hogy hatalmas férfiak valamely vállalatot saját személyes érdekükké tegyenek. Rochelle ostroma mintegy párbaj volt a két miniszter között. Most Richelieu maga maradt. Angliában nem találkozott senki, ki Buckingham helyét pótolta, becsületét szivén hordozta volna; az angol hajóhad megjelent a kikötőben, de anélkül, hogy valami derekasat próbált volna. Mondják, hogy Richelieu tudta, hogy nem fog valami nagyot tenni. Rendületlenül helyt állt. 1628. októberében Rochelle megadta magát neki.

Miután a főerősség elbukott, a szomszédos helyek is reményöket vesztették, hogy tarthassák magukat; csak azon törődtek, hogy tűrhető egyességet köthessenek.[1])

S így mindeme politikai bonyodalmakból, melyek a protestánsokra nézve eleinte kedvezőknek látszottak, végre ismét csak a katholicismus számára lettek döntő győzelmek, hatalmas előhaladások. Az éjszak-keleti Németország, a délnyugati Francziaország, melyek oly soká ellentálltak, mindketten le voltak verve. Csak azon fordúlt meg még a dolog, hogy a legyőzött ellenségeket törvényekkel és folyton ható intézkedésekkel mindenkorra alávessék.

---

[1]) Zorzo Zorzi, Relatione di Francia 1629. L'aquisto di Rocella ultimato sugli occhi dell'armata Inglese, che professava di sciogliere l'assedio et introdurvi il soccorzo, l'impresa contro Roano, capo et anima di questa fattione, i progressi contra gli Ugonotti vella Linguadocca colla ricuperatione di ben 50 piazza hanno sgomentato i cuori e spozzato la fortuna di quel partito, che perdute le forze interne e mancategli le intelligenze straniere si è interiamente rimesso alla volontà e clemenza del re. Megjegyzi, hogy a spanyolok bár későn és csak 14 hajóval, de mégis valóban megjöttek, hogy Rochelle ostromában részt vegyenek. Az áttérést a »certezza del fine« és a »partecipar agli onori«-nak tulajdonítja.

A segítség, melyben Dánia a németeket, Anglia a franczíákat részesítette, inkább romlásukra fordult: csak talpra szólította az erősebb ellenséget; e hatalmak már maguk is veszélyben voltak vagy megtámadva. A császári csapatok Jütland ellen nyomúltak. Spanyol- és Franczia-ország között 1628-ban még a legélénkebben folyt az alkudozás arról az Anglia ellen intézendő közös támadásról.

NEGYEDIK FEJEZET.

Mantuai-svéd háború. A dolgok fordulata.

Első tekintetre a világesemények menete, egy kezdett fejlődés folyamata a változhatatlannak szinét mutatja.

De ha közelebb lépünk, nem ritkán az tünik ki, hogy az alapviszony, melyen minden nyugszik, könnyű és gyöngés, majdnem személyes, rokon- vagy ellenszenv, nem nehéz megingatni.

Ha kérdjük, mi hozta létre főleg a katholikus restauratiónak imez új nagy előnyeit, hát nem annyira Tilly és Wallenstein hadi ereje vagy Richelieu katonai túlsúlya a hugenották fölött volt az, mint a megújított jó viszony Franczia- és Spanyolország között, mely nélkül sem amaz, sem emez nem mehetett volna sokra.

A protestantismus már 1626-ban sem fejtett ki önálló ellenállást; csak a katholikus hatalmak meghasonlása következtében bátorodott neki; megbékülésök vesztét okozta.

De kinek ne jutott volna eszébe, hogy az az egyetértés mily könnyen megrendíthető volt?

A katholicismus határain belül két ellenkező ösztön egyenlő szükségszerűséggel volt kifejlődve, az egyik a vallásé, a másik a politikáé. Amaz összetartást követelt, a hitnek kiterjesztését, minden egyéb tekintet mellőzését,

emez szüntelen a nagy hatalmaknak uralkodó tekintélyért való vetélkedését költötte fel.

Azt ugyan nem állíthatjuk, hogy az események folyása által már meg lett volna döntve Európa egyensúlya. Az egyensúly azon időben a Francziaország és Ausztria-Spanyolország közötti ellentéten nyugodott, és ez események folyamán Francziaország is tetemesen erősbödött.

De a politika tevékenysége nem kevésbbé függ a jövőnek előrelátásától, mint valami jelen bajos állapottól. A dolgok természetes folyása általános veszedelmet látszott szükségképen felidézni.

Hogy az óprotestáns éjszaknémet tartományokat a wallensteini hadinépek elárasztották, az lehetőséget nyújtott, hogy a császári fölség a birodalomban, mely évszázadok óta, talán V. Károly életének egy pillanatát kivéve, csak árnyék volt, valódi hatalommá és lényeges jelentőséggé állíttassék helyre. Ha a katholikus restauratió a kezdett úton halad, úgy ez elkerülhetetlen volt.

Ez ellen Francziaország nem várhatott valami aequivalensre; mihelyt a hugenottákon urrá lett, nem maradt több nyerni valója. De főleg az olaszoknak támadtak aggodalmaik. Ők egy hatalmas császárság megújítását, melynek annyi igénye van Olaszországban s mely a spanyolok gyűlölt hatalmával oly szorosan összetartozott, veszélyesnek, sőt elviselhetetlennek találták.

Újból az volt a kérdés, vajjon a katholikus törekvések erre való tekintet nélkül folytattatnak-e tovább, még egyszer fölülkerekednek-e, vagy hogy a politikai szempontok fontosabbak és amazokat hátráltatni fogják.

Mialatt a katholikus restauratió áramlata még teljes hatalmával özönlötte el Franczia- és Németországot,

Olaszországban oly mozgalom keletkezett, a melyben ennek el kellett dőlnie.

Mantuai örökösödés.

1627 utolsó napjaiban Gonzaga II. Vincze, mantuai herczeg, örökösök nélkül halt meg. Legközelebbi firokona Gonzaga Károly, Neversi herczeg volt.

Magában véve ez az örökösödés semmi nehézséget nem okozott: a rokon jogaihoz semmi kétség nem fért; csakhogy az nagy jelentőségű politikai változást foglalt magában.

Nevers Károly Franciaországban született és franczianak kellett őt tekinteni; azt hitték, hogy a spanyolok nem tűrik, hogy felső Olaszországban, melyet eleitől fogva különös féltékenységgel törekedtek minden franczia befolyás ellen biztosítani, most egy franczia jusson hatalomra.

Ha oly hosszú idő mulva a dolognak végére járunk, csak azt látjuk, hogy eleinte sem a spanyol, sem az osztrák udvarnál nem szándékoztak őt kitudni. Hisz az osztrák házzal is rokon volt; a császárné mantuai herczegnő volt s neki mindég nagy pártfogója. »Eleinte«, — így szól Khevenhiller, — »semmi kelletlen gondolkozást nem tápláltak felőle; sőt inkább arról tanakodtak, hogy őt az ausztriai ház iránti hódolatra térítsék.« [1]) Ezt Olivarez is határozottan állitotta; beszélte, hogy midőn híre futott Don Vincenzo nehéz betegségének, elhatározták, hogy futárt küldenek a neversi herczeghez, hogy neki Spanyolország védelmét Mantua és Montferrat békés elfoglalására fel-

---

[1]) Annales Ferdinandei XI., p. 30.

ajánlják.[1]) Meglehet, hogy föltételeket szabtak volna neki, biztosítékokat kivántak volna tőle; de jogától ugyan nem szándékoztak őt megfosztani.

Nevezetes, hogy mikép gátolták meg ezt a természetes fejlődést.

Olaszországban nem tettek fel ily jogszerű eljárást a spanyolokról. Soha sem akarták elhinni nékik, akárhányszor erősítették is azelőtt, hogy tekintettel lesznek arra, hogy Nevers örökösödésének nem fognának ellenszegülni.[2]) A spanyol hatalmasok Olaszországban már egyszer felköltötték a gyanút, hogy törvénytelen úton a korlátlan hatalom birtokára törekesznek. Nem is lehetett most senkivel is elhitetni, hogy a Gonzaga-háznak valamelyik engedelmesebb tagját ne szándékoznának a herczegséghez juttatni.

Valljuk be azonban, hogy az olaszok abbeli kívánságának, hogy egy Francziaországgal természetesen szövetkezett és Spanyolországtól független fejedelmet lássanak Mantuában, nagy része volt ebben a véleményben. Nem

---

[1]) Francesco degli Albizi, negotiator di mons^{r} Cesare Monti: S. M^{tà}, úgymond Olivarez, in sentire la grave indispositione del duca Vincenzo ordinò che si dispaccione corriero in Francia al medesimo Nivers, promettendogli la protettione sua acciò egli potesse pacificamente ottenere il possesso di Mantova e del Monferrato; ma appena consegnati gli ordini, si era con altro corriere venuto d'Italia intesa la morte di Vincenzo, il matrimonio di Retel senza participatione del re etc.

[2]) Nè si deve dar credenza, így szól többi közöttt a velenczei követ Mantuában, Mulla, 1615, quello che si è lasciato intender più volte il marchese di Jnoiosa, già governator di Milano, che Spagnuoli non porterebbono, quando venisse il caso, mai altri allo stato di Mantoa che il duca di Nivers; — de miért ne? Csak ez a tény az eredmény: a kormányzó mondja, az olaszok nem hiszik; mégis kétségkívül úgy van.

akarták hinni, hogy Spanyolország beleegyeznék valamibe, a mi nékik spanyolellenes érdek szerint oly kivánatosan esett. A jogszerű ágat magát is meggyőzték erről s ez legjobbnak is tartotta, hogy mindenekelőtt bármi útonmódon, csak birtokba tegye magát.

Azt lehetne mondani, úgy volt, mint valami állati szervezetben. A belső betegség csak alkalmat, csak egy megtámadott pontot keresett, hogy kitörjön.

Mély titokban, még Vincenzo elhúnyta előtt érkezett az ifjú Gonzaga Nevers, Réthel herczeg, Mantuába. Egy mantuai miniszter, aki a spanyolellenes párthoz szított, névszerint Striggio, készített itt mindent elő. Az öreg herczeg nem vonakodott öcscse jogait elösmerni. A honi ágból még egy kisasszony volt életben — II. spanyol Fülöp szépunokája, ifjabbik lányától, a ki Savoyába ment volt férjhez, — és nagyon fontosnak látszott az, hogy az ifjú herczeg vele keljen össze. Esetleges körülmények halasztották a dolgot s Vincenzo már meg volt halva, [1]) midőn egyszer éjszakának idején a kisasszonyt a kolostorból, a hol nevelkedett, a palotába hozták s itt haladék nélkül megkötötték és végre is hajtották a házasságot. Csak ezután tették közzé a herczeg halálát; Réthel Mantua herczegének üdvözöltetett és mint olyan fogadta a hódolást. Egy milanói követet addig távol tartottak, míg minden végbe nem ment, akkor aztán némi gúnynyal tudtára adták.

A herczeg halálának jelentésével egyszerre érkeztek ezek a hírek Bécsbe és Madridba.

---

[1]) Nani, Storia Veneta, I., 7, p. 350, Siri, Memorie recondite, VI., p. 309 adják e tényt, ez utóbbi Sabransnak a franczia udvarhoz intézett levele után.

El kell ösmernünk, hogy azok nagyon alkalmasak voltak, hogy oly hatalmas fejedelmeket, kik vallásos fenségökre nagyot tartottak, felharagítsák, elkeserítsék. Egy közeli rokont beleegyezésük, sőt tudtuk nélkül, szinte erőszakkal férjhez adni, egy jelentékeny hűbért kézhez venni, a legkisebb tekintet nélkül a hűbérúrra! Csakhogy a két udvar már most eltérő rendszabályokhoz folyamodott.

Olivarez, büszke mint egy spanyol, kétszeresen büszke, mint oly hatalmas király minisztere, telve mindég magasröptű önérzettel, most nem is gondolt arra, hogy a herczeghez közeledjék; elhatározta, hogy, ha egyebet nem tesz is, legalább, a mint kifejezi magát. mortifikálja őt.[1] S tán nem volt-e viselkedése nyilván ellenséges? Rá lehetett-e bírni érzületének ily bizonysága után Montferrat fontos városait, melyeket Milano előfokának tartottak? A guastallai herczeg Mantuára formált igényt, a savoyai herczeg Montferratra; most a spanyolok mindkettővel összeköttetésbe léptek: fegyverre kelt minden; a savoyai herczeg az egyik, Don Gonsalez de Cordova, milanói kormányzó a másik oldalról nyomult be Monferratba. Már is francziák férkeztek Casaleba. Don Gonsalez sietett ostrom alá fogni. Annál kevésbbé kételkedett, hogy hamarosan be fogja venni, mert belső egyetértésre számított.

Nem ily gyorsan fogott munkához a császár. Ő meg

---

[1]) Nicoletti, Vita di papa Urbano, Pamfilio nuntius egy sürgönyéből: Dichiaravasi il conte duca che per lo meno voleva mortificare il duca di Nivers per lo poco rispetto portato al re nella conclusione del matrimonio senza parteciparlo; ma a qual segno potesse giungere la mortificatione, non poteva il nuntio farne congettura, e tanto più che le ragioni che avevano morto il papa a concedere la dispensa, erano acerbamente impugnate dal medesimo conte duca.

volt győződve, hogy Isten oltalmazza, mert az igazság útján jár. Roszallta a spanyolok eljárását s Don Gonsalezt forma szerint óva intette. Fő itélőbírói működését azonban teljes szabadsággal akarta gyakorolni. Kimondta Mantuára a zárlatot, míg majd eldöntötte, kit illet a különböző követelő közül az örökség. Minthogy az új mantuai herczeg — most maga megérkezett — nem akarta magát alávetni, keményebbnél keményebb rendeletek mentek ki ellene.[1]) De bár e rendszabályok eredete és értelme különböző volt, hatásukban mégis találkoztak. Nevers látta, hogy az ausztriai ház német ágának jogigényei nem kevésbé fenyegetik, mint a spanyolnak erőszakoskodása. Az által, hogy ki akarta kerülni, vonta épen fejére a veszedelmet.

Eleinte valóban csak rossz kilátásai voltak. Az igaz, nehány olasz állam szinte magáévá tette az ügyet; nem mulasztottak el semmit, hogy ellentálló szándékában meg-

---

[1]) A császári udvar szándékai kitűnnek Pallotta tudósításaiból 1628, 10 junius, Nicoletti kivonata után: Il nunzio ogni di più accorgevasi che era malissima l'impressione contro il duca di Nivers, che havesse disprezzato il re di Spagna e molto più l'imperatore, conchiudendo matrimonio senza sua participazione col possesso dello stato senza investitura, anzi senza indulto imperiale, che fosse nemico della casa d'Austria, che avesse intelligenza e disegno co' Francesi di dare loro mano nell' invasione dello stato di Milano, e che non di meno S. Mtá Cesª havesse grandissima inclinatione alla pace, e con questo fine havesse fatto il decreto del sequestro per levare l'armi dalle mani di Spangnuoli e di Savojardi, stanti le ragioni che predentevano Guastalla, Savoja, Lorena e Spagna negli stati di Mantova e Monferrato che dappoi il duca havesse di nuova offeso l'imperatore col disprezzo de' commisarj, non dando loro la mano dritta e non gli ammettendo in Mantova, e sopra tutto col appellazione e protesta che l'imperatore fosse caduto dalla ragione e superiorità di detti feudi.

erősitsék; de ahhoz, hogy maguk tegyenek valamit érette, mégis csak nem volt elegendő erejük.

Továbbá Richelieu is megigérte neki, hogy nem engedi elbukni, hacsak addig tartja magát, míg Franczia-ország segítségére mehet. Csak hogy az volt a kérdés, hogy ez mikor lehet meg.

A mantuai viszonyok még Rochelle ostroma alatt nagyon veszedelmes pontig fejlődtek. Mig az el nem esett, addig Richelien egy lépést sem tehetett. Nem merhetett új ellenségeskedésekbe ŏgyeledni Spanyolország ellen, addig mig ez a hugenottáknak veszedelmes felkelését idézhette elő.

De korábbi tapasztalatai kényszerítették, hogy még mást is tekintetbe vegyen. Semmi áron nem volt szabad meghasonolnia a hazájabeli hódolatos, komolyan katholikus párttal. Nem merhetett összeakadni a pápával, vagy csak oly politikát is követni, mely nem lett volna annak inyére.

Roppant sok függött még egyszer a pápától. Állása, hivatalának természete szólították föl, hogy mindent megtegyen a katholikus világ békéjének föntartására. Mint olasz fejedelemnek szomszédjaira kétségtelen befolyása volt. Francziaországra nézve is, a mint láttuk, mérvadónak kellett lenni eljárásának. Minden azon fordult meg, hogy elejét veszi-e majd a szakadás kitörésének, vagy maga is pártot fog.

A korábbi bonyodalmakban VIII. Orbán politikáját egyengetve, annak útját kijelölve találta. Gondolkodása itt tűnik ki első ízben teljesebben s egyszersmind a világ ügyeire nézve határozólag.

VIII. Orbán.

Egyéb idegenek közül, kik Ancona kereskedelme által, mely a XVI-dik században szépen virágzott, tetemes gazdagságra tettek szert, a firenzei Barberini ház az üzleteik ügyes kiszámításával és szerencsés sikerrel tűnt ki. Ennek a háznak egy sarjadéka, Maffeo, ki 1568-ban született Firenzében, apjának kora halála után Rómába került, hol egy nagybátyja élt, ki a curiánál valamely állást szerzett magának. Maffeo is a curián kezdte pályáját; házának jó módja vitte őt előbbre; de kiváló tehetséget is tanusított: minden fokon, melyre lépett, tiszttársai bizonyos felsőbbséget ösmertek el benne. Főleg egy nuntiaturával Franciaországban, mikor is a franczia udvarnak teljes hajlandóságát megnyerte, nyitott magának utóbbra magas kilátásokat. XV. Gergely halála után a franczia párt kezdettől fogva neki szánta a főpapságot. A conclave alakja akkor az előbbiektől abban különbözött, hogy az utolsó pápa csak rövid ideig ült a trónon. Bár szép számu bíbornokot nevezett ki, mégis elődje teremtményei még mindég ép oly számosak voltak; a conclavéban az utolsóelőtti és az utolsó kegyelt körülbelül egyenlő erőkkel állottak egymással szemben. Barberino Maffeo hír szerint mindegyiknek tudtára adta, hogy a másiknak ellene; azt állítják, hogy ennélfogva mind a kettő, még pedig a másik iránt való gyűlöletből, támogatta őt. De kétségkivül még hathatósabb volt az, hogy mindég a római curia törvénykezési igényei védelmezőjének mutatta és ez által a bibornokok többségével megkedveltette magát. Elég az hozzá, saját érdeménél és idegen támogatásnál fogva Barberino Maffeo győzött és 55 éves java korban a pápaság méltóságára emelkedett.

Az udvar mihamar erős különbséget vett észre közte és legközelebbi elődjei között. VIII. Kelement rendesen szt Bernát műveivel, V. Pált velenczei szt Justinianus irataival látták foglalkozni; az új pápánál, VIII. Orbánnál ellenben a legújabb költemények vagy erősségek rajzai is feküdtek a dolgozó asztalon.

Rendszerint azt találjuk, hogy az az idő, melyben valamely ember az ő határozott irányát választja, a férfi évek első virágzásába esik, melyekben az államban vagy irdalomban önmunkás részt kezd venni. V. Pálnak ifjúsága, született 1552, XV. Gergelyé, született 1554, oly időszakba tartozott, melyben a katholikus restauratio elvei akadálytalan lendülettel haladtak előre; azok őket is eltöltötték. Ellenben VIII. Orbánnak — született 1568. — első munkássága a pápai fejedelemség szembeállásának Spanyolországgal, egy katholikus Francziaország helyreállításának idejébe esik. Azt látjuk, hogy az ő hajlama is kiváltkép ez irányok felé vonzódott.

VIII. Orbán első sorban világi fejedelemnek tekintette magát. Az volt a gondolatja, hogy a pápai birodalomnak erősitésekkel kell biztositva, saját fegyverei által rettenetesnek lennie. Mutatták néki elődjeinek márvány emlékszobrait; azt mondta, hogy ő vasemlékeket akar magának emelni. A bolognai terület határán Castelfrancót épitette, melyet Fort Urbanonak neveztek, bár katonai czélja oly kevéssé volt szembetünő, hogy a bolognaiak gyanakodtak, hogy az inkább ellenük, mint számukra épült. Rómában már 1625-ben kezdte Castel San-Angelot uj mellvédekkel erősíteni; haladéktalanul, mintha háboru volna küszöbön, lőszerekkel és élelemmel látta el; a Monte Cavallón azt a magas falat vonta, mely a pápai kerteket befog-

lalja, nem törődvén avval, hogy e miatt az ókornak néhány nagyszerü maradványa ment tönkre a Colonnák kertjeiben. Tivoliban fegyvergyárt állitott [1]; a vaticáni könyvtár helyiségeit fegyvertárnak szánták; katona fölös számban volt, s a kereszténység legfőbb hatalmának helyét, az örök város békés területét, hadi lárma töltötte be. Egy jól rendezett államnak szabad kikötőjének is kellett lennie; Civitavecchiát rendezték be e czélra nagy költséggel. Csakhogy az eredmény inkább a dolgok állásának, mint a pápa szándékának felelt meg. A kalózok a keresztény hajósoktól elvett prédát adták el itten. Ily czélnak szolgáltak a kereszténység főpásztorának erőfeszitései.

Mind e dolgokban Orbán pápa föltétlen önkénynyel járt el; legalább első éveiben még öregbitette elődjei korlátlan uralkodását.

Ha azt ajánlották neki, hogy a collegiumnak kérje ki

---

[1]) Al. Contarini, Relatione di 1635. Quanto alle armi, i papi n'erano per l'addietro totalmente sproveduti, perchè confidavano più nell' obligarsi i principi con le gratie che nelle difese temporali. Hora si è mutato registro, et il papa presente in particolare vi sta applicatissimo. A Tivoli egli la condotto un tal Ripa Bresciano, suddita di V. Sert[á], il quale poi di tempo in tempo è andato sviando molti operai della terra di Gardon. Quivi cortai fa lavorare gran quantità d'arme, prima facendo condurre il ferro grezzo dal Bresciano et hora lavorandone qualche portione ancora di certe miniere ritrovate nell'Umbria, di che tutto diedi avviso con mie lettere a suo tempo, che m'imagino passassero senza riflessione. Di queste armi ha il papa sotto la libreria del Vaticano accomodato un'arsenale, dov con buon ordine stanno riposti moschetti, picche, carabine e pistole per armare trentamila fanti e cinquemila cavalli oltre buon numero che dalla medesima fucina di Tivòli si è mandatoa Ferrara e Castelfranco in queste ultime occorrenze.

tanácsát, akkor azt szokta felelni, hogy ő maga többet ért, mint a bibornokok mind összevéve. Csak ritkán tartottak consistoriumot, s akkor is kevésnek volt bátorsága szabadon nyilatkozni. A congregatiók szokott módon gyültek össze; csak hogy fontos kérdéseket nem terjesztettek eléjök, s az általuk hozott határozatokat vajmi kevésbe vették.[1]) Az állam kormányzása végett sem alakitott Orbán tulajdonképeni tanácsot, mint elődjei. Unokaöcscsének, Barberino Ferenczcznek teljes igaza volt a pápaság első tiz évében, ha semmiféle rendszabályért, melyhez nyultak, lett légyen az bárminemü, nem akart felelősséget vállalni.

Az idegen követek el voltak keseredve, hogy a pápával jóformán semmit nem kezdhettek. A kihallgatásokon maga beszélt legtöbbet[2]), oktatott, a következővel folytatta a beszélgetést, melyet az előbbivel kezdett. Meg kellett hallgatni őt, csodálni, s a legnagyobb tisztelettel lenni iránta, még ha megtagadott is valamit. Más pápáknál is előfordul-

---

[1]) Le congregationi servono, ugymond Aluise Contarini, per coprine talvolta qualche errore.

[2]) Pietro Contarini, Relatione di 1627. Abonda con grande facondia nelli discorsi, è copioso nelli suoi ragionamenti di cose varie, argomenta e tratta nelli negozj, con tutte le ragioni che intende e sa, a segno che le audienze si rendono altrettanto e più lunghe di quelle de' precessori suoi; e nelle congregationi dove interviene segue pur il medesimo con grande disavantaggio di chi tratta seco; mentre togliendo egli la maggior parte del tempo poco ne lascia agli altri; et ho udito io dire ad un cardinale che andava non per ricever l'audienza ma per darla al papa, poichè era certo che la Stà S. più avrebe voluto discorrere che ascoltarlo: e molte volte è accaduto che alcuni entrati per esporre le proprie loro istanze, postosi egli nei discorsi, se ne sono usciti senza poter de' loro interessi dirle cosa alcuna.

tak tagadó válaszok, de elvből, akár a vallásából, akár a politikából: Orbánnál szeszélyt lehetett észrevenni. Soha sem lehetett megmondani: igent vagy nem-et várhatni-e tőle. Az ügyes velenczeiek ellesték, hogy szereti az ellentmondást, hogy majdnem önkénytelen hajlammal mindég az előadottnak ellenkezőjére vetődik: hogy czélt érjenek, azzal a móddal éltek, hogy maguk tettek maguknak ellenvetéseket. Minthogy a pápa az ellenkezőjét kereste, maga magától olyan javaslatra jutott, melyre különben a világ minden rábeszélése sem birta volna vinni.

Oly gondolkodásmód ez, mely alárendelt körökben is a maga módján érvényesülhet s akkoridőben olaszokban és spanyolokban nem volt ritkaság. Ez valami nyilvános állást mintegy oly adónak tekint, mely az érdemet, a személyiséget illeti. Valamely hivatal viselésében aztán sokkal is inkább e személyes ösztönöket követi, mint a dolog kivánalmait, mint az a szerző, a ki tehetségének érzetétől eltelve, nem annyira a tárgyra fordítja gondját, mely előtte van, mint inkább önkénye játékának enged szabad folyást.

Ime maga Orbán is efféle szerzők közé tartozott! A költemények, mik tőle fennmaradtak, élczről és ügyességről tanuskodnak. De mily csudálatosan vannak tárgyalva bennük a szent dolgok! Az ó és uj szövetség énekeinek és mondásainak horatiusi mértékekbe kell fanyalodniok, az öreg Simeon dicsérőéneke két sapphói versszakba! Természetes, hogy a szöveg sajátságaiból nem maradhat fenn semmi: a tartalomnak oly formához kell alkalmazkodnia, mely már magában ellenkezik vele, csak mert a szerzőnek épen ugy tetszik.

De ezek a tehetségek, a fény, melylyel a pápa személyét körülvették, az athletai egészség maga, melynek örven-

dett, csak növelték benne az önérzetet, melyet magas állása ugyis táplált benne. [1])

Nem tudok pápát, kiben ily mértékben meglett volna Egyszer felhozakodtak néki a régi pápai constitutiókkal, ő azt felelte: hogy egy élő pápa mondása többet ér, mint száz elhaltnak szabványai.

A római nép azon határozatát, hogy soha pápának éltében többé szobrot nem emel, ezekkel a szavakkal semmisítette meg: »ily határozat nem lehet érvényes oly pápára, mint a milyen ő.«

Dicsérték előtte egyik nuntiusának magatartását valami bonyolódott ügyben; azt mondta rá: »a nuntius az ő utasitásai szerint cselekedett.«

Ilyen ember volt az — igy eltelve attól az eszmétől, hogy nagy fejedelem, ily franczia érzésü, részint előbbi tevékenységénél, részint a Franczia országtól tapasztalt támogatásnál fogva, végül ily akaratos, szilárd és önérzetes, — kire e pillanatban a katholikus kereszténység legfőbb egyházi hatalmának vezetése szállott.

Elhatározásától, a magatartástól, melyet a katholikus hatalmak közepette felveszen, rendkivül sok függött a működésben lévő általános restauratio előre- vagy hátra mentére nézve.

De már többször vettek észre e pápában bizonyos ellenszenvet Spanyolország-Ausztria iránt. [2])

[1]) Kezdettől fogva észre vették ezt. Relatione de' quattro ambasciatori 1624: Ama le proprie opinioni, e si lascia lusingare dal suo genio, a che conseguita una salda tenacità dei proprj pejnsieri; — — è sempre intento i quelle cose che possono ringrandire il concetto della sua persona.

[2]) Marquemont (Lettres Anbérynél, Mémoires de Richelieu I.) p. 65) ezt már kezdettől fogva észre veszi. Nem lesz nehéz, ugymond,

Már 1625-ben panaszkodott Borgia bibornok a keménységéről: »a spanyol király a legkisebb eredményt sem képes elérni; mindent megtagadnak tőle.«

Borgia bibornok azt állitotta, hogy a Valtelliní ügyet VIII. Orbán készakarva nem intézte el: a király ajánlkozott, hogy a peres szorosokról lemond, a pápa soha sem gondolt vele.

Igy az is tagadhatatlan, hogy Orbánnak is része volt benne, hogy amaz összeköttetés az ausztriai és Stuart-házak között nem létesült. Midőn kiállitotta a dispensatiót, melyet elődjei fogalmaztak, a régi feltételekhez még azt is hozzátette, hogy minden tartományban nyilvános templomok állittassanak föl a katholikusok számára, mely követelést egy fölizgatott protestáns lakosság nagy többsége mellett soha sem lehetett megadni, s melyet a pápa utóbb a franczia házasság alkalmával maga is elejtett. Ugy látszik, valóban kelletlenül látta azt a hatalmi gyarapodást, melyet Spanyolország az Angliával való összeköttetés által nyert volna. Nagy titkon tárgyalásokat folytatott azokban a napokban a nuntius, ki Brüsszelben székelt, a pfalczi választó herczegnek egybekeléséről, nem egy osztrák, hanem bajor herczegnővel. [1])

S a mantuai bonyodalomban is, mely most keletkezett, a pápának nemkülönben nagy része van. A fiatal herczegnő titkos egybekelése Rethellel, a mitől minden függött, pápai dispensatió nélkül nem eshetett volna meg.

---

a pápával bánni, hajlama a királyé és Franciaországé, de okosságból a többi fejedelmeknek is eleget akar tenni. A pápa is észrevette azonnal a spanyolok ellenszenvét.

[1]) A nuntius emissariusa egy kapuczinus volt Francesco della Rota. Rusdorf Négociations I, 205, felette kimeritő az ő alkudozásairól.

Orbán pápa megengedte azt, a nélkül, hogy a legközelebbi rokonokat, a császárt vagy a királyt, csak megkérdezte volna is, és az még kelletekor érkezett meg.

Ilyenformán a pápa érzülete már egészen nyilvánvaló volt. Valamint a többi olasz hatalmak, ő is mindenekelőtt Spanyolországtól független fejedelmet kivánt látni Mantuában.

Nem is várta be, mig Richelieu őt erre nézve megkeresi. Minthogy közbenjárásai hatás nélkül maradtak a császári udvarnál, melynek lépései inkább mind ellenségesebbekké váltak, a pápa maga fordult Franciaországhoz.

A legsürgősebb kéréseket hallatta: »a király állitson sikra egy hadat, még mielőtt Rochelle be volna is véve, a mantuai ügyben való vállalat ép oly kedves Istennek, mint a hugenották ama fő erősségének vivása; ha a király csak Lyonban megjelenik s Olaszország szabadsága mellett szót szól, hát ő, a pápa sem fog késlekedni, sereget állit és a királylyal egyesül.« [1])

Ezen oldalról tehát Richelieunek nem volt mitől félnie, ha a három éve meghiusult oppositiót Spanyolország ellen ismét felveszi. De egész biztosra akarta fogni: nem sietett, mint a pápa; abban az ostromban, mely becsvágyát lebilincselte, nem zavartatta magát.

Annál nagyobb elszántságot mutatott, mihelyt Rochelle elesett. »Monsignore«, igy szólt a pápai nuntiushoz, kit azonnal hivatott, »most már egyetlen pillanatot se vesztegessünk tovább, a király teljes erejével felfogja az olasz ügyet.« [2])

---

[1]) Kivonatok Bethune jelentéseiből 1638 szeptember 23-áról és október 8-áról Sirinél. Memorie recond. a VI. p. 478.

[2]) Dispaccio Bagni 1628 november 2.

Ilyenformán az a Spanyolországgal és Ausztriával való ellenségeskedés, mely már annyiszor gerjedezett, most erősebben feltámadt, mint valaha. Olaszország féltékenysége még egyszer felidézte a franciák becsvágyát. A dolgok állása oly sürgősnek látszott, hogy XIII. Lajos tavaszt sem akart várni. Még 1629. január közepén felkerekedett Párisból s az Alpok felé vette utját. Hiába szállt vele szembe a szavoyai herczeg, ki, a mint mondottuk, Spanyolországgal tartott; a szorosokat, melyeket eltorlaszoltatott, első rohammal megvivták, Susát bevették; már márcziusban egyességet kellett kötnie; a spanyolok valóban kénytelenek voltak Casale ostromával felhagyni. [1])

S igy a katholikus kereszténység két uralkodó hatalma ujfent fegyveresen állt szemközt egymással. Richelieu ismét elővette legmerészebb terveit a spanyol-ausztriai hatalom ellen.

De ha összehasonlitjuk az időket, ő most sokkal erősebb, tartósabb alapon állott, mint azelőtt graubündten-pfalzi vállalkozásakor. Akkor megragadhatták a hugenották a pillanatot, hogy ellenében megujitsák a bel-háborut. Most sem voltak ugyan teljesen elnyomva; de mióta Rochellet elvesztették, nem okoztak többé aggodalmat; vereségeik és veszteségeik egyre folytatódtak, valami váratlan csel-támadásra sem voltak már képesek. S tán még fontosabb, hogy most a pápa is Richelieu részén volt. Régebbi vállalatában azon ellentétből, melybe a római politikával került, veszély támadt saját állására nézve Franciaország belsejében; ellenben a mostanit maga Róma hozta létre a

[1]) Recueil de diverses relations des guerres d'Italie 1629—31. Bourg en Bresse 1632.

pápai fejedelemség érdekében. Richelieu általában jónak látta, lehetőleg szorosan a pápasághoz csatlakozni; római és gallikán tanok vitájában már most a rómaiakhoz ragaszkodott, s megtagadta a gallikán tanokat.

Mily jelentőséget fejtett ki evvel VIII. Orbán ellentéte az ausztriai házzal szemben.

A vallási fejlődéssel, a katholikus restauratió előhaladásával politikai változások voltak összekötve, melyek mind hatalmasabban érvényesítették saját elvüket s magának az egyházi elvnek is ellene szegültek.

A pápa azon hatalom ellen lépett sorompóba, mely leginkább szívén hordta a katholicizmus helyreállitását.

Az a kérdés már most, vajjon e hatalom, különösen Ferdinánd császár, kinek kezében főkép nyugodott a helyreállitás vállalata, mily állást fog elfoglalni ily hatalmas és fenyegető oppozitióval szemben.

II. Ferdinánd császár hatalma 1629-ben.

A császár úgy volt, mintha misem történt volna.

Bár a fennforgó körülmények között semmi kegyre nem számithatott a pápa részéről, a legcsekélyebb dolgokban p. o. a szt. Maximinian apátság egy ügyében, sőt a leghódolatosabb ajánlatokban is — mikor többi között azt kivánja, hogy Szt-István és Szt-Vencel, mert az egyik iránt Magyar-, a másik iránt Csehországban oly nagy tisztelettel viseltetnek, a római naptárba fölvétessék, — ellenállást tapasztalt s nem kapott egyebet elutasító feleleteknél. Mindazonáltal 1629 március 6-dikán kibocsátotta a birodalomba a helyreállitási rendeletet. Ezt az egy évszázadnál tovább hú-

zódott nagy per végitéletének lehet tekinteni. Az evangelikusokat teljességgel kárhoztatták; a katholikusoknak tökéletes igazságot adtak: »nem marad egyéb hátra«, mondja a császár, »mint a megsértett felet fogni pártul és biztosainknak meghagyni, hogy minden, a passaui szerződés óta elvett érsekségeket, püspökségeket, apátságokat, kolostorokat s a többi egyházi javakat jogtalan birtokosaiktól mind visszakövetelják.« Nyomban megjelentek a bizottságok; a birodalom minden kerülete számára külön egy-egy működött; a legkiméletlenebb végrehajtások kezdődtek. Hát legalább ez nem engesztelte-e ki a pápát, nem inditotta-e egy kis kegyelemre és jóindulatra? Orbán pápa mindezt csak kötelesség teljesítésének vette. A császár azt a jogot kérte ki magának, hogy a helyreállitási rendelettel visszanyert papi állásokat legalább először ő tölthesse be; a pápa megtagadta tőle: »mert az egyezményeket nem szabad megsértenie: Franciaországban is megtartják«. [1]) Szinte gúny rejlik ebben a rendre utasításban; mert a franczia concordátum épen a királynak adja meg azokat a jogokat, melyeket a császár kivánt. A császár azt óhajtotta, hogy a visszaszerzett kolostorokat collegiumokká alakittathassa át, különösen a jezsuiták számára, a pápa azt felelte: hogy a kolostorok mindenek előtt a püspököknek adandók át.

Azonban a császár tovább ment a maga útján, a nélkül hogy a pápa rossz akaratát figyelembe venné; ő

[1]) Lettera di segretaria di stato el nuntio Pallotta li 28 Aprile. A pápa kölni nuntiusát Caraffa Pier Luigit Alsószászországba küldte »con titolo per la restitutione de' beni ecclesiastici, e deliberò di dargli anche la facoltà a parte se fosse stato bisogno di usarle nelle controversie fra ecclesiastici ed ecclesiastici.«

a katholikus egyház nagy előharczosának tekintette magát.

Három sereget állitott egyszerre síkra.

Az első a lengyeleket segitette a svédek ellen s valóban némileg helyre is állitotta a lengyelek hadiszerencséjét. De nem ez volt az egyedüli szándék: ebben a hadjáratban egyszersmind arra is gondoltak, hogy Poroszországot visszacsatolják a birodalomhoz és visszaadják a rendnek, melytől elvétetett. [1])

Egy másik sereg Németalföld ellen nyomult, hogy ott a spanyolokat segítse. Elözönlötte a síkságot Utrechttól Amsterdam felé, s csak egy véletlen, Wesel meglepése, gátolta meg, hogy a legnagyobb sikereket ne arassa.

Ezalatt egy harmadik sereg gyült össze Memmingennél és Lindaunál, hogy Olaszországba menjen, s a mantuai ügyet karddal intézze el. A svájcziakat nem lehetett rá venni, hogy szép szerivel engedjék meg az átvonulást: erőszakkal kényszeritették őket; egy pillanat alatt Luciensteig, Chur, valamennyi granbündteni szorossal, egész a Como taváig el voltak foglalva; erre ez a 35000 főnyi sereg az Adda és Oglio mentén huzódott alá. Még egyszer felszólitották a mantuai herczeget, hogy adja meg magát. Ez azt mondta, hogy a franczia király oltalma alatt áll: értekezzenek avval. Midőn igy a németek Mantua, a spanyolok Montferrat ellen indúltak, a francziák is megjelentek másodízben. Ezuttal is tettek előhaladásokat: elfoglalták Saluzzot, Pinerolot; de a fődologban nem mentek semmire, még a Savoyai

[1]) Mémoires et négociations de Rusdorf II, 724. Comiti Negromontano (Schwarzenberg) Viennae nuper claris verbis a consiliariis et ministris Caesaris dictum fuit, imperatorem scilicet sibi et imperio subiecturum, quidquid milite suo in Borussia occuparit et ceperit.

herczeget sem birták ujból akaratjukra téríteni. A spanyolok Casalet, a németek pedig rövid szünet után Mantuát kezdték víni [1]); erősen túlsúlyban voltak.

Nem csoda, ha a dolgok ilyen állásában most Bécsben még a régi császári méltóság emlékei is ébredezni kezdtek; »majd megmutatják az olaszoknak, hogy van még császár; majd számot vetnek velük.«

Különösen Velence vonta magára az ausztriai ház gyülöletét. Azt tartották Bécsben, hogy ha majd egyszer Mantua elesett, Velence terra fermá-ja sem állhat többé ellent: egynehány hó mulva kezükben lesz; akkor majd visszakövetelhetik a császári hűbért. A spanyol követ még tovább ment. A spanyol-ausztriai hatalmat a rómaihoz, a velenczeit a carthágóihoz hasonlitotta. »Aut Roma«, igy kiáltott föl, »aut Carthago delenda est.«

S itt a császárság világi jogaira is gondoltak a pápaság ellenében.

II. Ferdinándnak szándéka volt, hogy megkoronáztatja magát: kivánta, hogy a pápa Bolognáig vagy Ferraráig elébe jőjjön; a pápa ezt sem megigérni, sem megtagadni nem merte, és egy reservatio mentalis-sal próbált magán segíteni.[2]) Szóba hozódtak a birodalom hűbérjogai Urbino és Montefeltro fölött; a pápai nuntiusnak egyenesen azt mondták, hogy Wallenstein majd közelebbi értesülést szerez erről, ha

---

[1]) Dell' istoria di Pietro Giov. Capriata II-dik könyve tárgyalja ez események egyes mozzanatait.

[2]) Se bene Urbano una volta uscì coll' ambasciatore Savelli che bisognando si saria trasferito a Bologna o Ferrara, non intese però dire i correspettività di quello che espresse il principe di Eckenberg.

Olaszországba jön. Valóban szándéka volt ez Wallensteinnak. Előbb az olasz háború ellen volt; most azonban kinyilatkoztatta: mivel látja, hogy a pápa szövetségeseivel az ausztriai házat el akarja nyomni, ő is mellette van. [1]) Azt mondta: Rómát már száz éve nem fosztották ki: most még sokkal gazdagabbnak kell lennie, mint akkor volt.

Azonban Francziaországot sem volt szándékuk kímélni. A császár a három elvett püspökséget a fegyverek erejével szándékozott visszaszerezni; terve az volt, hogy Lengyelországtól kozákokat vesz át és Francziaországra küldi őket. XIII. Lajos versengései testvérével és anyjával erre kivánt alkalmat látszott nyujtani.

S igy az ausztriai ház oly állást foglalt el, melyben a protestánsok ellen intézett törekvéseit a legmerészebben követhette, de egyszersmind a katholikus oppositiót, sőt magát a pápát is hatalmasan megalázta és féken tartotta.

---

[1]) Hogy mily vélemény uralkodott Bécsben általában a pápáról, mutatja Pallotta 1628. aug. 10-dikéről kelt levele: E stato qui rappresentato dà maligni, che son quelli che vogliono la guerra, che lo stato di Milano sta in grandissimo pericolo, essendo cosa sicura che papa Urbano havendo vastissimi pensieri sia di cattivo animo verso la casa d'Austria, che perciò si habbia da temere di S. Stà non meno che di Veneziani e di Francesi, havendo gli stati così vicini al ducato di Milano e potendo in un tratto mettere potente esercito in campagna; e di più gli stessi maligni hanno rappresentato per cosa già stabilità, che S. Stà vuole in ogni modo far fare re de' Romani il re di Francia, ed in confermazione di ciò hanno allegato che essendo la Stà S. nunzio in Francia dicesse alla regina che s'egli arrivava ad esser papa, voleva procurare di fare re de' Romani il suo figliuolo, il quale ancora era fanciullo.

Alkudozások Svédországgal. Választófejedelmi gyülés Regensburgban.

Valahányszor régebben ilyféle esetet csak távolról láttak, csak gyanitottak is, minden egyesült, ami Európában még független maradt; most ez az eset valóban beállott. A katholikus oppositio többé nem féltékenységből, de a maga megmentésére, védelmére a katholicismus határain kivül nézett segitség után. De vajjon kihez is fordulhatott? Angolország, a király és a parlament közötti meghasonlás folytán, önmagában el volt foglalva s ezen fölül már ujból alkudozott Spanyolországgal. Németalföldet magát is elárasztotta az ellenség, a német protestánsok vagy meg voltak verve vagy a császári hadaktól megfélemlítve, a dán király káros békére szorítva. Senki más nem volt hátra, mint a svéd király.

Míg a protestánsok mindenfelé megverettek, egyedül Gusztáv Adolf vivott ki győzelmeket. Elfoglalta volt Rigát, Livországot Dünamündéig, Litvániából, mint a lengyelek magukat kifejezték, annyit, a mennyit maga akart; azután 1626-ban Poroszországban termett, főleg, a mint mondta, hogy a papságot Ermeland püspökségben meglátogassa; a helyreállított katholicismus főtanyáit azon a vidéken, Frauenburgot és Braunsberget bevette s az ottani protestánsoknak új erős támaszt adott. Mindenkinek szeme feléje fordult. »Minden emberek felett« — igy ír Rusdorf már 1624-ben — »becsülöm ezt a diadalmas hőst, úgy tisztelem mint ügyünk egyetlenegy oltalmát, közös ellenségeink félelmét; dicsőségét, mely fölül áll az irígységen, imádságommal kisérem« [1]). Bár Gusztáv Adolf most a stummi síkon

[1]) Rusdorf, Mémoires II, 3: Eius gloriam invidiae metas eluctatam, excelsam infracti animi magnitudinem et virtutis magis ac

történt ütközetben veszteséget szenvedett és maga is majd hogy foglyul nem esett; de a lovagi vitézség, melylyel magát keresztül vágta, még új fényt vetett rá, s mindenkor ő maradt a győztes.

Ehez a fejedelemhez fordultak most a franciák. Először is közte és a lengyelek között fegyverszünetet eszközöltek ki, s nagyon is lehető, hogy a császárnak ama porosz szándéka hozzájárult ahhoz, hogy, ha nem is a királyt, de legalább a lengyel főnemeseket békére hangolja.[1]) Erre legfőbb czéljukhoz, tudniillik hogy a svéd királyt Németországba vonják, közelebb léptek. Csupán arra voltak tekintettel, hogy a katholicismus javára néhány határozatot vigyenek bele az egyezségbe. Evvel a föltétellel készeknek nyilatkoztak, a királyt, kinek hatalmas sereget kellett síkra állítania, megfelelő pénzösszeggel támogatni. Némi habozás után Gusztáv király beleegyezett. Utasításaiban kerüli a vallás említését; a szövetség czéljául csupán a német rendeknek régi jogaikba visszahelyezését, a császári seregek eltávolítását, a tengerek s a kereskedelem biztonságát tűzi ki[2]). Oly egyességet szerkesztettek, a melyben a király megigérte, hogy a katholikus isteni tiszteletet, a hol csak találja, megtüri, s a vallás ügyeiben, ez volt a kifejezés, a birodalmi törvényekhez tartja magát. Ez a pápa miatt is szükséges volt, kinek ezt azonnal tudtára adták.

---

magis per merita enitescentis et assurgentis invictum robur cum stupore adoro et supplici voto prosequor.

[1]) Rusdorf, Mém. I, 724: Poloniae proceres, si unquam, vel nunc maxime pacem desiderabunt.

[2]) Tenor mandatorum, quae S. R. Mai. Sueciae clementer vult ut consiliarius eius — — Dn. Camerarius observare debeat, Upsaliae 18 Dec. 1629. Moser: Patriotisches Archiv. VI. kötet 133. l.

A szerződés végrehajtása ugyan még néhány formaságba ütközött; de már 1829 nyarán véglegesnek tekintették [1]). A pápai nuntius Francziaországban azt állítja, hogy Velencze a segélypénzek egy harmadának fizetésére kötelezte volna magát [2]). Nem tudtam végére járni, mennyi alapja van ez adatnak; legalább a viszonyok állásának megfelelő volna.

De vajjon lehetett-e remélni, hogy Gusztáv Adolf egymaga képes lesz a császári-ligai hadsereg túlhatalmát megtörni, rajta nyilt csatában győzelmet venni? Ezt senki sem hitte róla. Mindenekelőtt kivánatosnak látszott, hogy magában Németországban az ő vállalatát segítő mozgalmat támaszszanak.

És itt kétségkivül lehetett a protestánsokra számítani. Bármi volt is a politika, melyet az egyes fejedelmek személyes tekintetből vagy aggodalmaskodásból követtek, mégis az a forrongás vett erőt a lelkeken, mely a közéletnek mélyéig hatol, mely a nagy viharokat megelőzi. Csak egy gondolatot hozok föl, mely akkor közönségessé lett. Midőn itt s amott a helyreállítási rendelet végrehajtására került a dolog s a jezsuiták már abbeli szándékukat is

---

[1]) Bagni, 18 Giugno 1630. A czikket, mely a 1631 január 6-diki kötetben is benn van, kevés eltéréssel következtében hozza föl: Si rex aliquos progressus faciet, in captis aut deditis locis, quantum ad ea, quae religionem spectant, observabit leges imperii. Azt is kimutatja, hogy értették ezt. Le quali leggi, teszi hozzá, dicevano dovere interdesi della religione cattolica a della confessione Augustana, úgy hogy a calvinismus ki lett volna zárva.

[2]) Bagni, 16 Luglio 1630. Sopraggiunsero, ez van a kivonatban, nuove lettere del Bagni coll' aviso che alla prefata confederatione fra il re di Francia e lo Sueco erasi aggiunta la republica di Venetia, la quale obbligavasi a contribuire per la terza parte.

jelentették, hogy a vallási békét sem ismerik el, a protestánsok kinyilatkoztatták, hogy mig odáig jutna a dolog, a német nemzet birodalmának teljes bomlása fog bekövetkezni: »inkább elvetnének maguktól törvényt és erkölcsöt s Germániát ujból a régi erdei vadonná változtatnák vissza«.

De a katholikus részen is elégületlenség és meghasonlás mutatkozott.

Nem lehet megmondani, mily izgalmat keltett a papságban a jezsuitáknak abbeli szándéka, hogy a visszaadott klastromi javakat hatalmukba kerítik. A jezsuiták állítólag azt hirdették, hogy nincsenek már benedekrendiek; hogy mind elszakadtak és többé nem is képesek rá, hogy elvesztett birtokukat ismét elfoglalják. Evvel szemben más oldalról megérdemeiket vitatták; nem akarták elösmerni, hogy ők térítéseket vittek volna véghez; a mi annak látszik, semmi egyéb, mint erőszak műve.[1]) Még mielőtt az egyházi javak

---

[1]) A heves vitairatokból, vádakból és védekezésekből, melyek ez iránt megjelentek, ugyan nem látjuk a tények igazságát, de mégis a vita pontjait. E verissimo, szól a pápai nuntius egy titkos irásban, che padri Gesuiti hanno procurato e procurano col favore dell' imperatore, che non può esser maggiore, di non solo soprastare agli altri religiosi, ma di escluderli dove essi v'hanno alcun interesse o politico o spirituale. Azt találom, hogy a pápa, bármily jóindulattal volt is akkor a jezsuiták iránt, 1629 a régi rendekhez való tiszta restitutio felé hajlott. Pier Luigi Caraffa, kölni nuntius beszéli el ezt. De már akkor Rómában győztek a jezsuiták. 1629 júliusában az a határozat adatott ki ott, che alcuna parte (dei bene ricuperati) potesse convertirsi in erezioni di seminarj, di alunnati, di scuole e di collegj tanto de' padri Gesuiti, quali in gran parte furono motori dell' editto di Cesare, come di altri religioni. A jezsuita iskolák egész éjszaki Németországot is elárasztották volna.

visszaadattak volna, máris meghasonlást és czivakodást idéztek elő: birtoklásuk felett a rendek között, az adományozás joga felett a császár és pápa között.

Ezekhez az egyházi viszálkodásokhoz azonban még messzebbre ható világiak is járultak. A császári hadinépek elviselhetetlen teher voltak; átvonulásaik kimerítettek földet és népet; valamint a katona a polgárt és parasztot, úgy a tábornok a fejedelmeket zaklatta; Wallenstein a legvakmerőbb beszédeket hallatta. A császár régi szövetségesei is, a liga fejei, mindenekelőtt bajor Miksa, elégületlenek voltak a jelennel s aggodalomban a jövő miatt.

A dolgok ezen állásában történt, hogy Ferdinánd, hogy fiát római királylyá választassa, a katholikus választó fejedelmeket 1630 nyarán Regensburgba összehivta. Óhatatlan volt, hogy ez alkalommal minden egyébb közügyek is szóba ne kerüljenek.

A császár átlátta, hogy egy keveset engednie kell. Szándéka volt, ezt a német ügyekben tenni: hajlandónak mutatkozott a helyreállítási rendeletet a brandenburgi és szász tartományokra való tekintettel még felfüggeszteni, Pfalzra és Mecklenburgra nézve megegyezni, Svédországot is ismét kibékíteni — a tárgyalásokat ez iránt már meg is kezdették — s ezalatt erejét Olaszország felé fordítani, bevégezni a mantuai háborút s a pápát egyházi igényeinek elismerésére kényszeríteni.[1])

---

[1]) Dispaccio Palletta, 2 Ag. 1630, azon pontok közt, melyeknek tanácskozás alá kell kerülniök, a következőket említi: 1° se si doveva sospendere o tirare avanti l'editto della ricuperatione de'beni eccl^ci 2° se havendosi da procedere avanti, si avesse da sospendere quanto a quelli che erano negli stati dell' elettori di Sassonia e di Brandenburgo, ed inclinavasi a suspenderlo; 3° quanto ai beneficii e beni eccl^ci che

Azt hihette, hogy német fejedelmekkel lévén dolga, német ügyekben való engedékenységgel mehet legtöbbre. Csakhogy nem volt ám oly egyszerű a dolgok állása.

Az olasz-franczia oppositio már beférkezett a katholikus választó fejedelmekhez s azoknak elégületlenségét felhasználni törekedett a maga czéljaira.

Először Rocci pápai nuntius jelent meg Regensburgban. Hogy is ne használt volna fel mindent, hogy a császár olasz és pápaellenes szándékainak végbevitelét meggátolja?

A pápa eszére adta, hogy mindenekelőtt a bajor választó fejedelemmel igyekezzék jó viszonyban lenni; rövid idő [mulva jelenti, hogy ezt a jó viszonyt a legmélyebb titokban fogják tartani;[1]) a választó fejedelmektől oly nyilatkozatot eszközölt ki, hogy minden egyházi ügyben vele egyetértenek s különösen a pápai szék igazságszolgáltatását és tiszteletét fenn fogják tartani.

De hogy az ügynek a döntő fordulatot megadja, segítségére jött Richelieu bizalmasa, József pater. Soha nem volt tevékenyebb, hatásosabb s a beleavatottak előtt nyilvánvalóbb ennek a kapucinusnak agyafúrt ravaszsága, mint itt. Kisérője Regensburgban, Leon úr, ki nevét adta ehez a követséghez, azt mondta, hogy a paternek nincs is lelke, hanem annak helyén mélységei és posványa, melyekbe mindenki bele kerül, ki vele alkudozik.

---

si erano ricuperati, pretendevasi che alli imperatori spettasse le nominazione — — — 6° trattavasi di restituire il ducato di Mechelburgh agli antichi padroni, siccome il palatinato almeno inferiore al palatino, con perpetuo pregiuditio della religione cattolica, come era seguito con Danimarca.

[1]) Dispaccio Rocci, 9 Sett. 1630. E questa corrispondenza riuscì molto fruttuosa, perchè Baviera di [buon cuore operò che in quel convento non si tratto delle operationi sopra mevtovate.

Ezekkel a közbenjárókkal a császárnak amaz olaszfranczia ellenzéke teljesen a maga részére nyerte annak német szövetségeseit. A birodalomnak Svédországgal való kibékítésére, a protestánsok megnyugtatására nem történt semmi: a pápa soha nem egyezett volna a helyreállítási rendelet felfüggesztésébe. A választó fejedelmek ellenben Olaszországban a béke helyreállítását sürgették; a császári fővezér letételét követelték, ki mint korlátlan dictator úgy viseli magát.

S oly hatalmas volt ez a befolyás s oly ügyesen érvényesítették, hogy a nagyhatalmú császár, hatalma zenitjén, ellenállás nélkül, föltétel nélkül engedett.

Mialatt Regensburgban folytak a tárgyalások, seregei elfoglalták Mantuát; Olaszország urának tekinthette magát. E pillanatban ráállott arra, hogy Mantuát a megkövetés semmis formaságáért Neversnek átengedje. De talán még nagyobb fontosságú volt a másik követelés. A német fejedelmeket, Franciaországot s a pápát egyszersmind fenyegette az a hadvezér, kinek személyén állott a császári fegyverek szerencséje! Nem csodálhatjuk, ha gyülölték s tőle szabadulni kivántak. A császár, a béke kedvéért, veszni hagyta őt.

Abban a pillanatban, hogy Olaszországon urrá lehetett volna, kiereszti kezéből; abban a pillanatban, hogy a legveszedelmesebb s hadban legjártasabb ellenség Németországot támadja, lemondatott avval a hadvezérrel, ki egyedül volna képes őt megvédelmezni. Soha politika és alkudozás ennél nagyobb sikert nem aratott.

A svéd háború. A pápa viszonya.

És csak most kezdődött a háború. Tagadhatatlanú a legkedvezőbb kilátások között inditotta meg Gusztáv Adolf. Mert nem volt-e a császári sereg Wallenstein nevével összetoborozva, az ő személye iránt hódolattal és lekötelezve? Sőt egy részét el is bocsájtotta a császár; a tábornokoktól követelt hadiadó-illetékeket, melyek eddigelé azok tetszésére voltak hagyva, a birodalmi kerületek némi mérséklésének vetette alá.[1]) Azt kell mondanunk, hogy a császár, elbocsátván a vezért, egyszersmind seregét is tönkre tette, megfosztotta erkölcsi erejétől. Egy olasznak, ki előbb pápai szolgálatban volt, Conti Torquatonak kellett volna annak a bátor és lelkes ellenségnek ellentállani. A dologban van az oka, hogy ez az ellenállás balul ütött ki: a császári sereg nem volt már a régi; egyebet nem lehetett látni határozatlanságnál, habozásnál, réműletnél, veszteségnél. Gusztáv Adolf teljesen szétverte s az alsó Dunánál fészkelte meg magát.

Eleinte azt gondolták felső Németországban, hogy ennek kevés jelentősége van a birodalom többi részére; — Tilly ezalatt nagy nyugalommal folytatta Elba-táji vállalatát. Hogy végre Magdeburgot elfoglalta, azt a pápa nagy győzelemnek tekintette; a legfényesebb reményeket fűzték hozzá. Tilly indítására máris egy biztost neveztek ki, »ki az eretnekség ügyeit a katholikus egyház törvényei szerint rendezze.«

---

[1]) Adlzreitter III., XV. 48. Caesar statuit, ne in posterum stipendia pro tribunorum arbitrio, sed ex circulorum praescripta moderatione penderentur.

De épen ez okozta, hogy a még tétovázó protestáns fejedelmek mind Gusztáv Adolfhoz csatlakoztak, és midőn Tilly őket ebben akadályozni törekedett, a ligával ellenségeskedésbe kerültek, mely többé nem engedett különbséget tenni ligai és császári népek között. Megtörtént a lipcsei csata; Tilly tökéletes vereséget szenvedett, s mind a ligai, mind a császári tartományokat elözönlötték a protestáns hadak; Würzburg és Bamberg a király kezébe esett. A Rajnánál találkoztak éjszak protestánsai a római katholicismus régi előharczosaival, a spanyol csapatokkal; Oppenheimnél látni összekeveredett koponyáikat; — Mainz elfoglaltatott. Mind az elnyomott fejedelmek a királyhoz csatlakoztak; az elűzött pfalzi gróf megjelent táborában.

Így annak a vállalatnak, melyet a katholikus ellenzék politikai czélokból kezdett és helybenhagyott, szükségképen a protestánsok javára kellett dőlnie. A legyőzött, elnyomott párt egyszerre ismét diadalban látta magát. A király ugyan általában a katholikusokat is oltalmában részesítette, mint a mire szerződése kötelezte; de azt nyilatkoztatta mégis, hogy azért jött, hogy hitsorsosait lelki gyötrődéseiktől megszabadítsa:[1]) az evangelikus egyházi szolgákat, kik katholikus kormányok alatt voltak, p. o. Erfurtban, különös oltalmába vette; az ágostai hitvallást is ismét mindenütt megengedte; az elűzött papok visszatértek Pfalzba; a győzelmes sereggel újból bejárta a birodalmat a lutheri predikáczió.

Ily sajátszerűen bonyolódott VIII. Orbán politikája. A mennyiben a király megtámadta és legyőzte az ausztriai

---

[1]) A király levele Schweinfurt városához Chemnitznél, Schwedischer Krieg, I. r. 231. l.

hatalmat, annyiban a pápának természetes szövetségese volt; mindjárt az olasz ügyekben kitünt ez: a német vesztességek befolyása alatt a császár 1631-ben még kedvezőtlenebb feltételekbe beletörődött a mantuai ügyben, mint azelőtt egy évvel Regensburgban. Sőt voltak, ha nem is közvetlen, de közvetett összeköttetések a pápai szék s a győzelmes harczban ismét előnyomuló protestáns hatalmak között. »Én hitelesen szólhatok erről«, mondja Aluise Contarini, ki előbb a franczia, azután a római udvarnál volt; »én minden alkudozásnál jelen voltam; a pápa nuntiusai mindig kezdveztek Richelieu vállalatainak, ott is, hol annak saját fenntartásáról volt szó, akkor is, a mikor Bajorországot s a ligát Franczia országgal egyesíteni igyekezett; Hollandiával s a protestáns hatalmakkal való szövetkezésre egyáltalában nem szóltak semmit, nehogy azt mondják, hogy javalták. Más pápák talán lelkiismeretbeli dolognak vették volna; VIII. Orbán nuntiusai ez által nagyobb tekintélyre emelkedtek és személyes előnyökre tettek szert.« [1])

A császár hangosan és keservesen panaszkodott: »a római udvar előbb rávette őt a helyreállítási rendeletre s most cserben hagyja a háborúban, mely abból származik; fiának római királylyá választását a pápa akadályozta meg; szóval s tettel buzdítja a bajor választó-fejedelmet, hogy külön politikát folytasson, Franczia országgal szövetkezzék; hiában kér Orbántól segélyt, mit a régebbi pápák pénzben és hadban oly gyakran megadtak; sőt attól is vonakodik, hogy a francziáknak az eretnekekkel kötött szövetségét kárhoztassa, vagy hogy ezt a háborút vallási háborúnak

[1]) Al. Contarini, Relatione di Roma, 1635.

nyilvánitsa.[1]) 1622-ben a császári követek Rómában vannak és kivált az utolsó kérelmet ismétlik; ő szentségének nyilatkozata, azt mondták, még mindig a legnagyobb hatást vonhatja maga után; még mindig nem oly teljességgel lehetetlen a svéd királyt visszaverni: nincs többje 30,000 embernél.

A pápa hideg-tudósan felelt: »harminczezerrel Sándor a világot birta meg.«

Megmaradt a mellett, hogy ez nem vallási háború; hogy ez csak államügyeket illet; különben a pápai kamara is ki van merűlve: ő nem tehet semmit.

A curia tagjai, Róma lakosai álmélkodtak. »Katholikus templomok és kolostorok tűzvésze közepett — így fejezik ki magukat — a pápa hidegen s mereven áll, mint a jég. A svéd király jobban buzgólkodik az ő lutheránusságáért, mint a szent atya az egyedűl üdvözítő katholikus hitért.«

A spanyolok még egyszer tiltakoztak. Mint egykor Olivarez V. Sixtus előtt, úgy jelent meg most Borgia bibornok VIII. Orbán előtt, hogy ünnepélyesen tiltakozzék

---

[1]) Al. Contarini: Gli Alemanni si pretendono delusi dal papa, perchè dopo aver egli reiteratamente persuaso l'imperatore di ripetere dagli eretici i beni ecclesiastici d'Alemagna ch'erano in loro mani, origine di tante guerre, resistesse S. St^tà poi alle reiterate spedizioni di cardinali e d'ambri nelle assistenze di danaro, vel mandar gente e bandiere con l'esempio de'precessori, nel publicar la guerra di religione, nell'impedire colle scomuniche gli appoggi ai medesimi heretici della Francia; anzi nel medesimo tempo ritardata l'elettione del re de' Romani confortato il duca di Baviera con la lega cattolica all' unione de Francia, assistendo lo medesimo di danari e di consiglio per sostenersi in corpo seperato. Il papa si lagna d'esser tenuto eretico et amatore di buoni progressi de' protestanti, come tal volta in effetto non li ebbe discari.

Ő szentségének magaviselete ellen. Most talán még hevesebb jelenet következett, mint akkor. Míg a pápa haragos felindulásba jött s a követet félbeszakította, a jelenlevő bibornokok mellette vagy ellene fogtak pártot. A követnek rá kellett adnia fejét, hogy tiltakozását írásban adja be.[1]) De a buzgó-vallásos érzület evvel nem érte be; különösen az előbbi kegyeltnek, Ludovisio bibornoknak indítására már az a gondolat kezdett elterjedni, hogy zsinat hivassék össze, ellenkezésben a pápával.[2])

De mily tüzet gyújtott volna ez! Az események immár olyan fordulatot vettek, mely azok természetére nézve nem hagyott kétséget és melynek a pápai politikát meg kellett változtatnia.

VIII. Orbán avval kecsegtette magát egy ideig, hogy a király Bajorországgal semlegességet köt s a menekült egyházi fejedelmeket visszahelyezi tartományaikba. De nagyon is hamar dugába dőlt minden kisérlete oly érdekek kiegyenlítésének, melyek egymással oly teljes ellentétben álltak. A svéd fegyverek Bajorországot is elárasztották: Tilly elesett, Münchent elfoglalták; Bernhard herczeg Tirol felé nyomúlt.

Erre aztán már nem lehetett semmi kétség, hogy mit várhat a pápa s a katholicismus a svédektől. Mily teljességgel megváltozott a dolgok állása egy szempillantás alatt! Ha nem rég azt a reményt táplálták, hogy a protestáns püspökségeket Éjszak-Németországban ismét katholikussá te-

---

[1]) Nella quale, így mond Cecchini bibornok önéletrajzában, concludeva che tutti li danni che per le presenti turbolenze erano per venire alle christianità, sariano stati attribuiti alla negligenza del papa.

[2]) Aluise Contarini »orecchio«-ról szól, »che si prestava in Spagna alle pratiche di Ludovisio per un concilio.«

hetik, úgy most a királyban az a terv keletkezett, hogy a délnémet püspökségeket, melyek kezében voltak, világi fejedelemségekké változtatja által. Már az ő frank herczegségéről beszélt; — úgy látszik, Ágostában szándékozott királyi udvarát megtelepíteni.

Két évvel azelőtt a pápa az osztrákoknak Olaszországba érkezésétől tarthatott; Róma megtámadásával fenyegették. Most a svédek jelentek meg Olaszország határán: a svédek és gótok királyának nevéhez, melyet Gusztáv Adolf viselt, oly emlékek füződtek, melyek mindkét félben felébredtek. [1])

Mindkét hitvallás egyensúlyának helyreállítása.

Nem akarom végig elmondani a harczot, mely Németországot még 16 évig betöltötte. Elég, ha észrevettük, hogy a katholicismusnak ama hatalmas előhaladása, mely készülőben volt, hogy hazánkat mindenkorra birtokába vegye, ép mikor azon volt, hogy a protestáns nézetet forrásaiban fojtsa el, útjában feltartóztatva győzedelmes ellentállást tapasztalt. Általánosságban azt lehet mondani, hogy a katholicismus, egységül tekintve, saját győzelmeit nem tudta elviselni. Maga az egyház feje kényszerítve vélte magát politikai okok miatt ama hatalmaknak ellenszegűlni, melyek az ő egyházi tekintélyét leginkább védelmezték, terjesztették. Katholikusok, egyetértve a pápával, hívták fel a még győzetlen protestáns erőket s nekik utat készitettek.

---

[1]) Mégis ezt említi Al. Contarini: L'opinione vive tuttavia che a S. St[à] sia dispiaciuta la morte del re di Suezia e che più goda o per dir meglio manco tema i progressi de' protestanti che degli Austriaci.

Azok a nagy tervek, melyeket Gusztáv Adolf hatalmának delelőjén forgatott magában, a fejedelem kora halálával természetesen nem voltak végrehajthatók, már csak azért sem, mert a protestántismus eredményei sem csupán saját hatalmából eredtek. De a katholicismus sem volt képes többé, még akkor sem, mikor ismét jobban összeszedte magát, mikor Bajorország megint a császárhoz csatlakozott és VIII. Orbán is újból segélypénzeket fizetett, a protestántismuson erőt venni.

Legalább Németországban csakhamar erre a meggyőződésre jutottak. Már a prágai béke is ezen alapúlt. A császár elejtette helyreállítási rendeletét; a szász választó fejedelem s az államok, melyek hozzácsatlakoztak, feladták a protestántismusnak az örökös tartományokban való helyreállítását.

Orbán pápa mindennek ellenszegűlt ugyan, a mit a helyreállítási rendelet ellen netán határoznának, s a császár egyházi tanácsában mellette fogtak a jezsuiták, kivált páter Lamormain, a kit ezért nem is egyszer ért dicséret, »mint érdemes gyóntatót, mint oly férfiút, kit nem vezérel világi tekintet [1])« —; de a többség ellene volt, Quiroga és Valerian capucinusok, Dietrichstein és Pázmán bibornokok; ezek azt állították, hogy ha a katholikus vallást tisztán tartják az örökös tartományokban, akkor lehet lelkiismereti szabadságot adni a birodalomban. A prágai békét Bécsben minden szószékről kihirdették; a capucinusok dicsekedtek, hogy részük van ebben a »dicsőséges és szent«

[1]) Lettera del card[l] Barberino al nuntio Baglioni, 17 Marzo 1635 : essendo azione da generoso Christiano e degno confessore di un pio imperatore ciò che eglo ha fatto rimirando più il cielo che il mondo.

műben s különös ünnepélyességeket is rendeztek érte; alig akadályozhatta meg a nuntius, hogy tedeumot is ne zengjenek.[1])

Minthogy VIII. Orbán, bár tényleg nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a katholicismus tervei hajótörést szenvedtek, elméletben mégis egy igényről sem akart lemondani, csak azt érte el, hogy a pápaság a világ élő és ható érdekein kívül foglalt állást. Semmi sem jellemzőbb erre nézve, mint az az utasítás, melylyel az általános béke első kísérlete alkalmával 1636-ban Ginetti legatust Kölnbe utaztakor ellátta. Épen valamennyi fontosabb pontban, melyektől

---

[1]) Baglioni levelezéséből, mely Nicoletti 6-ik kötetében ki van vonatolva, p. o. 1635. április 14 : Disse un giorno il conte di Ognate ch eassolutamente il re di Spagna non havrebbe dato ajuto alcuno all' imperatore se non in caso che seguisse la pace con Sassonia; di che maravigliandosi il nunzio disse che la pietà del re cattolíco richiedeva che si cumulassero gli ajuti non seguendo detta pace, la quale doveva piuttosto disturbarsi trattandosi con eretici, ed applicare l'animo alla pace universale coi principi cattolici. Fulli risposto che ciò seguireble quando la guerra si fosse fatta per la salute delle anime e non per la ricuperazione de' beni ecclesiastici, et il padre Quiroga soggiunse al nunzio che l'imperatore era stato gabbato da quelli che l'havevano persuaso a fare l'editto della ricuperazione de' beni ecclesiastici, volendo intendere de' Gesuiti, e che tutto erasi fatto per interesse proprio; ma avendo il nunzio risposto che la persuasione era stata interposta con buona intenzione, il padre Quiroga si accese in maniera che prorpupe in termini esorbitanti, sicchè al nunzio fu difficile il ripigliarlo perchè maggiormente non eccedesse. Ma Ognate passò più oltre, dicendo che l'imperatore non poteva in conto alcuno ritirarsi dalla pace non Sassonia per la necessità in cui trovavasi, non potendo resistere a tanti nemici, e che non era obbligato a rimettervi l'havere de' suoi stati hereditarj, ma solamente quelli dell' imperio, che erano tenuissimi, e che non compliva di tirare avanti con pericolo di perdere gli uni a gli altri.

egyátalán minden függött, megköti a követ kezét. A legsürgősebb dolgok egyike volt p. o. a Pfalz helyreállítása. Mindazonáltal a legatus arra utasíttatik, hogy a Pfalznak nem-katholikus fejedelem kezére való visszaadásába bele ne egyezzék.[1]) A mi már Prágában elkerülhetetlennek mutatkozott, hogy a protestánsoknak az egyházi javak tekintetében engedményeket kell tenni, az később még inkább azzá lett; azért a követ mégis »különös buzgalomra« intetik, hogy semmit se engedjen abban, a mi az egyházi javak dolgában a protestánsoknak hasznára válhatnék. Sőt még protestáns fejedelmekkel való békekötéseket sem akar a pápa jóváhagyni. A követ ne mozdítsa elő, ha a hollandokat be akarnák foglalni a békébe; a svédek részére történő mindennemű átengedésnek — akkor csak egy kikötőről volt szó — mondjon ellent: »az isteni irgalom majd csak talál módot, hogy e nemzetet Németországból eltávolítsa.«

A római szék józan észszel nem remélhette többé, hogy a protestánsokon hatalmat vehessen; mégis nagy jelentőségű, hogy, bár akaratán kívül, de kivihetetlen igények makacs fentartása által, maga tette magának lehetetlenné, hogy hiveinek azokhoz való viszonyára lényeges befolyást gyakoroljon.

A római szék azontúl is csak elküldötte követeit a békecongressusra. Ginettire Machiavelli, Rosetti, Chigi következett. Ginetti, úgy mondják, nagyon takarékos volt s evvel ártott működésének; Machiavellinek itt tulajdonképen csak rangot kellett szereznie, képesítést magasabb álláshoz; Rosetti nem tetszett a francziáknak: — így ma-

[1]) Siri, Mercurio II, p. 987.

gyarázzák befolyásuk csekély voltát [1]); az igazság az, hogy maga a dolog, az állás, melyet a pápa elfoglalt, lehetetlenné tette a nuntiusok nyomós hatását. Chigi ügyes volt és kedvelt; még sem ment semmire. Szemeláttára kötöttek oly békét, milyet a római szék határozottan kárhoztatott vala. A pfalzi választó, az előzött fejedelmek mind visszahelyeztettek. Nemhogy a helyreállítási rendelet határozataira gondolhattak volna: sok püspökséget épenséggel secularizáltak s a protestánsoknak engedtek át. Spanyolország elhatározta, hogy a pápa és király ellen támadt azon lázadók, t. i. a hollandusok függetlenségét, végre elismeri. A svédek a birodalomnak tetemes részét megtartották. Sőt a császárnak Franciaországgal kötött békéjét se hagyhatta jóvá a curia, mert Metz-, Toul- és Verdunre nézve oly stipulatiókat foglalt magában, melyek által jogaiban sértve érezte magát. A pápaság abban a szomorú kényszerűségben volt, hogy tiltakozzék: azon elveket, melyeket nem érvényesíthetett, legalább ki akarta mondani. De ezt már előrelátták vala. A westfaliai béke egyházi határozatait avval a nyilatkozattal nyitották meg, hogy senki ellenmondásával nem törődnek, akárki legyen is az, világi vagy egyházi rangú.[2])

Evvel a békével végre eldőlt az a nagy per a protestánsok és katholikusok között, de egész másképen, mint a hogy a helyreállítási rendeletben megkisértették volt. A katholicismusnak mindenesetre nagy szerzeményei maradtak meg, minthogy 1624 vétetett föl normális évnek, amelyre az ügyek visszaviendők: a protestáns fél ellenben megkapta

---

[1]) Pallavicini, Vita di papa Alessandro VII, MS.

[2]) Osnabrückischer Friedensschluss V. Articul. §. 1.

a rá nézve oly nélkülözhetetlen, oly soká visszatartott egyenjoguságot. Ezen elv szerint szabályoztak minden birodalmi ügyet.

Mennyire nem lehetett többé csak gondolni is oly vállalatokra, minőket azelőtt mertek és melyek sikerültek! Sőt inkább a német harczok eredményei közvetlenül hatottak a szomszéd országokra.

Noha a császár fenn tudta tartani örökös tartományaiban a katholicismust, Magyarországon mégis engedményeket kellett tennie a protestánsoknak: 1645-ben nem csekély számú templomot kényszerült nekik visszaadni.

S vajjon a svédeknek egyetemes jelentőségre történt ama fellendűlte után gondolhatott-e valaha Lengyelország arra, hogy ezen országhoz formált régi igényeit megujítsa? IV. Ulászló még atyja térítő buzgalmával is felhagyott s kegyelmes királyuk volt a dissidenseknek.

Sőt Francziaországban is Richelieu kedvezett a hugenottáknak, miután politikai önállásuktól meg voltak fosztva. De még sokkal inkább támogatta a protestáns elvet az által, hogy avval az uralkodó katholikus hatalommal, a spanyol monarchiával, tovább folytatta az élet-halál harczot, mely azt alapjában rázkódtatta meg. Ez a viszálkodás volt az egyetlen, melyet a pápa minden aggodalom nélkül megszüntethetett volna. Míg azonban a többi mind valóban megszünt, ez elintézetlen maradt s szakadatlanul rombolt a katholikus világ belsején.

A Spanyolország elleni harczban a westfáliai békéig a hollandusok vettek részt a legszerencsésebben. Hatalmuk, gazdagságuk aranykora volt ez. De túlsúlyra jutván keleten, egyszersmind hatalmas akadályt gördítettek a katholikus missió előhaladása elé.

Csak Angliába látszott néha a katholicismus vagy legalább külső formáinak egy analógiája betalálni akarni. Az angol udvar követeit találjuk Rómában, pápai ügyviselőket Angliában; a királyné, kit Rómában a hivatalos elismerés egy nemében részesítettek [1]), oly befolyást gyakorolt férjére, melynek a vallásra is, úgy látszott, ki kell terjednie; sok szertartásban már katholikus szokásokhoz közeledtek. De mindennek itt is ellenkezője következett be. Nehezen tért el I. Károly szívében a protestáns tantól; de már a katholikus szokáshoz való csekély közeledések is, melyeket megengedett magának, veszedelmére váltak. Úgy volt, mint ha az a heves izgalom, mely oly évekig tartó, általános, lankadatlan támadásokat idézett elő a protestáns világban általában, az angol puritánokban konczentrálódnék. Hiában iparkodott Irland uralmuk alól kiszabadulni és katholikus jellemben szervezkedni: csak annál keményebben leigáztatott. Angliának fő és közrendjében oly világhatalom fejlődött ki, melynek emelkedése a protestántismus új gyarapodását jelenti Európában.

Ez által azonban a katholicismusnak örökre korlátok vannak szabva. Bizonyos határok közé szorult; oly világhódításra, minő szándékában volt, soha többé komolyan nem gondolhat.

---

[1]) Nani, Relatione di Roma 1640: Con la regina d'Inghilterra passa comunicatione de' ministri non officii e donativi di cortesia, e si concede a quella M^tà nominatione di cardinali a pare degli altri re. Spada, Relatione della nunziatura di Francia 1641: Il S^r conte Rossetti, residente in quel regno, bene corrisponde nell' ossequio gli ordini del S^r card^l Barberini protettore tutti pieni dell' ardore e zelo di S. Em^za.

Igenis, a szellemi fejlődés maga oly fordulatot vett, mely ezt lehetetlenné teszi.

Azok a magasabb egységet veszélyeztető ösztönök túlsúlyra jutottak: a vallási elem visszaszorúlt; a politikai tekintetek uralkodtak a világon.

Mert nem önmaguk által mentették meg magukat a protestánsok. Mindenekelőtt a katholicismus kebelében lévő szakadás volt az, mely által sikerült helyreállniok. 1631-ben a két nagy katholikus hatalmat szövetségben találjuk a protestánsokkal, Francziaországot egész nyiltan, Spanyolországot legalább titokban. Tény, hogy a spanyolok ez időben a franczia hugenottákkal barátságos viszonyba léptek.

De ép oly kevéssé tartottak össze a protestánsok. Nem csak hogy a lutheránusok és reformátusok tusakodtak egymás ellen — hisz ez elejétől fogva úgy történt —, hanem a határozott reformátusok is, bár minden kétségen kívül közös ügyért küzdöttek, e háborúban egymás ellen szálltak síkra. A franczia hugenották tengeri erejét csak az a támogatás törte meg, melyben az ő hitfeleik és régi szövetségeseik a franczia koronát részesíteni nem átallották.

Maga a katholicismus feje, ki eddig a protestánsok elleni támadást vezette, a római pápa végre félretette az egyházi hatalomnak ezen legmagasabb érdekeit; azok ellen fogott pártot, kik a katholicismus helyreállítását legbuzgóbban munkálták; immár csak a világi fejedelemség szempontjai szerint járt el. Visszatért ahoz a politikához, mely III. Pál óta szünetelt. Emlékezhetünk, hogy a protestántismust a XVI. század első felében semmi sem segítette elő annyira, mint a pápák politikai törekvései. Épen

ezeknek köszönhette, emberi felfogás szerint, a protestántismus most is megmentését, megmaradását.

De ennek a példának hatásának kellett lenni a többi hatalmakra is. Végre a német Ausztria is, mely oly soká rendületlen igazhitűséget vallott, ugyanerre a politikára adta magát: az állás, melyet a westfáliai béke óta elfoglalt, az Északnémetországgal, Angliával, Hollandiával való benső összeköttetésén alapúlt.

Ha e tüneménynek mélyebb okát fürkészszük, nem volna igazunk, ha azt csupán a vallási ösztönök elsekélyesedésében és elkorcsosodásában keresnők; azt vélem, hogy az eredmény tartalmát és jelentőségét másképen kell felfognunk.

Végre is a nagy egyházi harcz bevégezte hatását a lelkekben.

Régebbi időkben a kereszténység inkább a hagyomány, az egyűgyű elfogadás, a kétségektől érintetlen hit dolga volt; most a meggyőződésé, a tudatos odaadásé lett. Nagy jelentőségű volt, hogy választani kellett a különböző hitvallások között, hogy félrevetni, elpártolni, áttérni lehetett. A személy vétetett igénybe, az ő szabad önelhatározása kivántatott. Ez volt az oka, hogy a keresztény eszmék minden életet és gondolkodást még mélyebben és tökéletesebben áthatottak.

Ehez azután még más mozzanat is járult.

Igaz ugyan, hogy a belső ellentétek elhatalmasodása az összesség egységét szétrombolja; de, ha nem csalódunk, az az életnek más törvénye, hogy evvel egyszersmind egy magasabb és nagyobb fejlődés is készülődik.

Az általános küzdelem tolongásában a nemzetek a vallást dogmatikus fejlődése különböző változatai szerint

ragadták meg; a nemzetiség érzetével összeolvadt a dogma, mint a közösség, az állam vagy a nép tulajdona. Fegyverrel vívták ki, ezer veszély közt megtartották; vérré vált.

Így történt, hogy az államok mindkét részen nagy egyház-politikai egyedekké fejlődtek ki, már a katholikus félen is a római szék iránti hódolatnak, a nemkatholikusok tűrésének vagy kirekesztésének mértéke szerint, de még inkább a protestánsoknál, hol a symbolikus könyveknek, melyekre esküt tesznek, eltérése, a lutheránus és református hitvallás keveréke, a püspöki szervezethez való kisebb-nagyobb közeledés ugyanannyi szembeszökő különbséget mutatnak ki. Minden országnál az lesz az első kérdés, hogy melyik vallás ott az uralkodó. Különböző alakokban jelenik meg a kereszténység. Bármi nagyok is az ellentétjeik, egyik rész sem vitathatja el a másiktól, hogy az is a hitnek alapjával bir. Sőt a különböző formák, egyezségek és békekötések által, melyekben mindnyájának része van, egy általános köztársaságnak mintegy alaptörvényei által igazolva vannak. Nem lehet már arra gondolni, hogy egyik vagy másik hitvallás egyetemes uralomra emeltessék. Csak azon válik meg a dolog, hogy minden állam, minden nép politikai-vallási alapján mikép lesz képes erőit kifejleszteni. Ezen fog már most nyugodni a világ jövője.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK